

Педагогіка

Тексти лекцій

УДК 37 (075)

ББК 74 я73

Н 17

Педагогіка. Тетяна Надім'янова . – Дрогобич, 2015. – 359 с.

Посібник укладено відповідно до програми навчальної дисципліни «Педагогіка» для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» спеціальностей «Фізичне виховання» та «Здоров'я людини», затвердженої Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

У посібнику викладено основні питання загальної педагогіки, теорії навчання, теорії виховання, школознавства. Видання друге, перероблене і доповнене.

Рекомендовано до друку Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 4 від 19.03. 2015 р.)

Рецензенти:

Герцюк Д. Д. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та соціальної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Дудник Н. З. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Розділ 1. Загальні основи педагогіки

Тема 1. Предмет і завдання педагогіки

1. Педагогіка як наука про виховання, навчання і розвиток.
2. Характеристика основних категорій педагогіки. Структура і галузі педагогіки.
3. Виникнення педагогічних ідей. Видатні представники зарубіжної педагогіки.
4. Витоки української педагогічної думки.
5. Аналіз стану сучасної педагогіки.
6. Методи науково-педагогічних досліджень. Вибір і застосування методів досліджень у педагогіці.
7. Науково-дослідна робота студента.

Опорні поняття: *педагогіка, предмет педагогіки, категорія, виховання, освіта, навчання, розвиток, система педагогічних наук, галузі педагогіки. наукове дослідження, методи науково-педагогічного дослідження; рівні педагогічних досліджень (емпіричний, теоретичний, методологічний); структура методів педагогічного дослідження, науково-дослідна робота студента.*

1. Педагогіка як наука про виховання, навчання і розвиток.

Педагогіка – наука, що вивчає процеси виховання, навчання і розвитку особистості. Назва її походить від грецьких слів “paidos” – дитина і “ago” – веду, що буквально означає “дітоводіння”. У Стародавній Греції так називали рабів, які супроводжували дітей рабовласників до школи, пізніше – вільнонайманих людей, котрі займалися наставництвом, вихованням та навчанням. Поступово слово “педагогіка” стало вживатись більш загально: для визначення мистецтва вести дитину протягом життя, тобто виховувати, навчати, давати освіту, спрямовувати духовний або фізичний розвиток.

Знання у цій галузі з кожним століттям оновлювались і збагачувались, це призвело до виникнення особливої науки – науки про виховання дітей. Таке розуміння педагогіки збереглося до середини XX ст. І лише в останні його десятиріччя з'явилося розуміння того, що кваліфікованого педагогічного керівництва потребують не лише діти, а й дорослі. Сьогодні педагогіка являє собою багатогалузеву науку, яка досліджує не лише процеси виховання. Тому слід вважати, що *педагогіка – це сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси виховання, навчання, освіти людини на всіх етапах її вікового розвитку.*

Предметом педагогіки є процес виховання як суспільного явища, яке у широкому його розумінні охоплює освіту і навчання, дослідження сутності та закономірностей розвитку і формування особистості.

Педагогіка є також мистецтвом впливу вихователя на вихованця. Педагогічне мистецтво — це найдосконаліше володіння педагогом усією сукупністю психолого-педагогічних знань, умінь і навичок, поєднане з професійним захопленням, розвиненим педагогічним мисленням та інтуїцією, морально-естетичним ставленням до життя, глибоким переконанням і твердою волею. Видатний педагог К.Д.Ушинський називав педагогічне мистецтво “найширшим, найскладнішим, найвищим і найнеобхіднішим з усіх мистецтв”. Інший видатний педагог ХХ ст. В. Сухомлинський зазначав, що педагогіка повинна бути наукою для всіх.

У своєму розвитку педагогіка пройшла певні стадії: народна педагогіка – духовна педагогіка – світська педагогіка. З появою кожної нової стадії відбувався процес їх взаємодії, взаємодоповнення, взаємозбагачення.

Народна педагогіка – галузь педагогічних знань і досвіду народу, що виявляється в поглядах на мету, завдання, зміст, засоби й методи виховання, навчання та розвитку.

Першим з видатних педагогів минулого на Україні, хто збагнув силу й велич народної педагогіки та сказав про неї своє авторитетне слово, був Г. С. Сковорода. Видатний філософ-просвітителі і поет другої половини ХVIII ст., який стояв на вершині знань свого часу, відстоював твердження про здатність простого народу до самостійної педагогічної творчості, доводячи, «що правильне виховання криється в природі самого народу, як вогонь і світло в кремені». Ідеями народної педагогіки пронизані діалоги, вірші, байки і притчі Сковороди. Положення Сковороди про українську народну педагогіку знайшли підтримку й дальший розвиток у спадщині педагогів наступних поколінь.

Після Г. С. Сковороди народну педагогіку обрав об'єктом своїх спостережень О. В. Духнович — автор першого в Україні підручника з педагогіки «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» (1857).

У 70 – ті рр. ХХ ст. в педагогічній науці з'явився термін “етнопедагогіка” (Г.Волков), пов'язаний з конкретною етнічною належністю педагогічних традицій.

Етнопедагогіка – галузь педагогіки, що включає в себе емпіричні педагогічні знання, навички, досвід певного етносу у вихованні підростаючого покоління. В етнопедагогіці загальнолюдські надбання трудового, морального, фізичного, етичного, естетичного виховання втілюються в системі виховання певного народу.

Визначна роль у глибинному дослідженні української етнопедагогіки та традиційного родинного виховання належить М. Стельмаховичу. Вченим, починаючи з 1988

року, започатковано рух за відродження й розвиток автентичної української педагогіки й шкільництва на засадах національної педагогічної культури рідного народу, вивчення українського народознавства в загальноосвітній школі.

У структурі етнопедагогіки виділяють такі основні компоненти:

1. *Народне дитинознавство*, сутністю якого є вивчення дитини: особливостей її фізичного, психічного й соціального розвитку.

2. *Народна дидактика* — розкриває зміст народних повчань, настанов, роз'яснень; допомагає дитині, молодій людині пізнати світ, природу, довкілля, зокрема соціальне середовище, надбання свого народу.

3. *Педагогічна деонтологія* (грец. *deontos* — необхідне, потрібне) — вивчає обов'язковість дотримання та виконання встановлених правил поведінки, які вироблені певним народом, соціальною спільнотою, членом якої є дитина, доросла людина.

4. *Родинна педагогіка* (фамілістика) має за мету надати допомогу батькам у вихованні дітей. На сучасному етапі розвитку суспільства родинна педагогіка набирає особливої ваги, бо вона має формувати культ Матері і Батька, культ Роду.

5. *Козацька педагогіка* як складова української народної педагогіки, що сприяє формуванню у підростаючого покоління синівської вірності рідній землі. У багатьох українських школах нині відроджені й розвиваються козацько-лицарські виховні традиції.

Визначальними завданнями козацької педагогіки є:

виховання фізично загартованих, мужніх воїнів – захисників рідного народу від чужоземного поневолення;

виховання у підростаючого покоління українського характеру і світогляду, поваги до національних і загальнолюдських цінностей;

формування високих лицарських якостей, пошани до людей похилого віку, прагнення до милосердя та допомоги іншим;

виховання громадян, які б розвивали культуру, економіку та інші сфери життєдіяльності народу на світовому рівні.

Галуззю педагогічних знань і досвіду з виховання й навчання людської особистості засобами релігії є *духовна педагогіка*. Найбільшого розвитку духовна педагогіка набула в епоху середньовіччя, коли церква монополізувала духовне життя суспільства, спрямовуючи виховання в релігійне річище. Педагогічна думка, яка до того часу розвивалася на ґрунті філософії, стала елементом теології (богослов'я).

Значний внесок у розвиток духовної педагогіки зробили християнські теологи, філософи та церковні діячі Квінт Тертулліан (прибл. 160—222 рр.), Августин (Блаженний) Аврелій, Фома Аквінський (1225—1274 рр.).

Питанням релігійного виховання великого значення надавав чеський педагог Ян-Амос Коменський (1592— 1670). Він писав, що людина в цьому світі має три завдання: бути розумною, володарювати над іншими створіннями на землі, бути образом Божим. На його думку, індивід повинен розвинути в собі три якості: освіченість, моральність, релігійність.

Видатний педагог К. Д. Ушинський також наголошував на значенні релігійного виховання. За його словами, “є тільки один ідеал досконалості, перед яким схиляються всі народи, — це ідеал, що подає християнство. Воно дає життя і вказує найвищу мету всякому вихованню, воно ж і повинно служити для виховання кожного християнського народу джерелом світла й істини. Це негасимий світоч, що йде вічно, як вогненний стовп у пустелі, попереду людини і народів, за ним повинен прямувати розвиток кожної народності і будь-яке істинне виховання, що йде разом з народністю”.

Повернення до основ релігії на рубежі XX—XXI століть є важливою гранню соціального життя в Україні. Вплив духовної педагогіки на вітчизняну педагогічну думку виявляється в акценті на етичні орієнтації, що базуються на принципах свободи й унікальності особистості, альтруїстських цінностях, увазі до внутрішнього світу особистості, вихованні моральних чеснот.

Світська педагогіка – пройшла тривалий шлях становлення. Своїм корінням вона сягає давнього світу. У Китаї, Індії, Греції, Римі були зроблені перші спроби узагальнити досвід виховання, сформулювати певні педагогічні ідеї, положення. Система гуманної освіти і виховання бере свій початок саме в Стародавній Греції. Система виховання у Афінах залишила слід в історії педагогіки як провісниця високої духовної культури, формування гармонійної людини, основними якостями якої були фізична досконалість, духовне багатство і моральність. Власне у Стародавній Греції утворився термін “педагогіка” та назва професії “педагог”.

Сьогодні педагогічна наука спрямовує свої знання на реалізацію соціально-виховних, освітніх технологій, які є причиною постійного перегляду численних педагогічних поглядів, змісту й структури її категоріального апарату. Здійснюється поглиблення науково-педагогічного пізнання від зовнішніх властивостей виховання, навчання й освіти нової людини до аналізу того, що зумовлює ці властивості. Тому для сучасної педагогіки характерним є комплексні дослідження, які поєднують соціологічний, психологічний і власне педагогічний аналіз.

2. Характеристика основних категорій педагогіки. Структура і галузі педагогіки.

Як і кожна наука педагогіка має свій поняттєвий апарат. Основні наукові поняття визначаються предметом дослідження і відображають найсуттєвіші сторони, властивості і зв'язки педагогічних явищ. Такі поняття називаються категоріями. Більшість дослідників базовими категоріями педагогіки називають виховання, навчання, освіту, розвиток.

Серед основних педагогічних категорій значну роль відіграє виховання, яке органічно поєднане з процесами навчання, освіти і розвитку.

Виховання – цілеспрямований і організований процес формування особистості. Основне його призначення полягає у забезпеченні життєвої наступності поколінь, засвоєнні соціального досвіду, формуванні рис і якостей особистості, необхідних суспільству.

В українській мові виховання є похідним від слова *ховати, вирощувати*. В українській народній педагогіці воно спочатку вживалося у значенні “оберігати (ховати) дитя від небезпеки”, а згодом почало означати “вирощувати дітей, навчати правил доброї поведінки”.

У сучасній педагогіці поняття “виховання” трактують в широкому педагогічному, у вузькому педагогічному, та в гранично вузькому педагогічному значеннях.

Виховання в широкому педагогічному значенні розглядають як соціальне явище (вплив середовища, умов, обставин, суспільного устрою тощо); як процес і результат розвитку особистості під впливом цілеспрямованого навчання і виховання; як суспільне явище, що охоплює всі виховні сили суспільства; як процес формування особистості.

У вузькому педагогічному значенні під вихованням розуміють вплив або систему впливів вихователя на вихованців з метою формування у них позитивних якостей і властивостей; специфічний процес формування соціальних і духовних цінностей; систему ціннісних орієнтацій; формування особистості дитини під впливом діяльності педагогічного колективу закладу освіти, яке базується на педагогічній теорії й передовому педагогічному досвіді. Тобто виховання у вузькому педагогічному значенні – цілеспрямована виховна діяльність педагога для досягнення конкретної мети.

Виховання в гранично вузькому педагогічному значенні – спеціально організований процес, що передбачає формування певних якостей особистості, процес управління її розвитком, який відбувається через взаємодію вихователя і вихованця.

Справжнє виховання є глибоко національним за своєю суттю, змістом і характером.

Навчання – цілеспрямований процес взаємодії учителя і учнів, під час якого засвоюються знання, формуються уміння і навички школярів. Провідна роль у цьому процесі належить учителю, який не просто викладає учням навчальний матеріал, а спонукає їх до учіння, спрямовує та організовує пізнавальну діяльність учня, навчає засобам і прийомам засвоєння знань, умінь і навичок, перевіряє, контролює та оцінює

їхню навчальну працю. Сучасний учитель – не просто носій знань. Він – творець духовної сутності людини.

Освіта – процес і результат засвоєння систематизованих знань і формування на їх основі світогляду, розвитку пізнавальних можливостей, а також набуття умінь і навичок для практичного застосування загальноосвітніх і професійних знань. Термін вживається для означення не тільки процесу розумового виховання і підготовки учнів до виконання певних суспільних функцій, а й результату цього процесу: певного рівня освіченості, ступеня озброєності знаннями, уміннями і навичками, а також характеру освіченості (початкова, неповна середня, повна середня або вища, загальна чи професійна освіта).

Розвиток – процес формування особистості як соціальної якості індивіда на основі його соціалізації і виховання. забезпечується шляхом виховання, на

Самовиховання – це цілеспрямована свідомо, систематична діяльність особистості з метою вироблення в собі бажаних духовних, інтелектуальних, моральних, естетичних, фізичних та інших позитивних рис й усунення негативних. Процес самовиховання – це педагогічний процес, специфічність і унікальність якого полягає в тому, що в ньому і суб'єкт, і об'єкт виховання є однією особою.

Головною метою самовиховання на сучасному етапі є досягнення вихованцем згоди із самим собою, пошуку смислу життя, самоактуалізація і самореалізація потенційних можливостей та активне самоутвердження у суспільному житті.

Виховання, навчання, освіта, розвиток, самовиховання взаємообумовлені і тісно взаємопов'язані між собою. Вони спрямовані на розв'язання єдиних завдань, хоча кожна з цих категорій має свою специфіку і свої особливості.

Структура сучасної педагогіки відображає зв'язки і відносини, що виникли у процесі історичного розвитку педагогічних знань, визначає значення кожної з педагогічних наук для педагогічної практики. Вони базуються на закономірностях і принципах загальної педагогіки і є своєрідним її розгалуженням, будучи її “дочірніми” і водночас самостійними науками. До них належать:

Загальна педагогіка (вивчає філософські засади педагогіки, характеристику систем освіти; сутність процесу навчання і змісту освіти, теорію виховання; школознавство і формулює принципи, методи, засоби і форми навчання й виховання, які є загальними для всіх вікових груп та навчально-виховних закладів.

Вікова педагогіка (вивчає закономірності виховання й навчання, організаційні форми й методи навчально-виховного процесу стосовно різних вікових груп; її поділяють на дошкільну педагогіку та педагогіку загальноосвітньої школи).

Професійна педагогіка (досліджує і розробляє питання підготовки фахівців для різних галузей народного господарства. Залежно від рівня освіти існують такі

напрями:

- педагогіка професійно-технічної освіти (підготовка кваліфікованих робітників і фахівців середньої ланки для різних галузей народного господарства);
- педагогіка вищої школи (навчально-виховний процес у вищих закладах освіти, проблеми здобуття вищої освіти).

Корекційна педагогіка (вивчає і досліджує навчання та виховання дітей з різними фізичними або психічними вадами. Залежно від виду дефектів педагогічні знання цієї галузі поділяють на такі напрями:

- сурдопедагогіка (навчання й виховання глухонімих, глухих і туговухих дітей);
- логопедія (навчання й виховання дітей з порушеннями мовлення);
- тифлопедагогіка (навчання й виховання сліпих та слабозорих дітей);
- олігофренопедагогіка (навчання й виховання розумово відсталих дітей).

Історія педагогіки (висвітлює процес розвитку теорії та практики навчання й виховання різних країн і народів в різні історичні періоди від найдавніших часів і до сьогодення).

Методики викладання окремих предметів (вивчають закономірності викладання і вивчення конкретних навчальних дисциплін у закладах освіти різних типів.

Порівняльна педагогіка (компаративістика) (займається вивченням системи освіти і виховання в інших країнах, порівнянням її з вітчизняною, використанням світового досвіду).

Галузеві педагогіки (спортивна, авіаційна, військова, інженерна, медична; пенітенціарна) – вивчає галузеві аспекти освіти, які визначають специфіку навчально-виховного процесу в тих чи інших умовах, розкриває його закономірності.

Соціальна педагогіка (вивчає закономірності й механізми становлення і розвитку особистості в процесі здобуття освіти і виховання у різних соціальних інститутах, а також соціально орієнтовану діяльність освітніх, наукових, культурних та інших закладів, установ і соціальних служб, які сприяють формуванню соціальної активності дітей та молоді в процесі вирішення суспільних, політичних, економічних та інших проблем суспільства.

Науково-теоретичну структуру соціальної педагогіки утворюють:

- агогіка (проблеми попередження відхилень у поведінці дітей та підлітків);
- герогіка (соціально-педагогічні проблеми людей похилого віку);
- андрагогіка (освіта й виховання людини протягом усього її життя);

— віктимологія (проблеми категорії людей, які стали жертвами несприятливих умов соціальної організації та насильства).

3. Виникнення педагогічних ідей. Видатні представники зарубіжної педагогіки.

Педагогічні уявлення, знання склалися через практичний досвід. Задовго до людської цивілізації виховання дітей здійснювалося шляхом включення їх у життя роду або сім'ї: у процесі спільної трудової діяльності і повсякденного спілкування з дорослими діти засвоювали виробничий і моральний досвід. У деяких племенах почали виникати своєрідні «школи» — де люди похилого віку – жерці готували підлітків до дорослого життя. Педагогічні знання систематизувались у вигляді висновків, порад, рекомендацій та існували в народних звичаях, обрядах, традиціях, народній творчості. Цей своєрідний звід правил і нормативів став джерелом розвитку соціальної поведінки людини в своїх основних постулатах: сповіді працелюбності, гостинності, любові до природи, взаємодопомоги, милосердя, поваги до старших, миролюбства, — того, що пізніше увійшло до кодексу життя цивілізованого суспільства, стало першоосновою педагогічної науки й практики.

Розвиток і ускладнення виробництва, накопичення наукових знань про оточуючий світ вимагали від людини спеціальної, досить тривалої підготовки. Залежно від того, як було поставлене виховання дітей і молоді, суспільство прогресувало швидше чи повільніше. Освіта і виховання стали найважливішою передумовою його розвитку. Виникла потреба в педагогічних знаннях, які базувалися б не на емпіричних, суб'єктивних уявленнях людей, а на узагальненні типового, характерного, тобто знаннях об'єктивних, наукових.

Серйозні спроби узагальнити досвід виховання, виділити теоретичні начала виховання були розпочаті в найрозвиненіших державах стародавнього світу — Китаї, Індії, Єгипті, Греції.

З найвідоміших в контексті педагогічної проблематики були Спартанська та Афінська системи виховання, відмінність яких була обумовлена деякими особливостями економічного і політичного розвитку, а також станом культури цих міст-держав.

Спартанське виховання ставило за мету підготувати з дітей-спартіатів мужніх воїнів. стійких і загартованих майбутніх членів військової общини. За внутрішнім змістом виховання у Спарті було військово-гімнастичним, яке передбачало три завдання: досконалий розвиток тілесних сил; розвиток войовничого мужнього духу; виховання

суворого підкорення цілям і волі держави. Розумовому вихованню дітей і молоді в Спарті приділялось мало уваги. Воно компенсувалось війсьово-прикладним вихованням.

Метою афінського виховання було досягнення так званої калокагатії – гармонії тіла і духу. Виховання спрямовувалось на розвиток духовних обдарувань особистості: розуму, художнього смаку, моральних почуттів.

Давньогрецька система виховання отримала теоретичне обґрунтування в працях видатних філософів – *Демокріта, Сократа, Платона, Арістотеля*.

Демокріт (460 – 370 рр. до н.е.) відстоював ідею гармонійного розвитку, значну увагу приділяв моральним вправам і поведінці дітей. Він вважав, що мета виховання – підготувати молодь до реального життя на землі. Одним з перших сформулював думку про необхідність погоджувати виховання з природою дитини, яку він визначив терміном “мікрокосм”, висловив такі педагогічні ідеї, як необхідність сімейного виховання, де головне вчити наслідувати приклад батьків.

Один з основоположників вчення про «добру природу» людини, незалежно від її статі і походження *Сократ* (469 – 399 рр. до н.е.) теоретично обґрунтував «право на освіту» тієї чи іншої людини, виходячи при цьому з визнання тієї користі, яку вона може принести суспільству.

У своїй педагогічній практиці довів до досконалості такий спосіб знаходження істини, як діалог з учнями.

Сократ уперше став свідомо використовувати індуктивні докази і давати загальні визначення, працювати над поняттями. Для Сократа живе спілкування, усне слово, спільний пошук були кращими шляхами освіти людини. Педагогічними принципами Сократа були: відмова від примусу і насильства, визнання переконання найбільш дієвим засобом.

Платон (427 – 347 рр. до н.е.) виклав свої думки про виховання в політичних і філософських трактатах «Держава» і «Закони». Платон рішуче обстоював право на освіту лише за рабовласниками, вважав, що всі інші класи в цьому відношенні повинні “міцно-міцно закрити вуха”. Філософ обґрунтував внутрішню основу морального виховання (емоції, душевну бадьорість і життєрадісність), засоби педагогічного впливу (ігри, читання, ознайомлення з міфами) і його мету. Він категорично виступав проти залякування як стимулу у вихованні дітей.

Платон вперше пов’язав виховання з психологією і політикою, висунув ідею громадського дошкільного виховання та вищої філософської освіти.

Арістотель (384 – 322 рр. до н. е.), учень Платона, розглядав виховання як засіб зміцнення державного ладу. На його думку, людина наділена душею рослинною,

тваринною, розумною. Цим трьом видам душі відповідають три сторони виховання: фізичне, моральне, розумове, які нерозривні.

Одним з перших Аристотель висловив думку про природовідповідність виховання і зробив спробу вікової періодизації: від народження до 7 років, від 7 років до 14, від 14 років до 21 року.

Головна мета виховання за Аристотелем – моральний розвиток особистості, почуття власної гідності і честі, хоробрість, мужність.

Своєрідним підсумком розвитку грецько-римської педагогічної думки були праці *Марка Фабія Квінтіліана* (35 – 96 рр). Його називають першим “штатним” педагогом, який навчав юнаків-патриціїв ораторському мистецтву і одержував платню з імператорської казни. У своїй книзі «Освіта оратора» Квінтіліан розробив цілу педагогічну систему. Довгий час цей твір залишався провідною книгою з педагогіки і вивчався поряд з творами Ціцерона у всіх риторичних школах.

В епоху середньовіччя педагогічна теорія втратила прогресивну спрямованість античних часів. Педагогічні ідеї філософів-богословів мали релігійне забарвлення і були пронизані церковною догматикою.

В епоху Відродження (XIV—XVI ст.), коли відбувався розклад феодалізму і почався розвиток буржуазного суспільства, з’явився цілий ряд яскравих мислителів, педагогів-гуманістів, які своїм гаслом проголосили античний вислів: “Я — людина, і ні від чого людського не вільна”. Серед них – італійський педагог-гуманіст *Вітторіно да Фельтре* (1378—1446), голландець *Еразм Роттердамський* (1466—1536), представники французької педагогічної школи *Франсуа Рабле* (1494—1553), *Мішель Монтень* (1533—1592), соціалісти-утопісти *Томас Мор* (1478 – 1535), *Томазо Кампанелла* (1568 – 1639).

Гуманісти проголосили людину найвищою цінністю і стверджували, що її всебічного розвитку можна досягти вихованням. Педагогіка епохи Відродження, яку називали епохою гуманізму характеризувалася критикою всієї середньовічної системи схоластичної освіти; великою увагою до дитини; турботою про здоров’я і нормальний фізичний розвиток людини; посиленням розумового розвитку, врахуванням інтересів дитини у навчанні; розвитком змісту освіти, його поглибленням і розширенням; піднесенням ролі морального виховання; зменшенням впливу церкви на школу; увагою до жіночої освіти; піднесенням ролі вчителя у суспільстві.

До початку XVII ст. педагогіка інтегрувалася з філософією. Народження педагогіки як окремої самостійної науки пов’язують з ім’ям видатного чеського педагога *Яна Амоса Коменського* (1592-1670). Його праця «Велика дидактика» (1654) є одним з перших фундаментальних науково-педагогічних творів, а розглянуті у ній найважливіші питання педагогічної науки випереджали практику свого часу.

Усі педагогічні твори Коменського («Велика дидактика», «Лабіринт миру і рай серця», «Вихід із схоластичних лабіринтів», «Про вигнання із шкіл відсталості», «Материнська школа», «Закони добре організованої школи» та ін.) пронизують думки про те, що людина є “найдосконалішим, прекрасним творінням”, школа – “майстернею гуманності”, а правильне виховання завжди повинно бути у відповідності з природою в цілому і з віковими особливостями дітей, зокрема.

Вперше в історії педагогічної думки Я.А.Коменський створив струнку вчення про сутність, принципи, загальні методи навчання. Однією з найбільших заслуг Коменського є розробка найважливіших питань класно-урочної системи і обґрунтування уроку як форми організації навчання у школі.

Величезна педагогічна мудрість і наукове передбачення – ось чим пояснюється той факт, що вчення Коменського не втратило своєї актуальності й до нині.

Услід за Я. А. Коменським в історію західноєвропейської педагогічної думки увійшло ім'я англійського філософа і педагога *Джона Локка* (1632 – 1704). У своїй праці «Думки про виховання» він основну увагу приділив проблемі виховання джентльмена — людини, в якій поєднуються доброчесність, високоосвіченість із діловими якостями, тверді моральні переконання з відповідними манерами поведінки.

Джон Локк одним із перших дав докладну глибоко розроблену теорію фізичного виховання. Виходячи із стародавнього положення “У здоровому тілі – здоровий дух”, він вимагав, щоб усе тіло людини було загартоване, як обличчя, що переносить і спеку, і холод. На думку Локка, правильне фізичне виховання сприяє вихованню мужності, а також зближує його з вихованням духовним.

Французькі матеріалісти й просвітники XVIII ст. *Дені Дідро* (1713—1784), *Клод-Адріан Гельвецій* (1715—1771), *Поль-Анрі Гольбах* (1723—1789) єдиним джерелом знань, розвитку інтелекту, моральних сил та естетичних уподобань дитини вважали чуттєвий досвід, обстоювали ідею природовідповідності у вихованні. Свобода думки, свобода совісті, достатність розуму були гаслом і керівними принципами просвітництва XVIII ст.

Французький просвітитель, філософ, письменник-демократ *Жан-Жак Руссо* (1712— 1778) в основу своєї педагогічної системи поклав принципи гуманізму та природовідповідності. Автор теорії «вільного виховання», ідеї природної досконалості дітей, Ж.-Ж Руссо стверджував, що виховання повинно готувати людину до активної суспільної діяльності, для боротьби, щоб людина могла мужньо долати всі труднощі долі і продовжувала залишатись людиною. Він наголошував, що підготовка доброзичливої людини не може зводитися тільки до її освіти і розумового розвитку. “Щоб зробити дитину

розумною і розважливою, зробіть її міцною і здоровою: нехай вона працює, діє, бігає, кричить, нехай вона знаходиться в постійному русі”, – підкреслював просвітитель.

Демократичні ідеї французьких просвітників розвинув видатний швейцарський педагог *Йоган-Генріх Песталоцці* (1746—1827). Головне завдання виховання він також вбачав у розвитку здібностей людини відповідно до законів природи, теоретично обґрунтував доцільність поєднання праці та навчання. Пропагуючи принципи наочності, поступовості й послідовності у навчанні, Песталоцці створив теорію елементарної освіти, поділивши її на частини: елементарну інтелектуальну освіту, моральну елементарну освіту, фізичну елементарну освіту. У відповідності з теорією елементарної освіти Песталоцці розробив *методику початкового навчання*.

З числа так званих «нових вихователів» кінця XVIII ст., які намагались на практиці здійснити революцію в педагогіці, виділялись німецькі педагоги- філантропісти (від грец. *philes* – людина і *anthropos* – люблю) *І. Базедов*, *Х. Зальцман*, *Гутс-Мутс*, *Б. Бланше* та ін. Новим і прогресивним в педагогіці філантропізму була увага до питань фізичного виховання. Педагоги вважали, що всебічне фізичне виховання повинно проводитись з раннього дитинства у таких напрямках: виховання елементарних правил гігієни; використання фізичних вправ, заснованих на природних рухах дитини; рухливі ігри спеціального призначення; запровадження шкільного викладання гімнастики.

Значний внесок у розвиток світської педагогіки зробив німецький педагог *Йоган-Фрідріх Герbart* (1776— 1841). Він критично переосмислив класно-урочну систему Я.А.Коменського, створивши «нову наукову систему педагогіки», яка використовується в Європі донині. Метою школи, за Герbartом, є формування інтелектуальних умінь, уявлень, понять, теоретичних знань. Водночас Герbart увів принцип навчання, що виховує. Суть його полягає у тісному поєднанні знань із розвитком почуттів і волі учнів. Увівши поняття «виховуюче навчання», він намагався зосередити увагу на неможливості відокремлення виховання від навчання, одночасному розвитку волі, характеру і розуму. На його думку, морально сильна особистість формується організацією навчання і порядком у навчальному закладі.

У процесі навчання, що виховує, на думку Герbartа, повинні виникати різноманітні інтереси учнів (емпіричний – до навколишнього світу, умоглядний – до причин появи життєвих реалій, естетичний – до прекрасного, симпатичний – до близьких, соціальний – до всіх людей), тобто має здійснюватися те, що сьогодні називають мотивацією навчальної діяльності учнів. Герbartу належать ідеї чотириступеневої структури уроку, а також теорія видів навчання: описового, аналітичного, синтетичного; обстоював важливий принцип виховання – опора на позитивне.

Відомий німецький педагог-демократ *Фрідріх-Адольф-Вільгельм Дістервег* (1790—1866), якого за життя називали «вчителем німецьких вчителів» виступав проти авторитарного виховання, обстоював усебічний гармонійний розвиток людини, вивчав внутрішні суперечності педагогічних явищ, сформулював принципи відповідності виховання природі та культурі народу, самодіяльності у вихованні й навчанні. На думку Дістервега, бути людиною – значить бути самодіяльною в прагненні до розумних цілей.

На розвиток педагогіки України мали певний вплив ідеї російських мислителів, філософів, гуманістів. Усім відомі прогресивні педагогічні ідеї *Петра Францовича Лесгафта* (1837 – 1909). Стрижнем його педагогічної концепції є вчення про фізичну освіту і виховання. Демократизм, зв'язок з наукою та педагогічною практикою, прогресивний характер – такі головні риси системи фізичного виховання, розробленої П.Лесгафтом. Уперше в історії фізичного виховання П.Лесгафт систематизував фізичні вправи на основі педагогічних завдань: прості вправи, складні зі збільшенням навантаження, вивчення просторових відношень і розподіл вправ у часі; систематичні вправи у вигляді складних дій; епізодичні заняття ручною працею. У систему фізичного виховання Лесгафт включав рухові ігри, оскільки, на його думку, гра є особливою формою діяльності, завдяки якій дитина засвоює соціальний досвід, наслідує мову, звички, поведінку дорослих. Великим внеском Лесгафта у педагогічну науку є розроблена ним теорія та методика фізичної освіти та виховання. Його праця «Сімейне виховання та його значення» є нині актуальною, адже сімейне середовище визнане одним із найголовніших чинників формування особистості дитини.

4. Витоки української педагогічної думки.

В Україні зародження педагогіки так само відбувалося в надрах філософії. З часів Київської Русі до нас дійшли повчальні твори *Ярослава Мудрого*, *Володимира Мономаха*, ченця *Ксенофонта*, низка уривків із часописів і листів, де подаються описи народних традицій виховання, ставлення до своїх нащадків, предків тощо.

Провідну роль у розвитку освіти на українських землях відіграли братські школи XIV – XVII ст. Києва, Львова, Луцька.

Козацько-гетьманська держава й українське національне відродження стали поштовхом для розвитку педагогічної думки того часу, представниками якої були такі видатні постаті, як *Іван Вишенський* (1556-1621) – автор заповітів і повчань в українській педагогіці; *Єпіфаній Славинецький* (?-1675) – автор посібника для вчителів і батьків “Громадянство звичаїв дитячих”, який являє собою своєрідний моральний кодекс громадян України; *Феофан Прокопович* (1681 – 1736) – глибокий знавець

античної та європейської культури, видатний богослов, який розробив систему церковних шкіл; *Григорій Сковорода* (1722 – 1794) – виразник ідей гуманізму і просвітництва. Він перший в українській педагогіці в центрі уваги поставив дитину – її почуття, стосунки зі світом, її справи, нахили, обдарування. Визначив мету гуманістичного процесу – формування «істинної» людини: мислячої, освіченої, чуйної, зі світлим розумом, гарячими почуттями, підготовленої до праці задля її щастя і блага народу.

На проблемах освіти і виховання в Україні зосереджували свою увагу видатні просвітяни, педагоги, науковці, громадські діячі кінця XVIII – другої половини XIX століття: *Тарас Шевченко, П. Куліш, О.Духнович, М. Шашкевич та ін.*

Тарас Шевченко (1814 – 1861) – геніальний поет, прозаїк, художник, просвітитель, життя і творчість якого були спрямовані на плекання національної свідомості, патріотизму, духовного збагачення особистості. У низці поетичних творів («Наймичка», «І мертвим, і живим...», повістях «Княгиня», «Близнецы», «Прогулка с удовольствием и не без морали» та ін.) він започаткував педагогічні ідеї, які значно вплинули на формування педагогічної думки в Україні. Обстоював право свого поневоленого народу на освіту, навчання дітей рідною мовою. Для недільних шкіл Шевченко написав «Букварь южнорусский» який посідав одне з провідних місць в історії освіти і культури України.

Видатний громадський та культурний діяч, поет, прозаїк, учитель-методист *Пантелеймон .Куліш* (1819 – 1897) – увійшов в історію українського шкільництва як автор спрощеного правопису рідної мови, більш відомого як «Граматка».

Видатний просвітній діяч, поет, письменник, так званий “будитель”, *Олександр .Духнович* (1803 – 1865) зробив вагомий внесок у становлення і розвиток шкільництва в Західній Україні, зокрема у Закарпатті. Суть виховання (духовного, фізичного, трудового) він вбачав у реалізації принципу природовідповідності, який розглядав як розвиток позитивних природних задатків з урахуванням вікових особливостей дитини.

Послідовниками ідей О. Духновича були *Маркіян Шашкевич* (1811 – 1843) – просвітній та громадський діяч, поет, борець за відродження української мови, активний учасник товариства «Руська трійця».; *Юрій Федькович* (1834 – 1880) – письменник, поет, громадський діяч, організатор системи освіти на Буковині; *Григорій Врецьона* (1839 – 1901) – педагог та освітній діяч, фундатор стипендіального фонду для незаможної учнівської молоді; *Августин Волошин* (1874 – 1946) – громадсько-політичний діяч Закарпаття.

Великий доробок у розвиток наукової педагогіки зробив *Костянтин Дмитрович Ушинський* (1824 – 1871) – вітчизняний педагог із світовим ім'ям, який створив цілісну педагогічну систему, що охоплювала основні проблеми виховання і навчання. Основною ідеєю цієї системи була народність, яку він розумів як своєрідність кожного

народу, обумовлену його історичним розвитком, соціальними умовами життя, географічними особливостями. Важливою ознакою народності у вихованні він вважав рідну мову, яка відіграє роль великого народного наставника.

У навчанні Ушинський обстоював принципи доступності, послідовності, наочності, міцності знань. По-науковому розглянувши питання про зміст освіти в школі, принципи організації і методи навчання, педагог стверджував, що кожна наука збагачує учнів реальними знаннями і водночас забезпечує розвиток їх пам'яті, мислення.

Послідовниками Ушинського в Україні були *Х. Алчевська, Т. Лубенець, Б. Грінченко, С. Русова.*

Христина Алчевська (1841 – 1920) – просвітній і громадський діяч, палкий борець за освіту народу, особливо жіночу, член багатьох просвітницьких товариств, віце-президент Міжнародної ліги освіти. Недільні школи для жінок, відкриті стараннями Х. Алчевської в Харкові, на Луганщині стали культурно-освітнім центром поширення освіти серед дорослих не тільки в Україні. Більше 17 – ти тисяч жінок здобули освіту в школах народної просвітительки. Під впливом педагогічної спадщини К. Д. Ушинського, Алчевська дотримувалась принципів навчання і виховання, які обстоював визначний педагог, застосовуючи наочність у вивченні мови, географії, природознавства, історії.

Тимофій Лубенець (1855 – 1936) – педагог, громадський діяч, який більше 50 – ти років віддав педагогічній діяльності. Автор понад 30 – ти підручників для учнів початкової школи і методичних посібників для вчителів. Виступав за запровадження загального обов'язкового початкового навчання, ліквідацію неписьменності серед дорослих, обстоював розвиток ініціативи вчителів та підвищення їх педагогічної майстерності.

Софія Русова (1856 – 1940) – видатна діячка національно-визвольного руху, педагог, письменниця, літературознавець, авторка багатьох досліджень з педагогіки, історії, педагогічні пошуки якої були пройняті ідеєю створення національної системи освіти. Наукові і практичні інтереси С. Русової були пов'язані з вихованням дітей дошкільного віку, залученням їх до різних видів діяльності – художньо-естетичної, навчальної, ігрової, трудової. Важливе місце в системі національного виховання відводила навчанню рідним словом. "...лише на рідному ґрунті, серед рідного слова, пісні здатна вирости національно свідомо дитина", стверджувала педагог.

Борис Грінченко (1863 – 1910) – народний вчитель, педагог, громадський діяч, письменник, поет, драматург, фольклорист, мовознавець, перекладач. Усе своє життя присвятив проблемі створення нової української школи, яка б діяла на гуманістичних і демократичних засадах і привела б український народ до національного відродження. На його думку, українське питання треба вирішувати не шляхом протистояння, а педагогічними

засобами: поширенням освіти, плеканням у молоді національної свідомості, любові до відданості рідному народові.

Іван Франко (1856 – 1916) – видатний поет, науковець, титан українського педагогічного духу, автор багаточисельних статей і публікацій з проблем національної освіти і виховання, у яких висвітлюються широкі кола педагогічних питань щодо стану освіти на українських землях, зокрема Галичини, відродження й розвитку української педагогічної культури, визначення мети, змісту й методів навчання і виховання, історії освіти, школи, народної педагогіки.

У розвиток вітчизняної педагогічної науки значний внесок зробив *Григорій Ващенко* (1878 – 1967) – творець повного курсу української національної педагогіки. Його перу належать понад 60 фундаментальних праць, десятки різноманітних публікацій, у яких розглядались проблеми педагогіки, психології, політики тощо. На думку Ващенка, освітньо-виховна робота повинна відповідати головній меті, яка стоїть перед українським народом: створення самостійної незалежної соборної держави, зміцнення її економічної, політичної і військової незалежності. У своєму славнозвісному підручнику «Виховний ідеал» Ващенко закликає українську молодь не тільки плекати загальнолюдські та національні цінності, а й активно боротися зі злом, за побудову справедливого ладу, виплеканого на любові і красі. Така спільність, на переконання педагога, веде людину до виконання високої мети: служіння Богові, як абсолютній Правді, Справедливості, Красі, Любові, і служіння своїй нації.

Одним з найвідоміших будівничих соціалістичної школи і радянської педагогіки був *Антон Семенович Макаренко* (1888 – 1939) – автор наукової методики виховної роботи з дитячим колективом, поєднання навчання з продуктивною працею. Уся діяльність видатного педагога-новатора відбувалась в умовах фізичного і психічного перенапруження. Після громадянської війни його скерували на Полтавщину завідувати колонією для неповнолітніх правопорушників (після війни значно зросла кількість дітей-сиріт, безпритульних, неписьменних і знедолених, які стояли на шляху крадіжок і грабунків), згодом – організації дитячої трудової комуні в Харкові. Педагогічна ерудованість Макаренка, його творчі здібності, гуманізм, відповідальність дозволили відкрити обездоленим дітям цінності нормального життя, забезпечити їм певний рівень освіти, повернути до життєдіяльності, духовного життя.

Українську і світову педагогіку сьогодні неможливо уявити без імені *Василя Олександровича Сухомлинського* (1918 – 1970) – видатного педагога-гуманіста, добротворця, педагогічна практика і теорія якого відомі далеко за межами України. Твори В. Сухомлинського відомі у виданнях різними мовами світу: від болгарської до

японської. Його педагогічна спадщина вивчається в провідних університетах і педагогічних інститутах Європи. Керуючись високою гуманістичною позицією, Сухомлинський у своїй практичній педагогічній і творчій науково-педагогічній діяльності розглядав найважливіші проблеми змісту освіти, методики навчання дітей, мотивів пізнавальної діяльності, підготовки вчителя, виховання дітей у сім'ї. Педагог переконливо стверджує, що виховання гуманізму, доброчинності, людяності здійснюється через творення людям добра. У своїх багаточисельних працях через конкретні принципи, істини, повчання, рекомендації він обстоює моральний ідеал, який увібрав у себе найкращі риси менталітету українського народу.

За роки незалежності в Україні створені позитивні передумови для всебічного розвитку педагогічної теорії та практики, основні напрями якого визначені низкою державних нормативних документів, зокрема Законом України «Про освіту», Державною національною програмою «Освіта (Україна XXI століття)», Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті, Концепцією національного виховання тощо

5. Аналіз стану сучасної педагогіки

Завдання сучасної системи навчання і виховання впливають зі стану суспільства і полягають: у реальному переході до поширення педагогічної творчості та індивідуального впливу; у переорієнтації учнівських та вчительських колективів на подолання авторитарно-командного стилю щодо ставлення до учнів; у розумінні самоцінності учня; поєднанні навчання і виховання на уроках і в позаурочний час; висуванні на перший план замість ідейно-політичного виховання — виховання морального, заснованого на загальнолюдських цінностях, а також національного, правового, економічного, громадянського, фізичного напрямів виховання, тобто тих, які найповніше узгоджуються із проблемами сучасного суспільства.

Сучасна педагогічна наука має всі можливості, щоб виконати наступні завдання:

- удосконалення змісту освіти, стандартизація освіти, подальша її зовнішня диференціація;
- розробка нових засобів навчання, навчального обладнання;
- підготовка підручників відповідно до нового змісту освіти;
- комп'ютеризація вчительської та учнівської праці;
- розробка нових і модернізованих форм і методів навчання;
- удосконалення політехнічної підготовки учнів, їх професійної орієнтації і підготовки до праці;

розробка шляхів демократизації та гуманізації життя і діяльності школи; переведення школи у режим розвитку, особистісно-орієнтованого навчання і виховання;
виявлення шляхів посилення виховної ролі уроків;
удосконалення змісту і методики виховання;
гуманізація освіти, навчально-виховного процесу, створення необхідних умов для успішного навчання учнів;
демократизація навчально-виховного процесу, співпраця вчителів і учнів, самоуправління у навчально-виховних закладах;
стимулювання, розвиток ініціативи і творчості вчителів та учнів;
досягнення наукового рівня у діяльності вчителів, керівників школи та освіти в цілому

2. Методи науково-педагогічних досліджень.

Вибір і застосування методів досліджень у педагогіці.

Поняття *метод* (від грец. *metodos*) використовувалось в давньому світі як синонім словосполучень *шлях дослідження, спосіб пізнання*. Сучасна філософія (теорія пізнання) трактує його як форму практичного і теоретичного освоєння дійсності, систему засобів, прийомів, принципів та підходів, які може застосовувати конкретна наука для пізнання свого предмета. Ця система поєднує в собі універсальні і притаманні кожній науці елементи. Притаманні вони і методам науково-педагогічного дослідження.

Сучасний учитель має володіти методами наукових досліджень, знати про найновіші досягнення тієї чи іншої науки. Видатний український педагог *В. Сухомлинський* писав: “Хороший учитель – це людина, що добре знає науку, на основі якої побудований предмет, котрий він викладає, закохана в цю науку, знає її горизонт – найновіші відкриття, дослідження, досягнення. Гордістю школи стає вчитель, який на доповнення до сказаного, сам небайдужий до проблем, над якими б’ється його наука, здатний до самостійного дослідження.”

Наукове дослідження – це особлива форма процесу пізнання, систематичне цілеспрямоване вивчення об’єктів, яке завершується формуванням знання про досліджуваний об’єкт. Основним критерієм ефективності науково-педагогічного дослідження є отримання нового наукового результату і поповнення теоретичних знань, які сприяють процесу виховання, навчання і розвитку школярів.

Вимогами до науково-педагогічних досліджень є: актуальність, наукова новизна, теоретична і практична значущість, наукова достовірність і об’єктивність, доступність для використання іншими, показ міри та умов ефективного застосування одержаних результатів.

Науково-педагогічне дослідження має кілька рівнів, а саме:

1. Емпіричний рівень дослідження, який спрямований безпосередньо на об'єкт вивчення (явище, процес) і спирається на дані спостереження і експерименту. На емпіричному рівні фіксуються нові факти науки і на основі їх узагальнення формуються емпіричні закономірності.

2. Теоретичний рівень, що пов'язаний з удосконаленням і розвитком поняттєвого апарату педагогіки та спрямований на всебічне пізнання об'єкту дослідження. На теоретичному рівні висувуються і формуються основні, загальні закономірності, які дозволяють пояснити попередньо відкриті факти, а також передбачувати наступні події і факти.

3. Методологічний рівень, на якому на основі аналізу і узагальнення результатів попередніх досліджень формуються загальні принципи і методи дослідження педагогічних явищ, будуються теорії.

Метод педагогічного дослідження – це спеціально організоване сприймання педагогічного процесу в природних умовах. У цілому методи науково-педагогічного дослідження – це шляхи вивчення й опанування складних психолого-педагогічних процесів формування та розвитку особистості, встановлення закономірностей процесів виховання і навчання, прийоми та операції емпіричного і теоретичного пізнання й вивчення явищ педагогічної дійсності.

Методи досліджень у педагогіці поділяються на *загальнонаукові* та *конкретнонаукові* (теоретичні та емпіричні). *Загальнонаукові*: загальнотеоретичні методи (абстрагування і конкретизація, аналіз і синтез, порівняння, протипоставляння, структурування, індукція і дедукція тощо), соціологічні (анкетування, інтерв'ю, експертні опитування, рейтинг тощо), соціально-психологічні (соціометрія, тестування, тренінг тощо), математичні (ранжування, шкалування, індексування, кореляція тощо). До теоретичних методів належать: аналіз літератури, архівних джерел, документації та продуктів діяльності; аналіз поняттєво-термінологічної системи; аналогії, що побудовані на загальних фундаментальних законах діалектики для процесів різного походження; побудова гіпотез; прогнозування; моделювання. *Емпіричні методи* дослідження складаються із спостереження; бесіди; педагогічного консилиуму; вивчення і узагальнення масового і індивідуального педагогічного досвіду; педагогічного експерименту; науково-педагогічних експедицій.

Логіка побудови науково-педагогічного дослідження складається з кількох етапів, а саме:

I етап включає загальне ознайомлення з проблемою дослідження, обґрунтування її актуальності, рівня розробленості; визначення об'єкта, предмета та теми дослідження; формулювання загальної та проміжної мети дослідження, співвіднесення з метою завдань.

II етап складається з вибору методології – вихідної концепції, опорних теоретичних положень, єдиного задуму та дослідницького підходу, що визначають хід і передбачувані результати дослідження.

III етап передбачає побудову гіпотези дослідження – теоретичні конструкції, справедливості якої слід довести.

IV етап охоплює вибір методів дослідження; проведення констатуючого експерименту з метою встановлення вихідного стану предмету дослідження.

V етап складається з організації і проведення перетворюючого (формуючого) експерименту.

VI етап містить аналіз, інтерпретацію та оформлення результатів дослідження.

VII етап передбачає розробку практичних рекомендацій.

Структура дослідження складається з таких елементів:

- об'єкт педагогічного дослідження – цілісна сукупність педагогічної реальності чи знань про неї, що є частиною педагогічного процесу. Об'єктом педагогічного дослідження можуть бути педагогічні системи, явища, процеси, факти;

- предмет педагогічного дослідження – сукупність елементів, зв'язків, відносин у конкретній галузі педагогічного об'єкту, у якій виокремлюється проблема, що потребує розв'язання;

- мета дослідження (задум дослідження, науковий результат, який має бути отриманий під час дослідження) – цілеспрямовує на вивчення предмета дослідження;

- завдання дослідження – це програма дослідницьких процесів, які відображають логіку наукового пошуку, конкретизують цілі з урахуванням предмета дослідження, наукові проблеми, що досліджуються;

- наукова гіпотеза – науково обґрунтоване припущення, яке потребує подальшої теоретичної і експериментальної перевірки (передбачення того, як буде розвиватися досліджуваний процес чи явище);

- методи дослідження (перелік методів, прийомів, засобів за допомогою яких будуть розв'язані завдання дослідження, перевірена наукова гіпотеза, отримані достовірні наукові факти);

- отримання та аналіз наукових фактів за допомогою розроблених методів дослідження, виділення головного у результаті дослідження, формулювання висновків;

- втілення у практику результатів дослідження.

У педагогічних дослідженнях поширені такі наукові методи: метод педагогічного спостереження, метод опитування, анкетування, тестування, метод рейтингу, метод соціометрії, незалежних характеристик, метод моделювання, педагогічний експеримент.

Метод педагогічного *спостереження* – це природне (або спеціально організоване) об'єктивне сприймання педагогічного процесу. Спостереження буває пряме і опосередковане. Пряме спостереження відбувається за безпосередньої участі дослідника. Найчастіше його використовують у процесі навчання і виховання учнів різновікових груп. Опосередковане спостереження не передбачає безпосередньої участі дослідника. Воно є ефективнішим, ніж пряме, оскільки унеможливорює вплив педагога на дітей, дає змогу фіксувати їхню природну поведінку. Досліднику важливо мати план спостереження, визначити його термін, місце проведення, контингент об'єктів спостереження, зафіксувати результати, зробити підсумки.

Методи *опитування*, до яких належать бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування.

Бесіда – метод безпосереднього спілкування, який дає змогу одержати від співрозмовника інформацію, за допомогою заздалегідь підготовлених запитань. Бесіда потребує авторитетності дослідника, сприятливого оточення, відвертості, урахування індивідуальних особливостей співбесідника, педагогічного такту тощо.

Інтерв'ю – метод отримання інформації за допомогою усного опитування. Під час інтерв'ю не ставлять уточнюючих запитань, ретельно продумують їх, ураховують тип респондента.

Метод анкетування використовують для одержання інформації про типовість тих чи інших явищ. Він дає змогу охопити дослідженням значну кількість респондентів. Анкети або опитувальні листи містять письмові запитання, які є спеціально підібраними. Існують різні типи анкет: відкриті, які вимагають самостійного конструювання відповіді; закриті у яких респондент вибирає одну із запропонованих відповідей; іменні, які вимагають вказати ініціали досліджуваного; анонімні, що не потребують біографічних даних; повні, скорочені та інші.

Тестування – це випробовування учня на певний рівень знань, умінь або загальну інтелектуальну розвиненість за допомогою запитань, екзаменаційних завдань, кросвордів, дидактичних карток, малюнків тощо.

Матеріали методів опитування потребують обробки. Висновки можна подавати у вигляді натуральних чисел, порівняльних величин, відсотках. Результати опитування доцільно подавати у вигляді таблиці.

Метод *рейтингу* – оцінка тих чи інших сторін діяльності компетентними суддями (експертами). Він передбачає компетентність експертів, наукову об'єктивність, самокритичність, позитивне ставлення до експертизи.

Метод *незалежних характеристик* – передбачає узагальнення відомостей про учнів, одержаних з різних джерел: від учителів, батьків, товаришів, зіставлення цих відомостей зі своїми матеріалами спостережень.

Метод *соціометрії* – визначення структури і стилю взаємин у колективі.

Модельовання – метод створення і дослідження моделей, як засобу вивчення явищ і процесів. Вивчення моделі дозволяє отримати нову інформацію про об'єкт дослідження.

Педагогічний *експеримент* (від лат. *experimentum* – спроба, дослід) – метод вивчення педагогічної дійсності, за яким дослідник цілеспрямовано впливає на неї завдяки створенню штучних умов або використанню природних. Залежно від мети дослідження розрізняють такі види педагогічного експерименту: констатуючий або діагностичний, який проводиться на початку дослідження і має на меті вивчення наявного стану проблеми; формуючий або перетворюючий експеримент, який полягає у впровадженні у педагогічний процес попередньо розроблених методів та засобів, аналіз одержаних результатів формулюванні висновків. Педагогічний експеримент дає змогу відокремити досліджуване явище від інших, цілеспрямовано змінювати умови педагогічного впливу на вихованців.

Сучасна педагогіка широко використовує пропоновані методи досліджень для отримання різнобічних відомостей про розвиток, навчання і виховання особистості. Педагогічні дослідження базуються на певних принципах, а саме: цілісного вивчення педагогічних явищ і процесів; комплексного використання методів дослідження; об'єктивності; єдності навчання і виховання; одночасного спостереження особистості та колективу тощо.

Згідно навчальних планів та програм кожен студент має оволодіти як теоретичними знаннями, так і набути уявлення про шляхи, якими ці знання були отримані. Це дає можливість сформувати творчий науковий потенціал майбутнього вчителя національної школи.

3. Науково-дослідна робота студентів

Одним із видів діяльності, що становить природне продовження та поглиблення навчального процесу шляхом вивчення певних конкретних тем і проблем, є *науково-дослідна робота студентів* (НДРС), яка здійснюється у навчальний і позанавчальний час.

Основними, найбільш дієвими формами науково-дослідної роботи студентів у рамках навчального процесу, що використовуються у вишах України, є: лекції; залучення студентів до роботи на практичних, семінарських, лабораторних заняттях; включення елементів наукових досліджень до виконання лабораторних робіт, семінарів, практикумів; виконання самостійних та індивідуальних завдань; написання курсових, дипломних та магістерських робіт; індивідуальні пошукові завдання під час проходження педагогічної практики.

Науково-дослідна робота, яка проводиться в межах навчального процесу, для студентів є обов'язковою.

Протягом навчання у педагогічному закладі студенти виконують різні за своїм характером, рівнем складності та змістом наукові роботи, до яких належать: *реферат, курсова робота, дипломна робота, магістерська робота, наукова стаття* тощо.

Реферат (від лат. «refero» – доповідаю) – короткий виклад головного змісту певної роботи чи узагальнення ряду праць, які розкривають певну тему. Педагогічна функція реферату полягає в акцентуванні уваги студентів на конкретних фактах, явищах, подіях, у створенні умов для оволодіння прийомами наукової аргументації і доказу. Реферат, як правило, має письмову форму і може бути використаним для підготовки наукового звіту, написання статті, доповіді тощо. Підготовка рефератів є важливим засобом формування у студентів способів та прийомів опрацювання літературних джерел.

Особливості джерел, обраних для реферату, визначають його структуру. Огляд наукової літератури повинен складатися з таких структурних компонентів:

- вступу, який дає уявлення про актуальність теми і завдання студента;
- основної частини, що містить стислий огляд і критичну оцінку наукових знань, їх порівняльне зіставлення, аргументацію положень;
- висновків про можливість використання набутих знань у науковій і практичній роботі;
- списку використаної літератури.

Головними вимогами до реферату є осмислення теми дослідження, усвідомлення логіки викладання змісту реферату, врахування вимог щодо його оформлення (тема, керівник, план та зміст за схемою: вступна частина, головна та заключна, список використаної літератури з урахуванням бібліографічних вимог).

Критеріями оцінки якості складання реферату є:

1. Формулювання мети реферативної роботи.
2. Складання плану реферативної роботи.
3. Виділення головного, суттєвого при розкритті теми.
4. Виділення головного при роботі з літературними джерелами.
5. Висловлення особистого ставлення до явищ та подій, що вивчаються.
6. Використання логічних прийомів мислення.
7. Наукова аргументованість викладеного матеріалу
8. Підведення підсумків та написання висновків.
9. Дотримання умов оформлення реферативної роботи.

Курсова робота – це навчальне завдання для студента, який вже має певний досвід наукової діяльності, набутий у процесі роботи над рефератами та під час опанування знаннями з педагогіки, психології та спеціальних дисциплін. Цей досвід дає можливість

майбутньому вчителів виконувати самостійне дослідження, що за своїм змістом повною мірою відповідає науково-методичному пошуку.

Виконання курсової роботи передбачає певні етапи: вибір теми та висвітлення її актуальності; обробка науково-методичних джерел; визначення теоретичного підходу до розв'язання визначеної проблеми, мети завдань і методики дослідження; проведення педагогічного експерименту та збір фактичного матеріалу; обробка отриманих результатів, їх якісний і кількісний аналіз; обґрунтування розроблених методичних рекомендацій та формулювання висновків проведеного дослідження; оформлення курсової роботи за існуючими вимогами та її захист. Курсові роботи є обов'язковими для виконання. Навчальними планами визначено, на яких курсах і у якому семестрі вони виконуються студентами.

Дипломна робота є завданням, яке виконує студент випускного курсу відповідно до навчальної програми. Ця робота відіграє суттєву роль у системі професійної підготовки майбутнього фахівця, оскільки в концентрованому вигляді відображає результативність багаторічного процесу спільної праці викладача і студента, спрямованої на виконання соціального замовлення – підготовка висококваліфікованих кадрів.

Магістерська робота – кваліфікаційна робота наукового змісту, виконана студентом самостійно під керівництвом наукового керівника на завершальному етапі навчання за освітньо-професійною програмою підготовки магістра. Завдання магістерської роботи полягає в отриманні нових науково-обґрунтованих теоретичних або експериментальних результатів, які є важливими для певної галузі знань; виявленні рівня підготовленості студентів до роботи у вищих навчальних закладах I – II, а також III – IV рівнів акредитації, або наукових установах.

Підготовка випускника, який виконує дипломну або магістерську роботу, має відповідати таким *вимогам*:

- володіння комплексом знань, умінь і навичок у сфері професійної діяльності;
- ерудованість та обізнаність у суміжних галузях педагогічної науки;
- готовність до використання отриманої інформації на практиці;
- достатній рівень розвитку творчих здібностей;
- досвід самостійної роботи;
- усвідомлення своєї ролі як вчителя.

Всі види дипломних (магістерських) робіт мають таку загальну структуру:

Вступ (вибір теми та обґрунтування її актуальності; визначення об'єкта, предмета, мети, завдань, гіпотези, методів дослідження; характеристика новизни, практичного та теоретичного значення обраного дослідження).

Основна частина (теоретичний аналіз літератури і практики роботи школи, висвітлення організації та результатів експерименту). Кількість розділів залежить від складності теми та специфіки змісту дослідження.

Висновки (обґрунтовуються на основі проведеного дослідження, які мають відповідати визначеним завданням).

Список використаної літератури (подається після висновків в алфавітному порядку з дотриманням бібліографічних норм).

Додатки (таблиці, схеми, плани-конспекти уроків, сценарії виховних заходів, рекомендації, ілюстрації тощо).

Науковою статтею називають одну з форм представлення науково-дослідницької роботи студентів, проведеною за певною темою та оформлену за допомогою використання наукового, науково-популярного або навчально-педагогічного стилів викладу матеріалу. При написанні наукової статті студент повинен дотримуватися наступного порядку дій:

- вибір теми дослідження (за власними інтересами, потребами навчального закладу або темами попередніх досліджень);
- пошук інформаційних джерел (наукове видання, навчальна література, словники, довідники, каталоги, різнопрофільні енциклопедії, збірники наукових статей тощо);
- залежно від характеру науково-дослідної роботи здійснення експериментальної перевірки;
- згідно вимог оформлення отриманих дослідницьких матеріалів.

У позанавчальний час науково-дослідну роботу студентів реалізують у таких формах:

- робота студентів у наукових групах;
- участь у виконанні науково-дослідної проблеми кафедри;
- лекторська робота по розповсюдженню спеціальних знань у галузі науки, техніки, культури тощо;
- участь у міжвузівських студентських наукових конференціях;

робота у дитячих клубах, секціях, школах за спеціальністю.

Контрольні запитання та завдання

1. Який зміст закладений у поняття «педагогіка»?
2. У чому полягає сутність основних категорій педагогіки?
3. Що визначило розвиток педагогіки як науки?
4. Назвіть основні етапи становлення педагогіки.
5. Які педагогічні ідеї класиків зарубіжної педагогіки вам відомі?
5. Кого з видатних педагогів України ви знаєте? Чим вони славетні?
6. Яке значення мають зв'язки педагогіки з іншими науками?

7. Що таке «метод педагогічного дослідження»?
8. Які наукові методи використовують у педагогічному дослідженні?
9. Охарактеризуйте основні форми НДРС у рамках навчального процесу і позааудиторний час.

Рекомендована література

1. Волкова Н.П. Педагогіка. Навчальний посібник. 2 – ге видання, перероблене, доповнене.– К.: «Академвидав», 2007. – 615 с.
2. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: «Коло», 2006. – 326 с..
3. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К.: Вища шк., 1995.
4. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. – К., 1995
5. Гончаренко С.У.Український педагогічний словник. – К.: Либідь.,1997.
6. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. Навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
7. Кузьмінський А. І. , Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник. – 2-ге вид. перероб. І доп. – К.: Знання-Прес, 2004. – 445 с. – (Навчально – методичний комплекс з педагогіки)
8. Максим'юк С.П. Педагогіка: Навч. Посібник. – К.: Кондор, 2005.–667 с.
9. Науково-дослідна робота в закладах освіти: Методичний посібник. –Тернопіль: АСТОН, 2001.
10. Рудницька О.П., Болгарський А.Г. Основи педагогічних досліджень. – К., 1998.
11. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки. – К., 2005.– 520 с.

Тема 2. Розвиток, виховання і формування особистості.

Вікова періодизація. Основні етапи вікового розвитку

1. Поняття про особистість і розвиток людини. Зв'язок між процесом розвитку та результатами – з однієї сторони, і причинами, що впливають на них – з іншої.

2. Роль спадковості, середовища, діяльності на розвиток особистості.
3. Вікова періодизація.
4. Вікові та індивідуальні особливості розвитку.

Опорні поняття: *індивід, особистість, індивідуальність, розвиток, формування особистості, соціальне середовище, спадковість, акселерація, ретардація, вікова періодизація.*

1. Поняття про особистість і розвиток людини.

Проблема особистості одна із центральних у філософії, психології, педагогіці, інших науках. Педагогіка досліджує педагогічні закономірності формування й розвитку особистості.

Філософський поняттєвий апарат використовує три загальні поняття щодо характеристики людини: «індивід», «особистість», «індивідуальність».

Індивід (лат. *indivdium* – неділимий) – людина як представник людської спільноти, соціуму (групи, класу, нації тощо). Індивід є суспільно-історичним утворенням, здатним діяти усвідомлено. Характеристика його передбачає сукупність природних задатків, набутих знань, соціального досвіду, які виявляються у поведінці та діяльності.

Особистість – соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученням людини до конкретних суспільних, культурних, Історичних відносин.

Поняття «особистість» характеризує суспільну сутність людини, пов'язану із засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства. Вона виявляється і формується в процесі свідомої діяльності й спілкування, поєднуючи в собі риси загальнолюдського, суспільно-значущого та індивідуального, неповторного.

Особистість характеризують такі ознаки:

- розумність (визначає рівень інтелектуального розвитку);
- відповідальність (рівень розвитку почуття відповідальності, уміння керувати своєю поведінкою, аналізувати свої вчинки і відповідати за них);
- свобода (здатність до автономної діяльності, прийняття самостійних рішень);
- особиста гідність (визначається рівнем вихованості, самооцінки);
- індивідуальність (несхожість на інших).

Особистість наділена неповторними фізичними якостями, їй притаманні «свої» психічні процеси, темперамент, риси характеру, здібності, потреби, інтереси, що позначаються на її пізнавальній діяльності, навчанні, праці, вчинках, ставленні до себе, взаєминах з іншими.

Індивідуальність – сукупність зовнішніх та внутрішніх особливостей людини, що формують її своєрідність, відмінність від інших людей. Індивідуальність постає як цілісна характеристика людини і виявляється у здібностях, інтересах, схильностях, рисах характеру, у почутті власної гідності, системі знань, умінь, навичок тощо.

Розвиток – складне динамічне явище, яке спрямоване на збільшення фізичних та інтелектуальних сил особистості, що дозволяють сформувати творчі здібності школяра, його активну громадянську позицію. Цей процес має різні форми (анатомо-фізіологічну, психічну та соціальну) і здійснюється на основі взаємодії дитини з певним середовищем. У взаємодії з навколишнім світом дитина виступає як активна, діяльна істота. Саме у діяльності реалізуються і розвиваються природні можливості дитини.

Внутрішньою рушійною силою розвитку дитини є боротьба протилежних, суперечливих тенденцій, що виникають внаслідок розходження між досягнутим рівнем розвитку дитини і тим новим змістом діяльності, яким вона оволодіває. Всі морально-психологічні якості і властивості дитини формуються і розвиваються в боротьбі нового зі старим, вищого, складнішого, досконалішого, більш диференційованого з нижчим, простішим, менш досконалим і менш диференційованим.

Розвиток супроводжується кількісними змінами людської істоти – збільшенням одних і зменшенням інших її ознак (фізичного росту організму, розмірів окремих органів, ваги тіла, м'язової сили тощо). Кількісні зміни зумовлюють зміни якісні – виникнення нових ознак, особливостей, зникнення старих. Якісних змін зазнають мислення, мовлення, емоції, потреби тощо.

За визначенням відомого українського психолога, академіка *Г.С. Костюка* (1899 – 1982): “Розвиток – безперервний процес, що виявляється в кількісних змінах людської істоти..., але не зводиться тільки до них, до зростання того, що вже є, а включає якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей...Розвиток є там, де народжується щось нове і водночас відживає старе”.

Рушійними силами розвитку особистості виступають внутрішні і зовнішні суперечності: асиміляція і дисиміляція, збудження і гальмування, емоційна сфера, спадкові дані і потреба виховання, рівень розвитку особистості та її ідеал, потреби особистості і моральний обов'язок, бажання особистості і її можливості.

На основі отриманих знань і суспільного досвіду виникають та розвиваються нові якості особистості: самостійна діяльність, самопізнання, моральні, естетичні та інтелектуальні почуття, вдосконалюються психічні процеси, розвиваються здібності.

Розвиток особистості з педагогічної точки зору включає такі аспекти:

1. Навчально – пізнавальну діяльність.
2. Розвиток творчих здібностей .

3. Громадську діяльність особистості (дитячі та молодіжні організації, діяльність за власним вибором і бажанням – волонтерство, гуртки тощо).

4. Системне виховання дітей в сім'ї.

Педагогічний процес неможливий без глибокого проникнення у внутрішній світ дитини, розуміння її неповторності, індивідуальності. Впливати на розвиток людини, формувати особистість необхідно з урахуванням її особистісних психічних якостей.

2. Роль спадковості, середовища, діяльності на розвиток особистості.

Довготривалі дослідження людського розвитку дали змогу встановити загальну закономірність: розвиток людини детермінується внутрішніми – фізіологічними і психічними властивостями організму – і зовнішніми умовами: оточенням людини, середовищем, у якому вона живе і розвивається. На фоні цих умов виступають постійно діючі сили – фактори.

Серед них виділяють біологічний (спадковість) і соціальний (середовище, виховання). Аналіз факторів розвитку був розпочатий ще античними вченими. У педагогіці й психології ХХ століття суттєвих результатів у вивченні розвитку школярів досягли П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, С. Рубінштейн, А. Лурія та ін.

Вплив біологічного фактора виявляється у передачі через генну інформацію (спадковість) певних задатків, які становлять можливості для психічного і соціального розвитку особистості.

Спадковість – це відновлення у нащадків біологічної подібності. У спадковість передаються: тип нервової системи, деякі безумовні рефлекс, конституція тіла, зовнішні ознаки та власне людські задатки (високо організований мозок, задатки до мови, окремих видів діяльності тощо). Природною основою розвитку дитини є її загальнолюдська спадково зумовлена анатомо-фізіологічна будова організму, зокрема центральної нервової системи, та природжені індивідуальні органічні і функціональні особливості, що виникають в період утробного розвитку організму. Носіями спадковості є гени (від грец. *genos*. – походження). У своєрідному генетичному коді зберігається і передається вся інформація про властивості організму.

Гострі дискусії серед педагогів викликає питання про успадкування здібностей до інтелектуальної (пізнавальної, навчальної) діяльності. Педагоги-матеріалісти виходять з того, що всі нормальні люди мають практичну здатність до необмеженого духовного розвитку. Відмінності, які виявляються в типах вищої нервової діяльності, змінюють лише протікання розумових процесів, не визначаючи якості та рівня самої інтелектуальної діяльності.

Педагоги-ідеалісти вважають доведеним факт наявності інтелектуальної нерівності людей і першопричиною її визначають біологічну спадковість. Задатки до пізнавальної діяльності, що визначають виховні й освітні можливості, успадковуються людьми по-різному. З цього роблять висновок: людська природа не підлягає удосконаленню, інтелектуальні здібності залишаються незмінними і постійними.

Відповідно до розуміння суті процесу успадкування інтелектуальних задатків пропонуються практичні шляхи виховання і навчання людей. Визнаючи біологічну нерівність інтелектуальних задатків і здібностей, матеріалістична педагогіка робить акцент не на виявленні відмінностей і пристосуванні до них виховання, а на створенні рівних умов для розвитку в кожній людині задатків і здібностей. Педагоги вважають, що правильно організоване навчання може і повинно стимулювати інтелектуальний розвиток учнів. Загалом зарубіжних педагогів дотримується протилежної думки: навчання лише допомагає визріванню того, що закладено природою, і тому повинно йти за розвитком.

Спадковість також характеризується здатністю біологічних організмів передавати своїм нащадкам задатки.

Задатки – це природні особливості людини, які є передумовою для розвитку індивіда. Вони реалізуються тільки за наявності суспільних умов, за допомогою засобів, створених суспільством. Тому важливо якомога раніше виявляти у дитини задатки до різних видів діяльності та створювати відповідні умови для їх розвитку.

Природні задатки багатозначні. Вони є потенціальними можливостями людини, які реалізуються в процесі її життєвої діяльності. Під впливом умов життя, а особливо в результаті навчання і виховання вони кількісно і якісно змінюються, набувають нових властивостей, розвиваються в своєрідні навчальні і трудові здібності. Дитина-індивід поступово переростає в дитину особистість. Відомий український психолог Г.С. Костюк писав, що “дитина не являє чистої дошки (*tabula rasa*) або просто воску, з якого можна ліпити, кому що схочеться. Дитина народжується з певними передумовами для подальшого її психічного розвитку”.

Природні задатки можуть розвинути у здібності лише під впливом виховання і залучення людини до відповідного виду діяльності. Для розвитку задатків і перетворення їх у здібності, і навіть для розвитку таланту, потрібні працездатність і працелюбність. Останні є тими якостями, що досягаються у результаті виховання.

Велике значення на розвиток дитини має соціальне середовище. У поняття соціальне середовище входять такі загальні характеристики, як суспільний устрій, система виробничих відносин, матеріальні умови, сімейні відносини. Від суспільних відносин людей значною мірою залежать можливості індивіда, що розвивається. Соціальне середовище перебуває у

тісному зв'язку із діяльністю людей. Воно постійно змінюється через їхню практичну діяльність.

Важливе місце у процесі розвитку і формування особистості посідає виховання в сім'ї, школі, в процесі діяльності, яка може мати різні форми: ігрову, навчально-пізнавальну, трудову, художньо-естетичну, спортивну. Вона є внутрішнім психофізичним рушієм активності особистості, а відтак суттєвим чинником фізичного, психічного і соціального розвитку й виховання. Виховання виконує дві основні функції: упорядковує увесь спектр впливів на особистість і створює умови для прискорення процесів соціалізації з метою розвитку особистості. Сила виховного впливу полягає в цілеспрямованості, систематичності та в кваліфікованому керівництві. Слабкість виховання в тому, що воно базується на свідомості людини і вимагає її участі, натомість спадковість і середовище діють несвідомо і підсвідомо. Саме цим визначається роль, місце, можливості виховання у формуванні людини.

Роль виховання оцінюється по-різному, причому діапазон цих оцінок дуже широкий — від ствердження його повного безсилля і безглуздя (при несприятливій спадковості й поганих впливах середовища) до визнання єдиним засобом зміни людської природи.

Без сумніву, виховання не може вплинути на особливості таких фізичних рис, як колір очей, волосся, шкіри, загальну конституцію дитини. Проте може вплинути на її загальний фізичний розвиток, адже шляхом спеціального тренування і вправ можна зміцнити й загартувати здоров'я людини, що, в свою чергу, відіб'ється на її активності та працездатності.

Виховання вносить у долі людей різний внесок: від незначного до максимально можливого. Вихованням можна багато досягти, але повністю змінити людину не можна. Гасло “виховання може все”, з яким неодноразово виступала педагогіка, себе не виправдало.

Успішний розвиток дитини великою мірою залежить від змісту й спрямованості мотивів, якими вона керується в навчанні і праці. Найбільш дійовою є суспільна мотивація. Така мотивація особливо яскраво виступає при усвідомленні учнями необхідності своєї діяльності для суспільства. Суспільна мотивація спонукає учня до активного і глибокого засвоєння знань і творчого їх використання.

3. Вікова періодизація.

У формуванні особистості чітко виділяється ряд вікових особливостей її фізичного і психічного розвитку, ігнорування яких призводить до серйозних помилок у вихованні.

Відповідно до особливостей фізичного і соціально-психічного розвитку усіх дітей поділяють на вікові групи. Для кожної вікової групи характерні найтипівіші особливості анатомо-фізіологічного і соціально-психічного розвитку. Вивченням цих процесів займається вікова фізіологія і дитяча психологія. Педагогіка (дошкільна і шкільна) мають ефективно використовувати надбання вікової фізіології і дитячої психології.

Відомо, що розвиток дитини відбувається за кілька періодів, які послідовно змінюють один одного. Цей процес є обов'язковим і передбачуваним.

Віковий період — відрізок життя індивіда, який досягає певного ступеня розвитку і має характерні, відносно стійкі якісні особливості. Вікова періодизація є умовним поділом цілісного життєвого циклу на вікові періоди, що вимірюються роками.

У межах періоду відбуваються кількісні та якісні зміни психіки, що дає змогу виділити певні стадії, які послідовно змінюють одна одну. Тобто розвиток психіки людини має періодичний і стадійний характер. У межах стадій розрізняють менші часові відрізки розвитку — фази (наприклад, у періоді раннього дитинства виділяється стадія немовляти, а в межах цієї стадії — фаза новонародженості).

Визначення періодів, стадій, фаз психічного розвитку особистості необхідне для створення оптимальної системи навчання й виховання, використання в повному обсязі можливостей дитини на кожному віковому етапі. Критеріями їх визначення є системні суттєві якісні ознаки — психічні й соціальні зміни на певному етапі життя дитини.

Важливе значення має розуміння зв'язку між періодами і стадіями розвитку, оскільки набуті знання і навички на попередній стадії переходять у наступну і використовуються в нових, складніших взаємовідносинах особистості із суспільним середовищем.

Здавна педагоги і психологи намагалися вирішити проблему визначення вікових періодів розвитку особистості. Зокрема, давньогрецький філософ Аристотель (IV ст. до н.е.) зробив першу спробу визначити основні етапи розвитку людської психіки, вбачаючи в них повторення етапів родової еволюції органічного світу. Він розглядав цей процес як матеріалізацію природних можливостей, які згодом перетворюються на реальність і поєднують людину із зовнішнім світом. Аристотель розділив розвиток дитини на три періоди (від народження до семи років, від семи років до чотирнадцяти, від чотирнадцяти до двадцяти одного) назвавши їх відповідно: рослинний, тваринний, розумний.

Під впливом суспільних вимог до навчання й виховання молодого покоління визначний чеський педагог Ян-Амос Коменський (1592—1670) обґрунтував принцип природовідповідності процесу навчання, обстоював потребу вивчати природу дітей і молоді, їх вікові особливості, зважати на них під час визначення змісту і методів шкільного навчання. Своє розуміння вікових особливостей психічного розвитку дітей він застосував під час вироблення теорії навчання. Його вікова періодизація складається з чотирьох етапів

(по шість років кожен): дитинство (від народження і до 6 років), отрочтво (від 6 і до 12 років), юність (від 12 до 18 років), змужнілість (від 18 – до 24 років). В основі вікової періодизації Коменського — особливості розвитку і виховання дітей відповідно до періодів шкільного навчання.

На сучасному етапі розвитку педагогіки існують різні підходи до визначення вікової періодизації: за психолого-педагогічними критеріями, що враховують характерні для кожного віку рівень розвитку, зміст і форми навчання й виховання, основну діяльність, відповідний їй рівень свідомості й самосвідомості особистості. Природною основою вікових особливостей розвитку є анатомо-фізіологічне дозрівання організму, його органів, центральної нервової системи, залоз внутрішньої секреції.

Вікова психологія і фізіологія спільно розглядають таку вікову періодизацію дитини:

- від народження до 10 днів – новонароджений;
- від 10 днів до 1 року – немовля;
- від 1 року до 3 років – переддошкільця;
- від 3 до 6(7) років – дошкільний (3-4 роки – молодший, 4-5 років – середній, 5-6 років – старший);
- від 6(7) до 11 років – молодший школяр;
- від 11 до 15 років – підліток;
- від 15 до 17(18) років – ранній юнак.

Межі вікових періодів відносно рухливі, тому що природний фонд дітей і виховний вплив на них різний.

Кожній віковій групі властиві певні анатомо-фізіологічні, психічні та соціальні властивості, які називаються віковими особливостями.

4. Вікові та індивідуальні особливості розвитку

Кожний віковий етап розвитку особистості має свої анатомо-фізіологічні особливості і можливості. Відповідно до цих особливостей у психології і педагогіці дотримуються організації навчання і виховання дітей в дитячих садках (дошкільний вік) і в школах (молодший шкільний вік, середній шкільний вік, або підлітковий вік і старший, або молодший юнацький вік).

За останні десятиріччя помічено прискорення фізичного і психічного розвитку дитини – *акселерація* (від лат. *acceleratio* – прискорення). Акселерація виявляється в порівняно швидшому фізичному дозріванні, ніж це було в попередніх десятиліттях, зокрема раніше починається статеве дозрівання і настає зрілість організму. Прискорення фізичного розвитку дитини позначається також і на темпі її психічного розвитку. Проблема акселерації є

важливою не лише для справи медичного, зокрема гігієнічного обслуговування дітей, а й для педагогіки і психології. Формування суспільної поведінки особистості за умов прискорення її фізичного й психічного розвитку є однією з складних частин і відповідальних проблем виховання молоді.

Поряд з явищем акселерації протилежним у розвитку дитини є *ретардація* – відставання дітей у розвитку, що зумовлюється багатьма причинами: соціальними умовами життя, особливо вихованням і навчанням, несприятливого екологічного середовища в цілому і зокрема, перенесеними дитиною хворобами тощо. Щоб допомогти дітям, які відстають у засвоєнні знань, існують спеціальні школи-інтернати для дітей з затримкою психічного розвитку, школи-санаторії.

В останні роки в Україні досліджується таке явище, як *індиго*. Індиго – це колір, який, на думку багатьох дослідників, домінує в аурі «*нових*» дітей. Бо аура має різні кольори, але є переважаючий колір, який свідчить про рівень розвитку людини. Індиго – це спектр кольорів – від світло-блакитного, ультрамаринового, до фіолетового, синього, темно-синього і навіть чорного. Блакитний – колір релігійності. Фіолетовий – мудрості і цілительства. Синій – колір інтелекту, інтуїції.

Термін «індиго» вперше було використано американським екстрасенсом Ненсі Енн Тепп у 1982 році в книзі «Як розібратися в житті за допомогою кольору». Широку популярність цей термін отримав наприкінці 90-х років ХХ ст.

У наш час, на думку Тепп, 70% дітей у віці до 10 років і 40% у віці від 15 до 25 є «індиго».

Дітям індиго приписують безліч різних властивостей, починаючи від високого рівня інтелекту й закінчуючи телепатичними здібностями. Діти індиго мислять і поведуть себе нестандартно. Вони випереджають однолітків, батьків, учителів у розвитку, перш за все духовному. Гіперактивні, імпульсивні, з високим рівнем інтелекту, мають розвинену інтуїцію. Бувають трохи неврівноважені. Не можуть зубрити, але мають багато талантів.

Стверджується також, що «діти індиго» є «*новою расою людей*».

Незважаючи на широку популярність, не існує жодного наукового доказу існування цього феномена. Скептично налаштовані педагоги та журналісти відзначають, що саме явище «діти індиго» носить характер містифікації, а термін «індиго» є псевдонауковим. Крім того, велика частина ознак та якостей «дітей індиго» давно відома психіатрам та психотерапевтам і описується діагнозом «синдром дефіциту уваги та гіперактивність» (СДУГ).

На кожному віковому етапі розвитку людини формуються індивідуальні особливості вищої нервової діяльності. Фізичного, духовного розвитку. Здібностей, інтересів тощо.

Знання закономірностей вікового та індивідуального розвитку дітей – одна з умов ефективної педагогічної діяльності.

Зупинимось на різновікових особливостях дітей шкільного віку.

Період життя дітей від 6—7 до 11 років називають *молодшим шкільним віком*. При визначенні його меж враховують особливості психічного і фізичного розвитку дітей, перехід їх до навчальної діяльності, яка стає основною.

Фізично дитина у цьому віці розвивається досить рівномірно. Збільшується зріст та вага тіла, підвищується імунітет, швидко розвиваються м'язи серця. Частота серцевих скорочень стійкіша, але під впливом різних рухів, позитивних і негативних емоцій вона швидко змінюється.

Кістково-сполучний апарат молодших школярів досить гнучкий, оскільки в їхніх кістках ще багато хрящової тканини. На це треба зважати, щоб запобігти можливому викривленню хребта, вдавлюванню грудей, сутулуватості.

Розвиток м'язевої системи сприяє збільшенню фізичної сили дітей. Але малі м'язи кисті рук розвиваються повільніше. Першокласникам важко писати в межах рядка, координувати рухи руки, не робити зайвих рухів, які спричиняють швидку втому. Тому слід проводити фізхвилинки, які знімають напруження малих м'язів пальців і кистей рук.

Під час навчання — основної діяльності учнів — якісно і кількісно розвиваються пізнавальні процеси. Вони виявляються у розвитку сприймання.

В учнів формується здатність спостерігати явища навколишньої дійсності, тобто, виходячи з певної мети, помічати їх, виявляти істотні деталі, з'ясовувати взаємозв'язки між ними.

Значні якісні зміни відбуваються в розвитку пам'яті. Під впливом навчання формується логічна пам'ять, яка має вирішальне значення у здобутті знань. За правильного педагогічного керівництва учні осмислено запам'ятовують доступний для них матеріал. Запам'ятовування і відтворення є важливим засобом нагромадження словникового запасу і культури дитячого мовлення, розвитку довільної пам'яті. У процесі заучування розвиваються самоконтроль, уміння помічати помилки у відтвореному та їх виправляти.

Переважає мимовільна увага. Діти активно реагують на все нове, яскраве і незвичайне. Мимовільна увага має позитивне значення, але недостатня для досягнення успіхів у навчанні. З віком зростає обсяг і стійкість уваги, пов'язані із значущістю навчального матеріалу.

У молодшому шкільному віці відбувається подальший розвиток особистісних якостей не тільки в інтелектуальній, а й емоційній, вольовій сферах, спілкуванні з дорослими та однолітками. Джерелом емоцій у молодших школярів є навчальна та ігрова діяльність. Формуванню почуттів сприяють успіхи та невдачі у навчанні, взаємини в колективі, читання

художньої літератури, сприймання телепередач, кінофільмів, інтелектуальні ігри тощо. До емоційної сфери належать переживання нового, здивування, сумнів, радощі пізнання — основи формування пізнавальних інтересів, допитливості учнів. Колективні заняття сприяють розвитку моральних почуттів і формуванню таких рис характеру, як відповідальність, товариськість, колективізм.

Молодші школярі емоційно вразливі. Тому використання учителем прийомів переконання, зауваження, заохочення та інших засобів впливу на дитину мають суттєве значення. Зловживання негативними оцінками, нотаціями, покараннями спричиняє погіршення ставлення учнів до навчальних обов'язків, зниження активності, виникнення лінощів та інших негативних рис.

Підлітковий вік охоплює період розвитку дитини від 11 до 15 років. Він є органічним продовженням молодшого шкільного віку і водночас відрізняється від нього. Його називають перехідним, тому що відбувається перехід від дитинства до юності в фізичному, психічному і соціальному аспектах.

Підлітковий вік — період складних анатомо-фізіологічних змін в організмі людини. Фізичний розвиток підлітків характеризується великою інтенсивністю, нерівномірністю та ускладненнями, пов'язаними зі статевим дозріванням.

У цей період скелетна система міцнішає, проте вона ще не така, як у дорослих. Окостеніння хребта, грудної клітки, таза ще не закінчилося, тому за несприятливих умов можливі їх викривлення. Неправильна поза під час сидіння за партою або за столом призводить до порушення дихання й кровообігу, зокрема нормального припливу крові до мозку. А це може позначатися на розумовій діяльності, працездатності підлітка.

Підлітковий вік характеризується значним розвитком психіки, пізнавальних процесів. Навчання залишається основним видом діяльності, проте зазнає значних змін в організації, змісті. Воно характеризується довільністю, зростанням активності й самостійності, зміною пізнавальних і соціальних мотивів навчання.

Навчальний процес ставить підвищені вимоги до уваги підлітків, здатності зосереджуватись на змісті навчальної діяльності й відволікатись від сторонніх показників. Навчання вимагає як мимовільної, так і довільної уваги, сприяє зростанню обсягу уваги, вдосконаленню уміння розподіляти і переключати її.

Підлітковий вік — період переходу від дитинства до дорослості, інтенсивного становлення почуттів і волі, спрямованості, готовності жити і діяти так, як живуть і діють дорослі. Підліток усвідомлює себе дорослою особою. Зростає його активність, відбувається ціннісна переорієнтація під впливом прагнення бути дорослим. Проте він поводить себе ще як дитина. Психічному його розвитку властиво багато суперечностей. Підліток є ще дитиною, і вже — не дитина, має деякі риси дорослого, але — ще не дорослий, намагається

обмірковувати свої прагнення, дії, як це роблять дорослі, але своєрідно, по-дитячому. Саме ця суперечність у психічному розвитку потребує у спілкуванні з ним значного такту, обережності, делікатності, які є суттєвими у процесі нормального становлення його особистості.

Цей віковий період відрізняється бурхливим перебігом емоцій, раптовими змінами емоційних станів, переживань, настроїв, переходами від піднесення до нестриманості, галасливості, від надмірної рухливості до спокою, байдужості. У динаміці емоцій виявляються стосунки підлітка з близькими людьми, друзями, однолітками, успіхи в діяльності. До раптових змін настрою можуть спричинити погана оцінка, розчарування, неуважність дорослих до інтересів і почуттів, нетактовний спосіб втручання в його емоційне життя.

Особливого значення набувають дружба і товаришування, які стають активними, набирають нових форм: просто товариші, близький товариш, друг. Важливим фактором формування особистості підлітка є дружні взаємини з батьками. У цьому віці втрачають своє значення “керування” і “підкорення”, категоричне наслідування авторитету. І це природно, адже підліток є вже на пів дорослою людиною, має власні оцінні судження, вміє їх обстоювати і доводити. Дружба між батьками і дітьми — один із важелів виховного впливу на дитину. Тільки дружні взаємини викликають підлітка на відвертість, допомагають дізнатися про переживання дитини, впливати на них, використовуючи для цього силу власного досвіду та авторитету.

Підлітковий вік ще називають критичним. Цей період може стати важким у виховному відношенні, якщо батьки, вчителі не обізнані з особливостями розвитку підлітків, не цікавляться їхніми досягненнями, не переживають разом з ними їхні невдачі, ставлять до них такі вимоги, як до дорослого. Підлітки потребують особливої уваги, любові до себе. Труднощі зникають, якщо вихователі розуміють зміни, які відбуваються в психічному житті дітей, поважають нові його тенденції, гуманно підходять до розв’язання проблем.

Юнацький вік (від 15 до 17 (18 років) — вік безпосередньої підготовки підростаючої особистості до життя як дорослої людини, вибору професії, виконання соціальних функцій.

Фізичний розвиток старшокласників характеризується подальшими анатомо-фізіологічними змінами. У цей період закінчується видозмінення організму, яке, у зв’язку із статевим дозріванням, розпочалося в підлітковому віці. Юність — завершальний етап фізичного розвитку індивіда, який полягає насамперед у збільшенні зросту, ваги тіла й окружності грудної клітини.

У старшокласників в основному закінчується окостеніння скелета, удосконалюється м’язева система. Відбувається розвиток м’язової тканини, відповідно збільшується м’язева

сила. Підвищується фізична витривалість і працездатність організму. Відбувається подальше удосконалення координації рухів.

У юнацькому віці вдосконалюється функціонування серцево-судинної системи, нервова регуляція її діяльності. Стабілізується кров'яний тиск, серцево-судинна система стає витривалішою до навантажень. Збільшується життєва ємність легень, особливо у хлопців, витриваліше функціонує дихальний апарат.

Поступово зникає характерна для підлітків підвищена збудливість і неврівноваженість.

Рання юність є періодом відносно спокійного біологічного розвитку організму, більш ритмічної його життєдіяльності, збільшення фізичної сили і витривалості.

Одним з важливих аспектів психічного розвитку в юнацькому віці є інтенсивне інтелектуальне дозрівання, провідна роль в якому належить розвитку мислення. Навчальна діяльність створює сприятливі умови для переходу учнів до вищих рівнів абстрактного й узагальнюючого мислення. Старшокласники більш усвідомлено і міцно оволодівають логічними операціями. Наукові поняття стають не тільки предметом вивчення, а й інструментом пізнання, аналізу й синтезу.

Розвиток мислення характеризується подальшим збагаченням фонду добре засвоєних умінь, навичок мислительної діяльності, способів і прийомів розумової роботи. Формування їх залежить від методів навчання.

Мовлення старшокласників ускладнюється за змістом і структурою, збагачується новими науковими і технічними термінами. Удосконалюються мовні засоби передачі думок, відбувається засвоєння і використання норм літературної мови.

Вдосконалюється спостережливість, здатність помічати в об'єктах суттєві зовнішні ознаки, точніше й об'єктивніше їх відображати. Розвивається самоспостереження, яке стає невід'ємною складовою самопізнання, прагнення до самовиховання.

Розвивається репродуктивна і творча уява, критичність у ставленні до витворів уяви, посилюється самоконтроль, реалістичність у співвіднесенні образів уяви, особливо мрій, з дійсністю, своїми можливостями.

Збагачується емоційна сфера. Нові емоції виникають не тільки завдяки конкретним об'єктам, а й через стосунки з іншими людьми, види діяльності, їх зміст, перебіг і результати. Нові життєві обставини, нові обов'язки й успіхи в їх виконанні породжують і нові переживання.

Особливо загострюються почуття, пов'язані з усвідомленням свого «Я», власної гідності, потребою дружити, товаришувати. Пошук друзів, спілкування з ними — важливе джерело емоційних переживань старшокласників.

Юнацький вік — пора виникнення і переживання першого кохання, яке відчутно впливає на емоційне життя старшокласника, становлення його особистості. Виникають та

розвиваються нові форми спілкування з прихованими чи явними еротичними елементами (симпатія, приязнь, флірт, кокетування, залицяння, закоханість). Дівчата і хлопці вчаться звертати на себе увагу осіб протилежної статі, розуміти смаки й уподобання іншої сторони, пристосовуватися до них. У цей період важливим є статеве виховання.

Вибір професії стає центром психологічного розвитку старшокласників. У зв'язку з виникненням життєвих планів у них формується вміння підпорядковувати свою поведінку конкретним цілям майбутнього самостійного життя, перебудовувати мотиви діяльності.

Формуються основні риси характеру особистості. Дедалі більшого значення набуває система переконань, нових потреб, інтересів та ідеалів, які визначають напрям життєвої активності, ставлення до оточення, самого себе, суспільних обов'язків. Фактором формування особистості у цей період є спілкування з ровесниками, дорослими. Впливовим є класний колектив, в якому проходить значна частина життя молоді, відбувається навчальна діяльність, виникають різноманітні форми суспільних контактів, що регулюються правилами, нормами колективного співжиття. Порівняно з підлітками, юнаки більше приділяють уваги внутрішнім якостям друзів: інтелектуальним запитам, світоглядним настановам, моральним потребам тощо, ставлять високі вимоги до дружби.

Відбуваються зміни у ставленні старшокласників до дорослих людей, особливо до батьків і вчителів. Основним стає принцип рівноправності. Воно починає залежати від того, наскільки дорослі зважають на дорослість і самостійність молодшої людини, правильно оцінюють їх. Проте можливість конфліктів з дорослими не зникає. Молодь вбачає причини своїх конфліктів з дорослими передусім у якостях дорослих: їх консервативному способі мислення, прихильності до застарілих правил поведінки, суворому дотриманні давніх звичаїв, застарілості етичних переконань, естетичних уподобань, смаків тощо; надмірному обмеженні свободи молодих людей, вимаганні від них повної слухняності, неадекватних методах виховного впливу. Водночас серед причин конфліктів, що залежать від них самих, старшокласники називають низьку успішність, порушення правил поведінки, ігнорування слухних настанов батьків, зневажливе ставлення до їх рекомендацій, вказівок, доручень та заборон, деякі риси особистості (неслухняність, упертість, егоїзм, лінощі, самовпевненість тощо).

У кожній віковій групі є значні індивідуальні відмінності, які визначаються природними задатками, різними життєвими умовами і вихованням дитини. Ці особливості називаються *індивідуальними*.

На розвиток особистості цілеспрямовано впливають виховання і навчання (на відміну від стихійного впливу середовища). Виховання й навчання сприяють:

- розвитку успадкованих фізичних особливостей і природних здібностей, набуттю нових рис і якостей, що формуються впродовж життя людини;

- розвитку умінь переборення внутрішніх суперечностей відповідно до особливостей суспільства;
- психічному розвитку людини (осмислення, систематизація, узагальнення інформації, засвоюваної під час різних видів діяльності);
- інтелектуальному, творчому розвитку особистості; мисленнєві здібності краще розвиваються там, де вчитель правильно організовує навчальну діяльність, використовуючи у процесі навчання проблемні ситуації, сприяючи самостійному вирішенню творчих завдань;
- розвитку здатності до спілкування з оточуючими, завдяки чому дитина вчиться, набуває навиків розуміння інших людей, а завдяки цьому і себе;
- розвитку потреб людини; виховання і навчання покликані розвивати вищі людські потреби (у духовному спілкуванні, співпраці з іншими людьми, у моральній поведінці, знаннях, творчості тощо).
- розвитку особистості, яка постійно вдосконалюється, залишаючись не лише об'єктом, а й суб'єктом виховного процесу.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте сутність понять «індивід», «особистість», «індивідуальність», «розвиток», «розвиток особистості».
2. Які фактори впливають на розвиток особистості?
3. Чому індивід може стати особистістю тільки в людському середовищі?
4. Визначте рушійні сили розвитку особистості.
5. Які особливості характеризують людину як особистість?
6. Якими особливостями характеризується особистісний розвиток учнів різних вікових груп?
7. Наведіть приклади впливу соціального середовища на розвиток особистості .
8. Наведіть приклади народних уявлень про фактори впливу у розвитку дитини.

Рекомендована література

http://uk.wikipedia.org/wiki/Діти_індиго

<http://firtka.if.ua/action=show&id=1242>/Діти індиго: майбутнє нашої планети

1. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2002. – 575 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
3. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформ. зб. Міністерства освіти України. – 1996. – №13.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989.
5. Національна доктрина розвитку освіти України // Освіта. – 2002. – 24.06.
6. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки. – К, 2006. – 520 с.
7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1976 – Т.1.
8. Фіцула М.М. Педагогіка. – Тернопіль: «Навчальна книга – Богдан», 2000.

Тема 3. Система освіти в Україні

1. Поняття системи освіти.
2. Принципи системи освіти в Україні.
3. Структура системи освіти.
4. Завдання закладів освіти.

Опорні поняття: *система освіти, принципи освіти, заклади освіти, рівні акредитації, реформування змісту освіти.*

1. Поняття системи освіти.

Освіта – один з найдавніших соціальних інститутів, що викликана потребами суспільства відтворювати і передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління до життя, суб'єктів соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що постають перед людством.

У Національній доктрині розвитку освіти зазначено: «Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства».

Завдання системи освіти, її структура визначаються Законом України «Про освіту», Законом України «Про загальну середню освіту», Законом України «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти, іншими правовими актами.

Система освіти – це сукупність навчальних і навчально-виховних закладів, які відповідно до законів забезпечують загальну середню і вищу освіти, здобуття спеціальності або кваліфікації, підготовку або перепідготовку кадрів. У статті 53 Конституції України зазначено: “Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов’язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства”

Освіта в Україні сьогодні перебуває у складних соціально-економічних умовах. Становлення незалежної Української держави, зміцнення засад громадянського суспільства потребують адекватної цим амбітним і благородним цілям, високоефективної системи освіти.

Після розпаду СРСР Україна отримала у спадщину досить ефективну, хоч і надто заідеологізовану систему освіти — на той час вона вважалася однією з кращих у світі. За період з 1991р. система освіти в Україні зазнала кардинальних змін, причому як позитивного, так і негативного характеру.

Зміни були спричинені не стільки цілеспрямованою державною політикою з реформування галузі, скільки тривалими кризовими явищами в економіці, державному будівництві та суспільстві загалом, яке дотепер перебуває на болісному етапі трансформації.

Непослідовність проведення реформ у галузі освіти, а головне — суттєве скорочення обсягів її фінансування призвели до стрімкого погіршення стану матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, зниження загального освітнього рівня населення, неприпустимого приниження соціального статусу вчителя. Серед чинників, які негативно впливають на навчальний процес, — недостатня забезпеченість сучасними підручниками та наочним приладдям, а також низький рівень комп'ютеризації.

Викликає занепокоєння ситуація із забезпеченням реалізації права громадян України на якісну освіту, на рівний доступ до національної культурної спадщини, надбань людства. Все більш помітними стають зростання соціальної та територіальної нерівності в цій сфері, розшарування населення за ознакою доступу до освіти, що спричиняє соціальну нестабільність українського суспільства.

Недостатньо використовуються сучасні методи і форми підготовки школярів та студентів. У багатьох випадках якість навчання не відповідає національним та міжнародним стандартам. Формується розрив між набутими знаннями та вимогами виробництва.

Підготовка фахівців вищої кваліфікації здійснюється без урахування перспективних потреб економіки країни. Внаслідок цього значна частина випускників навчальних закладів не може знайти роботу і вимушена змінювати кваліфікацію (або навіть професію) за допомогою центрів зайнятості.

Спільними зусиллями держави і громадськості ми маємо перевести вітчизняну систему освіти з нинішнього режиму «виживання» у режим ефективного поступального розвитку. Лише за цієї умови Україна зможе реалізувати притаманні їй конкурентні переваги, щоб інтегруватися у світову спільноту на вигідних умовах.

За останні роки здійснено низку заходів щодо реалізації ідей і положень Національної доктрини розвитку освіти, щодо реформування освіти, підвищення її якості, доступності та конкурентоспроможності. Модернізовано зміст та вдосконалено організацію всіх ланок освіти, створено нові навчальні підручники, започатковано організацію інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, запроваджується профільне навчання в старшій школі, вдосконалюється зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів, триває забезпечення загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів сучасними навчальними комп'ютерними комплексами, підключення їх до мережі Інтернет, у вищій освіті впроваджуються принципи Болонського процесу.

Оновлено систему мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння державною мовою, можливість опановувати рідну та іноземні мови. Вивчення іноземних мов стало обов'язковим з першого класу. Щоправда, це викликало полеміку як серед батьків учнів, так і серед вчителів, бо навчання іноземної мови з першого класу є доволі складним процесом.

Слід пам'ятати, що діти мають найбільші успіхи в пізнанні світу саме рідною мовою. К. Ушинський писав, що коли навчання дитини “суперечить природженому національному її характеру, то ця мова ніколи не матиме такого сильного впливу на її духовний розвиток, який мала б рідна мова, ніколи не проникне так глибоко в її дух і тіло, ніколи не пустить такого глибокого, здорового коріння, яке обіцяло б багатий, пишний розвиток”

Тішить і той факт, що кількість бажаючих віддати свою дитину до школи з українською мовою навчання значно збільшилася у порівнянні з минулими роками.

Система освіти повинна забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя в постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі.

2. Принципи освіти в Україні.

Законом України «Про освіту» (ст. 6) закріплені такі основні принципи освіти:

- Доступність для кожного громадянина всіх форм і типів послуг, які надає держава; Цей принцип передбачає вільний вибір громадянами будь-якого типу навчального закладу на рівних умовах, рівне право на навчання чоловіків і жінок. Реалізується він через можливість безплатного навчання в державних навчальних закладах усіх типів, забезпечення студентів стипендією.
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту і всебічного розвитку; Навчальні плани закладів освіти охоплюють системи навчальних предметів, вивчення яких сприяє всебічному розвитку особистості учнів, студентів. З метою інтенсивного розвитку здібностей і талантів передбачено предмети, які учні та студенти можуть обирати самостійно. На це спрямовані різні форми позанавчальної виховної роботи.
- гуманізація та демократизація, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; Навчально-виховний процес має орієнтуватися на зміцнення єдності народу, людини і держави. Водночас процес виховання і пізнання світу повинен сприяти самопізнанню й самореалізації кожного індивіда, вибору ним шляху до щастя та здійснення мети — своєї й загальнонародної. Педагоги, учні, студенти є повноправними суб'єктами системи освіти. Кожен з них може брати участь у вирішенні проблем навчально-виховного процесу в межах своєї компетенції, має право вибору як навчального закладу, так і індивідуальних форм досягнення мети.

- органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями; Цей принцип реалізується через національну спрямованість виховання. Він передбачає необхідність вивчення історії і культури свого народу, рідної мови, а також прищеплення шанобливого ставлення до національно-етнічної обрядовості всіх народів, що населяють Україну.
- незалежність державної системи освіти від політичних партій, інших громадських і релігійних організацій; Реалізація цього принципу забезпечується конституційною вимогою про недопустимість втручання у навчально-виховний процес закладу освіти політичних, громадських і релігійних об'єднань
- науковий і світський характер освіти в державних навчально-виховних закладах; В українській національній школі навчання має світський характер. На всіх етапах навчання і виховання школа дає учням наукові знання про природу, суспільство, науку, культуру, формуючи на їх основі науковий світогляд, моральні, правові, естетичні та інші цінності. Світськість освіти означає, що в освітніх закладах не викладають релігійні предмети (наприклад, "Основи християнської моралі"). Проте на прохання батьків і учнів їх можна вивчати факультативно.
- інтеграція з наукою і виробництвом, взаємозв'язок з освітою інших країн; Цей принцип передбачає вивчення усталених наукових здобутків; постійне вдосконалення освіти на основі найновіших досягнень науки, техніки, культури; посилення світоглядних функцій навчання. Поєднання освіти з виробництвом забезпечує не тільки великий виховний, а й економічний ефект, оскільки воно є засобом всебічного розвитку підростаючого покоління.
- гнучкість і прогнозованість системи освіти; Цей принцип означає варіативність, саморегуляцію і безперервне оновлення національної освіти, її адаптацію до нових вимог суспільства.
- єдність і наступність системи освіти; Українська система освіти побудована на принципах послідовності і наступності навчання в усіх ланках і має основну мету — формування всебічно розвиненої особистості. Ця мета забезпечує внутрішню єдність структури й організаційних основ системи освіти.
- безперервність і різноманітність системи освіти; Цей принцип освіти реалізується шляхом узгодження змісту та координації навчально-виховної діяльності на різних ступенях освіти, що функціонують як продовження попередніх і передбачають підготовку громадян до можливого переходу на наступні ступені. Для цього оптимізують систему перепідготовки працівників і підвищення їх кваліфікації, модернізують систему післядипломної освіти

- відповідність освіти світовому рівню; Освіта в нашій державі будується на інтенсивному використанні досягнень світової науки щодо вдосконалення змісту і технологій навчання, підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Важливими її завданнями є також організація спільних досліджень з іноземними науковцями, виведення української науки на міжнародний рівень.
- поєднання державного управління і громадського самоврядування в системі освіти. Передбачає розподіл функцій управлінні освітою між державними органами і органами самоврядування

Реалізація принципів побудови освіти в Україні ґрунтується на загальнолюдських цінностях, основоположних засадах організації освітньої діяльності загалом, традиціях вітчизняної школи; враховує головні завдання, які їй необхідно вирішувати на сучасному етапі.

3. Структура системи освіти. Завдання закладів освіти

Відповідно до Закону України «Про освіту» структура освіти в Україні включає: дошкільну освіту, загальну середню освіту, позашкільну освіту, професійно-технічну освіту, вищу освіту, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру, самоосвіту.

Дошкільними закладами освіти є: дитячі ясла, дитячі садки, дитячі ясла-садки, сімейні, прогулянкові, дошкільні заклади компенсуючого та початкового типів з короткотривалим, денним, цілодобовим перебуванням дітей, а також дитячі садки інтернатного типу, дитячі будинки та ін.

Основним видом середніх закладів освіти є середня загальноосвітня школа трьох ступенів: перший — початкова школа, другий — основна школа, яка забезпечує базову загальну середню освіту, третій — старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту.

Для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей створюються профільні класи (з поглибленим вивченням окремих предметів або початкової допрофесійної підготовки), спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань. Для здобуття загальної середньої освіти можуть створюватися вечірні (змінні) школи, а також класи, групи з очною, заочною формами навчання при загальноосвітніх школах.

Заклади позашкільної освіти та виховання є частиною структури освіти і спрямовуються на розвиток здібностей, талантів дітей. Вони ґрунтуються на принципі добровільності вибору типів закладів, видів діяльності. До позашкільних закладів освіти належать: палаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості, учнівські та

студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтв, студії, початкові спеціалізовані мистецькі заклади освіти, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади.

Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей, перепідготовку, підвищення їх професійної кваліфікації. Вона здійснюється на базі повної загальної середньої освіти або базової, з наданням можливості здобувати повну загальну середню освіту. Професійно-технічними закладами є: професійно-технічне училище, професійно-художнє училище, професійне училище спеціальної реабілітації, училище-агрофірма, училище-завод, вище професійне училище, навчально-виробничий центр, центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, навчально-виробничий комбінат, інші типи закладів, що надають робітничу професію.

Вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку. Вищими закладами освіти є: технікуми (училища), коледжі, інститути, консерваторія, університети, академії та ін.

4. Завдання закладів освіти

Дошкільна освіта. У Законі України «Про освіту» (стаття 26) йдеться про те, що “дошкільне виховання здійснюється у сім’ї, дошкільних дитячих закладах у взаємодії з сім’єю і має на меті забезпечення фізичного, психічного здоров’я дітей, їх повноцінний розвиток, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь, навичок, необхідних для навчання в школі”.

Сім’я зобов’язана сприяти здобуттю дитиною освіти у дошкільних та інших навчальних закладах або забезпечити дошкільну освіту в сім’ї відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти.

Мета і завдання виховання дитини в сім’ї, дошкільних закладах полягають у формуванні її особистісної культури і компетентності. Конкретизує їх Концепція безперервної системи національного виховання, яка передбачає:

— повноцінний і всебічний розвиток дітей на засадах національної культури і духовності з урахуванням різноманітності національного складу та регіональних умов України;

— забезпечення фізичного і психічного здоров’я дітей, своєчасне виявлення тих, хто потребує корекції здоров’я; здійснення виховного процесу з урахуванням особистісних якостей, стану здоров’я, природних задатків дитини;

— розумовий розвиток дітей, розвиток пам’яті, уваги, мислення, уяви, допитливості, захоплень; оволодіння рідною мовою, прищеплення навичок культури спілкування;

— започаткування основ трудового виховання, екологічної культури, орієнтації в національних і загальнолюдських цінностях, набуття життєвого досвіду; виховання поваги і

любові до батьків, родини, Батьківщини, людей праці; створення сприятливих умов для розвитку моральної самооцінки, яка має відображати ставлення дитини до себе як суб'єкта гуманних, доброзичливих взаємин з оточуючими;

— прилучення дітей до культури, мистецтва, традицій, обрядів українського народу, формування духовності, прищеплення шанобливого ставлення до культурних надбань, звичаїв, традицій інших народів; своєчасне виявлення ранньої обдарованості, забезпечення умов для розвитку талановитих дітей;

— соціалізацію особистості дитини, яка полягає в організації спілкування як особливого виду діяльності, що дає дитині змогу пізнавати дійсність, світ людських взаємин і саму себе не лише вербально, а й у процесі обміну емоціями й почуттями;

— інтеграцію родинного і суспільного дошкільного виховання на засадах народної педагогіки, національної культури, сучасних досягнень науки, надбань світового педагогічного досвіду;

— психологічну підготовку дітей до навчання у школі, забезпечення пізнавальної активності, розвитку творчих і художніх здібностей в ігровій та інших видах дитячої діяльності.

У ранньому дитинстві перші педагоги, батьки, покликані “створити умови для повноцінного фізичного та психічного становлення особистості, забезпечити дитині почуття захищеності, рівноваги, довіри, сформувати активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу”.

Суспільне виховання разом із сімейним покликане забезпечити повноцінний і всебічний розвиток дитини на засадах національної культури і духовності ґрунтуючись на кращих здобутках родинного виховання, народної педагогіки, надбань світової педагогічної науки та практичного досвіду.

Загальна середня освіта є обов'язковою складовою безперервної освіти і спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості через навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегрованості, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави. Систему загальної середньої освіти становлять:

загальноосвітні навчальні заклади всіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади, науково-методичні установи та органи управління системою загальної середньої освіти, а також професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту.

Загальна середня освіта має забезпечити умови для морального, інтелектуального, фізичного, художньо-естетичного розвитку учнів, виховання громадянина демократичного суспільства, яке визнає освіченість, вихованість, культуру найвищими цінностями, незамінними чинниками соціального прогресу.

Основними завданням загальноосвітньої школи є:

- різнобічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів і потреб;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;
- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- формування у школярів бажання і уміння вчитися, виховання потреби і здатності до навчання;
- становлення в учнів цілісного наукового світогляду, загальнонаукової, загальнокультурної, технологічної, комунікативної і соціальної компетентності на основі засвоєння системи знань про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво, оволодіння засобами пізнавальної і практичної діяльності;
- виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для їх життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору і оволодіння майбутнього професією;
- виховання школяра як людини моральної, відповідальної, людини культурної, з розвиненим естетичним і етичним ставленням до навколишнього світу і самої себе;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців).

школа – це простір для життя дитини; тут вона не готується до життя, а повноцінно живе, і тому вся діяльність навчального закладу вибудовується так, щоб сприяти становленню особистості як творця і проектувальника власного життя, гармонізації і

гуманізації відносин між учнями і педагогами, школою і родиною, ґрунтуючись на ідеї самоцінності дитинства, діалогу, усвідомленого вибору особистого життєвого шляху.

Загальна середня освіта забезпечується навчальними закладами I – III ступенів і включає початкову школу (1 – 4 класи), основну школу (5 – 9 класи) , загальноосвітню середню школу (10 – 11 класи).

Початкова освіта забезпечує загальний розвиток дитини, вміння впевнено читати, знати основи арифметики; набуття первинних навичок користування книжкою та іншими джерелами інформації; формування загальних уявлень про навколишній світ, засвоєння норм загальнолюдської моралі та особистісного спілкування, основ гігієни, вироблення перших трудових навичок. Строк навчання – 4 роки. Освітніми результатами навчання у початковій школі є повноцінні мовленнєві, читацькі, обчислювальні уміння й навички, узагальненні знання про реальний світ, достатньо розвинені мислення, уява, пам'ять, сенсорні уміння, здатність до творчого самовираження, особистісно-ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, уміння виконувати нескладні творчі завдання.

Основна базова освіта. Є фундаментом загальноосвітньої підготовки всіх школярів, формує в них готовність до вибору подальшого профілю навчання і здобуття освіти. У цьому віці в учнів в основному завершується формування загальнонавчальних умінь і навичок, засвоєння навчального матеріалу на рівні, достатньому для по дальшого навчання. Важливе значення надається формуванню здорового способу життя, правовому й екологічному вихованню. Базова освіта забезпечує розвиток світоглядних, творчих якостей особистості, її нахилів, здібностей до соціального самовизначення. Термін навчання – 5 років.

Повна середня освіта. Забезпечує поглиблене засвоєння знань з базових дисциплін та за вибором, формування цілісних уявлень про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво, громадянської позиції особистості, з'являється можливість здобуття освіти вищого рівня. Результатом здобуття повної середньої освіти має бути інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості – підґрунтя подальшої освіти і трудової діяльності. У старшій школі створюються ширші умови для диференційованого навчання, врахування індивідуальних особливостей розвитку учнів, які відрізняються своїми здібностями. Доцільним є поглиблене вивчення окремих предметів, широке використання спецкурсів за вибором, факультативів. Термін навчання – 2 роки.

Загальноосвітня школа є національною, тобто школою Української держави. Збільшення кількості дітей, які навчаються українською мовою – свідчення цього. Тому особливо відповідальним завданням є визначення національного компоненту навчання й виховання. Разом з тим розвивається мережа навчально-виховних закладів для дітей інших національних груп в Україні, що забезпечує вивчення їх мов, літератур, культур.

Обов'язковість повної загальної середньої освіти, збільшення терміну навчання до 12 років потребують уточнення функцій і пріоритетних завдань кожного ступеня школи і водночас забезпечення її цілісності. Повна загальна середня освіта має бути доступною для всіх дітей незалежно від місця проживання і соціального статусу батьків.

Загальноосвітні школи можуть функціонувати як ліцеї та гімназії та інші форми навчальних закладів. Гімназії значно розширюють гуманітарну і загальнокультурну підготовку.

Позашкільна освіта та виховання спрямовані на забезпечення потреб людини у задоволенні інтересів та схильностей, здобуття дітьми додаткових знань, умінь та навичок, розвиток інтелектуальних можливостей. Позашкільна освіта здійснюється у палацах, будинках школяра, дитячо-юнацьких спортивних школах, спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, бібліотеках тощо.

Професійно-технічна освіта здійснюється в системі вищих та середніх навчальних закладів, забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей.

Вища освіта передбачає забезпечення фундаментальної, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу, формування інтелектуального потенціалу суспільства як його найбільшої цінності, сприяти всебічному розвитку особистості. Вищими закладами освіти є: технікуми (училища), коледжі, інститути, університети, академії, консерваторії. Відповідно до статусу вищих навчальних закладів встановлено чотири рівні акредитації.

У системі вищої освіти функціонують вищі навчальні заклади державної та інших форм власності. Вищі навчальні заклади освіти можуть створювати різні типи навчально-науково-виробничих комплексів, об'єднань, центрів, інститутів, філій, коледжів, ліцеїв, гімназій.

6 – го вересня 2014 року вступив у силу Закон «Про вищу освіту», який має, так звані, «16 революційних змін». А саме: значна частина повноважень Міністерства освіти й науки перейде до Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти;

Наагентство контролюватиме якість освіти у вишах, формуватиме перелік спеціальностей, розроблятиме стандарти вищої освіти, акредитуватиме спеціальності, навчальні програми, спеціалізовані вчені ради та установи оцінювання якості;

Агентство визначить критерії оцінювання якості освіти, які дозволять сформувати рейтинг вищих навчальних закладів;

Кожен виш матиме право впроваджувати власні освітні та наукові програми;

Значно зросте роль органів студентського самоврядування, що вільно формуватимуться самими студентами. Ці органи захищатимуть права та інтереси студентів, вноситимуть пропозиції до навчальних планів, отримують значний вплив (15% голосів) при обранні ректорів та деканів, право на оголошення акцій протесту, а також тримають 0,5% від фінансових надходжень вишу.;

Виші також зобов'язані оприлюднювати в Інтернеті підсумки щорічного внутрішнього моніторингу якості освіти.

За допомогою єдиних державних реєстрів можна буде отримати інформацію про перелік спеціальностей, фахівців з яких має право готувати виш, видані дипломи, захищені наукові роботи чи сертифікати ЗНО.

В Україні буде 5 освітньо-кваліфікаційних рівнів:

молодший бакалавр

бакалавр

магістр

доктор філософії

доктор наук

Ступінь «спеціаліста» буде скасовано. Отримання ступеня бакалавра означатиме здобуття повної вищої освіти. Останній набір на «спеціалістів» та «молодших спеціалістів» відбудеться в 2016 році. Всі, хто вже отримав ступінь спеціаліста, автоматично будуть прирівняні до магістрів.

Так само зникає поняття «кандидат наук», і всі, хто засвоїть відповідно освітньо-наукову програму і публічно захистять дисертацію, стануть докторами філософії. Всі нинішні кандидати наук за власним бажанням зможуть отримати диплом доктора філософії.

Ступені бакалавра, магістра та доктора філософії відповідають прийнятій у більшості країн Європи класифікації, що полегшить академічну мобільність українських студентів та науковців.

В Україні більше не буде так званих «рівнів акредитації» вищих навчальних закладів. Натомість будуть 4 типи вишів:

університети (універсальні навчальні заклади); інститути, академії (галузеві навчальні заклади) і коледжі (де готують спеціалістів до рівня молодшого бакалавра чи бакалавра).

Запроваджується передбачена Болонською системою кредитно-модульна система вимірювання навчального навантаження. Воно вимірюватиметься тепер не в годинах, а в кредитах. Бакалавр має набрати 180-240 кредитів, магістр 90-120 і т.д. Додаток до диплому європейського зразка буде містити дані про оцінки і число кредитів з кожного предмету.

Це дозволить стикувати українські виші не лише між собою, а також із зарубіжними навчальними закладами. Студенти і викладачі зможуть захищатися, продовжувати навчання чи роботу в будь-якому виші не лише України, але і всієї Європи.

Студенти зможуть на власний розсуд обрати значну частину (не менше 25%) навчальних курсів та викладачів.

Бакалаври при вступі до магістратури можуть вільно обирати спеціальність, тоді як досі вони могли лише продовжувати навчання за тією самою спеціальністю.

Вступ – тільки через зовнішнє оцінювання

Досі зовнішнє незалежне оцінювання знань випускників шкіл (ЗНО) трималося на рішеннях уряду й міністерства і могло буди в будь-який момент скасоване. Відтепер обов'язковість проходження ЗНО для вступу у вищі навчальні заклади закріплено законом. Закон визначає, що мовою викладання є державна мова. Для підвищення міжнародної академічної мобільності виш має право частину дисциплін викладати англійською чи іншими іноземними мовами, але забезпечивши при цьому знання здобувачами відповідної дисципліни й українською.

Післядипломна освіта в українському законодавстві визначається як спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду.

Згідно з таким державним визначенням, післядипломна освіта створює умови для безперервності та наступності освіти і включає:

перепідготовку — отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду; спеціалізацію — набуття особою здатностей виконувати окремі завдання та обов'язки, які мають особливості, в межах спеціальності;

розширення профілю (підвищення кваліфікації) — набуття особою здатностей виконувати додаткові завдання та обов'язки в межах спеціальності;

стажування — набуття особою досвіду виконання завдань та обов'язків певної спеціальності.

Післядипломна освіта здійснюється вищими навчальними закладами післядипломної освіти або структурними підрозділами вищих навчальних закладів відповідного рівня акредитації.

Аспірантура й докторантура відкриваються при вищих навчальних закладах третього або четвертого рівнів акредитації, а також у наукових установах, які мають висококваліфіковані науково-педагогічні та наукові кадри, сучасну науково-дослідницьку, експериментальну та матеріальну бази. Аспірантура й докторантура

створюють умови для безперервної освіти, сприяють підвищенню науково-педагогічної і наукової кваліфікації громадян.

Згідно із Законом України «Про освіту» “педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов’язані постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру”.

Сьогоднішня модель педагогічного працівника передбачає готовність до застосування нових освітянських ідей, здатність постійно навчатись, бути в постійному творчому пошуку. Ці якості не видаються додатком до диплома про педагогічну освіту, а формуються в щоденній педагогічній практиці.

Одним із найбільш ефективних засобів підвищення професійної компетентності педагога й сьогодні називають самоосвітню діяльність.

Самоосвіта педагога – свідома діяльність з удосконалення своєї особистості як фахівця: адаптування своїх індивідуального неповторних якостей до вимог педагогічної діяльності, постійне підвищення професійної компетентності та неперервне вдосконалення якостей своєї особистості. А оскільки навчити самого себе значно складніше, ніж когось, вона передбачає методичний супровід. Він має бути багаторівневий і обов’язково поступовий. У своїй діяльності вчитель повинен керуватись «принципами восьми «само»: самооцінка, самооблік, самовизначення, самоорганізація, самореалізація, самокритичність, самоконтроль, саморозвиток.

У процесі самоосвіти реалізується потреба особистості у власному розвитку. Педагог уміє визначити свої сильні і слабкі сторони, володіє способами самопізнання та самоаналізу, є відкритим до змін.

У сучасному суспільстві актуальною є *медіаосвіта*, яка передбачає засвоєння учнями закономірностей масової комунікації: преси, телебачення, радіо, відео тощо. Робота з засобами медіаосвіти спрямована на: знаходження потрібної інформації в різних джерелах, встановлення зв’язку між різними інформаційними повідомленнями, виокремлення головного в інформаційному повідомленні, розуміння спрямованості інформаційного потоку, знаходження помилок в одержаній інформації, сприйняття і розуміння різних точок зору, створення власних аргументованих висловлювань щодо повідомлень, переклад інформації одного типу в інший (вербальної у візуальний) і навпаки, визначення форми викладу одержання інформації тощо.

Контрольні запитання та завдання

- 1.Що таке «система освіти»?
- 2.Які ланки системи освіти в Україні?

3. Вкажіть на основні завдання закладів освіти.
 4. Яке значення має родинне виховання дітей різного віку?
 5. Яку роль у системі освіти відіграють позашкільні освітньо-виховні заклади?
 6. Розкрийте основні завдання вищих навчальних закладів.
 7. Опрацюйте Закон України «Про освіту» і выпишіть принципи освіти, завдання навчально-виховних закладів.
 8. Ознайомтесь із новою редакцією Закону України «Про вищу освіту».
- Запишіть свої зауваження, якщо вони виникли у вас.

Рекомендована література

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). К.: Райдуга, 1994.
2. Закон України «Про освіту» // Освіта. – 1996. – 21 серпня.
3. Закон України «Про освіту» (Із змінами, внесеними згідно із Законами:
4. № 2905-III від 20.12.2001, ВВР, 2002, № 12-13, ст.92
5. № 380-IV від 26.12.2002, ВВР, 2003, № 10-11, ст.86
6. № 1344-IV від 27.11.2003, ВВР, 2004, № 17-18, ст.250
7. № 2285-IV від 23.12.2004, ВВР, 2005, № 7-8, ст.162
8. № 2505-IV від 25.03.2005, ВВР, 2005, № 17, № 18-19, ст.267
9. № 3235-IV від 20.12.2005, ВВР, 2006, № 9, № 10-11, ст.96
10. № 489-V від 19.12.2006, ВВР, 2007, № 7-8, ст.66)
11. Закон України «Про вищу освіту» (2014р).
12. Концепція школи нової генерації – української національної школи-родини. – К., 1994.
13. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – 23 квітня.
14. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К., 1995.
15. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: підручник. – 2 – ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2004. – 445 с.

Розділ 2. Теорія навчання (дидактика)

Тема 4. Основні категорії дидактики. Сутність процесу навчання.

1. Поняття про дидактику. Загальна та окремі дидактики.
2. Основні категорії дидактики, завдання.
3. Рушійні сили і мотиви навчання.
4. Основні ланки процесу навчання.
5. Типи навчання.

Опорні поняття: *дидактика, освіта, навчання, самоосвіта, викладання, учіння, закономірності та принципи навчання, процес навчання, навчальний процес, знання, уміння, навички, форми навчання, пізнавальна активність, мотивація учіння, типи навчання.*

1. Поняття про дидактику. Загальна та окремі дидактики.

Передавання знань, умінь і навичок, а також способів пізнавальної діяльності молодим поколінням почалося ще на зорі розвитку суспільства. Виокремлення цих функцій у суспільний інститут відбулося лише з переходом до цивілізації. Відтоді освіта і навчання покликані не тільки озброювати молоде покоління необхідними для праці знаннями, а й формувати світогляд, духовне обличчя української нації. Яким чином це можна здійснити найбільш раціонально і з найбільшим ефектом для процесу формування особистості, є *основною проблемою дидактики.*

Дидактика (від грец. *didaktikos* – навчальний) – галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти, навчання, виховання у процесі навчання і означає *вчити, пояснювати, доводити, а також навчатися.* Вважається, що першим почав використовувати цей термін німецький педагог *Вольфганг Ратке* (1571–1635), який тлумачив дидактику як наукову дисципліну, що досліджує теоретичні і методичні засади навчання. Спочатку цей термін означав практичну діяльність, а потім поступово позначив окрему науку про викладання-учіння. Ці види діяльності – інтегрально взаємопов’язані сторони. Першою фундаментальною працею у теорії навчання була «Велика дидактика» (1632) Я. А. Коменського. Ця класична праця видатного педагога послідовно і систематично висвітлює майже всі основні проблеми навчання і виховання, є «універсальною теорією вчити всіх усього».

Серед педагогічних наук дидактика – одна із головних, адже навчання виконує домінуючу роль у вихованні та розвитку особистості. Як частина педагогіки дидактика

базується на закономірностях і принципах цілісного педагогічного процесу, тому її можна розглядати як теорію, яка визначає загальні закономірності освіти й виховання. Але як загальна теорія навчання дидактика самостійно досліджує ті проблеми освіти та виховання, які наявні лише у процесі навчання. Через це вона є самостійною педагогічною дисципліною. Дидактика в основному відповідає на запитання: *що вчити?* (зміст освіти), *як навчати?* (принципи і методи навчання), *як вчитися?* (методи і прийоми самостійної творчої діяльності). Сучасна дидактика намагається з'ясувати також питання *для чого вчити?*

Об'єктом дидактики є навчання як особливий вид діяльності, яка спрямована на передачу наступним поколінням соціального досвіду, його творчого відтворення.

У загальному *предмет дидактики* – це зв'язок викладання (діяльність учителя) і учіння (пізнавальна діяльність учнів) та їх плідна взаємодія. Оскільки в основі кожної взаємодії є конкретний зміст освіти, певні методи, форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, можна вважати, що *предметом дидактики є зміст, форми і методи взаємодії викладання і учіння на різних етапах навчального процесу.*

Як і всі науки, дидактика належить до системи гуманітарних загальнолюдських знань, через це має взаємозв'язки практично з усіма науками. Найчастіше вона пов'язана з філософією та соціологією (дають змогу дидактиці враховувати особливості життя та діяльності людей, їх вплив на процес навчання), політологією (розкриває проблеми, пов'язані з впливом політичних явищ і процесів на навчання людей), логікою, педагогічною психологією (дає змогу враховувати психологічні закономірності та особливості процесу засвоєння знань, умінь і навичок), фізіологією вищої нервової діяльності (відомості про особливості розвитку людського організму), *кібернетикою* (закономірності процесів управління, передача аналізу інформації за допомогою навчальних та контрольних машин, забезпечення прямого та зворотного зв'язку між учителем та учнями тощо) та їх *конкретними методиками* (зорієнтовані на викладання окремих дисциплін).

Ці науки, кожна в своїй галузі, дають знання про процеси пізнавальної діяльності дитини і тим самим допомагають у вивченні проблем змісту і методів навчання дітей.

Статус науки дидактика отримала завдяки працям видатного чеського педагога XVII ст. *Я.-А. Коменського*. У праці «Велика дидактика» (1632) він розробив зміст освіти, дидактичні принципи, методи навчання, вперше обґрунтував класно-урочну систему навчання, поділу учнів на класи, навчального часу на навчальні роки, чверті з обов'язковими канікулами, регламентованими у часі щоденними заняттями (45 хв.) та перервами між ними. Весь процес навчання, на його думку, повинен спиратися на чуттєвий досвід. Педагог наголошував на необхідності дотримуватися у процесі навчання таких вимог, як легкість, ґрунтовність, лаконічність викладу матеріалу.

Французькі просвітники XVII ст. *Ж.-Ж. Руссо* (1712–1778), *К.-А. Гельвецій* (1715–1771), *Д. Дідро* (1713–1784) та ін. виступали за поєднання навчання з ремісничою працею, активізацію навчального процесу, необхідність опори на досвід і спостереження учнів, критикували зубріння та орієнтування на суто книжкові знання.

Ці прогресивні ідеї отримали подальший розвиток у діяльності швейцарського педагога *Й.-Г. Песталоцці* (1746–1827), який намагався практично поєднати навчання з продуктивною працею дітей на основі чуттєвого сприймання, що сприяє створенню в учнів виразних образів і чітких понять. На думку Песталоцці, тільки знання, що підкріплюються вміннями та практичними навичками, дають змогу застосовувати їх на практиці. Глибокі знання можливі також за умови, якщо вони здобуті в певній послідовності, систематизовані і зрозумілі.

Значний внесок у розвиток дидактики зробив німецький педагог *Й.-Ф. Герbart* (1776–1841). Особливого значення він надавав проблемі виховуючого навчання, у процесі якого розвиваються емпіричний, естетичний, спеціальний та релігійний інтереси. Високо оцінюючи розвиток мислення учнів, головне місце в навчанні він відводив давнім мовам і математиці.

В історію дидактики вписано й ім'я німецького педагога *Ф.-А.-В. Дістервега* (1790–1866), який все своє життя виступав як палкий прихильник реальної освіти. Навчання, на його думку, є активним процесом, що розвиває пізнавальні здібності учнів і сприяє формуванню в них самостійності та ініціативи. Педагог вважав, що глибоке опанування учнями знань вимагає постійного спонукання їх розуму до пізнання, самодіяльності у навчання.

Істотний внесок у розвиток теорії та практики навчання зробив український педагог світового масштабу *К. Ушинський* (1823–1881). Він обстоював думку, що кожний народ має право на школу з рідною мовою навчання, створив цілісну дидактичну систему, визначив основні шляхи і засоби розвивального навчання. Педагог був поборником класно-урочної системи навчання, врахування вікових і психологічних особливостей дітей у навчально-виховному процесі. Важливе місце в його дидактичній системі належить принципам наочності, свідомості, систематичності, активності і самодіяльності учнів, які педагог у тісному зв'язку з формами і методами навчання.

Велику увагу він приділив розробці методики роботи вчителя на уроці – впровадженню різних видів навчальної роботи, доцільних методів і способів навчання: пояснення нового матеріалу, повторного осмислення вивченого, опитування, вправ, письмових і графічних робіт, індивідуальних та фронтальних занять учнів тощо. Великого значення надавав вивченню рідної мови і літератури, іноземної мови, історії, географії, природознавства, математики та інших предметів. Для ефективного засвоєння учнями рідної

мови доцільно використовувати, на думку педагога, кращі зразки народної творчості, усні і письмові вправи, поступово ускладнюючи їх. Педагог також високо цінував проведення бесід з учнями, у навчанні грамоти і читанню відстоював звуковий (аналітико-синтетичний) метод. Обґрунтовуючи навчальний процес, педагог визначав основні компоненти учіння (діяльності учня): сприймання навчального матеріалу, розуміння, запам'ятовування, відтворення, закріплення. Створена ним у 60–70-х роках XIX ст. дидактична система не втратила своєї актуальності й сьогодні.

В Україні у XIX ст. помітною була постать *Олександра Духновича* (1803–1865), який на Закарпатті (що тоді було у складі Австро-Угорської імперії) створював підручники для народних шкіл, брав активну участь у культурно-освітній діяльності. Підручники «Книжица читальная для начинающих», «Краткий землепис для молодых русинов», «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских», автором яких був Духнович, певним чином допомогли у відкритті на Закарпатті понад 70 – ти початкових шкіл.

Народний учитель, автор кількох підручників для народної школи, палкий патріот *Борис Грінченко* (1863–1910) незважаючи на заборону царського уряду, викладав у школах українською мовою, видав «Словарь украинского языка» в 4-х томах, а також «Українську граматику до науки читання й писання».

Григорій Ващенко (1878–1967) приділяв велику увагу розробці системи національного виховання і навчання. Він є автором багатьох педагогічних праць, зокрема «Загальні методи навчання», «Виховний ідеал», «Система навчання», «Засади естетичного виховання» та ін. Учений досліджував одну з найвагоміших загальних проблем педагогіки – проблему методів навчання на етапах освіти (дошкільне виховання, початкова, неповна і повна середня загальноосвітня та вища професійна школа). Головне завдання розумового виховання він вбачав у розвитку інтелектуальних здібностей молоді, формальних здібностей інтелекту: спостережливості, пам'яті, творчої уяви, логічного мислення.

Г.Ващенко сформулював вісім принципів навчання, які забезпечують досягнення завдань розумового виховання: принцип наукового навчання, принцип систематичності, принцип виховного навчання, принцип зв'язку навчання з життям, принцип природовідповідності, принцип індивідуалізації, принцип активності і принцип наочності. До кожного із названих принципів входить ціла низка правил навчання, які конкретизують названі принципи, формулюючи конкретні вимоги, наприклад, “вчи активно!”.

Г.Ващенко класифікує методи навчання, виділяючи два істотних елементи, які передбачає техніка навчального процесу, а саме: 1) певні логічні способи мислення; 2) певну, організовану переважно учителем систему подразнень або суто технічних засобів навчальної роботи. Педагог зазначав, що ефективність застосовуваних методів навчання прямо залежить від міри усвідомлення вчителем і учнями цілей навчання й виховання.

Видатним дидактом-практиком ХХ ст. був вітчизняний педагог *Василь Сухомлинський* (1918–1970), який розвинув ідею розумового виховання дитини під час навчання та практичної діяльності у педагогічній справі. *В.Сухомлинському* вдалося створити ініціативний колектив однодумців, які в своїй педагогічній діяльності прагнули реалізувати ідею всебічного виховання дітей. Найбільш відомі серед праць *В.Сухомлинського* «Серце віддаю дітям» «Павлівська середня школа», «Народження громадянина», «Сто порад вчителю», «Батьківська педагогіка» та ін.

В основу всіх педагогічних завдань ним був закладений принцип гуманізму. *В.Сухомлинський* на практиці застосував систему оригінальних методів, прийомів та форм навчання і виховання школярів, в основу якої покладено розвиток їх творчих, інтелектуальних та фізичних здібностей (уроки мислення, організація атмосфери постійної творчості, розумна роль оцінки, діяльність психолого-педагогічного семінару тощо). Найголовнішою умовою результативності різних форм впливу на особистість видатний педагог вважав пробудження в дитини “почуття подиву і радості відкриття”. Цінною є розробка *В.Сухомлинським* теорії та методики виховання дітей шестирічного віку, система навчання читати і писати на основі емоційно-естетичного сприйняття навколишнього світу в умовах активної мислительної діяльності.

Дидактика як складова частина педагогічної науки постійно поповнюється оригінальними ідеями завдяки знахідкам творчо працюючих учителів, педагогів-новаторів. Нині педагогічній громадськості широко відомі імена таких майстрів педагогічної справи, як *Шалва Амонашвілі, Євген Ільїн, Віктор Шаталов, Тамара Прошкуратова, Марія Чумарна* та ін.

Сучасна дидактика запроваджує нові підходи до навчального процесу – «гнучкі технології», модернізовані методи і форми навчання. Зберігаючи цінні ідеї традиційного навчання, вона сприяє вдосконаленню освіти і навчання відповідно до вимог суспільства.

Дидактика, як загальна теорія освіти і навчання, розглядає загальні положення й закономірності, властиві навчанню всіх предметів. Ці закономірності відображаються у викладанні конкретних навчальних дисциплін. Водночас викладання кожного предмета має свою, надзвичайно суттєву специфіку. Так, навчання біології, хімії, фізиці, математиці докорінно відрізняється від навчальної роботи з таких предметів, як історія і література. Ще більш специфічним є вивчення музики чи проведення навчальних занять з фізичної культури і праці. На цій підставі виділяються окремі дидактики або предметні методики.

Дидактика і конкретні методики різняться сферою дослідження. Дидактика займається розробкою загальнотеоретичних основ процесу навчання, а конкретні методики— дослідженням організації навчання з окремих дисциплін, використовуючи при цьому теоретичні ідеї дидактики. Природно, що дидактика і методика тісно взаємопов'язані й

взаємозалежні. Дидактика спирається на практику викладання окремих навчальних предметів, вивчає передовий досвід, цікаві знахідки вчителів, аналізує й осмислює їх із загальнопедагогічних позицій, розробляє наукові основи організації практичної педагогічної діяльності: визначає зміст, оновлює і розвиває форми та методи навчальної роботи, конструює педагогічні технології, збагачує і поширює передовий досвід навчання. Пізнані дидактикою закономірності, її висновки та рекомендації беруться на озброєння предметними методиками і використовуються для поліпшення процесу навчання.

Отже, загальна дидактика досліджує загальнотеоретичні засади навчального процесу, а часткові методики, використовуючи її рекомендації та висновки, обґрунтовують організацію навчання з окремих навчальних предметів.

2. Основні категорії дидактики, завдання.

Дидактика як система будується на основі категорій і понять, які не лише мають свою структуру, але й взаємодіють між собою за принципами теорії систем. Різні за сутністю, вони утворюють цілісну систему теорії освіти та навчання.

Дидактичні категорії – найбільш загальні і фундаментальні поняття, які відображають суттєві властивості і відношення навчального процесу. Категорії є вузловими місцями пізнання, механізмами (ступенями) проникнення мислення в суть речей, знаходження їх суперечливих сторін і тенденцій розвитку. Категорії утворилися як результат узагальнення розвитку дидактичної науки і практики навчання, тому мають велике пізнавальне значення. Серед основних проблем сучасної дидактики є питання виявлення сутності категорій, їх походження, відношення категоріальних форм мислення до форм буття, способів свідомого оперування ними в мислення.

Дидактика оперує не тільки «своїми» категоріями, але й загально-філософськими: особистість, розвиток, пізнання, зв'язок, засвоєння, процес, суперечність, функція, методологія та ін.

Погляди різних науковців на класифікацію основних дидактичних категорій дещо різняться. Одні називають серед дидактичних категорій *навчання, освіту, викладання, учіння, знання, уміння, навички, закономірності, принципи, методи навчання, форми, засоби* (Н. Волкова, А. І. Кузьмінський, С. Максимюк, В. Ягупов та ін.);

Інші науковці серед дидактичних категорій виділяють *навчання, освіту, самоосвіту,, викладання, учіння, навчальну діяльність, дидактичні закономірності, принципи, процес навчання і його компоненти (цілі, завдання, зміст, форми, методи, засоби, результати навчання), знання, навички, уміння, пізнавальну активність, мотивацію учіння, пізнавальні*

інтереси і потреби, об'єкт і суб'єкт пізнання (О. Дубасенюк, В. Галузинський, М. Євтух, В. Чайка та ін.).

Визначення основних елементів категоріального апарату дидактики дозволяє розкрити логіку її розвитку, закономірного перетворення її основних понять. Зупинимось на основних.

Навчання — процес взаємодії вчителя та учня, в результаті якого учень засвоює знання, набуває вмінь і навичок. Учитель може навчати учнів безпосередньо або опосередковано — через систему завдань. Метою навчання є свідоме засвоєння учнями знань з основ наук, набуття певних навичок і вмінь, всебічний розвиток на цій основі їх пізнавальних сил і здібностей.

Навчання – це єдність процесів викладання і учіння. До того ж викладання– це процес діяльності вчителя під час навчання, а учіння – процес навчально-пізнавальної діяльності учня, вид людської діяльності і процес оволодіння знаннями, уміннями і навичками, що вимагають інтелектуальних, емоційно-вольових і фізичних зусиль людини. Навчання виступає як чинник, що стимулює розвиток особистості. Об'єкт під впливом зовнішніх умов і залежно від результатів власної поведінки намагається змінити його так, щоб новими знаннями знизити ступінь своєї невпевненості та знайти адекватне правило вирішення практичних задач.

У процесі навчання у людини виникають різні стани: очікування, активності, мінливості, повторення, впорядкування, обмеження різноманітності ситуацій, зворотної інформації. Названі вище етапи підлягають корекції внаслідок особистої пізнавальної діяльності.

Освіта – цілеспрямований процес і результат , коли учні оволодівають системою наукових знань, пізнавальних умінь і навичок, формують на цій основі світогляд, моральні цінності. Освіта є результатом навчання. Залежно від мети, особливостей підготовки учнів розрізняють *загальну, політехнічну й професійну освіту*.

Загальна освіта є сукупністю основ науки про природу, суспільство, мистецтво, а також відповідних умінь і навичок, необхідних кожній людині незалежно від професії.

Політехнічна освіта — сукупність знань про головні галузі виробництва й набуття загально технічних умінь, необхідних для участі в продуктивній праці. Її здобувають у процесі вивчення предметів політехнічного циклу: математики, фізики, хімії, біології, географії, а також інших предметів — історії, основ держави і права, літератури, трудового навчання.

Професійна освіта є сукупністю знань, практичних умінь і навичок, необхідних для певної галузі трудової діяльності. Вона забезпечує глибоке вивчення наукових основ з обраного виду праці, формування спеціальних практичних умінь та навичок, виховання

майбутніх фахівців. Внаслідок професійного навчання особа набуває певну спеціальність і кваліфікацію.

Між загальноосвітньою, політехнічною і професійною освітою існує тісний взаємозв'язок.

Викладання – це діяльність учителя, спрямована на організацію і керування пізнавальною діяльністю учнів, в результаті чого здійснюється їх розвиток і виховання. Учень має виявити зустрічну активність, а вчитель – стимулювати її.

Учіння – процес власної навчальної діяльності учня, завдяки якій він оволодіває системою знань, досвідом здійснення способів їх знаходження, здобуває індивідуальний досвід пізнання, збагачує власний досвід спілкування. Учіння перебуває в центрі навчання, забезпечує процес формування особистості.

Знання – провідний елемент освіти, результат процесу засвоєння. Знання виявляються у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях і виконують важливі соціальні функції:

а) матеріалізуються в певні технічні пристрої, технологічні процеси і, таким чином, служать виробництву;

б) перетворюються на переконання і забезпечують розвиток пізнавальної активності.

Характерними особливостями повноцінних знань учнів є: повнота знань (кількість передбачених програмою знань про об'єкт вивчення); глибина знань (кількість усвідомлених істотних зв'язків певного знання з іншими, що до нього належать); оперативність знань (готовність і вміння учня застосувати їх у конкретних ситуаціях); гнучкість знань (швидкість знаходження варіативних способів застосування їх за зміни ситуації); конкретність та узагальненість знань (розуміння конкретних виявів узагальненого знання, здатність підводити конкретні знання до узагальнень); системність знань (сукупність знань, яка за своєю структурою відповідає структурі наукової теорії); усвідомлення знань (розуміння зв'язку між ними через уміння їх застосовувати).

Знання визначають ставлення людини до дійсності, моральні погляди та переконання, вольові риси особистості, характер, є умовою розвитку здібностей та обдарувань. Вони не передаються, як річ. Знання можуть бути засвоєні лише завдяки пізнавальній активності.

Уміння – здатність свідомо діяти на основі засвоєних знань. Формування вмінь проходить кілька стадій: ознайомлення з умінням, усвідомлення його смислу; початкове оволодіння умінням; самостійне виконання практичних завдань; удосконалення вміння.

Навички – навчальні дії, які внаслідок багаторазового повторення набувають автоматизованого характеру. Іншими словами – навички – це автоматизовані, звичні, безпомилково виконувані дії (доведені до автоматизму уміння). Елементи вмінь часто переходять у навички. Специфічним методом формування навичок є вправи.

Навчальна діяльність спрямована не тільки на засвоєння знань, умінь і навичок на різних рівнях (емпіричному, теоретичному, практичному), але й на засвоєнні досвіду пізнання (оволодіння способами здобуття знань, способами навчальної роботи тощо). Важливою ознакою навчальної діяльності є активність особистості, спрямованість її на об'єкт засвоєння, орієнтацію в соціальному середовищі.

Закономірності навчання – суттєві, необхідні зв'язки між процесом навчання і соціальними процесами, а також зв'язки внутрішнього характеру (між метою і змістом, формами тощо).

Принципи навчання – вимоги, дотримання яких забезпечує оптимальне функціонування навчання.

Методи навчання – упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань. Метод навчання – це специфічна форма руху змісту навчальної інформації від її джерела до свідомості учня. Правильний добір методів відповідно до цілей і мети навчання й вікових особливостей учнів сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей, озброєнню їх уміннями та навичками використовувати набуті знання на практиці, готує учнів до самостійного здобуття знань, формує світогляд.

Формою навчання називають зовнішнє вираження цілеспрямованої взаємодії вчителя та учнів, спрямованої на засвоєння учнями знань, формування умінь та навичок. У загальноосвітніх закладах застосовують різноманітні форми організації навчання – уроки, лабораторні заняття, гуртки, факультативи, консультації, екскурсії тощо. Основною формою організації навчання у школі є урок.

3. Рушійні сили і мотиви навчання

Рушійними силами процесу навчання є його суперечності. *Суперечності* – це джерело, внутрішній імпульс усіх процесів розвитку, в тому числі і навчання. Діалектика навчання визначається, насамперед, такими суперечностями: а) між постійно зростаючими вимогами суспільства і загальним станом процесу навчання; б) між досягнутим учнем рівнем знань, умінь та навичок і тим рівнем, якого необхідно досягти; в) між фронтальним викладом матеріалу й індивідуальним характером його засвоєння; г) між розумінням матеріалу вчителем і розумінням його учнями; д) між накопиченим фондом дидактичних знань і обмеженими можливостями їх безпосередньої, суто емпіричної передачі; е) між колективною організацією навчання і переважно індивідуальним процесом засвоєння знань тощо.

Найбільше уваги вимагають внутрішні протиріччя. Вони збуджують внутрішні психічні сили, які виступають рушієм навчальної діяльності школярів. Провідною рушійною силою процесу навчання є результат протиріч між пізнавальними і практичними завданнями, з одного боку, та наявним рівнем знань, умінь та навичок, з іншого боку.

Рушійна сила — це певне психологічне відчуття труднощів у розв'язанні поставлених завдань. Вона проявляється у підвищенні розумової активності (чому?, як?) і спрямована на конкретні дії: оволодіння необхідним обсягом знань, умінь та навичок, щоб розв'язати поставлене завдання. Таким чином, у результаті дії механізму рушійної сили створюються оптимальні умови для інтелектуального розвитку особистості, оволодіння нею методами пізнавальної діяльності, формування пізнавальних мотивів навчання, а отже, забезпеченням міцності знань.

Дія рушійної сили — це обов'язковий чинник процесу пізнання. Але переважно механізм дії рушійної сили непомітний, носить внутрішній характер і не завжди сприймається учнями. Тому учитель має глибоко усвідомлювати сутність рушійної сили, механізм її дії і стосовно конкретної навчальної теми створювати ситуації, включаючи механізм дії рушійної сили.

Звичайно, існують суперечності, які є наслідком помилок у дидактичному керівництві процесом навчання (наприклад, авторитарна позиція вчителя і відповідно недостатній розвиток самостійної діяльності учнів; лібералізм вчителя, який негативно впливає на формування в учнів прийомів розумової праці).

У навчальному процесі вчитель може створювати штучні суперечності (розв'язки їх уже відомі науці, вчителю, але не дітям). Їх можна назвати проблемними ситуаціями. Вони становлять основу проблемного навчання. Оскільки навчання є багатогранним і багатоаспектним процесом, то розуміння протиріч, пізнання внутрішніх рушійних сил навчання є особливо актуальним завданням.

Суперечність відношення між викладанням та учінням — важливе джерело і рушійна сила процесу навчання. У такому взаємовідношенні закладені основні взаємозв'язки і суттєві суперечності цього процесу:

- а) зовнішня суперечність — між впливом все більших вимог суспільства до процесу навчання і теперішнім станом цього процесу;
- б) внутрішня суперечність — між потребою учня в засвоєнні знань, умінь і навичок і реальними його можливостями для реалізації цих потреб.

Суперечності дидактичного процесу повинні бути розв'язані діалектичним шляхом, через аналіз і прийняття до уваги всіх суттєвих чинників і сторін взаємозв'язків. Мистецтво вчителя полягає у виявленні і використанні цих суперечностей для активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

4. Основні ланки процесу навчання

Головним і найскладнішим явищем, що вивчає дидактика, є процес навчання.

Процес навчання — це сукупність послідовних і взаємопов'язаних дій учителя і учнів, спрямованих на забезпечення свідомого і міцного засвоєння системи наукових знань, умінь і навичок, формування вміння використовувати їх у житті, на розвиток самостійності мислення, спостережливості та інших пізнавальних здібностей учнів, оволодіння елементами культури розумової праці і формування основ світогляду. У процесі навчання формуються пізнавальні, практичні вміння і навички, відбувається розвиток і виховання учнів.

Головна функція повноцінного процесу навчання полягає в тому, щоб в оптимально короткі терміни молоде покоління найкраще оволоділо змістом соціального досвіду.

Кожне покоління поступово і не відразу передає наступним увесь культурний потенціал. У соціальному досвіді кожної епохи є основа, яку потрібно передати і засвоїти всім (наприклад, основи практичної, пізнавальної та інших видів діяльності).

У сучасній школі та інших закладах освіти навчання тісно пов'язане з суспільним розвитком, зумовлене цим розвитком, визначається його законами і відображає їх. Педагогіка як наука відображає рівень розуміння суспільством цілей, які вона ставить перед школою, втілює в собі розуміння закономірностей, шляхів і засобів досягнення цих цілей.

Слід відрізняти поняття «процес навчання» і «навчальний процес». *Процес*— сукупність послідовних дій для досягнення результату.

Процес навчання – поняття, що відображає суттєві ознаки навчання і характеризує його модель (внутрішню будову). Процес навчання не залежить від загальної атмосфери в школі, а навчальний процес перебуває в прямій залежності від цього фактора.

Процес навчання обумовлений метою освіти і характеризується взаємодією наступних його компонентів: а) змісту навчання, тобто навчального предмета, в якому систематизовані знання (основи наук) для засвоєння учнями певного класу; б) викладання, тобто діяльність учителя, яка полягає у формуванні в учнів мотивів навчання, у викладанні змісту предмету, в організації діяльності учнів, в управлінні і керівництві їх самостійною роботою, спрямованою на вивчення і використання знань, в перевірці знань і умінь; в) навчання, тобто різнобічної діяльності учнів, зокрема розумових і фізичних дій; г) матеріальних засобів навчання (підручники, навчальні посібники, технічні засоби, прилади тощо).

Отже, коли мова йде про модель навчання, ми говоримо про процес навчання, а коли — про загальний рівень навчання, тоді йдеться про навчальний процес. Процес навчання,

навчальний процес і хід навчання послідовно відображають загальне, часткове і одиничне в явищі, яке називається навчанням.

Навчальний процес – узагальнений варіант руху навчання за певних умов (у школі, вузі, різних навчальних закладах і в різних класах). Він є активною взаємодією між учителем і учнем, яка складається з двох взаємопов'язаних процесів – викладання і учіння.

Взаємодія вчителя та учнів може здійснюватись як в безпосередній, так і в опосередкованій формі. У першому випадку учитель та учні безпосередньо і спільно вирішують навчальні завдання. При опосередкованій взаємодії учні виконують завдання та інструкції, що були дані вчителем раніше. Процес навчання може здійснюватись і за відсутності вчителя, коли, наприклад, учні самостійно оволодівають новими способами навчальної діяльності, вирішують творчі завдання без інструктажу вчителя.

Процес викладання обов'язково передбачає активність процесу навчання. Цілісність навчального процесу криється в спільності завдань викладання і навчання, в неможливості існування викладання без навчання.

Будь-яке навчання починається з *визначення мети і сприймання* її учнем. Наступний етап навчання – *організоване сприймання нової інформації та її осмислення*. Далі йдуть етапи *закріплення інформації, перевірка знань, узагальнення* вивченого матеріалу та *застосування* його на практиці. Усі ці етапи можуть по-різному поєднуватися, чергуватися в процесі навчання.

Навчання неможливе без одночасної діяльності вчителя і учнів, без їхньої дидактичної взаємодії. Як би активно не прагнув повідомляти знання вчитель, якщо при цьому відсутня активна діяльність учнів, спрямована на засвоєння знань, якщо вчитель не створив мотивації і не забезпечив організацію такої діяльності, то процес навчання фактично не здійснюється. Тому в процесі навчання здійснюється не простий вплив педагога на учня, а їх взаємодія, реалізується єдність навчальних і особистісних впливів педагога і самостійних зусиль учня, спрямованих на оволодіння знаннями, уміннями і навичками, певними елементами вихованості і розвитку.

Відповідно до загальної мети школи, процес навчання повинен виконувати три функції – *освітню, виховну і розвивальну*. Це умовний поділ, бо процес навчання не обмежується формуванням знань, умінь і навичок, а передбачає також процеси виховання, формування світогляду, розвитку особистості, набуття повноцінної освіти. Виділення функцій необхідно для забезпечення ефективності практичної діяльності вчителя, особливо під час планування завдань уроку.

Освітня функція навчання сприяє перетворенню знань у надбання особистості, яка навчається, виробленню умінь і навичок використання знань на практиці. Наукові знання

містять в собі факти, поняття, закони, закономірності, теорії, відображають узагальнену картину світу.

Виховна функція виявляється у формуванні світогляду, високих моральних якостей, естетичних смаків, трудових умінь тощо. Вона витікає із самого змісту і методів навчання. специфіки організації спілкування вчителя з учнями, Об'єктивно навчання не може не виховувати певних поглядів і переконань.

Розвивальна функція спрямована на формування творчої особистості і передбачає, окрім формування знань і спеціальних умінь, здійснення спеціальної роботи із загального розвитку учнів, їх мислення, волі, емоцій, навчальних інтересів і здібностей. Наприклад, для інтенсивного розвитку мислення в процесі навчання необхідно забезпечити викладання на високому рівні утруднення в швидкому темпі, забезпечити усвідомлення учнями своїх навчальних дій.

Структуру процесу навчання утворюють такі компоненти:

- цільовий (формування мети вивчення матеріалу на уроці, навчального предмета та освітньої мети навчального закладу);
- стимулюючо-мотиваційний (спонукання учня до активної пізнавальної діяльності, формування в них відповідної навчально-пізнавальної мотивації);
- змістовий (оптимальний підбір предметів і навчального плану, змістовність навчальних програм і підручників, а також продуманість змісту кожного заняття);
- операційно-діяльнісний (підбір прийомів, методів, форм і засобів навчання);
- контрольно-регулюючий (контроль за засвоєнням знань, сформованість умінь і навичок. Контроль здійснюється за допомогою усних, письмових, лабораторних робіт, опитувань, заліків, екзаменів.);
- оцінно-результативний (виявлення рівня знань, умінь і навичок кожного учня, причин неуспішності та їх усунення).

Усі складові структури процесу навчання взаємопов'язані: змістовий потребує конкретизації у завданнях, визначає зміст навчання; цільовий і змістовий (ціль і зміст) потребують певних методів, засобів організації навчання (операційно-діяльнісний), форм стимулювання учнів у навчанні (стимулюючо-мотиваційний); цільовий, змістовий, стимулюючо-мотиваційний, операційно-дієвий тісно пов'язані з контрольно-регулюючим і оцінно-результативним компонентами.

Відзначені послідовність і зміст компонентів навчального процесу є найбільш типовими для багатьох випадків його функціонування. В залежності від специфіки завдань навчання, можливостей учнів, рівня їх ставлення до навчання ті чи інші компоненти процесу функціонуватимуть на користь учня.

5. Типи навчання

У процесі суспільно-економічного розвитку, становлення освіти склалися певні типи (види) навчання.

Тип навчання — це спосіб і особливості організації мисленнєвої діяльності людини в процесі пізнання. Визначають тип навчання на основі аналізу певних структурних елементів: характеру навчальної діяльності педагога; особливостей заучування матеріалу учнями; репродуктивної діяльності; специфіки застосування знань на практиці.

Першим відомим видом систематичного навчання вважають метод відшукування істини шляхом постановки навідних запитань. Він пов'язаний з ім'ям давньогрецького філософа Сократа і тому має назву «сократівський метод». Учитель (здебільшого філософ) постановкою питання викликав зацікавленість, пізнавальний інтерес учня і сам, усно розмірковуючи, в пошуках відповіді на нього, вів думку учня шляхом пізнання. Для підтримки інтересу учня учитель використовував постановку риторичних питань.

У середні віки склався *догматичний тип* навчання. Догматичне навчання характеризувалося такими особливостями: вчитель повідомляв учням певну сукупність знань у готовому вигляді без пояснення, учні засвоювали знання без усвідомлення й розуміння і майже дослівно відтворювали завчене. Від учнів не вимагали застосування знань на практиці. Основними видами діяльності учнів були: слухання, читання, механічне запам'ятовування і дослівне відтворення тексту.

На зміну догматичному навчанню прийшло *пояснювально-ілюстративне*. Воно характеризується тим, що учні сприймають і відтворюють знання, викладені вчителем в обробленому, готовому вигляді. Цей вид навчання науково обґрунтований і описаний на початку XIX століття Й.Гербартом. Діяльність учителя полягає в представленні, «поданні» інформації за допомогою словесних пояснень і наочності. Діяльність учнів — сприймання, розуміння, запам'ятовування і відтворення інформації, яку повідомляє учитель, тобто репродуктивне засвоєння знань, умінь і навичок.

Позитивні сторони цього виду навчання:

- а) швидко засвоюється навчальна інформація;
- б) міцно засвоюються знання, уміння й навички;
- в) можна своєчасно попередити появу прогалин у знаннях, невстигання учнів;
- г) можливості для швидкого формування практичних умінь і навичок;
- д) колективний характер засвоєння знань дозволяє виявити типові помилки.

Недоліками цього виду навчання є:

не дозволяє розвивати розумові здібності й уміння учнів, оскільки вони зосереджують увагу на запам'ятовуванні і відтворенні навчального матеріалу, який повідомляє учитель;

не дозволяє бачити проблеми, ставити питання, аналізувати і зіставляти факти тощо, які згідно з сучасною дидактикою є найважливішою метою навчання, поряд із формуванням знань і основ базової культури учнів.

Схематично організацію пояснювально-ілюстративного навчання можна представити так:

Учитель	Учень
інформує учнів про нові знання, використовує різні засоби, наочність; пояснює важливі аспекти, організовує їх осмислення, розуміння, узагальнення, закріплення, застосування	сприймає, засвоює, застосовує способи осмислення, поглиблення, узагальнення, закріплення, виконує різні вправи; аналізує, синтезує, порівнює життєві ситуації; застосовує знання в нових ситуаціях; здійснює самоконтроль знань, умінь і навичок.

Розвиток суспільства в умовах науково-технічного прогресу, інформаційної експансії зумовив потребу виокремлення й збагачення інтелекту — найбільшої цінності, що має забезпечувати успіх поступального руху. Розв'язати це кардинальне завдання покликаний *проблемний тип навчання*, що сформувався в результаті тривалих пошуків. Модель проблемного навчання походить від методів системи Д.Дьюї («навчання через дроблення»).

Суть *проблемного навчання* полягає в організації вчителем самостійної пошукової діяльності учнів, у процесі якої вони засвоюють нові знання, розвивають загальні здібності, дослідницьку активність і творчі вміння. Завданням потрібно надати проблемного характеру, щоб воно стало пізнавальною проблемою і вимагало роздумів учнів для їх успішного розв'язання.

Проблема — це складне теоретичне або практичне питання, що вимагає вивчення та вирішення із затратою певних розумових зусиль. Дидактичні проблеми бувають: предметні, міжпредметні, урочні й позаурочні; основні й допоміжні; фронтальні, групові та індивідуальні.

Основні способи, прийоми створення проблемних ситуацій:

- 1) учитель повідомляє інформацію, яка містить в собі суперечність;
- 2) учні сприймають і осмислюють різні тлумачення одного і того ж явища;

- 3) наявність невідповідності між системою знань, умінь і навичок учнів і новим фактом, явищем;
- 4) учитель використовує сукупність прийомів, у ході яких виникає проблемна ситуація.

Процес засвоєння знань проблемним шляхом проходить за такими етапами:

- 1) створення проблемної ситуації;
- 2) аналіз проблемної ситуації і формулювання проблеми;
- 3) висунення гіпотез (можливих варіантів розв'язання проблемної ситуації);
- 4) перевірка найважливіших гіпотез.

. Головною особливістю проблемного навчання є цілеспрямоване використання вчителем проблемних ситуацій, які виникають поза його бажанням (об'єктивно), і ситуацій, створених ним спеціально.

Проблемна ситуація – це психічний стан утруднення, неможливість пояснити факт чи розв'язати задачу, спираючись на наявні знання.

Важливим етапом є аналіз проблемної ситуації та виділення однієї або кількох пізнавальних задач, розуміння їх суті, а вже на цій основі має здійснюватися «прийняття» задачі. Проблемною вважається задача, для розв'язання якої необхідно оволодіти новою сумою знань. Навчальна задача вимагає лише використання раніше набутих знань.

До методів проблемного навчання належать: а) *проблемний виклад знань*, коли вчитель сам ставить запитання, міркує над ними вголос, робить висновки, узагальнення, демонструє можливості застосування вивченого; б) *частково-пошуковий метод* (або евристичний), коли вчитель створює проблемну ситуацію, сам формулює проблему та залучає школярів до її розв'язання; в) *пошуковий метод*, коли вчитель створює проблемну ситуацію, формулює проблему, а учні повністю самостійно її розв'язують; г) *дослідницький метод*, при якому учні самі за умов проблемної ситуації бачать проблему, формулюють її і розв'язують.

За проблемного навчання:

Учитель	Учень
ставить проблемну задачу у вигляді питання, досліджує; організовує роздуми, міркування, пропонує довести вірну гіпотезу; просить зробити висновки, знайти помилки; узагальнює, заохочує успіхи, закріплює за допомогою питань, пропонує вправи.	сприймає завдання, обдумує, висловлює варіанти розв'язку задачі, доводить раціональність розв'язку; робить висновки і узагальнення; закріплює отримані знання, виконує вправи, завдання, застосовуючи отримані знання.

Проблемне навчання активізує мислення учнів, навчає їх методів

наукового пізнання, розвиває розумові та творчі здібності дітей. Недоліком цього виду навчання є те, що він вимагає багато часу на вивчення нового матеріалу; недостатньо формуються в учнів практичні уміння та навички; цей вид навчання не завжди ефективний, коли самостійний пошук недоступний для учнів.

Особливим видом самостійного здобування знань є *програмоване навчання*. Учіння здійснюється як чітко керований процес, бо матеріал, що вивчається, розбивається на дрібні, легко засвоювані дози. Дози пропонуються для засвоєння послідовно. Після вивчення кожної дози настає перевірка засвоєння. Якщо доза засвоєна – переходять до наступної. Діяльність учителя та учня здійснюється таким чином:

Учитель	Учень
повідомляє першу дозу матеріалу, пояснює її, ставить контрольні запитання; якщо відповідь правильна, повідомляє наступну дозу; після вивчення всієї теми дає завдання учням на закріплення та застосування набутих знань.	сприймає першу дозу матеріалу, осмислює її, розуміє суть змісту; відповідає на запитання, засвоює першу дозу; виконує завдання на закріплення та застосування вивченого.

Головну роль у програмованому навчанні відіграє навчальна програма - послідовність кроків, кожен з яких є мікроетапом в оволодінні знаннями або вміннями. Мікроетап (крок програми) складається з трьох частин: порції навчального матеріалу, контрольного завдання і вказівки щодо повторення попереднього або переходу до наступного кроку програми. Програми бувають *лінійними, розгалуженими і змішаними*.

За *лінійною програмою* учні засвоюють навчальний матеріал завдяки малим крокам і оперативній перевірці.

Розгалужена програма передбачає поділ матеріалу на більші частини (параграф, підтему), диференціацію проходження програми залежно від підготовленості учнів.

Змішана програма передбачає поділ навчального матеріалу на різні за обсягом порції з урахуванням дидактичної мети, вікових можливостей учнів та характерних особливостей теми; застосування різних форм відповідей учнів на контрольні завдання (заповнення пропусків, вибір відповіді із заданого переліку тощо); диференціацію залежно від здібностей і рівня знань учнів. У всіх випадках прямий і зворотний зв'язок учителя (майстра виробничого навчання) з учнем здійснюється з використанням спеціальних засобів: програмованих навчальних посібників різного виду, навчальних машин (інформаційних, екзаменаторів, репетиторів, тренажерів), комп'ютерів.

Перевагою цього виду навчання є високі результати навчання, бо дрібні дози засвоюються безпомилково; одержання повної і постійної інформації про ступінь і якість засвоєння навчальної програми; кожен учень працює в зручному для нього режимі, тобто відсутня проблема відповідності темпу навчання індивідуальним можливостям учня; за рахунок економії часу на процесі передавання інформації учитель має змогу збільшити час постійного контролю за процесом і результатом її засвоєння.

Недоліками програмованого навчання є обмеження розумового розвитку учня репродуктивними операціями; дефіцит спілкування і емоцій у навчанні. Крім того, не кожний навчальний матеріал піддається програмуванню. Обмеженість використання його в Україні пов'язане з труднощами матеріального характеру: практично неможливо забезпечити процес навчання в усіх навчальних закладах спеціальними програмованими посібниками, збірниками вправ і задач, контрольних завдань тестового типу та іншим.

Модульне (блочно-модульне) навчання виникло на основі ідей і принципів програмованого навчання. Воно передбачає таку організацію процесу навчання, за якої учитель або майстер виробничого навчання і учні працюють з навчальною інформацією, згрупованою у модулі.

Модуль у педагогіці — це функціональний логічно обумовлений вузол навчально-виховного процесу, завершений блок дидактично адаптованої інформації. Навчальний модуль — це цілісна функціональна одиниця, що оптимізує психосоціальний розвиток учня і вчителя. Психолого дидактичними засобами реалізації навчального модуля є педагогічно адаптована система понять у вигляді системи знань, духовних цінностей. Але це не є процес сприймання чогось готового. Головне — організувати учнів для самостійної пізнавальної діяльності, в результаті чого має відбутися суб'єктивне відкриття.

Кожен модуль є завершеним і відносно самостійним. Сукупність модулів складає єдине ціле при розкритті навчальної теми чи всієї навчальної дисципліни. Зокрема, цільовий модуль створює перше уявлення про нові об'єкти, явища, події. Інформаційний модуль представляє собою систему необхідної інформації у вигляді розділів, параграфів книги, комп'ютерної програми. Операційний модуль включає весь перелік практичних завдань, вправ і питань для самостійного практичного впровадження одержаної інформації. Модуль перевірки результатів засвоєння нової навчальної інформації представлений системою питань для заліку, екзамену, тестів і творчих завдань, упорядкованих у посібнику. Учні дотримуються вказівок і навчаються самостійно.

Даний тип навчання передусім орієнтований на розвиток потенційних інтелектуальних можливостей вихованців на засадах гуманізму і духовності. Модульне навчання спрямоване на інтенсифікацію навчально-виховного процесу за рахунок більш ефективного використання розумового потенціалу учнів.

Контрольні запитання та завдання

1. Що називають дидактикою?
2. Які чинники сприяють розвитку дидактики як науки?
3. Хто з педагогів, на Вашу думку, зробив помітний внесок у розвиток дидактики?
4. Обґрунтуйте зв'язок дидактики з іншими науками.
5. Розкрийте сутність категорій дидактики.
6. Що ви розумієте під поняттям «процес навчання» і «навчальний процес»?
7. Назвіть основні ланки процесу навчання.
8. Які типи навчання існують у дидактичній теорії?
9. Обґрунтуйте позитивні сторони та недоліки пропонованих типів навчання.

Рекомендована література

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256 с.
1. Волкова Н.П. Педагогіка. Навчальний посібник. 2 – ге видання, перероблене, доповнене. – К.: «Академвидав», 2007. – 615 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.
3. Дубасенюк О. Практикум з педагогіки. – К., 2004. – 449 с.
4. Лозова В.І. Стратегічні питання сучасної дидактики / Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 рр. – Харків: “ОБС”, 2002. – Ч.1.
5. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки. Навч. посібник. – К.: Академвидав, 2005.
6. Фіцула М. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів педагогічних закладів. – Тернопіль: «Навчальна книга – Богдан», 1997. – 192 с.
7. Чайка В. Основи дидактики. Навч. посібник. – Тернопіль: СМП Астон, 2002. – 244 с.

Тема 5. Закономірності та принципи навчання

1. Закономірності навчання.
2. Принципи навчання як система вимог до ефективної побудови навчального процесу. Характеристика принципів навчання.
3. Правила навчання.
4. Значення і особливості реалізації дидактичних принципів у навчальному процесі з фізичного виховання та спорту.

Опорні поняття: *навчальний процес, закономірність, принцип, принципи навчання, правила навчання.*

1. Закономірності навчання.

Як відомо, навчальний процес є соціальним процесом, якому притаманні специфічні закономірні зв'язки. Їх особливість полягає в тому, що ці закономірності проявляються не наоціп, що вони протікають не з природною послідовністю, а реалізуються чи здійснюються через свідому діяльність суспільних, колективних чи індивідуальних суб'єктів. Зокрема різнобічна навчальна діяльність, у процесі якої відбувається оволодіння знаннями, уміннями і навичками й розвиток особистості учня, здійснюється відповідно до певних закономірностей і принципів, притаманних навчальному процесу.

Закономірності і принципи – це системотворні дидактичні категорії, які відображають цілісність педагогічного процесу. Вони тісно пов'язані з основними компонентами навчального процесу: цілями і завданнями навчання, змістом і формами його реалізації, методами і засобами, стимулюванням і результативністю навчання.

Закономірності навчання – стійкі педагогічні явища, які базуються на повторюваності фактів, навчальних дій і є теоретичною основою принципів навчання. Специфіка дидактичних закономірностей полягає в тому, що вони відображають стійкі залежності між усіма елементами навчання – викладанням (діяльністю вчител), учінням (діяльністю учня) і об'єктом засвоєння, тобто змістом навчання. Основний напрямок дослідження дидактичних закономірностей – відношення між власне дидактичними процесами і процесами формування особистості. Досить складно розкрити структуру переплетення дидактичних закономірностей в їх соціальному, психологічному та інших аспектах, оскільки всі соціально важливі процеси впливають на навчання (в якості детермінантів, механізмів перетворення, регулювання тощо).

Закономірності навчання умовно поділяють на об'єктивні і суб'єктивні.

Об'єктивні закономірності породжені суттю процесу навчання. До них належать:

1) *виховний і розвивальний характер навчання*: у процесі навчання на основі засвоєння системи наукових знань формується науковий світогляд, моральні, трудові, естетичні та фізичні якості учнів, виробляється їх ставлення до навчання; водночас здійснюється і розвиток особистості – пізнавальних процесів, уваги, мовлення, емоційно-вольової сфери та ін.; матеріалізується через уміння організовувати навчальний процес на засадах гуманізму (доброї, людяності) з урахуванням свідомої дисципліни учня, формування позитивних його якостей словом і власним прикладом; реалізовується індивідуальний підхід до кожного учня на основі його інтересів, зацікавленості щодо отримання знань, розвитку творчих здібностей;

2) *зумовленість навчання суспільними потребами на кожному етапі розвитку людської цивілізації*; відображає стан розвитку держави, економіки та культури; матеріалізується у тій частині національного доходу, яку виділяє держава на розвиток освіти; знання цієї закономірності допомагає усвідомити, що навчальний процес має бути спрямований на розвиток інтелекту особистості, її творчих здібностей, уміння жити і працювати в соціальному середовищі;

3) *залежність ефективності навчального процесу від його умов*; виявляється через стан навчально-технічної бази, наявність у вчительському колективі спеціалістів, чия кваліфікація, талант відповідають найвищим стандартам і які визначають особливості навчального процесу в школі;

4) *взаємозв'язок навчальних і реальних пізнавальних можливостей учня*; в основі цієї закономірності той факт, що у центрі навчального процесу є учень, який володіє певними можливостями для вдосконалення своїх здібностей та здобуття знань; слід враховувати, що кожен вік має свої специфічні характерні риси, тому знаючи їх, учитель відбирає так засоби, форми і методи навчання, щоб вони були відповідні віковим особливостям учнів (молодший, підлітковий, старший шкільний вік);

5) *єдність процесів викладання і навчання*, що свідчить про спільну діяльність вчителя та учня, за якої у процесі навчання розвивається не тільки учень, а й вдосконалюється вчитель.

6) *взаємозалежність завдань, змісту, методів і форм навчання в навчальному процесі*; навчальний процес починається з проектування його цілей і завдань, які визначають такі компоненти процесу: зміст, засоби, методи і форми навчання, які в оптимальному поєднанні повинні стимулювати активний розвиток логічного мислення, уміння школяра застосовувати теоретичні знання на практиці, виявляти власну ініціативу та нестандартність у прийнятті рішень; на це мають бути зорієнтовані шкільні підручники, посібники.

Суб'єктивні закономірності процесу навчання залежать від особливостей діяльності вчителя, його характеру тощо. Їх формують так:

- поняття можуть бути засвоєні лише тоді, коли пізнавальна діяльність учнів активно спрямована на визначення чітких і зрозумілих співвідношень між ними;
- навички формуються лише за умови відтворення операцій і дій, взятих за їх основу;
- міцному засвоєнню навчального матеріалу сприяє його систематичне повторення і включення в систему вже засвоєного раніше матеріалу;
- опанування складних способів діяльності залежить від успішного оволодіння простими видами діяльності, що належать до складних, і від готовності визначати ситуацію, в якій ці дії можуть бути виконані;
- рівень і якість засвоєння знань за різних умов і здібностей учнів залежить від урахування вчителем ступеня значущості для них засвоюваного змісту;
- використання варіативних завдань передбачає застосування знань у важливих для учнів ситуаціях, сприяє формуванню готовності до перенесення засвоєних знань і пов'язаних із ними дій у нову ситуацію.

Знання закономірностей навчання сприяє глибшому пізнанню його принципів.

2. Принципи навчання як система вимог до ефективної побудови навчального процесу. Характеристика принципів навчання.

Навчання здійснюється на основі обґрунтованих і перевірених практикою дидактичних принципів. Зумовлені закономірностями і завданнями виховання й освіти, принципи навчання визначають його спрямованість, зміст, організаційні форми і методи.

Принцип (від лат. *prīncipiūm* – основа, першооснова) – керівна ідея, основне правило, основна вимога до діяльності, яка витікає із встановлених наукою закономірностей.

Принципи навчання (дидактичні принципи) – певна система основних дидактичних вимог до навчання, дотримання яких забезпечує його ефективність.

Принципи визначають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до загальних цілей і закономірностей. Основне в принципах – це вимоги до організації пізнавальної діяльності учнів. Результативне навчання є наслідком творчої реалізації вчителем вимог, які органічно витікають із самої сутності дидактичних принципів.

Сучасна дидактика, трактуючи навчання як процес передавання, засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності, відповідно розглядає і систему його принципів.

Загальна кількість принципів в дидактичній теорії чітко не визначена. Якщо поррахувати, скільки принципів запропонували, обґрунтували, відкрили вчені і педагогіки практики за всю історію педагогіки, то їх буде понад 300; певний час їх ділили на принципи навчання і принципи виховання.

Розвиток науки пов'язаний з постійним проникненням у більш складні зв'язки і відношення між активними компонентами процесу навчання, тому є різні підходи до

класифікації і послідовності принципів навчання. Для учителя найдоцільнішою є послідовність принципів, яка відповідає логіці його діяльності з підготовки до процесу навчання: визначення завдань навчального заняття, засобів мотивації навчально-пізнавальної діяльності учнів, змісту навчального матеріалу, методів, форм, засобів, умов, здійснення контролю. Учителеві, готуючись до уроку, потрібно орієнтуватися на класичні дидактичні принципи, тобто на ті, що визнаються всіма дослідниками й обґрунтовані у всіх теоретичних системах (*цілеспрямованість, свідомість, наочність, систематичність, міцність, доступність, науковість навчання, а також зв'язок теорії та практики* тощо).

Запропонована послідовність дидактичних принципів відповідає логіці діяльності вчителя: від постановки цілей і завдань навчання до здійснення контролю за його результатами.

Принцип цілеспрямованості навчання вимагає від учителя знання основної мети освіти, завдань навчання в сучасній школі, уміння в конкретній ситуації ставити оптимальні завдання навчання, розвитку і виховання, враховуючи реальні навчальні можливості учнів даного класу.

Як зазначено в програмних документах, основними освітніми завданнями є наступні: оволодіння учнями системою наукових знань, практичних умінь і навичок, специфічних для кожного навчального предмета; розвиток розумових здібностей і пам'яті, волі, емоцій особистості, її потреб, інтересів, здібностей; формування наукового світогляду, моральної, трудової, естетичної, екологічної, фізичної та ін. культури.

Плануючи урок, зміст, методи і форми навчання, учитель повинен забезпечити усвідомлення учнями всього комплексу завдань кожного уроку. Ці завдання повинні відображати основні ланки процесу засвоєння знань: від сприймання навчальної інформації до використання знань на практиці. Принцип цілеспрямованості навчання вимагає:

- чітко уявляти мету і результати навчання;
- “переводити” цілі навчання у внутрішні мотиви та пізнавальний інтерес учнів;
- забезпечувати усвідомлене виконання навчальних дій;
- проектувати проміжні та кінцеві результати навчання;
- конкретизувати основну мету навчання в завданнях;
- показувати учням перспективи успішного навчання.

Принцип науковості передбачає вивчення учнями системи наукових тверджень і використання у навчанні методів, близьких до тих, які застосовуються в певній науці. Принцип вимагає, щоб зміст освіти знайомив учнів з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями всіх основних розділів відповідної навчального предмету галузі науки; наближався до розкриття сучасних досягнень і перспектив розвитку в майбутньому.

Реалізуючи принцип науковості слід впроваджувати у навчання найновіші досягнення педагогіки, психології, методики, передового педагогічного досвіду; розкривати логіку навчального предмета, яка забезпечує з перших кроків його вивчення надійне підґрунтя для засвоєння нових наукових понять.

систематично інформувати своїх учнів про нові досягнення в науці, техніці, культурі тощо, застосовувати найновішу наукову термінологію з обов'язковим тлумаченням незрозумілих для учнів слів, не користуватись старими термінами, бути в курсі новітніх наукових досягнень з свого предмета.

Вимоги, що впливають із принципу науковості:

- знайомити з історією винаходів;
- об'єктивно висвітлювати наукові факти, поняття, теорії;
- знайомити з новими досягненнями;
- показувати перспективи розвитку науки;
- озброювати учнів методами науки;
- вносити корекцію в знання, здобуті самостійно за допомогою засобів масової інформації;
- розкривати роль теорії для практики;
- розкривати внутрішні зв'язки і відношення, причинно-наслідкові зв'язки в процесах і явищах.

Принцип систематичності і послідовності зумовлений логікою науки й особливостями пізнавальної діяльності, яка протікає відповідно до вікових закономірностей розвитку особистості. Передбачає системність роботи вчителя, врахування пройденого матеріалу частинами, фіксування уваги учнів на вузлових питаннях, продумування системи уроків, показ внутрішньо-предметних і міжпредметних зв'язків. Не менш важлива системність у роботі учнів, студентів (систематичне відвідування занять, послідовність виконання домашніх завдань, постійне повторення навчального матеріалу тощо).

Принцип доступності означає, що навчання успішне і ефективне за умови, коли його зміст, форми і методи відповідають віковим особливостям учнів (студентів), їх розумовим можливостям. Реалізація цього принципу передбачає дотримання правил “від простого – до складного”, “від відомого – до невідомого”, “від близького – до далекого”. Вимоги, що впливають із принципу доступності в навчанні:

- вибирати головне, суттєве в емпіричному компоненті змісту (властивості, ознаки, функції);
- забезпечувати відповідність обсягу домашнього завдання встановленим нормам;
- використовувати достатню кількість фактів, прикладів для формування ядра знань – теорій, ідей, законів;

- надавати диференційовану допомогу учням у навчанні;
- об'єм знань і темп навчання встановлювати з урахуванням реальних можливостей учнів.

Принцип свідомості й активності навчання впливає з мети і завдань національної школи і тих особливостей, які передбачає осмислений і творчий підхід до опанування знань. Свідомість у навчання забезпечується високим рівнем активності. свідомому засвоєнню знань сприяє також роз'яснення мети і завдань навчального предмета, значення його для вирішення життєвих проблем, для власних перспектив. Не меншу увагу мають позитивна мотивація до навчання; раціональні прийоми праці на уроці; критичний підхід учителя до змісту навчального матеріалу, належний контроль і самоконтроль у навчанні.

Активізують пізнавальну діяльність позитивні емоції, викликані інтересом до навчального матеріалу, навчальною діяльністю; розуміння практичної значущості знань, їх зв'язку з життям; єдність між розумінням навчального матеріалу і його викладом в усній чи письмовій формі. Підмогою є й доброзичливі стосунки між учителем і учнями, уміння учителя враховувати психічний стан учнів і стадії їх психічного розвитку. Небезкорисним є й використання сучасних технічних засобів навчання. Вимоги, що впливають із принципу свідомості і активності учнів у навчанні:

- доцільно використовувати у процесі навчання частково-пошукові бесіди, створювати проблемні ситуації;
- спонукати учнів до різноманітних видів творчості;
- показувати значення навчального предмету для вирішення життєвих проблем;
- використовувати у процесі навчання мислительні операції (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення);
- навчання учнів раціональних прийомів організації навчальної діяльності;
- вчити учнів складати план відповіді.

Принцип наочності, за визначенням Я. А. Коменського – «Золоте правило дидактики», вимагає будувати процес навчання на основі живого сприймання учнями предметів і явищ об'єктивної дійсності. Адже чуттєве сприймання навчального матеріалу, що становить основу наочності, сприяє формуванню чітких, точних образів уяви, активізує розумову діяльність, є дієвим засобом усвідомлення матеріалу. Принцип наочності використовується з стародавніх часів. «Золоте правило дидактики» У сучасній дидактиці наочність розуміють ширше, ніж безпосередні зорові сприймання. Вона включає також сприймання через моторні, тактильні чуття. Тому до наочних засобів належать і лабораторне обладнання, і статичні та динамічні навчальні посібники.

Залежно від характеру відображення навчальних об'єктів наочність буває:

- 1) *натуральною* (рослини, тварини, знаряддя і продукти праці, мінерали, хімічні речовини та ін.);
- 2) *зображувальною* (навчальні картини, малюнки, репродукції картин, макети, муляжі);
- 3) *схематичною* (географічні й історичні карти, схеми, діаграми, графіки, рисунки, таблиці тощо).

При цьому слід чітко усвідомити мету використання наочних засобів у структурі уроку та пам'ятати, що показ заздалегідь усіх наочних засобів або перевантаження ними процесу навчання дезорганізовує увагу учнів, знижує самостійність і активність особистості в осмисленні навчального матеріалу.

Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок забезпечується за умови їх утворення в системі, яка постійно оновлюється, уточнюється й закріплюється. Тому реалізація цього принципу передбачає:

- повторення навчального матеріалу за розділами і структурними смисловими одиницями;
- запам'ятовування нового матеріалу в поєднанні з вивченим;
- активізацію учнів під час повторення;
- нове групування навчального матеріалу з метою його систематизації;
- виділення при повторенні основних ідей;
- використання під час повторення різноманітних методів, форм і підходів;
- самостійне й творче застосування учнями знань;
- постійне повернення до раніше засвоєних знань для пошуку в них нових сенсів, переоцінювання їх тощо.

Принцип індивідуального підходу до учнів дає змогу в умовах колективної навчальної роботи кожному учневі, студентові йти своїм шляхом. Реалізуючи його, враховують рівень розумового розвитку кожної дитини, її знання, вміння, характер пізнавальної та практичної самостійності, інтереси, наполегливість, працездатність. Учителю на основі знань про індивідуальність кожної дитини треба бути готовим надати їм своєчасну і ефективну допомогу, організувати індивідуальну роботу з тими, хто її потребує. Вимагає:

- урахувати рівень розумового розвитку кожного учня;
- здійснювати аналіз досвіду учня;
- вивчати мотиви навчання школярів;
- надавати індивідуальну допомогу учням у навчанні;
- урахувати рівень вольового розвитку учня;
- об'єднувати в диференційовані підгрупи учнів, які мають однакові навчальні можливості.

Принцип емоційності ґрунтується на тому, що у процесі пізнавальної діяльності в учнів виникає певний емоційний стан, почуття, які можуть сприяти або заважати засвоєнню знань. Сприяють активізації процесу навчання жвавий, образний виклад матеріалу; оптимістична довершеність і логічність подання вчителем інформації; використання ним цікавих прикладів, наочності і комп'ютерної техніки, почуття виконаного обов'язку; виклад матеріалу вчителем; ставлення учителя до учнів; його зовнішній вигляд, педагогічний такт тощо. Вимоги, які висуває до процесу навчання цей принцип, наступні:

- виховувати в учнів почуття радості від успіху в навчанні;
- формувати в учнів почуття подиву засобами навчання;
- розвивати емоційне (зацікавлене) ставлення учнів до процесу і способів здобуття знань;
- формувати в кожного учня вміння володіти своїми настроями, контролювати свої емоції.

Принцип зв'язку навчання з життям відображає об'єктивні зв'язки, що встановилися між наукою і виробництвом, теорією і практикою. Реалізовується цей принцип, спираючись на життєвий досвід учнів, застосовуючи набуті знання у практичній діяльності, розкриваючи практичну значущість знань. Неабияке значення мають і звернення в процесі навчання до краєзнавчого матеріалу та безпосередня участь школярів у громадському житті. Цей принцип передбачає:

- показувати зв'язок розвитку науки і практичних потреб особистості;
- використовувати навколишню дійсність як джерело знань і як сферу застосування теорії;
- використовувати зв'язок школи і виробництва;
- доцільно використовувати проблемно-пошукові і дослідницькі завдання;
- поєднувати розумову діяльність з практичною;
- розвивати і переносити успіхи учнів з одного виду діяльності на інші;
- використовувати зв'язок навчання з життям як стимул для самоосвіти.

У сучасній дидактиці виокремлюють *бінарні принципи* навчання – принцип гуманізації, демократизації, виховання здорової дитини, диференціації, оптимізації, нетрадиційності системи навчання.

Принцип *гуманізації* означає повагу до особистості учня як найвищої соціальної цінності, в найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських і громадянських цінностей, гармонії стосунків учня і довілля на основі засвоєння широкого кола гуманітарних знань, сприянні його самоактуалізації в умовах професійної діяльності.

Принцип *демократизації* означає організацію навчального процесу відповідно до умов розвитку суспільства і тенденцій розвитку цивілізації, врахування особливостей навчання залежно від розвитку дитини та використання ефективних форм впливу на неї.

Принцип *виховання здорової дитини* реалізується в процесі навчання через створення певної системи фізичного виховання (урок фізичної культури тричі на тиждень, забезпечення рухового режиму тощо.), поєднання фізичної культури з моральним, інтелектуальним та естетичним вихованням, створення матеріальної бази для зміцнення здоров'я школярів.

Принцип *диференціації* навчального процесу передбачає дозування навчального матеріалу для учнів з урахуванням їх загального розвитку, намаганням кожного школяра розвивати свої здібності на основі відповідних умов у школах-ліцєях, школах-гімназіях.

Принцип *оптимізації навчально-виховного процесу* базується на досягненні школярами високого рівня знань, умінь і навичок, розвитку їх психологічних, інтелектуальних функцій, вдосконаленні способів та шляхів навчально-пізнавальної діяльності з допомогою вчителів-професіоналів, яких запрошують для викладання у школи на конкурсній основі за контрактом.

Принцип *нетрадиційності системи навчання* полягає у використанні в класно-урочній системі нових форм навчання, які сприяють засвоєнню учнями знань на основі колоквиумів, заліків, рефератів, наукових повідомлень, участі і олімпіадах, конкурсах тощо. Передбачає навчання різновікових груп учнів і базується на тому, що старші допомагають молодшим засвоїти навчальний матеріал/

3. Правила навчання

Дидактичні принципи взаємопов'язані, зумовлюють один одного. При організації навчального процесу вчитель повинен керуватися всіма принципами. У цьому йому допомагають *правила навчання* (окремі вимоги до викладання).

Правило – поняття, що розкриває і конкретизує різні сторони принципу навчання. Правило навчання – це окремі вимоги до викладання.

Якщо принцип має характер загальної закономірності, то правила відображають дії, які мають місце в конкретній педагогічній ситуації. Дидактичні правила формуються здебільшого в категоричній формі, бо вони вимагають від учителя безпосередньої дії (“Навчай активно!”, “Не допускай нудьги на уроках!”, “Навчай так, щоб учні усвідомлювали необхідність знань для життя!”, “У процесі навчання став запитання так, щоб викликати активне мислення учнів!”, “Навчай енергійно!” та ін.)

Дидактичних правил дуже багато, тому *К.Ушинський* застерігав: “Виучування педагогічних правил не дає нікому ніякої користі... Всі їх можна вмістити на одному

друкованому аркуші, і з них можна скласти кілька томів. Це одне вже свідчить, що головне зовсім не у вивченні правил, а у вивченні тих наукових основ, з яких ці правила випливають”.

Ось окремі приклади дидактичних правил, що впливають із окремих принципів навчання.

Принципу *науковості* відповідають *правила*: у методах викладання відображайте методи наукового пізнання, розвивайте мислення учнів; прагніть до нового як у змісті, так і в методах навчання; ознайомлюйте учнів з біографіями видатних учених, їх внеском у розвиток науки, висвітлюйте послідовну боротьбу вчених за мирне використання результатів наукових відкриттів; використовуйте найновішу наукову термінологію, будьте в курсі останніх досягнень педагогіки, психології, методики та свого навчального предмета; заохочуйте дослідницьку діяльність школярів ознайомлюйте їх з технікою експериментальної та дослідницької роботи, алгоритмами розв’язання творчих завдань та ін.

Принципу *доступності* відповідають *правила*: від легкого до важкого; від загального до конкретного; від відомого до невідомого; від простого до складного; від близького до далекого.

Принципу *свідомості й активності* відповідає *правило*: часто використовуйте запитання “чому?”, щоб навчити дітей розуміти причинно-наслідкові зв’язки; навчайте так, щоб учень розумів, що, чому і як треба робити, і ніколи механічно не виконував вказівок учителя; навчайте знаходити і виділяти головне і другорядне в тому, що вивчається, домагайтесь розуміння головного; застосовуйте оптимальну кількість прикладів, щоб вони не затьмарили суті головного; привчайте учнів мислити і діяти самостійно, не допускайте підказок і копіювання та ін.

Принципу *міцності знань* відповідає *правило*: повторення та закріплення вивченого здійснюйте так, щоб активізувати не тільки пам’ять, але й мислення та почуття учнів.

Принципу *наочності* відповідає *правило*: слідкуйте за тим, щоб спостереження учнів були систематизовані та відповідні причині та наслідку незалежно від порядку, в якому вони здійснювалися; пам’ятайте, що дитина мислить формам, фарбами, звуками, образами взагалі: звідси доцільність наочного навчання. яке будується на конкретних образах; науково обґрунтовано застосовуйте сучасні засоби наочності: полієкранну проекцію, навчальне телебачення, відеозапис, слайди тощо; досконало володійте технічними засобами, методикою їх використання та ін.

Врахування закономірностей, принципів, правил в навчанні дає змогу визначати його оптимальний зміст, добирати і застосовувати ефективні організаційні форми і методи його реалізації, що забезпечує успішне засвоєння учнями знань та необхідний виховний та розвивальний потенціал.

4. Значення і особливості реалізації дидактичних принципів у навчальному процесі з фізичного виховання та спорту.

Фізичне виховання як педагогічний процес, спрямований на фізичне і духовне вдосконалення людини, оволодіння нею систематизованими знаннями, фізичними вправами та способами їх самостійного використання протягом усього життя. Процес фізичного виховання характеризується такими особливостями:

це добре продуманий, спроектований, завчасно підготовлений процес, який передбачає активну діяльність вчителя, засоби, методи і форми навчання, адекватні поставленим завданням;

це процес свідомої й активної участі школярів у вирішенні поставлених завдань щодо покращення власного здоров'я, формування певних умінь, навичок, удосконалення фізичних якостей тощо. Цей процес базується на фізіологічних, психологічних, загально-педагогічних закономірностях. На певному рівні він стає творчим, торкається інтелектуальної сфери учнів;

фізичне виховання пов'язане з подоланням труднощів і сприяє розвитку моральних, духовних і вольових якостей.

Тому до учнів у процесі фізичного виховання треба підходити як до особистостей, що прагнуть самовдосконалення.

Фізичне виховання є головним напрямом впровадження фізичної культури і становить органічну частину загального виховання, покликану забезпечувати розвиток фізичних, морально-вольових, розумових здібностей та професійно-прикладних навичок людини. Фізичне виховання шляхом проведення обов'язкових занять здійснюється в дошкільних установах, середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних та вищих навчальних закладах відповідно до навчальних програм, затверджених у встановленому порядку.

Поряд з терміном «фізичне виховання» тісно використовують термін «спорт». *Спорт* є ефективним засобом фізичного виховання. Його цінність визначається стимулюючим впливом на поширення фізичної культури серед різних верств населення, і в цьому плані спорт має міжнародне значення.

Фізичне виховання, як і виховання в цілому, є процесом вирішення певних освітньо-виховних завдань, які характеризується всіма загальними ознаками педагогічного процесу, або здійснюється в умовах самовиховання. Тому у фізичному вихованні та спорті використовують загальноприйняті дидактичні принципи.

Здійснення завдань фізичного виховання у навчальних закладах ґрунтується на:

загальних соціальних принципах виховної стратегії суспільства, що передбачають всебічну підготовку особистості до трудової та інших суспільно важливих видів діяльності;

загальнопедагогічних принципах: особистісного підходу, гуманізації, демократизації педагогічного процесу;

загальнометодичних принципах: свідомості, активності, доступності, індивідуалізації, систематичності, наочності, багаторазового повторення, міцності ;

специфічних принципах фізичного виховання: безперервного систематичного чергування навантажень і відпочинку, поступового нарощування педагогічних впливів, адаптивного збалансування динаміки навантажень, циклічної побудови системи занять, пікової і загальноосвітньої адекватності напрямків фізичного виховання.

Послідовна реалізація дидактичних принципів у фізичному вихованні передбачає кваліфіковане виконання фахівцем наступних вимог:

формувати в учнів осмислене ставлення і стійкий інтерес до спільної мети і конкретних завдань, що висуваються на заняттях фізичної культури. прагнення реалізувати ці завдання, незважаючи на труднощі;

формувати в учнів необхідні знання, уміння й навички з метою профілактики захворювань, відновлення здоров'я та підвищення працездатності;

сприяти всебічному гармонійному розвитку, формувати бажання до систематичних занять фізичними вправами з урахуванням індивідуальних особливостей школяра;

формувати поняття «здоровий спосіб життя» з прагненням позбутись шкідливих звичок;

виховувати навички особистої гігієни та загартування організму;

виховувати патріотичні, морально-вольові та естетичні якості.

Хоча найважливішим завданням виховання давньогрецький філософ Арістотель вважав розвиток розуму, але рекомендував починати з виховання фізичного.

Контрольні запитання та завдання

1. У чому полягає сутність основних закономірностей навчання?
2. Що таке принцип навчання? Яке практичне значення мають принципи навчання?
3. Яка відмінність між поняттями «принцип навчання» і «правило навчання»?
4. У чому виявляється взаємозв'язок слова, наочності та практичної діяльності у навчанні?
5. Обґрунтуйте доцільність бінарних принципів навчання.
6. Випишіть народні прислів'я, у яких відображено зміст принципів навчання.

Рекомендована література:

http://vk.com/topic-31744227_26567625 Матолич Віталій. Українські народні прислів'я та приказки – джерело неугасної народної мудрості

1. Бондар В. Дидактика. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
3. Волкова Н. Педагогіка. Посібник. – К.: «Академія», 2002. – 575 с.
4. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки. Навч. посібник. 3 – те видання, доповнене. – К.: «Академвидав», 2012. – 528 с.
5. Ушинський К. Д. Твори: В 6 т. Т. 4. – К.: Радянська школа, 1952. – 518 с.
6. Чайка В. Основи дидактики. Навч. посібник. – Тернопіль: СМП «Астон», 2002. – 244 с.

Тема 6. Зміст освіти в Україні.

1. Поняття про зміст освіти.
2. Теорії організації змісту освіти.
3. Вимоги до змісту освіти та їх реалізація у сучасній школі. Основні компоненти змісту освіти.

Опорні поняття: *зміст освіти, компоненти змісту освіти, теорії змісту освіти, формальна, матеріальна теорії освіти, дидактичний утилітаризм, заклади освіти, реформування змісту освіти, знання, уміння й навички, знання, основні нормативні джерела визначення змісту освіти.*

1. Поняття про зміст освіти.

Зміст освіти на кожному етапі суспільного буття залежить від рівня розвитку науки та економіки, специфіки системи народної освіти певної країни, відведеного на освіту часу, теоретичного і практичного значення окремих галузей науки в загальній системі людських знань, завдань суспільства і держави в галузі політики, економіки і виховання (соціального замовлення для системи освіти). Одним із найважливіших завдань дидактики є окреслення відповідно до вимог суспільства змісту освіти, а також забезпечення її систематичності і послідовності на всіх освітянських рівнях.

Зміст освіти – система наукових знань, практичних умінь і навичок засвоєння й набуття яких закладає основи для розвитку та формування особистості.

Зміст освіти є конкретною відповіддю на питання «чого навчати?»

Методологічною основою теорії змісту освіти є дидактика, теорія пізнання (гносеологія), теорія всебічного розвитку особистості, принцип єдності теорії та практики.

Зміст освіти покликаний забезпечити передавання, засвоєння підростаючим поколінням досвіду старших поколінь та його подальший розвиток. Цей досвід складається із:

– *способів діяльності*, що втілюються разом зі знаннями в уміннях і навичках особистості, яка засвоїла цей досвід;

– *творчої пошукової діяльності* з вирішення проблем, які виникають перед суспільством;

– *ціннісного ставлення* до об'єктів або засобів діяльності людини, до інших людей і світу загалом.

Серед головних завдань розвитку вітчизняної системи освіти є постійне збагачення змісту освіти знаннями, оволодіння якими сприяло б усебічному і гармонійному розвитку підростаючого покоління. У Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», у «Національній доктрині розвитку освіти» накреслено стратегію розвитку освіти на найближчі роки і перспективу, визначено курс на створення життєздатної системи неперервного навчання й виховання, забезпечення можливості постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального, культурного потенціалу як вищої цінності нації.

У програмі «Освіта» (Україна ХХІ ст.) сформульовано основні *цілі й завдання* розвитку змісту освіти:

- відродження і розбудова національної системи освіти;
- формування творчої особистості;
- демонополізація системи освіти;
- лібералізація традиційних освітніх структур;
- широке використання досягнень вітчизняної та світової педагогіки;
- створення в суспільстві атмосфери сприяння розвитку освіти;

- подолання національного нігілізму, заідеологізованості;
- підготовка нової генерації педагогічних кадрів;
- формування нових економічних основ системи освіти.

Найважливішими *принципами* реформування усієї системи освіти є пріоритетність освіти, демократизація, гуманізація, гуманітаризація, національна спрямованість, відкритість, неперервність системи освіти, єдність навчання і виховання, багатокладність і варіативність освіти.

Завдання сучасної дидактики полягає в забезпеченні ефективного навчання, підвищенні працездатності учнів, продуктивності їхньої праці, розвитку активності, таланту, творчого потенціалу, здібностей до самостійного надбання нових знань, урахування індивідуальних можливостей кожної дитини та створення умов для самореалізації особистості.

2. Теорії організації змісту освіти.

Основні теорії формування змісту освіти склалися наприкінці XVIII – початку XIX ст. у Західній Європі та США. Вони одержали назву *формальної і матеріальної теорії освіти, дидактичного утилітаризму*.

Прихильники формальної теорії змісту освіти Д. Локк, Й. Песталоцці, Й. Гербарт вважали, що найголовнішим є не зміст освіти, а «гімнастика розуму», оскільки джерелом знань є розум. На їхню думку, головним завданням шкільної освіти повинен бути розвиток розумових здібностей учнів, їхнього мислення, уяви, пам'яті, а не набуття фактичних знань. Тому вони надавали перевагу предметам, які забезпечують гімнастику розуму, зокрема латинській і грецькій мовам, математиці.

Досягненням представників формальної теорії змісту освіти є те, що вони звернули увагу на необхідність розвитку здібностей і пізнавальних інтересів учнів, їх уваги, пам'яті, мислення тощо. Недоліки цієї теорії обумовлені тим, що в програмах навчання відображалися насамперед інструментальні предмети (мови, математика). Проте, відомо, що не можна розвивати інтелект школяра, якщо в навчальному процесі не використовується багатий запас фактів, якими володіють різні навчальні предмети. Подібно до того, як пізнання фактів (явищ, подій, процесів) впливає на формування мислення, так і розвиток мислення обумовлює можливість оволодіння учнем знаннями фактологічного характеру.

Наприкінці XVIII – початку XIX століття виникає і розвивається теорія матеріальної освіти. Своїм зародженням вона зобов'язана тому, що швидкий розвиток промисловості і її науково-технічних основ актуалізував питання підготовки фахівців природничо-наукової, технічної і практичної сфери. Прихильники цієї теорії опиралися на філософію емпіризму (від гр. *empeiria* — досвід). Англійський філософ Г. Спенсер (1820 –

1903) стверджував, що пізнання не може вийти за межі безпосереднього досвіду, що джерелом знань є лише досвід. Він побудував систему освіти для практичного прошарку суспільства – бізнесменів, торгівців, ремісників, кваліфікованих техніків і робітників, яка базувалась на п'ятих видах людської діяльності – самозбереженні, здобуванні засобів для життя, вихованні потомства, виконанні соціальних функцій і дозвіллі. Засобом освіти Спенсер вважав вивчення логіки, математики, соціології, психології, біології, хімії, геології, мови та літератури, іноземних мов. За теорією матеріальної освіти головним критерієм визначення змісту освіти є практична значимість знань, а не їхній розвиваючий вплив. Тому потрібно озброювати учнів переважно природничо-науковими знаннями. Критерієм відбору освітнього матеріалу повинен слугувати ступінь придатності його до життя і безпосередньої практичної діяльності учнів у майбутньому.

Прихильники матеріальної освіти підходили до визначення змісту з погляду практичної значущості знань для людини. Тому потрібно озброювати учнів переважно природничо-науковими знаннями. Критерієм відбору освітнього матеріалу повинен слугувати ступінь придатності його до життя і безпосередньої і практичної діяльності учнів у майбутньому. Прихильники цієї теорії перебільшували значення обсягу знань та недооцінювали цілеспрямований розвиток мислення.

Теорія склала основу так званого реального напрямку в шкільній освіті. У реальних училищах того часу вивчалася математика, фізика, а також предмети прикладного характеру, наприклад, бухгалтерська справа тощо. Ця теорія, як і теорія формальної освіти, була однобічною. Серйозні недоліки цих теорій різко критикувалися прогресивними педагогами.

На формування змісту освіти кінця XIX – поч. XX ст. мав вплив *дидактичного утилітаризму* (з латини – *utilitas* – користь, вигода)

Дидактичний утилітаризм (Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнер та ін.) виходить із пріоритету індивідуальної та суспільної діяльності учня. Утилітарний підхід виявляється у виділенні комплексу знань і вмінь учня, що спрямовані допомогти людині реалізуватися у житті. Тому увагу слід сконцентрувати на заняттях конструктивного характеру: навчити дітей готувати їжу, шити, прибирати тощо, тобто виконувати необхідну в повсякденному житті діяльність. Навколо утилітарних знань і вмінь зосереджувалася інформація ширшого характеру. Основні постулати теорії: «Завчасно складені навчальні курси не потрібні», «Матеріал для навчання необхідно брати з досвіду дитини», «Дитина сама має визначити якість та кількість навчання» тощо.

Дидактичний утилітаризм значно вплинув на зміст і методи роботи в американських школах. Дьюї започаткував нову педагогічну теорію, яка базувалася на принципах визнання права кожної дитини на індивідуальний розвиток і цілковиту самореалізацію своїх сил і можливостей: організація навчання шляхом діяльності, розвиток учнівського

самоврядування. На практиці це виявилось відмовою від єдиних навчальних планів і програм та введенні системи предметів за вибором, широкому тестуванні учнів з метою вивчення їх навчальних можливостей і визначенням програм подальшого навчання, демократизації шкільного життя.

3. Основні компоненти змісту освіти.

Навчальний матеріал, який включають до змісту освіти, повинен мати високу наукову і практичну значущість. При цьому слід враховувати реальні можливості процесу навчання (закономірності, принципи, методи, організаційні форми, рівень загального розвитку учнів, стан навчально-методичної і матеріальної бази) і забезпечувати соціально детерміновану єдність усіх навчальних предметів. Ці провідні елементи освіти забезпечуються *трьома типами навчальних предметів*:

1. Навчальні предмети з провідним компонентом «наукові знання», або основи наук (фізика, хімія, біологія, математика, астрономія, географія та ін.).
2. Навчальні предмети з провідним компонентом «способи діяльності» (рідна та іноземна мови, креслення, фізична культура, комплекс дисциплін трудового навчання, інформатика).
3. Навчальні предмети з провідним компонентом «художня освіта і морально-естетичне виховання» (образотворче мистецтво, музика, хореографія).

Важливою ознакою часу в шкільній освіті є те, що загальноосвітня школа стала повністю національною, тобто школою держави Україна, тому особливо відповідальним завданням є визначення національного компоненту навчання й виховання.

Реалізація змісту освіти повинна допомогти випускнику загальноосвітньої школи визначити своє місце в житті, ефективно освоїти життєві та соціальні ролі. Тому зміст освіти спрямований на формування в учнів необхідних для цього якостей, зокрема комунікативної культури, гнучкості, мобільності, конкурентноздатності та вмінь інтегруватися у динамічне суспільство, репрезентувати себе на ринку праці; критично мислити, використовувати знання як інструмент для розв'язання життєвих проблем, генерувати ідеї, приймати нестандартні рішення й нести за них відповідальність, працювати в команді, здобувати інформацію з різних джерел, бережливо ставитися до свого здоров'я і здоров'я інших як найвищої цінності тощо.

Формування позитивного ставлення до навчання, пізнання – найголовніша мета шкільної роботи, головна умова неперервного розвитку людини. Зміст програм шкільних предметів відповідає такій меті, а тому є керівництвом до дії вчителів, критерієм успішної роботи.

Розробляючи зміст освіти, передусім зважають на те, щоб він відповідав потребам суспільства щодо формування гармонійно розвиненої особистості, здатної творчо реалізувати свій інтелектуальний потенціал в особистому й суспільному житті.

Важливий елемент змісту освіти – *наукові знання*, які відображають у свідомості учнів об'єктивну картину світу.

Знання – продукт пізнання людиною предметів і явищ, діяльності, законів природи і суспільства.

Особливостями повноцінних знань є наступні:

- *повнота* – характеризується кількістю знань про об'єкт, що вивчається;
- *глибина* – характеризується кількістю усвідомлених істотних зв'язків між її елементами;
- *гнучкість* – має прояв у швидкості знаходження способів застосування знань;
- *оперативність* – передбачає уміння застосовувати знання в стандартних ситуаціях;
- *системність* – характеризується наявністю певної структури знань. Яка відповідає структурі наукової теорії;
- *узагальненість* – передбачає уміння “підводити” конкретні знання під загальні;
- *усвідомленість* – характеризується вмінням встановлювати зв'язки між її елементами, визначати шляхи формування знань.

Знання, як основний елемент змісту освіти, відображають узагальнений досвід пізнання дійсності, накопичений людством у процесі соціально-історичної практики. Зміст загальної середньої освіти охоплює різні види знань: основні поняття і терміни, факти повсякденної дійсності й науки, які дають змогу зрозуміти закони науки, формувати переконання; теорії, які містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, зв'язки між законами, прогноз у даній предметній галузі; знання про способи діяльності, методи пізнання й історію науки; оцінювальні знання про норми ставлень до різних явищ життя.

Компонентами змісту освіти виступають також досвід здійснення відомих способів діяльності, досвід творчої діяльності, досвід ставлення особистості.

Досвід здійснення відомих способів діяльності (практичний досвід). Його зміст становить система загальних інтелектуальних і практичних умінь і навичок, яка є основою конкретних видів діяльності: пізнавальної, трудової, художньої, громадської, ціннісно-орієнтаційної, комунікативної. Участь дітей у названих видах діяльності забезпечує здатність учнів оволодіти культурою свого народу.

Досвід творчої діяльності покликаний забезпечити готовність до пошуку шляхів вирішення актуальних проблем. Він вимагає самостійного застосування учнями раніше засвоєних знань і вмінь у нових ситуаціях, формування нових способів діяльності на основі вже відомих.

Важливими характеристиками творчої діяльності є наступні:

- самостійне перенесення знань і вмінь у нову ситуацію;
- бачення нової проблеми в знайомій ситуації;
- бачення структури об'єкта і його нової функції;
- самостійне комбінування відомих способів діяльності в новій;
- знаходження різних способів вирішення проблеми і альтернативних доказів;
- побудова принципово нового способу вирішення проблеми, який є комбінацією відомих.

Досвід ставлень особистості до світу, діяльності є специфічним. Сфера почуттів людини не збігається зі змістом знань про навколишню дійсність, навичками й уміннями.

Система мотиваційно-ціннісних і емоційно-вольових ставлень разом зі знаннями і вміннями є умовою формування системи цінностей, ідеалів, світогляду особистості. (О.Вишневський).

Усі названі вище компоненти змісту загальної освіти взаємопов'язані і взаємозумовлені. Уміння без знань неможливі; творча діяльність здійснюється на основі сформованих знань і умінь; знання про діяльність, забарвлену емоціями, передбачають поведінкові навички й уміння.

До недавнього часу в шкільному навчанні переважав традиційний, суто просвітницький підхід, в основі якого – оволодіння учнями якомога більшим обсягом знань, формування способів діяльності на основі засвоєння еталонних зразків. Тому більшу частину змісту освіти становили перші два з названих вище його компонентів.

На сучасному етапі, коли змінюються акценти в цілях навчання, зростає питома вага тих компонентів змісту, що забезпечують формування творчих рис особистості, досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навчання та дійсності. Реалізація цієї вимоги повинна стати об'єктом проблемного навчання, постійних пошуків нових методів і форм навчання, цілеспрямованої самостійної діяльності учнів. Ця робота повинна знаходити відображення у створенні державних загальноосвітніх стандартів з кожної освітньої галузі, в яких повинні бути передбачені конкретний зміст і обсяг творчої діяльності школярів.

Окрім цього, такий зміст має знайти відображення в навчальних програмах, підручниках, реалізуватися у “живому” процесі навчання.

4. Вимоги до змісту освіти та їх реалізація у сучасній школі

Розвиток людської особистості значною мірою залежить, від оволодіння суспільним досвідом, основу якого складають наукові знання, уміння і способи творчої діяльності, емоційно-ціннісні ставлення до оточуючої дійсності. Це зумовлює необхідність забезпечення повноцінної освіти підростаючих поколінь, постійного удосконалення її змісту. Аналіз великої кількості вітчизняних і зарубіжних джерел дозволяє виділити систему наукових вимог до формування змісту шкільної освіти. Основними з них є:

Провідна роль у визначенні змісту освіти належить меті й завданням виховання, які ставить суспільство перед школою. Мету загальної середньої освіти в нашій країні визначено законом України «Про освіту». В ст. 35 наголошується: «Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення».

Це означає, що зміст освітньої роботи школи повинен забезпечувати інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

Гуманістична спрямованість змісту загальної середньої освіти спричиняє його відповідність сучасним потребам та можливостям особи; пріоритет загальнолюдських цінностей, здоров'я людини, її вільний розвиток.

Науковість змісту освіти передбачає занесення до змісту освіти лише тих фактів і теоретичних положень, які є сталими в науці; матеріалу, що відповідає сучасному стану науки, її новітнім досягненням; чіткість висновків з питань розвитку природи і суспільства. Це означає, що в кожній темі, що вивчається, повинні бути виділені відповідні світоглядні, моральні, естетичні, екологічні ідеї.

Полікультурність полягає у поєднанні гуманітарної, природничо-математичної освіти і трудової підготовки, класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, забезпечений органічного зв'язку з національною історією, культурою, традиціями.

Світський характер освіти. Закон України "Про освіту" підкреслює світський характер освіти в школі. Загальноосвітня школа формує в учнів науковий світогляд. Зміст освіти передбачає можливість розкриття перед учнем реальності об'єктивного світу, його суперечливості, пізнаваності. Досягнувши повноліття і ставши дорослим, вихованець сам може зробити власний світоглядний вибір.

Інтегративність, що означає орієнтацію на інтегральні курси, пошук нових підходів до структурування знань як засобу цілісного розуміння та пізнання світу.

Єдність змістової і процесуальної сторін навчання при формуванні і структуруванні змісту навчального матеріалу, що передбачає наявність у всіх навчальних предметах пізнавальної і практичної перетворювальної діяльності. Навчання у цьому зв'язку є не тільки способом одержання знань і формування умінь та навичок, а й засобом озброєння учнів методами здобування нових знань, самостійного набування умінь та навичок.

Відповідність основних компонентів загальної освіти структурі базової культури особистості. Ці компоненти представлені, як вже зазначалось, у вигляді досвіду пізнавальної, практичної, творчої діяльності і досвіду ставлень особистості.

Послідовність полягає у плануванні змісту, який розвивається по висхідній лінії, де кожне нове знання спирається на попереднє і впливає з нього.

Відповідність віковим можливостям і рівню підготовки учнів, яким та чи інша система знань, умінь пропонується для засвоєння. Часто якість навчання знижується, якщо школярам доводиться засвоювати перевантажений за обсягом чи дуже ускладнений теоретично матеріал. І навпаки, якщо матеріал занадто легкий, то знання і пізнавальні сили ростуть повільно, непропорційно до їх можливостей.

Доступність визначається структурою навчальних планів і програм, способом викладу наукових знань у навчальних книгах, а також порядком уведення й оптимальною кількістю наукових понять і термінів, які необхідно засвоїти.

Зміст освіти реалізується через навчальний план, навчальні програми, підручники і навчальні посібники.

Навчальний план – документ, затверджений Міністерством освіти і науки України, який визначає перелік навчальних предметів (для кожного типу навчальних закладів), розподіляє їх за роками навчання із визначенням кількості годин (уроків), які відводяться на вивчення кожного предмета в тиждень, а також встановлює структуру навчального року. Включення тої чи іншої навчальної дисципліни в навчальний план визначається її функціями у змісті освіти і замовленням суспільства. З урахуванням цього в навчальний план введено нові предмети: основи інформатики, етика, екологія та ін.

У практиці загальної середньої освіти використовується декілька типів навчальних планів: базовий, типовий і навчальний план школи.

Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів – це основний державний нормативний документ, який є складовою частиною державного стандарту загальної середньої освіти. Він визначає структуру змісту загальної середньої освіти (*інваріантна* і *варіативна* складові), освітні галузі, розподіл годин між ними за роками навчання; обумовлює гранично допустиме тижневе навантаження учнів для кожного класу. *Інваріантна* складова змісту є спільною для всіх загальноосвітніх закладів України і визначає її загальнодержавний компонент, який забезпечує необхідний для кожного учня

обсяг і рівень знань, умінь і навичок. *Варіативну* складову формує навчальний заклад, ураховуючи інтереси, бажання учнів і батьків, можливості школи (шкільний компонент).

Базовий навчальний план є основою для розробки Міністерством освіти і науки України типових навчальних планів для різних типів загальноосвітніх навчальних закладів. У навчальних планах усіх типів закладів освіти нині виділено два компоненти: *державний і шкільний*.

Державний компонент змісту освіти забезпечує необхідний для кожного учня обсяг і рівень знань, умінь і навичок. Він охоплює мовно-літературну освіту (рідна, державна й іноземна мови та літератури), математику, основи інформатики, суспільні предмети (історія, правознавство), географію, природничі дисципліни (фізика, хімія, біологія), предмети естетичного циклу, трудове навчання, фізкультуру і допризовну підготовку юнаків.

Шкільний компонент охоплює вибірково-обов'язкові предмети, індивідуальні та групові заняття, курси за вибором, профільне навчання, факультативи. Він повинен враховувати регіональні особливості й умови, в яких працює школа, зокрема мову національностей у місцях їх компактного проживання відповідно до Закону України «Про освіту».

Навчальний план загальноосвітньої середньої школи – це нормативний документ, який не тільки визначає структуру навчального року, кількість годин, відведених на кожний навчальний предмет, але й ураховує додаткові години на проведення індивідуальних і групових занять, факультативів, гуртків тощо.

Вимоги до навчального плану:

1. Спрямованість на всебічний розвиток особистості школяра.
2. Забезпечення потреб суспільства.
3. Урахування рівня розвитку науки.
4. Урахування рівня розвитку учнів, їх потреб та інтересів.
5. Урахування здобутків національної культури і традицій.

На основі типових навчальних планів загальноосвітні навчальні заклади складають робочі плани на поточний навчальний рік, в яких відображаються особливості організації навчально-виховного процесу.

На основі навчального плану створюють навчальні програми, які розкривають зміст навчального матеріалу з кожного предмета і встановлюють послідовність його вивчення. Вони затверджуються вищим державним органом (Міністерством освіти і науки України) і містять загальну характеристику змісту навчального матеріалу з кожної дисципліни, розподіляють його за роками навчання і темами.

Навчальна програма – документ, що визначає зміст і обсяг знань з кожного навчального предмета, уміння і навички, яких необхідно набути, зміст розділів і тем з розподілом їх за роками. Будь-яка навчальна програма передбачає такі розділи:

- 1) пояснювальну записку, в якій відображено цілі навчання;
- 2) зміст навчального матеріалу, поділений на розділи і теми із зазначеною кількістю годин на кожну;
- 3) обсяг знань, умінь і навичок з даного предмета для учнів кожного класу;
- 4) методичні рекомендації педагогу з організації і проведення занять, перелік дидактичних матеріалів;
- 5) критерії оцінювання знань, умінь і навичок з кожного виду роботи.

Детальне знайомство з пояснювальною запискою до навчальної програми – обов'язок вчителя.

Навчальні програми часто зазнають змін: їх удосконалюють, розвантажують від другорядного і надто складного матеріалу, підвищують їх науковий рівень, забезпечують реалізацію міжпредметних зв'язків.

Навчальні програми повинні мати високий науковий потенціал. Базувати навчальний матеріал слід на основі фундаментальних положень сучасної науки, групувати його навколо провідних ідей і наукових теорій, не містити надто ускладненого та другорядного матеріалу, реалізувати ідею взаємозв'язку науки, практики і виробництва, формувати вміння й навички учнів із кожного навчального предмета, а також втілювати виховний потенціал.

Подальша конкретизація змісту освіти здійснюється відповідно до навчальних програм в підручниках і посібниках, які є основним джерелом знань і організації самостійної роботи учнів.

Нині особлива увага приділяється комп'ютерній грамотності, оволодінню учнями таких способів діяльності, як алгоритмізація, програмування і розв'язування задач за допомогою електронно-обчислювальних засобів. Удосконаленню навчального процесу сприяють інформаційні технології, зокрема електронні підручники, створення й використання яких є актуальним для сучасної школи. Однак відсутність єдиних стандартів методики підготовки таких електронних засобів навчання, їх програмного забезпечення ускладнює цю роботу.

Як система освіти в цілому, так і її зміст зокрема постійно вдосконалюються шляхом введення до навчального плану нових предметів, вдосконалення навчальних програм, розробки підручників нового типу, визначення єдиного рівня загальної освіти в різних типах навчальних закладів, диференціації освіти, розробки навчальних комплексів – набору основних дидактичних матеріалів з одного предмета, інтеграції навчальних дисциплін тощо. Національна доктрина розвитку освіти в Україні передбачає пріоритетні напрямки її реформування, а саме:

- особистісна орієнтація освіти;
- прищеплення національних і загальнолюдських цінностей;
- постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти;
- розвиток системи неперервної освіти та навчання протягом життя;
- пропаганда здорового способу життя;
- розширення країномовного освітнього простору;
- забезпечення освітніх потреб національних меншин;
- забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу;
- розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти у сільській місцевості та професійно-технічної освіти;
- органічне поєднання освіти та науки, розвиток педагогічної і психологічної галузей наук, дистанційної освіти;
- впровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій;
- створення індустрії сучасних засобів навчання і виховання, повне забезпечення ними навчальних закладів;
- створення ринку освітніх послуг та його науково-методичне забезпечення;
- інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів.

Контрольні запитання та завдання

1. Що ви розумієте під змістом освіти?
2. Яким вимогам повинен відповідати зміст освіти?
3. Що лежить в основі формальної теорії організації змісту освіти?
4. У чому полягає суть матеріальної освіти?
5. Чому дидактичний утилітаризм називали новою педагогічною теорією?
6. Які чинники впливають на зміст шкільної освіти?
7. Які ланки системи освіти функціонують в Україні?
8. Назвіть основні нормативні джерела визначення змісту освіти.

Рекомендована література

1. Бондар В. Дидактика. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
- 2 . Вишневський О. Українська освіта на шляху реформ. Актуальні витoki сучасної української освіти і змісту виховання. // Статті. Нариси, Концепції. – Дрогобич, 2009.
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Дрогобич: Коло, 2006. – 326 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.
5. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К.: Райдуга, 1994.
6. Кравцова Н. Г. Нові прогресивні школи кінця ХІХ – поч. ХХ ст. // Постметодика. – 2012. – № 4(56). С. 42.
7. Мойсеюк Н. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Мойсеюк Н.Є. – 5-е вид., доповнене і переробл. - К. , 2007. – 656 с.
8. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст.// Педагогічна газета. – 2001. – №7 (85), липень.
9. Чайка В. Основи дидактики. Навч. посібник. – Тернопіль: СМП «Астон», 2002. – 244 с.

Тема 7. Методи, прийоми і засоби навчання.

1. Сутність методів, прийомів, засобів навчання
2. Методи навчання та їх класифікація.
3. Вимоги до використання методів навчання.
4. Засоби навчання, особливості використання комп'ютерних технологій у процесі навчання.

Опорні поняття: *метод навчання, прийом навчання, засіб навчання, навчальні підручники, посібники, комп'ютер, комп'ютерна технологія.*

1. Сутність методів, прийомів, засобів навчання

Методи навчання учнівської молоді завжди пов'язувалися з рівнем розвитку суспільства, науки, техніки й культури. У давні часи й на початку середніх віків, коли багата верхівка готувала своїх нащадків лише до світського життя, а не до трудової діяльності, у навчанні використовувалися догматичні методи, що ґрунтувалися на заучуванні навчального матеріалу. Епоха великих відкриттів і винаходів покликала до життя потребу в знаннях, у край необхідних людині, в результаті чого почали формуватися і розвиватися методи, що спираються на наочність, методи, звернені до свідомості й активності учнів у навчанні, практичні методи.

У сучасних умовах особлива увага в цій площині звертається на впровадження у навчально-виховний процес таких методів навчання, які б сприяли розвитку творчої особистості, її пізнавальних інтересів, активізовували б процес здобуття учнями знань. Крім цього, навчання має бути особистісно зорієнтоване на кожного окремого учня з тим, щоб найефективніше враховувалася і розвивалася його індивідуальність.

Відповідь на запитання дидактики – *як навчати* ? – дає категорія методів навчання. Без них неможливо досягнути поставлених цілей, реалізувати зміст навчального матеріалу, організувати пізнавальну діяльність учнів. Педагогічна майстерність вчителя передбачає оволодіння різноманітними методами, формами, засобами навчання, за допомогою яких на кожному рівні реалізується зміст освіти.

Метод – (від грец. *metodos* – шлях до чого-небудь) означає спосіб діяльності, спрямованої на досягнення певної мети.

Метод навчання – взаємопов'язана діяльність вчителя та учнів, спрямована на засвоєння учнями системи знань, набуття умінь і навичок.

Метод навчання є складним педагогічним явищем, в якому поєднані гносеологічний, логіко-складовий, психологічний, педагогічний аспекти. Кожен метод повинен виконувати не тільки освітню, розвивальну та виховну функції, але й стимулюючу та корекційну (розвиток сприймання, мислення, уяви, пам'яті, емоційно-почуттєвої сфери).

Таким чином, метод навчання – досить складне, багатоякісне й багатовимірне педагогічне явище, в якому знаходять відображення об'єктивні закономірності, принципи, цілі, зміст і форми навчання. Цей зв'язок з іншими дидактичними категоріями взаємозворотний: принципи, цілі, зміст і форми навчання визначають метод, але не можуть бути реалізовані без нього, без урахування можливостей їх практичної реалізації.

Кожен метод навчання вимагає активності не тільки вчителя, але й учнів. Один і той самий метод може застосовуватись для різних навчальних цілей. Наприклад, бесіда може бути застосована і для засвоєння нових знань, і для їх повторення чи перевірки. Правильне застосування методів навчання унеможливорює механічне чи догматичне засвоєння учнями

навчального матеріалу, забезпечує ефективність пізнавальної діяльності учнів, можливість застосовувати знання на практиці.

Метод навчання має *дві складові*: об'єктивну і суб'єктивну.

Об'єктивна частина методу обумовлена вимогами законів і закономірностей, принципів і правил навчання, цілями, завданнями, змістом, формами навчання.

Суб'єктивна частина методу обумовлена особистістю педагога, його творчістю і майстерністю; особливостями учнів, конкретними умовами протікання навчання.

Проблема співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в методі розв'язана не повністю: є прихильники думки про те, що метод – об'єктивне явище, але є й такі, що вважають його результатом творчої праці педагога, його індивідуальним надбанням. Безперечним є те, що об'єктивна частина дозволяє дидактам розробляти теорію методів, рекомендувати педагогам шляхи їх ефективної реалізації. З іншого боку, саме методи є сферою прояву високої педагогічної майстерності.

З поняттям «метод навчання» тісно пов'язане поняття *прийом навчання*, що означає елемент, деталь методу і є частковим поняттям щодо поняття метод.

Прийом навчання – сукупність конкретних навчальних ситуацій, що сприяють досягненню проміжної (допоміжної) мети конкретного методу. Якщо метод є способом діяльності, то прийом – це окремий крок, дія в реалізації методу. За допомогою прийомів на уроці створюється установка, за якої учні позитивно налаштовують себе на сприйняття нових знань. Мета — навчитись самостійно організовувати власну навчальну діяльність, розв'язувати дидактичні завдання; формувати уміння виділяти головне, істотне; закріплювати спеціальні та загальнонавчальні знання, уміння й навички.

Необхідно розрізняти прийоми розумової діяльності (логічні прийоми) – *виділення головного, аналогія, конкретизація, порівняння* та ін., а також прийоми навчальної роботи – *розв'язування задач, прикладів, граматичний розбір* тощо. Логічні прийоми є однаковими і в різних методах. Тільки системне поєднання прийомів утворює певний метод навчання, тому важливою є послідовність їх застосування.

Одні і ті ж прийоми можуть входити в різні методи навчання, але в поєднанні з іншими прийомами вони утворюють зовсім інший дидактичний метод. Наприклад, прийом запам'ятовування має місце як у репродуктивних, так і в проблемно-пошукових методах навчання. Але якщо в першій групі методів він домінує, то в другій – є допоміжним, бо сприяє запам'ятовуванню основних результатів проблемних міркувань.

Окрім цього, треба пам'ятати, що метод може стати прийомом, а прийом – методом. Коли прийом починає виконувати основне навчальне навантаження (допомагає розкрити суть того чи іншого питання), він стає методом. Наприклад, корегування відповідей учнів (як прийом) під час проведення бесіди може трансформуватися в дискусійну площину. За такої

умови цей прийом може стати самостійним методом навчання (дискусія). Важливо підкреслити, що діалектика переходу методу в прийом чи навпаки обумовлена логікою процесу навчання, наявністю суперечливих аспектів між метою і засобами її досягнення, різними елементами пізнавальної діяльності.

Чим багатший арсенал прийомів у структурі методу, тим він повноцінніший та ефективніший.

Засоби навчання – це різноманітні матеріали і знаряддя навчального процесу, завдяки яким більш успішно і за короткий час досягається визначена ціль навчання.

До засобів навчання належать: підручники, навчальні посібники, дидактичні матеріали, технічні засоби (ТЗН), обладнання, верстати, навчальні кабінети, лабораторії, ЕОМ, засоби масової комунікації.

Дидактичні засоби, як і методи, організаційні форми, є частиною педагогічної системи. Вони виконують такі основні функції: інформаційну, засвоєння нового матеріалу, контрольну. Вибір засобів навчання залежить від дидактичної концепції мети, змісту, методів, форм і умов навчального процесу.

2. Методи навчання та їх класифікація.

Проблема класифікації методів навчання породжена наявністю в дидактиці великої кількості підходів до виявлення сутності методів навчання, їх визначень, структури та класифікації. Значний внесок у розвиток теорії методів навчання на сучасному етапі внесли *А.Алексюк, Ю.Бабанський, В.Бондар, Є.Голант, С.Гончаренко, О. Вишневський, М.Євтух, Б.Єсіпов, М.Лернер, В.Паламарчук, І. Підласий* та ін.

Метод навчання є досить складним педагогічним явищем, яке має багато сторін. За кожною з них методи групують у системи. Не випадково, що вчені-педагоги розробили десятки класифікацій методів навчання.

Класифікація методів навчання – це впорядкована за певною ознакою їх система (*І.Підласий*).

На думку багатьох дослідників, основною ознакою класифікації дидактичних методів є *дидактична мета, джерела знань, логіка засвоєння навчального матеріалу, рівень самостійності учнів*. Найбільш прогресивним, на нашу думку, є багатовимірний підхід до класифікації методів навчання. Важливо підкреслити, що навчання – діалектичний процес, що перебуває у постійному русі. Тому надати перевагу одній із встановлених істотних ознак методів навчання можна за умови врахування всіх аспектів конкретної педагогічної ситуації. Для майбутнього вчителя важливо усвідомити цілісні підходи до класифікації методів навчання, що допоможе йому практично здійснювати їх оптимальний вибір. Загальновідомо,

що вчителі-практики універсалізують окремі групи методів, не усвідомлюють взаємозв'язку і взаємопроникнення методів різних класів.

Серед відомих класифікацій методів навчання вирізняється класифікація Ю. Бабанського: методи організації навчально-пізнавальної діяльності, методи навчання за типом пізнавальної діяльності учня, методи на основі внутрішнього логічного засвоєння знань, методи за ступенем самостійності учнів у здійсненні навчальної діяльності, методи за основними етапами процесу навчання. Зупинимось на характеристиці кожної групи методів.

А). Методи організації навчально-пізнавальної діяльності – словесні, наочні, практичні.

До *словесних методів* належать: пояснення, розповідь, лекція, бесіда, інструктаж, робота з книгою, навчальна дискусія, диспут.

Пояснення — словесне тлумачення понять, явищ, принципів дій приладів, наочних посібників, слів, термінів тощо. Успіх пояснення залежить від його доказовості, логіки викладу, добору аргументації. Вагоме значення мають чіткість мовлення, його темп, образність мови вчителя.

Розповідь — послідовне монологічне розкриття змісту навчального матеріалу. Розповіді поділяють на: *художні, наукові, науково-популярні, описові*. Художня розповідь — образний переказ фактів, вчинків дійових осіб (наприклад, розповіді про географічні відкриття, написання художніх творів створення мистецьких шедеврів та ін.). Науково-популярна розповідь ґрунтується на аналізі фактичного матеріалу, тому виклад пов'язаний з теоретичним матеріалом, з абстрактними поняттями. Розповідь-опис дає послідовний виклад ознак, особливостей предметів і явищ навколишньої дійсності (опис історичних пам'яток, музею-садиби та ін.). Розповідь-вступ “готує” учнів до сприйняття нового матеріалу; розповідь-виклад розкриває зміст нової теми; розповідь-заклучення передбачає виділення основного, формулювання висновків та узагальнень, постановку запитань для подальшої самостійної роботи.

Навчальна лекція — передбачає усний виклад навчального матеріалу, який характеризується великим об'ємом, складністю логічних побудов, сконцентрованістю розумових образів, доведень і узагальнень. Може тривати цілий урок, інколи — два. Лекція доречна лише в старших класах, коли учні готові до такої форми навчання.

Бесіда — словесний питально-відповідний метод навчання, завдання якого — спонукати учнів до актуалізації відомих і засвоєння нових знань шляхом самостійних роздумів, висновків, узагальнень. Бесіда — діалогічний (на відміну від монологічного) метод навчання, що передбачає запитання-відповіді.

Цей метод доцільно використовувати в поєднанні з розповіддю, лекцією, наочними методами, які забезпечують формування цілісної системи знань.

Використовуються такі *прийоми* проведення бесіди: постановка запитань, обговорення відповідей учнів, їх коригування, формулювання висновків.

За характером пізнавальної діяльності учнів у процесі бесіди виділяють такі її основні види: репродуктивна, евристична, катехізисна. *Репродуктивна* бесіда спрямована на відтворення раніше засвоєного матеріалу.

Суть *евристичної* (сократівської) бесіди полягає в тому, що вчитель уміло сформульованими запитаннями скеровує учнів на формування нових понять, висновків, правил, використовуючи набуті знання, спостереження. До неї вдаються лише за умови належної підготовки вчителя, досконалого володіння ним методикою навчання й відповідного рівня мислення учнів. Цей метод цінний у тому разі, якщо вчитель за допомогою правильно дібраних запитань і правильного ведення всієї бесіди вміє залучити всіх учнів класу до активної роботи. Для цього необхідне знання психологічних особливостей кожного учня й відповідний добір різних шляхів запитально-відповідальної форми навчання.

Катехізисна бесіда спрямована на відтворення відповідей, які потребують тренування пам'яті. Катехізисна бесіда дає змогу проконтролювати розуміння учнями вже вивченого матеріалу, сприяє розвитку мислення й тренує пам'ять.

Інструктаж (вступний, поточний і заключний); *вступний* – проводиться перед початком самостійної роботи учнів і має на меті довести до них способи виконання завдання (напр., показ і пояснення послідовності дій, операцій на уроках праці); *поточний* – у процесі виконання самостійної роботи (коли це потрібно дитині); *заключний* – підсумовується рівень виконання завдання (аналіз кращих робіт, помилок тощо).

Робота з книгою, як метод навчання, забезпечує можливість багаторазово опрацьовувати навчальну інформацію в доступному для учня темпі й у зручний час і передбачає декілька цілей: ознайомлення зі структурою, читання окремих розділів, розв'язування прикладів і задач, пошук відповідей на запитання, виконання контрольних тестів, запам'ятовування матеріалу.

Важливими умовами, що забезпечують ефективність використання цього методу є: уміння швидко, раціонально читати, розуміти прочитане, уміння виділяти головне у матеріалі, уміння писати опорні конспекти, уміння знаходити потрібну літературу тощо.

Диспут – метод навчання, суть якого полягає в цілеспрямованому зіставленні різних поглядів на наукову чи суспільну проблематику, щоб формувати в учнів оцінювальні судження, зміцнювати світоглядні позиції.

Наочний метод – це спосіб наочно-почуттєвого ознайомлення учнів з різними предметами, явищами, процесами, що є об'єктами навчання.

Наочні методи характеризуються різноманітністю і багатогранністю. Одні з них моделюють реальні предмети (іграшки, предметні малюнки, моделі з паперу, картини, символічні зображення карти, таблиці, схеми, державні і природні символи тощо). Широко також слід використовувати технічні засоби навчання, радіо і телебачення. Наочність використовується на різних етапах уроку. Її специфікою є розвиток спостережливості учнів.

Ілюстрування – оснащення ілюстраціями статистичної наочності, плакатів, карт, рисунків на дошці, картин та ін.;

Демонстрування – використання приладів, дослідів, технічних установок та ін. Цей метод ефективний, коли всі учні мають змогу сприймати предмет або процес, а вчитель зосереджує їхню увагу на головному, допомагає виділити істотні сторони предмета, явища, роблячи відповідні пояснення. Під час демонстрування дію складного механізму розчленовують на елементи, щоб докладно ознайомити учнів з окремими процесами, які відбуваються одночасно.

Спостереження – безпосереднє сприймання явищ дійсності. “Ніщо не може бути важливішим у житті, як уміти бачити предмет з усіх боків і серед тих відносин, в які він поставлений. Якщо ми вникнемо глибше в те, що звичайно називається в людях визначним або навіть великим розумом, то побачимо, що це головним чином є здатність бачити предмети в їх дійсності, всебічно, з усіма відносинами, в які вони поставлені. Якщо навчання має претензію на розвиток розуму у дітей, то воно повинно вправляти їх здатність спостереження”, – писав *К. Ушинський*.

Методика організації будь-якого виду самостійного спостереження потребує послідовного використання його елементів. Це – інструктаж учителя про мету, завдання і методику спостереження (повторення або вивчення навчального матеріалу, необхідного для свідомого виконання завдань спостереження), здійснення спостереження, фіксація, відбір і аналіз його результатів учнем, узагальнення і формулювання висновків (вивчення вчителем поданих учнями матеріалів спостереження, їх аналіз і оцінка виконаної роботи).

Відеометод. У зв'язку з інтенсивним використанням у навчальному процесі сучасних джерел інформації виділяють окремий метод навчання – *відеометод*. Його застосовують для формування нових знань, їх контролю, закріплення, узагальнення, систематизації. Водночас телеекран чи телевізор слабо стимулює розвиток абстрактного мислення, творчості і самостійності. Тому, щоб ефективно використовувати цей метод, необхідна спеціальна організація навчання.

У системі *практичних методів* навчання використовуються такі основні прийоми: постановка завдання, планування його виконання, управління процесом виконання, оперативне стимулювання, регулювання, аналіз результатів, виявлення причин неправильних дій тощо.

Вправи – багаторазове повторення певних дій або видів діяльності з метою їх засвоєння, яке спирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем і коригуванням. Використовують такі види вправ: *підготовчі* – готують учнів до сприйняття нових знань і способів їх застосування на практиці; *вступні* – сприяють засвоєнню нового матеріалу на основі розрізнення споріднених понять і дій; *пробні* – перші завдання на застосування щойно засвоєних знань; *тренувальні* – набуття учнями навичок у стандартних умовах (за зразком, інструкцією, завданням); *творчі* – за змістом і методами виконання

наближаються до реальних життєвих ситуацій; *контрольні* – переважно навчальні (письмові, графічні, практичні вправи).

Лабораторні роботи – практичний метод навчання, який передбачає вивчення в спеціальних умовах явищ природи за допомогою спеціального обладнання.

Практичні роботи – за характером діяльності учнів близькі до лабораторних робіт. Вони передбачені навчальними програмами, їх виконують після вивчення теми чи розділу курсу. Практичні роботи мають важливе навчально-пізнавальне значення, сприяють формуванню вмінь і навичок, необхідних для майбутнього життя та самоосвіти. Виконання таких робіт допомагає конкретизації знань, розвиває вміння спостерігати й пояснювати явища, що вивчаються.

Графічні роботи – метод, який забезпечує зорове сприймання, поєднане з моторною діяльністю школярів: креслення і схеми, замальовки з натури або змальовування, робота з контурними картами, складання таблиць, графіків, діаграм. Техніку графічного зображення учні опановують не тільки на уроках малювання й креслення, а й з математики, природознавства та інших дисциплін під час виконання різних завдань.

Дидактична гра – спеціально створена ситуація (модель реальності), з якої учням пропонується знайти вихід. За такої умови учень є активним перетворювачем дійсності. Серед дидактичних ігор, які використовуються в практиці навчання, можна назвати: *предметні* (математичні, лінгвістичні, біологічні, географічні та ін.), *ігри-подорожі*, *ігри-вікторини* тощо. Цей метод у дитячі роки є одним із привабливіших та основних видів діяльності. У процесі гри учень всебічно розвивається, пізнає світ, пробує свої сили, відтворює враження та уподобання.

Дидактичні ігри повинні відповідати навчальній програмі з предмету; ігрові завдання мають бути доступними, але не занадто легкими; відповідати віковим особливостям учнів; бути різноманітними і цікавими; залучати всіх учнів класу.

Завдання вчителя – знайти оптимальне поєднання цих методів, не припускаючи необґрунтованого пріоритету одних і нехтування іншими.

Б). Методи навчання за типом пізнавальної діяльності учня.

У запропонованій класифікації виділяють такі методи: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий(евристичний), дослідницький.

Пояснювально-ілюстративний метод – полягає в тому, що вчитель пояснює навчальний матеріал і одночасно ілюструє його унаочненням різного характеру. Наприклад, під час вивчення частин мови учитель не тільки пояснює, але й підкріплює свої слова за допомогою таблиці. До цієї групи методів відносять також драматизацію та інсценізацію літературних творів.

Виклад нового матеріалу може здійснюватися в процесі розповіді, бесіди, вправи, практичної роботи на застосування знань, законів тощо. При використанні цього методу домінують такі пізнавальні процеси, як увага, сприймання, пам'ять і репродуктивне мислення.

Репродуктивний метод спрямований на відтворення учнем способів діяльності за визначеним вчителем алгоритмом і використовується для формування умінь і навичок.

Виклад навчального матеріалу може здійснюватися в процесі переказу прочитаного, вправи за зразком, роботи з книгою, аналізу таблиць, моделей за певним правилом. Репродуктивний метод забезпечує можливість передачі великої за обсягом навчальної інформації за мінімально короткий час, без великих витрат зусиль. Цей метод не дає можливості достатньою мірою розвивати гнучкість мислення, навички пошукової діяльності.

Проблемний метод навчання спирається на словесні методи, вбирає їх у себе. Суть цього методу полягає в тому, що учень розв'язуючи проблемні ситуації, самотужки пізнає, вивчає матеріал. Етапи розв'язання проблеми є такими: постановка проблеми, її осмислення, пошук шляхів розв'язання, результати розв'язання. Сприяє вихованню таких якостей особистості, як спостережливість, кмітливість, наполегливість, самостійність, інтерес до навчання, творчого пошуку.

Проблемний виклад навчального матеріалу може здійснюватися в процесі проблемної розповіді, проблемно-пошукової бесіди, лекції, під час використання наочних методів проблемно-пошукового типу і проблемно-пошукових вправ. Використання проблемного методу навчання вимагає великих витрат часу, не розв'язує проблеми формування практичних умінь і навичок.

Частково-пошуковий (евристичний): викладач формулює проблему, поетапне вирішення якої здійснюють учні під його керівництвом (при цьому відбувається поєднання репродуктивної та творчої діяльності учнів). Цей метод вимагає від учнів прояву більш високого рівня пізнавальної самостійності й активності. Назва методу відображає рівень пошукової діяльності вчителя й учнів на різних етапах навчального процесу: окремі елементи знань повідомляє педагог, а частину – учні здобувають самостійно, відповідаючи на поставлені запитання чи розв'язуючи проблемні завдання.

Виклад навчального матеріалу може здійснюватися в процесі евристичної бесіди, коментованої вправи з формулюванням висновків, творчої вправи, лабораторної чи практичної роботи та ін.

Дослідницький метод навчання передбачає творче застосування знань, оволодіння методами наукового пізнання, формування досвіду самостійного наукового пошуку. Викладач ставить перед учнями проблему, і ті вирішують її самостійно, висуваючи ідеї, перевіряючи їх, підбираючи для цього необхідні джерела інформації, прилади, матеріали тощо.

Оволодіння навчальним матеріалом може здійснюватись в процесі спостереження, пошуку висновків під час роботи з книгою, письмової вправи з доведенням закономірності, практичних і лабораторних робіт (дослідження законів розвитку природи).

Дослідницький метод активізує пізнавальну діяльність учнів, але вимагає тривалого часу, специфічних умов, високої педагогічної кваліфікації вчителя.

В). Методи на основі внутрішнього логічного засвоєння знань

За цією класифікацією виділяють аналітичний, синтетичний, аналітико-синтетичний і синтетично-аналітичний, індуктивний, дедуктивний, індуктивно-дедуктивний і дедуктивно-індуктивний методи.

Г). Методи за ступенем самостійності учнів у здійсненні навчальної діяльності.

Виділяють методи самостійної роботи і роботи під керівництвом учителя: робота з підручником, самостійні роботи з приладами, самостійне виконання письмових вправ, написання творів, віршів, метод самостійного розв'язання задач, самостійного спостереження тощо.

Д). Методи за основними етапами процесу навчання

У запропонованій групі методів виділяють наступні: формування знань, умінь і навичок; застосування знань; узагальнення і систематизації, закріплення, перевірки знань, умінь і навичок; творчої діяльності.

Кожна група методів виконує певну функцію в цілісному циклі процесу навчання, без якої він не може забезпечити оптимального вирішення всіх навчально-виховних завдань.

4. Вимоги до використання методів навчання

Вибір методів навчання посідає важливе місце в загальному плануванні навчального процесу і здійснюється в тісному зв'язку з вибором усіх основних елементів навчання: завдань, змісту, форм і засобів.

У дидактичній літературі називають багато причин-факторів, які впливають на вибір методів навчання. Серед них:

- мета і завдання навчання;
- рівень мотивації навчання;
- реалізація принципів і закономірностей навчання;
- зміст навчального матеріалу;
- кількість і складність навчального матеріалу;
- рівень підготовленості учнів;
- вік і працездатність учнів;
- сформованість навчальних навичок;
- час навчання;
- матеріально-технічні та організаційні умови навчання;
- взаємовідносини між учителем й учнями;
- кількість учнів у класі;
- психолого-педагогічні можливості педагога;
- тип і структура заняття;
- специфіка предмета.

Обираючи метод навчання, необхідно враховувати такі основні умови:

1. Відповідність методів принципам навчання.
2. Відповідність методів цілям і завданням навчання.
3. Відповідність методів змісту теми.
4. Відповідність методів умовам і відведеному часу для навчання.
5. Відповідність методів навчальним можливостям учнів.
6. Відповідність методів можливостям учителя (досвід, рівень теоретичної і педагогічної підготовки, особистісні якості, професійні вміння).

Процедура вибору методів навчання передбачає певні етапи. Спочатку необхідно вибрати найбільш раціональне поєднання методів навчання за джерелом і логікою засвоєння інформації, рівнем пізнавальної діяльності учнів. Після цього важливо вибрати методи стимулювання, які б забезпечили формування пізнавального інтересу до даної теми. Окрім цього, треба врахувати час проведення уроку, визначити етапи, на яких доцільно застосовувати методи контролю і самоконтролю. Вчитель повинен пам'ятати про індивідуальний підхід до учнів у процесі навчання, враховуючи їхні вікові та психологічні особливості, налаштування на спільну діяльність.

5. Засоби навчання, особливості використання комп'ютерних технологій у процесі навчання

Ефективність застосування різних методів навчання, активізація пізнавальної діяльності учнів значною мірою залежить від засобів навчання. До основних засобів навчання належать: підручники, посібники, обладнання для лабораторних занять, дидактичні матеріали, навчальна література, технічні засоби навчання, інструменти, матеріали для трудового навчання, комп'ютери тощо.

Підручник – книга, що містить основи наукових знань з певної навчальної дисципліни відповідно до цілей навчання, встановлених програмою і вимогами дидактики. У підручнику втілюються важливі компоненти змісту освіти: знання про природу, суспільство, техніку, людину, способи діяльності, закони тощо. Окрім цього, в підручнику є завдання, вказівки і методичні рекомендації.

Вимоги до підручників: висока науковість, доступність, точність, яскравість оформлення і викладення змісту, його практична спрямованість, міжпредметні зв'язки.

У навчальному процесі підручник виконує такі функції:

а) *освітню* – полягає в забезпеченні засвоєння учнями певного обсягу систематизованих знань, формуванні у них пізнавальних умінь та навичок;

б) *розвивальну* – сприяє розвитку перцептивних, мнемонічних (запам'ятовування), розумових, мовленнєвих та інших здібностей учнів;

в) *виховну* – забезпечує формування світогляду, моральних, естетичних та інших якостей особистості школяра;

г) *управлінську* – полягає в програмуванні певного типу навчання, його методів, форм і засобів, способів застосування знань у різних ситуаціях;

д) *дослідницьку* – спонукає учня до самостійного рішення проблеми, навчає методів наукового пошуку.

Основні функції підручника пов'язані із системою *дидактичних принципів* науковості, доступності, цілеспрямованості, систематичності і послідовності, всебічності, зв'язку з життям тощо.

Навчальні посібники розширюють межі підручника, містять додаткову, найновішу і довідкову інформацію. Це – збірники вправ і задач, хрестоматії, словники, довідники, історичні і географічні мапи, книги для позакласного читання, слайди, кінофільми і магнітофонні записи.

Важливе значення для ефективної організації навчального процесу мають призначені для вчителів посібники відкритого й закритого типу. Головним завданнями посібника закритого типу є допомога педагогові у використанні на занятті усіх можливостей підручника для учнів. Такий посібник є додатком для підручника, він має настанови щодо проведення уроку. Посібник відкритого типу пропонує вчителю додаткову (наукову і педагогічну) інформацію, містить загальні пропозиції щодо організації, не обмежуючи

педагога надто детальними інструкціями та настановами. Методичні вказівки такого посібника численні та різноманітні, і вчитель має можливість вибору. Завданням посібника відкритого типу є стимулювання педагогічної творчості учителя.

У сучасній національній школі мають місце інтеграційні процеси, велика варіативність програм і підручників. Важливим завданням у нових програмах є перерозподіл навчального матеріалу між класами у зв'язку з реформуванням середньої загальноосвітньої школи.

Водночас автори сучасних підручників і посібників не завжди враховують основні вимоги до організації засвоєння їх змісту, ігнорують теорії і методики навчання, висвітлюють в диспропорції теоретичні, емпіричні і практичні компоненти змісту освіти, розкривають його в одній стандартній логіці. Такі підручники і посібники не допомагатимуть, а заважатимуть учителю використовувати розроблені в дидактиці і методиці різні типи уроків, не забезпечують достатньою мірою розвитку таких психічних процесів, як усвідомлення матеріалу, осмислення зв'язків між його елементами, формування вмінь застосовувати знання в стандартних і змінених умовах.

У зв'язку з відсутністю у підручниках і посібниках названих аспектів великий тягар лягає на плечі вчителя: він має компенсувати всі вади підручника, який мав би допомагати йому без додаткових витрат часу і зусиль планувати й організовувати ефективне проведення уроку. Працюючи з підручником, педагог повинен доповнювати його матеріал додатковою інформацією, використовуючи під час занять місцевий, краєзнавчий матеріал. Він мусить маневрувати методичними прийомами під час викладу матеріалу підручника з огляду на те, що для одних учнів він може бути надто складним, для інших – легкодоступним, занадто простим.

Дидактичні можливості застосування *технічних засобів навчання* (ТЗН) різноманітні. Вони застосовуються не тільки для формування нових знань, але й з метою узагальнення, систематизації чи повторення вивченого матеріалу, як засіб інструктажу, ілюстрування, демонстрування.

Використання ТЗН вимагає від учителя: урахування закономірностей пізнавальної діяльності учнів; використання різних прийомів, спрямованих на розвиток їх навчальної активності; попереднього перегляду матеріалів екранного чи звукового посібника; встановлення відповідності навчальним програмам, темі уроку, його структурі; підготовки пояснення окремих кадрів і фрагментів. Ефективність застосування ТЗН забезпечується такими *прийомами*: поєднання слова і наочності, активізація уваги та установка на сприймання, постановка проблемних завдань, фіксація результатів навчальної роботи тощо.

У сучасних умовах для забезпечення індивідуалізації і диференціації навчання широко використовуються *дидактичні роздаткові матеріали* для самостійної роботи учнів. До них належать: картки з різними рівнями навчальних можливостей, засоби індивідуальної

наочності (малюнки, задачі, картки-консультації), плани вивчення теми, матеріали для дидактичних ігор, програмовані вправи.

Комплексне застосування всіх засобів навчання, ефективне використання їх функціональних особливостей успішно здійснюється в умовах кабінетної системи.

Комп'ютер як засіб навчання природничих і гуманітарних дисциплін підвищує якість засвоєння матеріалу, розвиває мислення учнів. Його застосування призводить до якісних змін у змісті, методах і формах навчання. У сучасній школі комп'ютер – не тільки об'єкт вивчення, але й засіб формування навичок читання, обчислень, складання алгоритмів, узагальнювальних таблиць, розвитку творчих здібностей, а також засіб контролю знань учнів. За допомогою комп'ютера учні можуть швидко знайомитися з текстовою і наочною інформацією, вивчати іноземну і рідну мову, писати і редагувати власні твори, малювати, писати музику тощо.

Нові можливості, особливо для самонавчання, відкривають мультимедійні технології, які дозволяють бачити текст, ілюстрації, чути стереофонічне звучання, переглядати відеосюжети, адекватно відображати процесуальні сторони (динаміку) в розвитку тих чи інших предметів і явищ.

Застосування комп'ютерних технологій підвищує ефективність навчання. Робота з комп'ютером викликає в учнів інтерес, посилює мотивацію учіння, стимулює самоаналіз результатів учіння, створює умови для проведення дослідницької роботи, розширює можливості програмованого (регулює обсяг змісту, його послідовність і складність) і дистанційного навчання, підвищує об'єктивність контролю й оцінювання знань учнів; технічні можливості комп'ютера оптимізують викладання та учіння. У сфері освіти комп'ютери використовують як об'єкт вивчення; як засіб навчання, як складову системи управління народною освітою та як елемент методики наукових досліджень. Школа покликана сформувати в учнів комп'ютерну грамотність, ознайомивши їх з напрямками застосування комп'ютерів, використовувати їх можливості.

Використання комп'ютерів у навчальному процесі відбувається за багатьма напрямками:

- як засіб індивідуалізації навчання. За допомогою завдань та індивідуальної роботи учня з комп'ютером досягають значних успіхів у засвоєнні матеріалу. Адже комп'ютер фіксує всі етапи його роботи, оцінює її. Вчитель має змогу будь-коли проаналізувати дії учня.

- як джерело інформації. Через комп'ютер можна отримувати величезну кількість інформації, яку вчитель може використовувати в навчальному процесі. Але комп'ютерна інформація не повинна замінювати підручник, книги, інші джерела знань.

— як засіб оцінювання, обліку та реєстрації знань. Для цього використовують програми з контрольними та екзаменаційними питаннями, відповідями на них та нормативами оцінювання кожної відповіді. Комп'ютер не тільки оцінює відповіді, а й видає рекомендації щодо виправлення помилок.

— як засіб творчої діяльності учня. Сучасне програмне забезпечення комп'ютерів дає змогу творчо працювати учням;

— як текстовий редактор — замінює друкарську машинку, маючи значно більше функцій (вибір шрифту, його розміру, кольору, розміщення друкованого тексту, корекція написаного, заміна блоків тексту);

— як графічний редактор — сприяє розвитку художніх навичок, допомагає в кресленні, проектуванні;

— як засіб заохочення до навчання в ігровій формі. Робота на комп'ютері стимулює успішне виконання навчального завдання як дослідницький пошук, тип мислення; забезпечує тренінг у певному виді діяльності.

— як засіб допомоги дітям з дефектами фізичного і розумового розвитку. Передусім він є засобом комунікації дитини із зовнішнім світом. Для таких дітей розробляють спеціальні програми, які враховують особливості їх розумової діяльності, допомагають ефективному навчанню.

Використання комп'ютера значно збільшує необхідність допомоги учням з боку вчителя, адже основним його завданням є організація самостійної пізнавальної діяльності школярів, здійснення оперативного керування індивідуальною діяльністю кожного учня.

Впровадження комп'ютерів як важливого засобу навчання пов'язане з багатьма проблемами — матеріальними і психологічними, робота за комп'ютером змінює мислення дитини, особливості її спілкування з учителем. Існують і універсальні проблеми, пов'язані зі створенням програм навчання на комп'ютері, визначенням меж між комп'ютером-іграшкою та комп'ютером-інструментом пізнання. Окрема проблема — готовність учителів до роботи в таких умовах.

Інформатизація навчання потребує від учителів та учнів комп'ютерної грамотності, що передбачає:

- знання основних понять інформатики та комп'ютерної техніки;
- знання сучасних операційних систем та їх основних команд;
- знання сучасних операційних середовищ загального призначення та їх функцій (Norton Commander, Windows);
- уміння працювати хоча б в одному текстовому редакторі;
- опанування алгоритмами, мовами, пакетами програмування;
- використання прикладних програм утилітарного призначення.

Робота учнів з комп'ютерною технікою забезпечує:

- підвищення інтересу й загальної мотивації до навчання завдяки новим формам роботи і причетності до пріоритетного напрямку науково-технічного прогресу;
- індивідуалізацію навчання: кожен працює в режимі, який його задовольняє;
- об'єктивність контролю;
- активізацію навчання завдяки використанню привабливих і швидкозмінних форм подачі інформації, змагання учнів з машиною та з собою, прагненню отримати вищу оцінку;
- формування вмінь та навичок для різноманітної творчої діяльності;
- виховання інформаційної культури;
- оволодіння навичками оперативного прийняття рішень у складній ситуації;
- доступ учнів до банків інформації, можливість оперативно отримувати необхідну інформацію.

Але потрібно пам'ятати про можливі негативні наслідки, пов'язані з активним вторгненням у природний внутрішній світ дитини штучних, ілюзорних вражень від екранних віртуальних сюжетів та взаємодії з ними. Небезпека може полягати у навмисному маніпулюванні свідомістю молодої людини, нехтуванні допустимими нормами безпечних режимів роботи з комп'ютером. Довготривале сидіння за комп'ютером призводить до перенапруження м'язової системи, порушення зору, збудженості або гальмування, появи сколіозу та інших захворювань. У зв'язку з цим зростає актуальність досліджень психолого-педагогічного впливу та медичних наслідків застосування інформаційних технологій для фізичного та психічного розвитку учнів.

Інформаційні технології не розвивають здатності учнів чітко й образно висловлювати свої думки, істотно обмежують можливості усного мовлення, формуючи логіку мислення за рахунок емоційної сфери. Комп'ютеризація призводить до формування егоїстичних нахилів у людини, індивідуалізму, приглушує почуття колективізму, взаємодопомоги. Тому використання комп'ютера у навчальній діяльності має бути правильно дозованим.

Нині інформаційні технології активно використовують у дистанційному навчанні (ДН). Широко розвинуте воно у Великій Британії, Німеччині, США, Австралії, інших країнах.

У 90-х роках ХХ ст. дистанційне навчання почало діяти і в Україні. переважно у вишах. Навчальні заклади реалізують чотири типи програм ДН: відкриті, дистанційні, заочні, радіо-, телевізійні університети та коледжі. Навчання з використанням таких програм відбувається у зручному для студента, школяра місці, в зручний час, у зручному темпі.

Дистанційне навчання передбачає організацію навчального процесу викладачем, розробку навчальної програми, орієнтованої на самостійну роботу учня або студента, який,

перебуваючи на значній відстані від викладача, має змогу будь-коли почати діалог за допомогою телекомунікаційних або інших засобів.

З метою впровадження новітніх освітніх технологій навчання прийнято відповідну державну Програму комп'ютеризації навчальних закладів. Задля експериментального апробування комп'ютерно-інформаційного та телекомунікаційного середовища передбачено створення мережі пілотних шкіл (високі досягнення з інформатики та інформаційних технологій) і розгортання мережі комп'ютерних класів, створення національної навчальної мережі Інтернет з опорними центрами в усіх регіонах країни. Це дасть змогу створити ядро для організації дистанційного навчання, надання консультативної допомоги навчальним закладам, впроваджувати нові навчальні курси відповідно до потреб школи.

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке метод навчання?
2. Розкрийте зв'язок між словесними, наочними і практичними методами навчання.
3. Чим повинен керуватися вчитель, вибираючи методи навчання?
4. Доведіть взаємозв'язок засобів і методів навчання.
5. Які основні фактори покладені в основу класифікації методів навчання за джерелами знань?
6. Поміркуйте, чому неможливо знайти універсальний метод навчання, який можна було б використовувати в різних умовах і ситуаціях?
7. Які складові виділяють у структурі методів навчання?
8. У чому переваги і недоліки використання комп'ютера у навчанні?

Рекомендована література

1. Алексюк А. Методи навчання і методи учіння. – К.: Знання, 1980.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посібник / О. І. Вишневський. – Вид. 3-тє, доопрац. і доп. – К.: Знання, 2008. – 566 с.
3. Волкова Н. Педагогіка. Посібник. – К.: «Академія», 2002. – 575 с.
4. Дубасенюк О. Практикум з педагогіки. – К., 2004. – 450 с.
5. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. –К.: Видавничий дім «Слово», 2004. – 616 с.
6. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки. Навч. посібник. 3 – тє видання, доповнене. – К.: «Академвидав», 2012. – 528 с.

7. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.

Тема 8. Форми організації навчання

1. Поняття про форми організації навчання та їх класифікація.
2. Урок – основна форма організації навчання. Вимоги до сучасного уроку.
3. Типи і структура уроків.
4. Позаурочні форми навчання.
5. Підготовка вчителя до уроку.

Опорні поняття: *форма навчання, організаційна форма навчання, класно-урочна система навчання, шкільний урок, типи уроків, структура уроків, індивідуальна і колективна форми навчання, позаурочні форми навчання.*

1. Поняття про форми організації навчання та їх класифікація.

У сучасній педагогіці *форма організації навчання* трактується як зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя та учнів, яка відповідним чином здійснюється у встановленому порядку і певному режимі школи.

Традиційно головними особливостями організаційних форм навчання вважаються:

певний зовнішній вияв функцій учителя та учнів відповідно до розпорядку (наприклад, фронтальне слухання розповіді учителя, пояснення, групове або індивідуальне виконання завдання учителя та ін.);

діяльність учителя та учнів здійснюється в певних часових межах, оскільки урок може тривати 30 або 45 хвилин, бути спареним (наприклад, у малокомплектній школі);

склад учнів може бути постійним (класний колектив на уроці) або змінним (групова робота за принципом диференційованого навчання);

в організаційній формі навчання існує певний порядок спілкування вчителя з учнями (на уроці вчитель безпосередньо надає учням навчальну інформацію, під час екскурсії цю функцію може виконати екскурсовод, підготовлений вчителем);

організаційна форма навчання безпосередньо не пов'язана з характеристикою процесу навчання, його основними закономірностями; вона впливає на конкретний процес навчання, зумовлюючи, наприклад, можливість вияву індивідуального темпу навчальної роботи, на загальний перебіг і результат навчального процесу та ін.

Отже, стосовно навчання *форма* – це спеціальна конструкція процесу навчання, характер якої зумовлюється змістом процесу навчання, методами, прийомами, видами діяльності учнів.

Як дидактична категорія *форма навчання* означає зовнішній аспект організації навчального процесу, пов'язаний з кількістю учнів, часом навчання, а також місцем його здійснення.

На сучасному етапі розвитку дидактичної науки є кілька варіантів класифікації форм організації навчання. Наприклад, польський учений-дидакт В. Оконь поділяє їх на три групи:

- робота під час занять;
- домашня робота;
- робота після занять.

Ще один польський науковець Чеслав Купісевич їх класифікує на основі таких критеріїв:

- кількості учнів (індивідуальна і групова форми організації навчальної діяльності);
- місця навчальної діяльності учнів (лекція в класі, лабораторна робота, екскурсія, виробнича діяльність, домашня робота, заняття на промислових підприємствах тощо);
- тривалістю дидактичного заходу (лекційні та позалекційні).

Відомий український науковець Іван Підласий пропонує класифікацію форм навчання за такими ознаками:

- за кількістю учнів (масові, колективні, групові, мікрогрупові, індивідуальні форми навчання);
- місцем навчання (шкільні форми: урок, робота в майстерні, на пришкільній дослідній ділянці, в лабораторії тощо; позашкільні форми: екскурсія, домашня самостійна робота, заняття на підприємстві);
- дидактичною метою (форми теоретичного навчання: лекція, факультатив, гурток, конференція; комбінованого або змішаного навчання: урок, семінар, домашня робота, консультація; практичного (практикуми) і трудового навчання: робота в майстернях, у спеціальних класах, на пришкільних ділянках тощо);
- тривалістю навчання – класичний урок (45 хв.), спарені заняття (90 хв.), спарені скорочені заняття (70 хв.), а також уроки «без дзвінків». До загальних форм організації навчання належать урочна і позаурочна, у кожній з яких використовують фронтальну,

групову та індивідуальну форми організації навчальної роботи. Критерієм такого поділу є не кількість учнів, а характер зв'язків між ними в процесі пізнавальної діяльності.

Конкретними (специфічними) формами організації навчання є: урок, практикуми, семінарські і факультативні заняття, навчальні екскурсії, співбесіди, індивідуальні та групові консультації, гурткова робота, домашня робота учнів.

Кожна із форм навчання має свою структуру, яка відображає впорядкованість усіх її елементів, ознак. Доцільність застосування певної форми визначається конкретною дидактичною метою, змістом і методами навчальної роботи.

Організаційні форми навчання змінюються і розвиваються разом із суспільними відносинами.

Історія розвитку школи знає різні системи навчання: індивідуальна, індивідуально-групова (середньовіччя), класно-урочна, взаємного навчання (белл-ланкастерська), індивідуалізованого навчання, лабораторно-бригадне навчання (20-ті р. XX ст., радянська школа), план Трампа (США, XX ст.)та ін.

Найдавнішою формою навчання є індивідуальне навчання. Суть її полягає в тому, що учитель спілкується з учнем «сам на сам» не в умовах школи. Учень виконує завдання індивідуально. Прикладом безпосередніх та індивідуальних контактів учителя з учнем у сучасних умовах є репетиторство.

Головною цінністю індивідуального навчання є те, що воно повністю індивідуалізує зміст, методи і темпи навчальної діяльності дитини; має можливості для здійснення систематичного й оперативного контролю за ходом і результатами діяльності учня; дозволяє своєчасно вносити необхідні корекції як у діяльність учня, так і у діяльність учителя. Все це забезпечує високі результати навчання. Водночас ця форма є неекономічною, що обмежує її застосування у широкій педагогічній практиці. Функція вчителя зводиться здебільшого до визначення завдання і перевірки виконання його учнем. Це призводить до певної обмеженості впливу вчителя. Недоліком є й те, що в процесі індивідуального навчання учень не може взаємодіяти зі своїми ровесниками, що негативно впливає на розвиток комунікативних умінь, процес соціалізації.

Починаючи з XVI століття значення індивідуального навчання зменшується і поступається індивідуально-груповій формі організації навчального процесу, за якої вчитель працює не з одним учнем, а з групою різновікових дітей, неоднакових за рівнем підготовки. Тому вчитель змушений був проводити навчальну роботу з кожним учнем окремо: по черзі перевірити засвоєння знань, пояснювати новий матеріал, давати індивідуальні завдання. У цей час інші учні самотійно працювали над власними завданнями. Це дозволяло учням приходити до школи будь-коли, незалежно від пори року.

Ця форма навчання, як і індивідуальна, вже наприкінці XVI – на початку XVII століття не задовольняла потреб суспільства як в якісному плані підготовки молоді до участі у вирішенні соціально-значущих завдань (учні одержували лише найпростіші навички читання, письма і рахунку), так і в кількісному плані – переважна більшість дітей залишалася неохопленою навчанням.

Бурхливий розвиток виробництва, мистецтва, науки в епоху Відродження спричинив необхідність масового навчання дітей. Виникла концепція групового навчання. Принципово новим у груповій формі навчання було те, що вчитель почав займатися зі стабільною групою учнів одночасно. Контури групового навчання окреслив німецький педагог Й.Штурм. Теоретично обґрунтував і широко популяризував його ідеї Я.А.Коменський (1633). Уперше групова форма навчання була застосована у братських школах України і Білорусії (XVI століття). Згодом ця форма стала називатися класно-урочною системою навчання.

Класно-урочна система є найважливішим досягненням у дидактиці. Вона здолала довгий і складний шлях, прийшовши на зміну індивідуальному навчанню, яке широко застосовувалося в школах стародавнього світу і середньовіччя.

Деякі риси класно-урочної системи мали місце в середні віки в монастирських школах (класи, парти, кафедра вчителя, дзвінки перед початком і наприкінці занять). В епоху Відродження з'явився поділ учнів на класи за знаннями, стали вводитися навчальні плани, урізноманітнювалися методи і прийоми навчання. У XVI ст. елементи класно-урочної системи навчання застосовувались у загальнодоступних школах Чехії, Польщі, Угорщини, Саксонії тощо.

Творцем класно-урочної системи справедливо вважають *Яна Амоса Коменського*, який перевіряв, удосконалив і використовував її основні принципи під час організації шкіл у Чехії та Польщі. У «Великій дидактиці» та «Законах добре організованої школи» (1633 – 1638) він узагальнив величезний досвід, обґрунтував засади класно-урочної системи, яка вже понад 350 років панує як провідна форма організації навчально-виховного процесу в школах усього світу.

У XVI ст. на територіях Правобережної України і Білорусії почався розвиток братських шкіл, де індивідуально-групова форма навчання поступово замінювалася класно-урочною системою навчання.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. набули поширення в Західній Європі та Америці спроби відмовитися від класно-урочної системи. Так стала розвиватися *белл-ланкастерська система навчання* (А.Белл, Дж.Ланкастер), суть якої полягала у взаємному навчанні, коли старші учні початкової школи й ті, що добре вчилися, були помічниками учителя й під його

керівництвом навчали слабших дітей. Замість підручників широко застосовувалися унаочнення (саморобні таблиці).

У кінці XIX – на початку XX століття особливої актуальності набуває питання індивідуалізації навчання учнів з різним рівнем розумового розвитку. З'являються відповідні форми вибіркового навчання. Так, у США була заснована батавська система, яка пропонувала розподіляти всі заняття на дві частини. Перша частина – проведення звичайних уроків, на яких учитель працює з усім класом. Друга частина – індивідуальні заняття з тими учнями, які не встигають і відчувають труднощі в засвоєнні матеріалу, або з тими, хто бажає поглибити знання із виучуваного матеріалу.

Одночасно з батавською, в Європі була створена мангеймська система (від назви міста Мангейм, де вона вперше була застосована). Засновником цієї системи був німецький педагог Йозеф Зіккенгер (1858-1930). Він запропонував створити чотири класи не за віковою ознакою, а на основі здібностей учнів, створюючи основні класи для дітей, які мають середні здібності; класи для учнів малоздібних, які «зазвичай не закінчують школу»; допоміжні класи – для розумово відсталих дітей; класи «перехідні» – для найздібніших учнів, які можуть продовжувати навчання у середніх навчальних закладах. Набір у класи здійснювався на основі тестування, характеристик учителів і результатів іспитів. Передбачалося, що учні зі слабших класів згодом зможуть переходити до класів вищого рівня. На жаль, такого не відбувалося, бо система підготовки, що існувала, не давала змогу слабким учням досягати високого рівня знань.

Елементи мангеймської системи збереглися і сьогодні в практиці роботи сучасної школи Англії, Австралії і США. Так, в Англії ця система слугує основою для створення шкіл, контингент учнів яких комплектується на основі тестування випускників початкових класів; в Австралії існують класи для більш і менш здібних учнів; у США практикуються класи для тих, хто повільно навчається, і здібних учнів.

У наш час теоретичні основи цієї системи різко критикуються за те, що вона побудована на хибному уявленні про вирішальний вплив біопсихологічних факторів на кінцеві результати розвитку учнів, принижує вплив цілеспрямованої виховної роботи на формування особистості учня, що обмежує можливості розвитку в нього соціально обумовлених потреб та інтересів. Єдиним елементом цієї системи, який є прийнятним для практики навчання, є так зване спеціалізоване навчання. У педагогічній діяльності воно реалізується у вигляді спеціалізованих шкіл для винятково обдарованих дітей, які виявляють здібності до поглибленого вивчення предметів певних галузей знань – гуманітарних, математичних, природничих тощо.

На початку XX ст. були здійснені спроби замінити класно-урочну систему *індивідуалізованим навчанням (Дальтон-план)*. Цю назву система одержала від назви міста

Дальтон у США. Творцем цього плану стала відома вчителька *О. Паркхерт*. Згідно з її планом, скасовувалися уроки; навчальні класи ставали предметними «лабораторіями»; кожен учень працював самостійно, виконуючи тижневі чи місячні завдання («підряди») відповідно до своїх індивідуальних можливостей; вчителі були консультантами й контролерами. Учні сходилися вранці до школи в «клас організації», де під керівництвом учителя-консультанта складали план на день, в потім працювали самостійно. Наприкінці дня учні складали залік, результати якого заносилися в індивідуальну картку. Домашні завдання були відсутні. Це була одна з найпоширеніших шкільних систем індивідуального навчання. Негативними рисами цієї системи були: низький рівень дисципліни, відсутність роботи учителя з усім класом, кінцевий слабкий результат. У школах України й Росії у 20-х роках були спроби застосування дальтон-плану як форми «вільного навчання», але він виявився неефективним.

У другій половині 20-х років того ж століття Дальтон-план у дещо зміненому вигляді намагалися запровадити в радянській школі. Основні його ідеї було втілено в *лабораторно-бригадній організації* навчання, за якої замість класів створювали «лабораторії»; учнів поділяли на невеликі групи-бригади (по 5-7 осіб); вчилися діти в цих групах за спеціальними підручниками («робочими книгами»); виконувались складені вчителем денні, тижневі, місячні «робочі завдання» з кожного навчального предмета. Цей метод, як і кожний метод навчання, мав свої переваги і недоліки: якоюсь мірою привчав учнів до самостійності, демократизму і в той же час сприяв безвідповідальності частини учнів, які ховалися за спини бригадирів. У чомусь цей метод був схожий на типовий американський «метод проєктів», при якому учні одержували велике завдання («проєкт») і розробляли його по черзі.

Ця система не виправдала себе через те, що знижувала керівну роль вчителя, не забезпечувала опанування систематичними й міцними знаннями, породжувала безвідповідальне ставлення учнів до навчання, хоча окремі її елементи заслуговують на увагу й сьогодні (самостійна робота з підручником, опрацювання довідкової та допоміжної літератури, виконання групових завдань на практичних заняттях тощо).

На початку XX ст. А.Фер'єр (Швейцарія), О.Декролі (Бельгія), О.Шульц (Німеччина) запровадили в школах комплексний метод навчання, який полягав в об'єднанні навчального матеріалу навколо тем-комплексів. Комплексність порушувала предметність викладання, систематичність вивчення основ наук. У радянських школах західні комплекси замінювалися новим змістом, існували комплекси-програми «Праця», «Природа», «Суспільство», але предметна система майже втрачалася. Усі ці системи навчання не витримували випробування кінцевим результатом – бракувало міцних систематизованих знань, тому в 30-х роках вітчизняна школа і педагогічна наука відмовилася від цих експериментів і з 1931 року повернулася до класичної класно-урочної системи навчання.

У 50-х роках XX століття у США з'явилася нова система навчання у вигляді плану Трампа, розробленого професором педагогіки Ллойдом Трампом. Суть цієї системи полягає в тому, щоб максимально стимулювати індивідуальне навчання за допомогою гнучкості форм його організації. Вона поєднує три форми навчальної взаємодії учителя з учнями: індивідуальну роботу, роботу з групами учнів від 10-15 осіб, лекційні заняття для великих груп від 100 до 1500 осіб. Лекції з використанням сучасних технічних засобів (телебачення, ЕОТ та ін.) для великих груп читають висококваліфіковані викладачі, професори. Малі групи обговорюють матеріали лекції, проводять дискусії, доповнюють те, що було почуте на лекції. Заняття в малих групах проводить рядовий учитель або кращий учень групи. Індивідуальна робота у шкільних кабінетах, лабораторіях реалізовується частково за обов'язковими завданнями вчителя, частково за вибором учня. Навчальний час розподіляється так: на заняття у великих групах - 40%, на роботу в малих групах - 20%, на індивідуальну роботу - 40%. Система потребує злагодженої роботи вчителя, чіткої організації, матеріального забезпечення.

Отже, історія розвитку організаційних форм навчання свідчить про спроби удосконалення класно-урочної системи, яка в останні роки збагатилася новими теоріями цілісності, проблемно-розвиваючого та програмованого навчання, крупно-блочної системи викладання, особистісно-орієнтованого та розвивального навчання, диференціації та індивідуалізації навчальної роботи, самостійної роботи учнів тощо. У систему навчальних занять міцно увійшли спостереження, демонстрації та різноманітні лабораторні роботи, використання ТЗН, опорних таблиць-сигналів, навчальні модулі, стандартизація, 12-бальне оцінювання і тематичний облік знань учнів, діалог.

Класно-урочна система в школах України має такі *організаційні ознаки*:

1. Комплектування класів з учнів у межах одного віку та чисельності згідно з Положенням про загальноосвітню школу та інші навчальні заклади.
2. Основною формою організації навчального процесу є урок.
3. До уроків додаються інші форми навчання в класі.
4. Відвідування уроків учнями є обов'язковим.
5. Навчальний рік поділяється на семестри, між якими є канікули.

Ці організаційні ознаки потрібно сприймати як фундамент організації всієї діяльності школи, а класно-урочну систему – як одну із започаткованих людством ознак культури не тільки в освіті, а й науці.

2. Урок – основна форма організації навчання. Вимоги до сучасного уроку.

Урок – це така форма організації навчання, за якої заняття проводить учитель з групою учнів постійного складу, одного віку й рівня підготовки впродовж певного часу й відповідно до розкладу. Урок, як цілісна система, реалізовує освітню, виховну й розвиваючу функції навчання, є багатогранним і багатоплановим.

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» наповнюваність класів загальноосвітніх навчальних закладів не повинна перевищувати 30 учнів, а в сільській місцевості – не менше 5 осіб. За меншої кількості учнів у класі навчання здійснюються за індивідуальною формою. Тривалість уроків у загальноосвітніх навчальних закладах становить: у I класах – 35 хв., у 2-4-х – 40 – 45 хв., у 5-11-х класах – 45 хв. Зміна тривалості уроку допускається за погодженням з відповідними органами управління освітою та органами державної санітарно-епідеміологічної служби.

Традиційно урок має такі особливості:

- є завершеною та обмеженою в часі частиною навчального процесу, під час якого розв'язуються певні навчально-виховні завдання;
- кожен урок включається до розкладу і регламентується в часі та за обсягом навчального матеріалу;
- є постійною формою, що забезпечує систематичне засвоєння дітьми знань, умінь і навичок;
- є гнучкою формою організації навчання, яка дає змогу використовувати різні методи, організовувати фронтальну, групову та індивідуальну діяльність учнів;
- створює можливості для згуртування учнівського колективу;
- сприяє розвитку пізнавальної сфери особистості (активності, самостійності, інтересу до здобуття знань), а також розумовому розвитку учнів.

В основі уроку та інших форм навчання лежать *індивідуальна і колективна* (парна, групова і масова) форми роботи учнів.

За індивідуальної форми навчання учень виконує завдання самостійно, наприклад, працює з підручником, тренується, і ця форма навчання часто відіграє вирішальну роль у формуванні особистості учня.

Колективна форма навчання буває двох видів: фронтальна і бригадна:

- навчання може проходити в малих групах (5-6 чол.);
- у динамічних парах або парах змінного складу (кожен учень по черзі працює з усіма іншими учнями класу або групи під загальним керівництвом учителя, тобто працює по черзі то як учитель, то як учень).

При цьому всі навчають кожного, а кожен – усіх; учень багато разів викладає тему, правило, теорему, демонструє складну фізичну вправу, виявляє активність, глибоко і свідомо засвоює матеріал. Для цього треба озброїти учнів прийомами навчання, виробити у них

майстерність, творчий підхід. Слід відзначити, що навчання учнів у динамічних парах широко застосовується при вивченні іноземних мов, на уроках фізичної культури, рідної мови тощо.

У сучасній національній школі широко застосовуються колективні заняття з використанням підручників, довідників, хрестоматій, наукових статей, комп'ютерних технологій, спортивних тренувань тощо. Старшокласники опрацьовують матеріал спочатку з однієї теми, потім з іншої тощо. При цьому вони співпрацюють, обмінюються інформацією з іншими. Керівна роль учителя зростає, бо йому потрібно спланувати урок, раціональну діяльність усього колективу класу, правильно розподілити теми між учнями, керувати діяльністю кожної пари учнів, організовувати індивідуальну роботу з кожним тощо.

Учитель повинен виховувати учнів у національному дусі засобами змісту навчального матеріалу та його науковими засадами, прагнути активізації учнів, спільної зацікавленості в результатах роботи. Для досягнення освітньої та виховної мети потрібно використовувати всі можливості уроку, кожного предмета, теми, майстерність і особистісні риси вчителя.

Урок – дзеркало технології. Вчитель обирає найкращу, що поєднує в собі якнайбільше переваг. Основними моделями сучасного уроку є предметно орієнтований урок, особистісно орієнтований урок та урок співробітництва.

Предметно орієнтований урок є головною формою навчання за продуктивною технологією. Навчальний матеріал є головним предметом уваги педагога. Його мета – засвоєння предмета. Особистість учня в ланцюжку «навчальний предмет – учень – результат» стоїть після предмета. Контроль якості засвоєння зводиться до контролю засвоєння предмета, об'єктивному і жорсткому: хто не здатний опанувати предметом, випадає з процесу. Предметно орієнтована технологія безжальна до учнів, але гарантує високий рівень навчання, основний критерій якого – досягнення запланованих цілей у встановлені терміни і на заданому рівні. Вона широко застосовується в навчанні спортсменів, військових фахівців, багатьох інших спеціальностей, де потрібне чітке і глибоке знання предмету, тобто необхідне створення певного педагогічного продукту.

Особистісно орієнтований урок – головна форма роботи за поблажливою технологією. У центрі педагогічної турботи стоїть учень. Мета такого уроку – розвивати особистість. Показник навчання не кількість і якість засвоєного, а прогрес особистості – розкріпачення свого «Я», розвиненість, самоповага, самостійність і незалежність думок тощо. За такої технології навчання немає насильства ні в чому. Основний критерій – задоволення запитів особистості, створення умов для самореалізації. Кількість і якість конкретних знань, умінь нікого особливо не цікавлять. Школа і вчителі надають учневі саме ті послуги і в тому обсязі, яких він потребує. Учень має можливість самостійно вибрати для вивчення навчальні

предмети, встановлювати рівень їх освоєння (початковий, середній, достатній або високий), вчитися у відповідності зі своїми потребами, силами і можливостями, рухається в навчанні власним темпом, вчитися з оцінками або без них, запрошує собі в помічники різних вчителів. Терміни можуть бути теж не регламентовані.

Технологія особистісно орієнтованого навчання увібрала в себе досягнення демократичного способу життя та нові досягнення педагогічної думки:

- повагу демократичних свобод громадян, насамперед права на вільний вибір освіти;
- тривалий досвід функціонування освіти в ринкових умовах, які призвели до його повної переорієнтації на задоволення потреб громадян;
- поширення ідей гуманізації освіти, згідно з яким особа визнається вищою цінністю освіти, згідно з яким особа визнається вищою цінністю;
- забезпечення реальної можливості повного задоволення потреб кожної людини у відповідності з його намірами, цілями, життєвою стратегією.

В українському варіанті акценти в особистісно орієнтованому навчанні розставлені таким чином:

- мета особистісно орієнтованого навчання – акцентування уваги на розвиток ціннісно-смісловної сфери;
- відхід від концепції формування особистості і затвердження концепції сприяння її розвитку;
- учень – суб'єкт не навчання, а життя;
- рушійні сили навчально-виховного процесу – взаємодія особистості з особою;
- посилення діалогічного характеру спілкування вчителів з учнями;
- духовне спілкування з учнями;
- вивчення особистісних якостей учнів та динаміки їх розвитку;
- підтримка позитивних тенденцій у розвитку особистості;
- допомога в подоланні негативних тенденцій.

Модель особистісно орієнтованого навчання – це поки що модель майбутнього.

Урок співробітництва (партнерська технологія) передбачає оптимальне поєднання предметно орієнтованого і особистісно орієнтованого навчання. Педагог однаково дбає як про засвоєння навчального предмета, так і про розвиток особистості. Його наміри полягають у тому, щоб учні отримали в класі максимум конкретних знань, умінь, розуміння загальних закономірностей у поєднанні з розвитком власного «Я», особистісними оціночними судженнями, іншими необхідними людині якостями.

Програма навчання за технологією співпраці багатопланова, а її реалізація – справа надзвичайно важка, адже треба поєднати складну науку з тонкою духовної матерією, діяти так, щоб кожен учень вийшов з класу навченим, особистісно розвиненим, задоволеним. Ця

технологія – важка з точки зору практичної реалізації. Три групи завдань: навчити, розвинути, виховати, -об'єднані генеральної метою забезпечення розвитку та виховання, з одного боку, і створення умов для самореалізації особистості – з іншого, вимагають від педагога найвищого професіоналізму.

Уроки малоефективні, непродуктивні, нецікаві, перш за все тому, що погано підготовлені і проводяться з порушеннями дидактичних принципів. Ніяка технологія не допоможе, поки вчитель не буде готуватись до уроку як треба. Ефективний урок відрізняється:

скерованістю на всебічний гармонійний розвиток у поєднанні з наданням реалізації можливостей самореалізації кожному учневі з урахуванням його можливостей, інтересів та життєвих планів;

науковим обґрунтуванням тактики керування пізнавальною діяльністю учнів;

потужною, добре організованою і результативною пізнавальною роботою всіх учнів;

ретельною діагностикою причин, що впливають на якість знань;

помірковано творчим підходом до вирішення конкретних завдань відповідно до наявних умов і можливостей;

співробітництвом учителя і учнів, індивідуальним і диференційованим підходами з урахуванням реальних можливостей кожного учня;

атмосферою демократизму, змагання, діловитості, стимулювання, відповідальності усіх учасників навчально-виховного процесу за результати загальної роботи.

Підготувати і провести такий урок дуже непросто. Для цього треба і багато знати, і багато вміти, багато думати, відповідально ставитися до своїх вчительських обов'язків, але більше всього – вийти на сучасний рівень педагогічного мислення, яке передбачає високу професійну майстерність та особистісні риси вчителя-гуманіста

3. Типи і структура уроків.

У сучасній дидактиці існує кілька підходів до *класифікації уроків* в залежності від ознак, узятих за основу (за способами проведення, за етапами навчальної діяльності, в залежності від мети уроку тощо). Але найбільш вдалою, на нашу думку, в сучасній теорії та практиці навчання є класифікація (типологія), в основу якої покладено дидактичну мету та місце уроку в загальній системі уроків (*Б.Єсіпов, М.Махмудов, В.Онищук*). Перебуваючи на однакових позиціях, ці автори однак пропонують різну кількість типів уроків, зокрема:

- 1) урок засвоєння нових знань;
- 2) урок формування вмінь та навичок;
- 3) урок застосування знань, умінь і навичок (повторення та закріплення);

- 4) урок узагальнення та систематизації знань (узагальнюючий урок);
- 5) урок перевірки, оцінювання та корекції знань, умінь і навичок (контрольний урок);
- 6) комбінований урок;
- 7) нестандартний (нетрадиційний) урок.

Кожен тип традиційного уроку має свою *структуру*, тобто склад (з яких елементів або етапів складається), *послідовність* (в якій послідовності ці елементи взаємодіють на занятті), *зв'язок* (як вони пов'язані між собою). Майже у всіх типах традиційних уроків наявні такі *структурні елементи*: вступна частина, перевірка домашнього завдання, вивчення нового матеріалу, закріплення нового матеріалу, повідомлення домашнього завдання, закінчення уроку. Але сукупність, послідовність і взаємозв'язок елементів для кожного типу уроку – різні.

Структура уроку – це його склад елементів або етапів, їх послідовність і зв'язок. У дидактиці найпоширенішими є такі типи уроків.

1. Урок засвоєння нових знань.

Структура уроку: перевірка домашнього завдання; актуалізація і корекція опорних знань, умінь і навичок; повідомлення теми, мети, завдань уроку; мотивація навчання школярів; сприймання і усвідомлення учнями фактичного матеріалу; узагальнення і систематизація знань; підсумки уроку; повідомлення домашнього завдання.

2. Урок формування умінь, навичок.

Структура уроку: перевірка домашнього завдання; актуалізація і корекція опорних знань, умінь і навичок; повідомлення учням теми, мети, завдань і мотивація навчання; вивчення нового матеріалу; вступні, пізнавальні і мотиваційні вправи; первинне застосування учнями знань у стандартних ситуаціях (тренувальні вправи за зразком, інструкцією, завданнями); творче перенесення знань і навичок у нові ситуації (творчі вправи); підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання.

3. Урок повторення і закріплення.

Структура уроку: перевірка домашнього завдання; актуалізація і корекція опорних знань, умінь і навичок; повідомлення теми, мети, завдань уроку і мотивація учіння школярів; самостійне виконання учнями завдань під контролем і за допомогою вчителя; звіт учнів про роботу й одержані результати; підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання.

4. Узагальнюючий урок.

Структура уроку: повідомлення теми, мети, завдань уроку та мотивація навчання школярів; відтворення та узагальнення понять і засвоєння відповідної системи знань; узагальнення та систематизація основних теоретичних положень, ідей науки; підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання.

5. Контрольний урок.

Структура уроку: повідомлення теми, мети, завдань уроку і мотивація навчання школярів; перевірка знань учнів (усна, письмова. Комп'ютерна); збирання виконаних учнями робіт, їх перевірка. Аналіз і оцінка; підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання.

6. Комбінований урок.

Структура уроку: перевірка домашнього завдання і знань учнів; повідомлення теми, мети, завдань уроку і мотивація навчання школярів; сприймання і усвідомлення учнями нового матеріалу; осмислення, узагальнення і систематизація знань; підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання.

7. Нестандартний (нетрадиційний) урок.

Оскільки сучасний вчитель постійно шукає шляхи вдосконалення уроку, то нині його пошуки спрямовані не тільки на методичний аспект навчання, але й на підвищення виховної ролі уроку шляхом використання змісту навчального матеріалу для національного виховання учнів, формуванням у них громадянських, моральних, правових, трудових, естетичних, родинних цінностей. Тому у практиці творчих учителів можливі й інші або *нестандартні* (нетрадиційні) структурні комбінації уроків, про що говорять їх назви – відео-уроки, уроки-міні-ігри, уроки-казки, уроки-зустрічі, уроки ділової гри, уроки-прес-конференції, уроки-КВН, уроки-змагання, уроки-консиліуми, уроки-твори, уроки-екскурсії, уроки-винаходи, уроки-заліки тощо.

Тобто *нестандартні уроки* – це імпровізовані навчальні заняття, що мають нетрадиційну структуру, є цікавими для теорії та практики, оскільки для них характерне таке структурування змісту й форми, яке викликає передусім інтерес в учнів і сприяє їх оптимальному розвитку й вихованню.

Нестандартні (нетрадиційні) уроки руйнують застигли штампи так званих «зунів» (знання, уміння, навички). До них відносяться:

- 1) *інтегровані уроки*, на яких матеріал кількох тем вивчається блоками;
- 2) *міжпредметні уроки*, які ставлять за мету «спресувати» споріднений матеріал кількох предметів;
- 3) *театралізовані уроки*, які проводяться в межах чинних програм і відведеного навчальним планом часу.

Нестандартним урокам характерні такі ознаки:

- максимальна щільність;
- насиченість різними видами пізнавальної діяльності;
- заохочення самостійної діяльності учнів;
- використання програмованого і проблемного навчання;
- здійснення міжпредметних зв'язків;

- усунення перевантаження учнів.

Разом з тим, підготовка до уроку будь-якого типу (традиційного і нетрадиційного) передбачає дотримання педагогом певних вимог – організаційних, дидактичних, психологічних, етичних, гігієнічних. При цьому дидактика виходить з таких аспектів ефективності уроку:

Варто відзначити, що перелічені типи уроків у “чистому” вигляді рідко зустрічаються у шкільній практиці. Так чи інакше функції одного типу уроку часто вплітаються в структуру іншого типу уроку. Різниця полягає лише в тому, що кожний відзначений нами тип уроку відрізняється домінуванням певної функції, а решта функцій інших типів уроків мають допоміжний характер. Тому класифікація типів уроків продовжує залишатися однією з найактуальніших проблем дидактики.

Найбільш доцільною є така *структура сучасного уроку*:

1. Учитель у вступній бесіді намагається викликати інтерес до теми.
2. Учитель пояснює практичне значення матеріалу, що вивчається.
3. Учитель звертає увагу учнів на ті чи інші аспекти теми.
4. Учитель пропонує учнів, працюючи над текстом підручника чи іншого джерела знань, знайти відповіді на запитання, які він заздалегідь підготував.
5. Самостійна робота учнів, потім їхні відповіді на запитання, обмін думками, дискусії, які сприяють засвоєнню на уроці нового матеріалу.
6. Творче домашнє завдання за інтересами учнів з метою поглиблення отриманих на уроці знань: читання рекомендованої літератури, розв’язування додаткових завдань за темою; написання рефератів, творів, інших письмових робіт; дослідницькі, практичні роботи.

Ефективний урок характеризується за такими ознаками:

1. Керування пізнавальною діяльністю учнів на основі закономірностей і принципів навчання: володіння методикою вимірювання знань, вихованості, творчих здібностей учнів, їхньої фізичної сили і здоров’я.
2. Напружена, досконало організована і результативна пізнавальна діяльність учнів.
3. Творчий, нестандартний підхід до розв’язання проблемних ситуацій, зв’язок змісту, форм і методів навчання.
4. Диференційований підхід до окремих груп учнів.
5. Ефективне використання кожної робочої хвилини уроку.
6. Атмосфера демократизму, гуманізація і гуманітаризація, діловитість, стимулювання дружнього спілкування, прогнозування ходу навчальної діяльності, вибір на цій основі досконалої технології досягнення запрограмованих результатів.

4. Позаурочні форми навчання

У навчально-виховному процесі сучасного загальноосвітнього закладу крім уроку використовують і позаурочні форми: семінари, практикуми, факультативи, екскурсії, індивідуальні або групові додаткові заняття, предметні гуртки, домашню роботу.

Семінарські заняття – це обговорення класним колективом підготовлених учнями доповідей, повідомлень, головних питань з основного розділу. Семінари сприяють формуванню вміння самостійно засвоювати знання, аналізувати, синтезувати, абстрагувати, конкретизувати, узагальнювати, розвивають увагу, мислення, інтерес до навчального предмета.

Учитель заздалегідь визначає тему, мету і завдання семінару, формулює основні та додаткові питання, розподіляє завдання між учнями з урахуванням їх індивідуальних можливостей, добирає літературу, перевіряє конспекти. Обговорення відбувається у формі розгорнутої бесіди (переважно евристичної), повідомлення, коментованого читання першоджерел чи доповідей.

Заняття розпочинається вступним словом вчителя, в якому він нагадує завдання семінару, порядок його проведення, рекомендує, на що необхідно звертати увагу, що слід записати в робочий зошит.

Практикум – це форма організації навчального процесу, за якою учні самостійно виконують практичні та лабораторні роботи, застосовуючи знання, вміння та навички. Проводяться практикуми з предметів фізико-математичного і природничо-біологічного циклів після вивчення великих розділів курсу. Під час практикуму узагальнюють і систематизують теоретичні знання, дбаючи про їх практичне застосування, оволодіння елементами дослідницької діяльності.

Проведенню практикуму передують уроки повторення, узагальнення та систематизації матеріалу. На практикум відводять 10-15 год. навчального часу упродовж 2-3 тижнів (наприкінці півріччя або року). Для зручності їх проведення учнів поділяють на групи.

На початку практикуму викладач проводить інструктивне заняття, потім повідомляє тему, мету і завдання, актуалізує опорні знання, навички і вміння учнів. Вибір необхідного обладнання і матеріалів, складання плану роботи відбувається теж під керівництвом учителя. Учні самостійно виконують завдання, роблячи певні розрахунки і обчислення, креслення, проводячи спостереження. Завершується заняття обговоренням і теоретичним обґрунтуванням отриманих результатів.

Факультатив (від латинського *facultatis* – не обов'язковий) – навчальний курс, не обов'язковий для відвідування. Ці заняття впровадженні у шкільну практику як форма

диференційованого навчання. Для факультативів розроблені варіанти програм, навчальні посібники.

За освітніми завданнями виділяють такі види факультативів: з поглибленого вивчення навчальних предметів; з вивченням додаткової дисципліни з одержанням спеціальності; міжпредметні факультативи.

Кожен із названих видів залежно від дидактичної мети може поділятися на теоретичні, практичні і комбіновані.

Екскурсія (від латинського *excursio* – прогулянка) – це форма організації педагогічного процесу, що спрямована на вивчення учнями поза межами школи і під керівництвом учителя явищ, процесів через їх безпосереднє сприймання. Її тривалість – 45-90 хв. Ця форма навчання відкриває можливості для комплексного використання методів навчання, збагачує знаннями учнів, допомагає виявити практичну значущість знань, відіграє важливу роль у вихованні школярів.

Підготовку до екскурсії розпочинають заздалегідь. Виходячи зі змісту навчального предмета, вчитель визначає природні, виробничі або культурні екскурсійні об'єкти. Безпосередньо перед екскурсією складають її план і проводять інструктаж. Учні пояснюють, як поводитися під час екскурсії, дають вказівки, які слід провести самостійні спостереження і яку виконати роботу (зібрати матеріал для колекції, зробити записи й замальовки та ін.). Учитель дає учням завдання повторити необхідний матеріал, почитати додаткову інформацію про об'єкт екскурсії.

Під час екскурсії вчитель, або екскурсовод, використовуючи різні методи (розповідь, пояснення, бесіду, спостереження), розкриває зміст теми екскурсії.

Для ефективного проведення екскурсії необхідне чітке визначення освітньої та виховної мети, вибір змісту, об'єкта з урахуванням рівня підготовленості учнів.

Додаткові групові та індивідуальні заняття проводять у післяурочний час або в групі продовженого дня. Їх призначення – компенсування відставання окремих учнів. Додаткові заняття з проводять під час підготовки учнів до предметних олімпіад, вступу до вищого навчального закладу. Окремим видом таких занять є індивідуальні заняття вдома з дітьми, які мають особливі потреби. Учитель у такому разі сам обирає методику їх проведення, періодичність, тривалість, готує дидактичний матеріал. Єдиною методичною вимогою щодо додаткових занять є їхня ефективність, тобто завершення лише після того, як остаточно ліквідоване відставання, а учні увійшли в нормальний робочий ритм.

Предметні гуртки створюють з різних навчальних предметів (математичні, фізичні, хімічні, літературні тощо.). Щоб зацікавити учнів діяльністю у них, гурткам нерідко дають інтригуючі назви. Члени предметних гуртків беруть участь у масових виховних заходах, тематичних вечорах, конкурсах, олімпіадах, тижнях і місячниках знань, випускають

стіннівки та радіогазети, альманахи. Це сприяє поглибленню знань і підвищує інтерес до навчальних предметів.

Предметні, технічні й спортивні гуртки є позаурочними організаційними формами навчання. Їх завдання – поглиблення набутих на уроках знань, розвиток інтересів і здібностей дітей.

Домашня робота – це самостійне виконання учнями навчальних завдань після уроків. Домашні завдання – це не лише виучування поясненого на уроці, виконання вправ, розв’язання завдань. Вони передбачають і самостійне вивчення нового матеріалу. Для того, щоб підвищити їх ефективність, учні повинні бути уважними і спостережливими, уміти запам’ятовувати, користуватися мислительними операціями, цінувати і розподіляти час, фіксувати прочитане, писати твори.

Домашня навчальна робота учнів вимагає передусім чіткого і правильного нормування. Перевантаження школярів шкодить фізичному і розумовому розвитку, негативно впливає на їхнє навчання і виховання.

У першому класі 4-річної початкової школи домашнє завдання не задається; його обсяг у 2 класі має становити 1 год., у 3 – 4 класах – до 1,5 год., 5 – 7 класах – до 2,5 год., 8 класі – до 3 год., 9 – 11 класах – до 4 год. Цей обсяг не повинен перевищувати третини від того, що зроблено на уроці у 2-7-х класах і половини – у 8-11-х класах. Напередодні вихідних і святкових днів домашніх завдань не задають.

Види домашньої навчальної роботи: робота з текстом підручника; виконання усних вправ; виконання письмових і графічних вправ; самостійна практична робота з використанням спостереження; заучування напам’ять; проведення дослідів.

Домашні завдання мають бути чітко сплановані, своєчасно повідомлені на уроці. Учитель повинен визначити зміст домашнього завдання, провести інструктаж щодо його виконання, забезпечити диференційований підхід до визначення його змісту і обсягу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, їх інтересів і запитів. Обов’язок учителів і батьків – створити дитині належні умови для виконання домашніх завдань.

В останні роки широко практикується *репетиторство*, метою якого є, головним чином, усунення прогалин у знаннях учнів, підготовка до незалежного оцінювання знань, або до вступу у вищий навчальний заклад.

Репетиторство законодавчо не входить до системи освіти України, хоча фактично таким вже є. Заняття репетитори проводять, як правило, приватно у домашніх умовах. Вчителі-репетитори компенсують недоліки чи брак у роботі загальноосвітніх навчальних закладів.

5. Підготовка вчителя до уроку

Досягнення освітньої, виховної і розвивальної мети на уроці вимагає ретельної підготовки вчителя до уроку, яка має два етапи: попередній і безпосередній.

Попередня підготовка до уроку передбачає вивчення змісту навчальної програми, пояснювальної записки, усвідомлення мети і завдань навчальної дисципліни в цілому та мети і завдань, які вирішує кожна тема. Учитель знайомиться з підручником, навчальними посібниками, зі спеціальною, педагогічною і методичною літературою, з досвідом роботи інших учителів, аналізує власний досвід. Він має знати, що учні вивчали з цього предмета в попередніх класах і що вивчатимуть в наступних. Для здійснення міжпредметних зв'язків треба орієнтуватися в змісті суміжних навчальних дисциплін.

Перед початком навчального року вчитель розподіляє час на вивчення всіх тем програми, визначаючи відповідні календарні терміни з урахуванням кількості тижневих годин, відведених на цей предмет навчальним планом і розкладом занять. Розподілена таким чином навчальна програма є календарним планом роботи вчителя з предмета.

До початку вивчення розділу або великої теми він планує систему уроків (тематичне планування), що забезпечує логіку вивчення змісту матеріалу, формування вмінь і навичок учнів.

Плануючи роботу з конкретної теми, вчитель визначає її місце в системі курсу; продумує, які нові ідеї, поняття, вміння й навички треба сформувати в учнів в процесі вивчення теми; які знання з раніше вивчених розділів програми слід використати, щоб учні добре зрозуміли новий матеріал і включили його до системи своїх знань; до яких питань, які раніше вивчалися, варто повернутися, щоб за допомогою нового матеріалу краще їх з'ясувати; які практичні роботи учнів внести до плану і як пов'язати теорію з практикою; які передбачити екскурсії; як встановити зв'язки з іншими навчальними дисциплінами; які нові знання має повідомити вчитель, а які учні засвоять самостійно; які тренувальні вправи і творчі роботи запропонувати учням; як контролювати роботу й організовувати самоконтроль учнів; де, з якою метою і як застосовувати варіанти завдань; у яких частинах роботи з теми і якими засобами вплинути на емоційні переживання школярів; як завершити роботу з теми і домогтися повноцінного засвоєння всіма учнями передбачених програмою знань, відповідних умінь та навичок.

Під час попередньої підготовки до уроку вчитель повинен ознайомитися не лише з підручником і посібниками, а й переглянути навчальні діафільми та кінофільми, прослухати звукові посібники тощо. Значну увагу слід звернути на матеріальне забезпечення практичних

і лабораторних занять. За відсутності необхідного обладнання його слід придбати або виготовити.

Важливе питання попередньої підготовки до навчального процесу в конкретному класі – вивчення стилю викладання у ньому інших вчителів, ознайомлення з особливостями учнів, їх ставленням до навчання, навчальних предметів і до вчителів, що допомагає швидше орієнтуватися в обстановці, знаходити правильні виходи з можливих ситуацій.

Така загальна підготовленість дає змогу вчителю продуктивніше готуватися до безпосереднього конкретного уроку. Недарма В.Сухомлинський зазначав, що « *вчитель до уроку готується все своє життя* ».

Безпосередня підготовка до уроку потребує глибокого продумування кожного його структурного елемента і може відбуватися в такій послідовності:

1) формулювання мети і завдань уроку: мета уроку буває *освітня* (допомогтися засвоєнню знань, формування практичних умінь і навичок з конкретного навчального матеріалу), *розвиваюча* (розвивати мовлення, пам'ять, увагу, уяву, мислення, спостережливість, активність і самостійність учнів, прищепити їм способи пізнавальної діяльності та ін.), *виховна* (сприяти формуванню наукового світогляду, моральних, естетичних та інших якостей особистості кожного школяра, вихованню колективу класу);

2) визначення змісту та обсягу навчального матеріалу на основі навчальної програми, підручників і посібників визначають провідні положення, ідеї і практичний матеріал для їх розкриття; слід окреслити міжпредметні зв'язки, підібрати нові факти, приклади для наповнення теми цікавим і важливим змістом. Цей матеріал повинен мати належний науковий і виховний потенціал, сприяти формуванню навичок практичної роботи, розвивати інтереси й здібності учнів;

3) вибір форм організації навчання: в залежності від обраного типу уроку слід попрацювати над раціональною його структурою, визначити тривалість кожного з його елементів, продумати можливість поєднання на уроці фронтальної, групової, парної та індивідуальної роботи;

4) вибір методів і прийомів навчання: потрібно визначитись з найбільш ефективними методами та прийомами роботи на кожному етапі уроку, шляхами їх поєднання й взаємодоповнення; при цьому слід зважати на провідні мотиви, інтереси учнів до предмета, рівень сформованості у них вміння навчатися; працездатність, активність учнів на уроках, уважність і дисциплінованість, уміння застосовувати знання на практиці; здібності, потенційні можливості кожного;

5) наочно-технічне оснащення уроку: учитель визначає, яку наочність або технічні засоби навчання, і як необхідно використати на уроці;

6) визначення змісту і методики виконання домашнього завдання з тим, щоб не було перевантаження учнів; продумування змісту інструктажу щодо його виконання;

7) складання плану-конспекту уроку: – кінцевий результат підготовки вчителя до уроку на основі тематичного плану з урахуванням його реальності під час вивчення теми; у ньому визначають тему, мету й завдання уроку, його тип і структуру – послідовність навчальних ситуацій під час викладання навчального матеріалу та самостійної роботи учнів, перелік і місце навчальних демонстрацій, час на кожен етап уроку, необхідне обладнання та навчальні посібники, розв'язки задач з математики, фізики, хімії тощо;

8) перевірка готовності вчителя до уроку: самоперевірка міри володіння змістом навчального матеріалу, методами й прийомами його розкриття з врахуванням можливих труднощів і способів їх подолання під час уроку;

9) перевірка готовності учнів до уроку: здійснюється на організаційному його етапі й під час перевірки домашнього завдання.

Ефективний урок характеризується за такими ознаками:

1. Керування пізнавальною діяльністю учнів на основі закономірностей і принципів навчання: володіння методикою вимірювання знань, вихованості, творчих здібностей учнів, їхньої фізичної сили і здоров'я.
2. Напружена, досконало організована і результативна пізнавальна діяльність учнів.
3. Творчий, нестандартний підхід до розв'язання проблемних ситуацій, зв'язок змісту, форм і методів навчання.
4. Диференційований підхід до окремих груп учнів.
5. Ефективне використання кожної робочої хвилини уроку.
6. Атмосфера демократизму, гуманізація і гуманітаризація, діловитість, стимулювання дружнього спілкування, прогнозування ходу навчальної діяльності, вибір на цій основі досконалої технології досягнення запрограмованих результатів.

“Учителем школа стоїть” — писав Іван Франко. Слова нашого славетного земляка є особливо актуальними у період відродження української національної школи.

Контрольні запитання та завдання

1. Обґрунтуйте сутність поняття «форма організації навчання»?
2. У чому, на Вашу думку, полягає дидактична залежність між типом уроку та його структурою?
3. Яким вимогам повинен відповідати сучасний урок?
4. Які чинники впливають на якість уроку?

5. Уявіть, що ви повинні провести урок фізичної культури в школі. Обґрунтуйте послідовність дій у процесі його підготовки.
6. Вирішенню яких дидактичних завдань сприяє диференційоване навчання?
7. Як, на Вашу думку, слід вирішувати проблему розвитку творчих здібностей учнів під час уроку?

Рекомендована література:

1. Вишневецький О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: «Коло», 2006. – 326 с.
2. Мойсеюк Н. Педагогіка. Навчальний посібник. Видання 5-те, доповнене і перероблене. – Київ, 2007. – 655 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст.// Педагогічна газета. – 2001. – №7 (85), липень.
4. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. – К.: Видавничий дім «Слово», 2004. – 616 с.
5. Фіцула М.М. Педагогіка. Посібник. – К.: «Академія», 2000. – 542с.
6. Дидактика современной школы / Под. ред. В.А. Онищук. – К.: Рад.шк., 1987.
7. Онищук В. Урок в современной школе. Пособие для учителей – М.: Просвещение, 1981. – 191 с.

Тема 9. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів

1. Сутність, функції, види контролю.
2. Вимоги до контролю знань, умінь, навичок учнів
3. Методи контролю знань, умінь, навичок учнів.
4. Рівні та критерії оцінювання навчальних досягнень учнів.

Опорні поняття: *контроль, оцінка знань, умінь, навичок, функції контролю, види контролю, методи контролю, бальна система, рівні, критерії оцінювання.*

7. Сутність, функції, види контролю.

Проблема контролю навчальних досягнень учнів знань завжди була актуальною для педагогічної науки.

Контроль є органічним елементом навчальної діяльності на уроці. Він має на меті виявити досягнуті результати і, таким чином, слугує для вчителя формою зворотного зв'язку, без якого неможливе якісне управління процесом навчання, виховання, освіти.

Традиційно він здійснюється вчителем, дирекцією школи, періодично — органами позашкільного контролю, зокрема інспекторами. Очевидно, що до сьогочасна практика контролю і оцінювання відповідала тій системі освіти, яка орієнтувалася переважно на засвоєння інформації. Оцінювалися головним чином знання, уміння і навички. Утвердженню такої практики сприяла та обставина, що стан запам'ятовування контролювати відносно неважко. З іншого боку, самому контролю в колишній системі освіти приділялося багато уваги, бо в ньому вбачали чи не головне джерело мотивації навчання. За таких умов гарна оцінка стала головною метою учня, вчителя і батьків. Однак, це дуже заважало формуванню у свідомості дитини її власних життєвих цілей, вибору власних уподобань, що відповідали б її природі.

Реформування системи освіти передбачає певне переосмислення системи контролю. Сьогодні дедалі актуальнішим стає питання про те, хто має бути головним «оцінювачем» досягнень учня. При домінуючій ролі вчителя на уроці, звісна річ, переважає і його участь у контролі. Досі він виступав як єдиний «знавець критеріїв» оцінки діяльності учня та її результатів. Якщо у контексті нового педагогічного мислення суб'єктом навчальної дії стає учень, то саме він, у першу чергу, повинен контролювати і оцінювати її перебіг.

У зв'язку з введенням 12-ти бальної системи оцінювання реальних навчальних можливостей учнів, а також особистісно-орієнтованим спрямуванням навчального процесу дану проблему слід віднести до тих, що потребують не простого вдосконалення, а інноваційних підходів щодо її вирішення.

Проблема контролю належить не тільки до найбільш актуальних дидактичних проблем. Вона є об'єктом вивчення різних наук. Термін «контроль» має французьке походження і в перекладі означає список, який ведеться у двох примірниках.

У педагогіці, як відомо, контроль займає вагоме місце, але в науково-педагогічних дослідженнях і шкільній практиці немає чіткого підходу до визначення сутності контролю. Це пов'язано, по-перше, із складністю і різноманітністю форм контролю; по-друге, з недостатньою розробленістю теоретичних положень проблеми контролю. Найчастіше контроль пов'язується з системою спостережень і перевірки чогось, тобто його суттю визначається перевірка.

Проблема перевірки, обліку й оцінювання знань потребує формулювання вимог до їх ефективної організації. Аналіз педагогічної літератури свідчить про певну узгодженість педагогів щодо цього. Майже всі дослідники визначають як вимоги (принципи) здійснення контролю, його індивідуальний характер, систематичність, об'єктивність, єдність учителів

під час перевірки й оцінювання знань, умінь і навичок, гласність (наочність), диференційований підхід, а також всебічність перевірки. Контроль і оцінювання в процесі навчання школярів є одним із важливих засобів мотивації і стимулювання їх учбово-пізнавальної діяльності. Так, позитивна оцінка у поєднанні з іншими мотивами учіння сприяє розкриттю перспектив успіху дитини, створює і підтримує позитивний емоційний настрій, викликає бажання вчитися, сприяє формуванню адекватної самооцінки.

Основними функціями контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів є:

1) *освітня*, що полягає в систематичному спостереженні вчителем за навчальною діяльністю учнів. Перевірка знань, з одного боку, дає вчителю інформацію про хід пізнавальної діяльності учнів, про особливості засвоєння ними змісту освіти. З іншого – виступає засобом виявлення ефективності методів і прийомів навчання, що застосовуються вчителем і самим учнем;

2) *навчальна* функція контролю полягає, насамперед, у поліпшенні якостей знань та вмінь школярів. Так, організація перевірки в логічній послідовності — з одного боку, та вимога повноти й обґрунтування відповідей — з іншого, забезпечують систематизацію і узагальнення засвоєного змісту. Спонукання дітей до використання результатів спостережень, прикладів з власного життя поглиблює і розширює їхні знання та вміння. Усне або письмове виконання різнорівневих завдань, що перевіряються, сприяє їхньому осмисленню, усвідомленню та закріпленню, застосуванню за зразком, за аналогією та у нових ситуаціях.

Отримані результати контролю використовуються з метою прогнозування шляхів удосконалення методики навчання предмета в цілому, передбачення засобів удосконалення результатів навчальних досягнень окремих учнів.

3) *виховна* – правильно організований контроль розкриває невикористані резерви, можливості дитини, стимулює учнів до систематичної наполегливої праці, зумовлює формування важливих якостей особистості: відповідальності, здатності до подолання труднощів, самостійності, взаємодопомоги;

4) *розвиваюча* полягає у тому, що контроль сприяє розвитку волі, уваги, мислення, пам'яті, мовлення учнів, їхньої пізнавальної активності й самостійності. У процесі контролю доцільно формувати вміння взаємо- і самоконтролю (взаємо- і самоперевірки, взаємо- і самооцінювання), взаємо- і самокоригування, що є одним із його найважливіших завдань, а також розвивати рефлексивні уміння, тобто здатність обмірковувати свої дії, критично оцінювати їх і свідомо ставитися до навчання.

5) *діагностична*, що дає змогу учителеві виявити прогалини й помилки в знаннях і вміннях відповідно до поставлених цілей, з'ясувати причини їх виникнення і відповідно коригувати учбово-пізнавальну діяльність школярів та способи управління нею. Таким

чином у процесі контролю відбувається коригування, а не доучування. Отримані результати контролю використовуються з метою прогнозування шляхів удосконалення методики навчання предмета в цілому, передбачення засобів удосконалення результатів навчальних досягнень окремих учнів.

б) *стимулюючо-мотиваційна* – контроль і оцінювання в процесі навчання школярів є одним із важливих засобів мотивації і стимулювання їх учбово-пізнавальної діяльності. Так, позитивна оцінка у поєднанні з іншими мотивами учіння сприяє розкриттю перспектив успіху дитини, створює і підтримує позитивний емоційний настрій, викликає бажання вчитися, сприяє формуванню адекватної самооцінки.

7) *прогностична*, яка сприяє відстеженню динаміки змін, що відбуваються з учнем,

8) *управлінська*, на основі якої вчитель одержує інформацію про стан успішності, успіхи та недоліки кожного учня, а це дає змогу правильно скоригувати роботу учня і свою власну.

Залежно від дидактичної мети використовують різні види контролю за навчанням: попередній, поточний, періодичний, (тематичний), підсумковий, комплексний.

Попередній контроль має діагностичний характер. Напередодні вивчення певної теми, засвоєння якої має ґрунтуватися на раніше вивченому матеріалі, учитель має визначити рівень розуміння опорних знань, актуалізувати їх, аби успішно рухатися вперед.

Поточний контроль здійснюється в процесі вивчення теми з метою визначення рівня розуміння і первинного засвоєння учнями окремих елементів змісту теми, зв'язків між ними та засвоєним змістом попередніх тем уроків, закріплення знань, умінь і навичок, їх актуалізації перед вивченням нового матеріалу. Результати поточної перевірки фіксуються в оцінних судженнях або в балах.

Періодичний (тематичний) контроль пов'язаний із перевіркою рівня знань, умінь та навичок учнів у межах дисципліни. Тематичний контроль здійснюється у формі тематичної контрольної роботи після опанування програмової теми чи розділу. У разі, коли тема розрахована на велику кількість годин, її розподіляють на логічно завершені частини — підтеми. Якщо ж програмова тема невелика за обсягом, то її об'єднують з однією або кількома наступними темами.

Тематична оцінка в балах виставляється з урахуванням усіх поточних оцінок, отриманих під час вивчення теми (підтеми).

Підсумковий контроль, який здійснюється на основі результатів тематичного оцінювання з урахуванням динаміки зростання рівня навчальних досягнень учнів.

Комплексний контроль передбачає перевірку рівня засвоєння знань, умінь та навичок з кількох суміжних дисциплін, що забезпечують комплексний підхід до формування світогляду учнів.

передбачає перевірку якості засвоєння знань у процесі вивчення конкретних тем.

Ефективність контролю залежить від його організації: часу проведення самостійних і контрольних занять, їх частотності і послідовності, характеру самостійної роботи учнів, поєднання методів контролю і самоконтролю, фіксації даних контролю процесу навчання.

2. Вимоги до контролю знань, умінь, навичок учнів.

Основними вимогами до контролю є:

1. Об'єктивність оцінювання, що передбачає справедливу оцінку досягнень кожного учня на певному етапі засвоєння знань, неупереджене ставлення вчителя до учнів, додержання критеріїв оцінювання навчальних досягнень з конкретного предмета.

2. Індивідуальний характер оцінювання, що потребує врахування рівня знань кожного учня, його досягнення й труднощі в роботі й дозволяє виявляти фактичний стан знань, умінь учня, а також характер індивідуальної допомоги, що повинна йому надаватися.

3. Гласність контролю, що передбачає мотивування оцінки, а саме: повідомлення результатів оцінювання, пояснення виставлених балів, звернення уваги на сильні і слабкі сторони в роботі учнів.

4. Всебічність оцінювання: охоплення всіх розділів, видів і характеру знань, умінь і навичок.

5. Диференційованість оцінювання, що передбачає врахування як специфіки програмового матеріалу, предмета, так й індивідуальних особливостей школярів (стан здоров'я, нервової системи, темперамент, особливості пам'яті тощо).

6. Різноманітність форм і методів контролю, створення умов для реалізації функції контролю, підвищення інтересів учнів до його проведення та результатів.

7. Етичність контролю, що передбачає гуманне ставлення до школярів, повагу до них, віру в їхні можливості, педагогічний такт.

8. Підготовка школярів до здійснення контролю і самоконтролю знань: навчання їх навичок роботи з підручниками, посібниками, ведення записів, читання книг, слухання, відтворювання, визначення головного тощо.

Навчання, як правило, пов'язане не лише з успіхами, а з помилками та невдачами, а отже, і з низькими оцінками. Тому оцінка здатна викликати в учня гострі переживання: радість, емоційне задоволення успіхом, сором за невдачу, внутрішній протест проти осуду тощо. Радість і задоволення досягненнями в навчанні підтримують мотивацію навчання, створюють позитивний емоційний фон у стосунках з учителем і однолітками. Почуття

гіркоти, невдоволеність невдачами можуть спричинити неусвідомлений конфлікт з оточенням, зниження самооцінки, зневіру, небажання вчитися.

У педагогічній практиці зустрічається й таке явище, коли учень на момент здійснення контролю й оцінювання знань має ґрунтовні та змістовні знання, але вчитель знижує йому оцінку через невиконання ним доручення групи, класу, погану поведінку.

Несправедлива, необ'єктивна оцінка негативно впливає на ставлення учнів до вивчення предмету, спонукає до конфліктних. Слід пам'ятати, що в учня самооцінка подекуди ще не диференційована, тож учительська оцінка його конкретних дій переноситься на особистість загалом. Негативна оцінка особистості учня, коли він так прагне до визнання, може призвести до конфліктних ситуацій на рівні учитель – учень, учитель – батьки. Вчителі, які за допомогою оцінювання зводять певні рахунки із учнями, «вбивають» бажання вчитися у такого вчителя.

Справедливо виставлена оцінка заохочує і стимулює учнів до більш наполегливої і напруженої роботи у процесі навчання.

У процесі контролю слід враховувати індивідуальні психологічні якості учня. Здебільшого варто заохочувати дітей сором'язливих, пасивних, з хворобливим самолюбством, рідше і стриманіше — самовпевнених.

Вміло користуючись у роботі з учнями педагогічною вербальною оцінкою, вчитель закладає основи для формування в них умінь об'єктивно оцінювати хід і результати своєї діяльності, стимулює розвиток навчальних мотивів.

3. Методи контролю знань, умінь, навичок.

В історії розвитку школи виокремилися такі основні методи контролю знань, умінь і навичок учнів: *усна перевірка, письмова, графічна, практична перевірка, спостереження.*

Усна перевірка поки що займає провідне місце в школах та вищих навчальних закладах. Техніка усної перевірки полягає в тому, що учитель пропонує учням певні запитання, учні мають дати на них відповіді, використовуючи усне мовлення. Цей метод сприяє розвитку в учнів умінь мислити, грамотно висловлювати думки в логічній послідовності, розвивати культуру усного мовлення. Використання цього методу вимагає від учителя значних зусиль і майстерності, потрібно: грамотно формувати запитання, спонукаючи учнів до активного мислення, будувати систему запитань у певній логічній послідовності, уважно слухати відповіді учнів, врахувати індивідуальні особливості школярів. Проте цей метод не позбавлений недоліків: він призводить до неефективного використання часу на уроці.

Письмова перевірка здійснюється за допомогою письмових робіт – диктантів, переказів, творів, письмових відповідей на питання тощо) і порівняно з усною більш ефективна, оскільки дозволяє виявити уміння послідовно викладати матеріал, висловлюючи свої думки письмово. Це сприяє підвищенню самостійної пізнавальної діяльності учнів, формуванню культури писемного мовлення, ефективності використання навчального часу. Недоліком є те, що під час письмових відповідей учень може скористатись «шпаргалкою».

Графічна перевірка спрямована на виявлення вмінь і навичок учнів у процесі використання різних видів графічних робіт з різних дисциплін навчального плану. Це робота з контурними картами, побудова таблиць, схем, графіків, діаграм та ін. Такий метод набув широкого використання у середніх і особливо у старших класах, оскільки спрямований на узагальнення знань, систематизацію певних процесів, технологій. Все це сприяє підвищенню самостійності учнів у процесі учіння, оволодіння методами навчальної діяльності.

Практична перевірка тісно пов'язана із залученням учнів до конкретної практичної діяльності, під час якої перевіряються вміння учнів застосовувати знання на практиці, а також рівень сформованості вмінь і навичок. Логічно така перевірка впливає із сутності процесу пізнання, в якому практика має спонукальну і контролюючу роль.

Тестова перевірка швидко набуває свого поширення. Сутність цього методу полягає у визначенні завдань (запитань), до яких подані альтернативні відповіді. Учень має обрати правильну відповідь, аргументувати свій вибір. Можуть бути завдання для конструювання відповіді.

4. Рівні та критерії оцінювання навчальних досягнень учнів

Суть оцінки, контролю навчальних досягнень учнів на уроці полягає у своєчасному виявленні рівня засвоєння знань дітей, який повинен відповідати освітньому стандарту навчальної програми, конкретного предмету.

У вітчизняній дидактиці до 2000 року була прийнята 5-ти (4-х) бальна система оцінок:

- “5” – володіє у повній мірі (відмінно);
- “4” – володіє достатньо (добре);
- “3” – володіє недостатньо (задовільно);
- “2” – не володіє (незадовільно).

Наведена система оцінювання не могла дати об'єктивних результатів оцінки практичної педагогічної діяльності без достатньо чіткого уявлення педагога про оцінювані показники володіння знаннями, уміннями та навичками. З метою забезпечення об'єктивного оцінювання рівня навчальних досягнень учнів була введена 12-бальна шкала, побудована за принципом урахування особистих досягнень учнів з виявленням обов'язкових кінцевих результатів.

У зв'язку з цим змінюється система оцінювання навчальних досягнень учнів на основі надійних діагностичних методик та багатобальної шкали оцінок, розвитку самооцінної діяльності учня.

Нині у всіх загальноосвітніх школах України навчальна успішність учнів оцінюється на основі «Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти», розроблених на виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України та АПН України «Про запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти» від 04. 09. 2000 р. з метою гуманізації освіти та виконання інших важливих освітянських завдань.

Лише на першому році і у першій половині другого року навчання в початкових класах оцінка в балах не виставляється. Натомість учитель оцінює навчальні досягнення першокласників теплим поглядом, жестом, словесним заохоченням, оціночними судженнями, усною оцінкою їх старанності. Це пояснюється тим, що, по-перше, дитина 6-ти років може не зрозуміти суть бальної оцінки, або може дати їй суб'єктивне трактування. По-друге, у наймолодшого школяра необхідно формувати і підтримувати позитивну мотивацію навчання, а бальна оцінка не завжди цьому сприяє.

Об'єктивність і точність оцінювання забезпечуються такими критеріями:

- якість знань (міцність, повнота, глибина, узагальненість, системність, дієвість);
- сформованість ключових, загальнопредметних і предметних компетентностей, способів навчальної діяльності (виконання за зразком, за аналогією, в нових ситуаціях);
- володіння досвідом елементарної творчої діяльності (частково-пошуковий і пошуковий рівні);
- володіння досвідом емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до самого себе.

На основі зазначених критеріїв виділяються інтегровані рівні навчальних досягнень учнів. Їх загально дидактичні характеристики такі:

I рівень – початковий (відповідь учня при відтворенні навчального матеріалу елементарна, фрагментарна, зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення);

II рівень – середній (учень відтворює основний навчальний матеріал, здатний розв'язувати завдання за зразком, володіє елементарними вміннями навчальної діяльності);

III рівень – достатній (учень знає істотні ознаки понять, явищ, закономірностей, зв'язків між ними, а також самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями (аналізом, абстрагуванням, узагальненням тощо), вміє робити висновки, виправляти допущені помилки; відповідь учня повна, правильна, логічна, обґрунтована, хоча їй бракує власних суджень; він здатний самостійно здійснювати основні види навчальної діяльності);

VI рівень – високий (знання учня є глибокими, міцними, узагальненими, систематичними, учень уміє застосовувати знання творчо, його навчальна діяльність має дослідницький характер, позначена вмінням самостійно оцінювати різноманітні життєві ситуації, явища, факти, виявляти і відстоювати особисту позицію)

Рівні навчальних досягнень	Бали	Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів
I. Початковий	1	Учень може розрізняти об'єкт вивчення і відтворити деякі його елементи.
	2	Учень фрагментарно відтворює незначну частину навчального матеріалу, має нечіткі уявлення про об'єкт вивчення, виявляє здатність елементарно викласти думку.
	3	Учень відтворює менше половини навчального матеріалу; з допомогою вчителя виконує елементарні завдання.
II. Середній	4	Учень знає близько половини навчального матеріалу, здатний відтворити його відповідно до тексту підручника або пояснення вчителя, повторити за зразком певну операцію, дію.
	5	Учень розуміє основний навчальний матеріал, здатний з помилками й неточностями дати визначення понять.
	6	Учень виявляє знання і розуміння основних положень навчального матеріалу. Відповідь його правильна, але недостатньо осмислена. З допомогою вчителя здатний аналізувати, порівнювати, узагальнювати та робити висновки. Вміє застосовувати знання при розв'язуванні задач за зразком.
III. Достатній	7	Учень правильно, логічно відтворює навчальний матеріал, розуміє основоположні теорії і факти. Вміє наводити окремі власні приклади на підтвердження певних думок, застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, частково контролює власні навчальні дії.
	8	Знання учня є достатньо повними, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, уміє аналізувати, встановлювати найсуттєвіші зв'язки і залежності між явищами, фактами, робити висновки, загалом контролює власну діяльність. Відповідь його повна, логічна, обґрунтована, але з деякими неточностями.
	9	Учень вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання в дещо змінених ситуаціях, уміє аналізувати і систематизувати інформацію, використовує загальновідомі докази у власній аргументації.
IV. Високий	10	Учень володіє глибокими і міцними знаннями, здатний виконувати їх у нестандартних ситуаціях. Самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності, критично оцінює нові факти, явища, ідеї.
		Учень володіє узагальненими знаннями з предмета, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях,

	11	уміє знаходити джерело інформації та аналізувати її, ставити і розв'язувати проблеми. Визначає програму особистої пізнавальної діяльності; самостійно оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особисту позицію щодо них.
	12	Учень має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності, вміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію, виявляє власне ставлення до неї. Розвиває свої обдарування і нахили.

Визначеним рівням відповідають розроблені критерії оцінювання навчальних досягнень учнів за 12-ти бальною шкалою.

На переконання О. Вишневецького, задумана чотирирівнева система оцінювання покликана оцінювати не лише “щось одне, спільне для всіх” (звичайно, досі це були знання та уміння), але й компетенцію учня, його здатність, що є глибоко індивідуальною, бо визначається не лише спільно засвоєною інформацією, але й власним розумом і власними здібностями, способом мислення і волею тощо. А це означає, що вчитель повинен навчитися виготовляти відповідні задачі для чотирьох рівнів. Учень у процесі “тематичного опитування” мусить мати можливість вибору задачі найбільш придатного для себе рівня. Нова шкала оцінювання передбачає і такий вид діяльності (рівень запам'ятовування та пізнання інформації), на який здатна навіть найслабша дитина. Таким чином, сама шкала виключає потребу негативної оцінки, зникає страх негативного балу, він перестає бути грубим інструментом залякування учня. Врешті і сама система перестає бути каральною.

Такий погляд на систему оцінювання відомого українського науковця та на ситуацію, у якій опинилася відповідна рекомендація МОН України, спонукають нас до висновку, що коректне застосування нової шкали повинно не передувати реформам освіти, а бути наслідком глибокого концептуального переосмислення ситуації в школі, перебудови педагогічного мислення, впливати з фактичних потреб, а не пропонуватися формально як запозичення.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте сутність функцій оцінки та аналізу знань, умінь, навичок учнів.
2. Які застосовують види контролю знань, умінь, навичок учнів?
3. У чому сутність 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти?
4. Порівняйте критерії оцінювання знань, умінь, навичок учнів з фізичного виховання та критерії оцінювання з основ наук.
5. Якими вимогами має керуватись вчитель, оцінюючи знання учня?

6. У чому сутність та ефективність рейтингової системи оцінювання знань, умінь і навичок учнів?
7. Обґрунтуйте, до чого призводить необ'єктивність оцінювання знань, умінь, навичок учнів?

Рекомендована література:

1. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: «Коло», 2006. – 326 с..
2. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти: 12-бальна система. – К., 2000.
3. Куриш В., Лук'янченко М. Оцінювання навчальних досягнень учнів середньої школи з предмета «Фізична культура». – Дрогобич: Коло. – 2004. – 144 с.
4. Мойсеюк Н. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Мойсеюк Н.Є. – 5-е вид., доповнене і переробл. - К. , 2007. – С. 234-247
5. Фіцула М.М. Педагогіка. – Тернопіль: «Навчальна книга – Богдан», 2000.
6. Чайка В. Основи дидактики. Навч. посібник. – Тернопіль: СМП «Астон», 2002. – 244 с.

Розділ 3. Теорія виховання

Тема 10. Сутність процесу виховання

1. Процес виховання, його особливості та рушійні сили.
 8. Мета і завдання виховання.
 9. Комплексний підхід до виховання.
4. Самовиховання – діяльність, що спрямована на перетворення власної особистості.

Опорні поняття: *виховання, процес виховання, національне виховання, ідеал національного виховання, виховання особистості, самовиховання.*

1. Процес виховання, його особливості та рушійні сили.

Виховання є одним із основних видів діяльності людства. Як педагогічне явище воно є складним і багатогранним. Як педагогічна категорія виховання має суттєві ознаки: воно є *явищем* соціально-історичним, що концентрує соціальні здобутки людства; є *процесом* формування і розвитку особистості, її духовного збагачення; виховання – це *вплив* на розвиток особистості, це – *діяльність*, адже саме у діяльності формується і розвивається

особистість; це – *керівництво* розвитком особистості вихованців, їх задатків, здібностей відповідно до потреб суспільства.

Виділені ознаки не є універсальними, проте, вони дозволяють підтвердити специфічні особливості процесу виховання, його складність та багатогранність.

Отже, *виховання* розглядається як процес цілеспрямованої, систематичної, організованої і планомірної взаємодії вихователя і вихованця, під час якого відбувається вплив на свідомість, підсвідомість, пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери вихованця з метою формування у нього наукового світогляду, високих моральних, громадських і професійних рис для формування його особистості

Сутність процесу виховання полягає в умілій організації та стимулюванні вихователем психологічно і педагогічно обґрунтованої діяльності вихованця, у формуванні у нього мотивації постійного творчого самовдосконалення шляхом надання допомоги, підтримки, співчуття і співпереживання. Отже, процес виховання має двосторонній характер, який полягає у багатогранності завдань і змісту, залежності від різноманітності об'єктивних і суб'єктивних чинників, складності вивчення особистості дитини, багатстві форм, методів і засобів, у неперервності, тривалості в часі, поступовому виявленні результатів виховних впливів.

Гуманістичний, особистісно-зорієнтований характер сучасного виховного процесу дає підстави для вичерпного формування його сутності.

Виховання є складним, багатогранним процесом, на який впливає багато різноманітних факторів. Оскільки виховання є процесом, то діє рушійна сила. Рушійною силою процесу виховання є результат протиріч (суперечностей) між потребами і наявним рівнем вихованості. У виховному процесі тісно переплетені внутрішні та зовнішні *суперечності*, вирішення яких сприяє просуванню до нових цілей.

Внутрішні суперечності (стосуються особи вихованця) процесу виховання:

а) суперечність між зростаючими соціально значущими завданнями, які потрібно розв'язати вихованцю, і можливостями, що обмежують його вчинки та дії, спрямовані на їх розв'язання; ця суперечність супроводжує виховання особистості, тому її розвиток може призупинитися, якщо не ставити перед нею нових ускладнених завдань;

б) суперечність між зовнішніми впливами і внутрішніми прагненнями вихованця; тому виховний процес повинен будуватися таким чином, щоб його зміст або форми реалізації цього змісту не викликали супротиву вихованця.

Зовнішні суперечності(стосуються виховного середовища):

а) невідповідність між виховними впливами школи і сім'ї, адже нерідко батьки не дотримуються вимог, які висуває до їх дітей школа; внаслідок цього порушується єдність вимог, що негативно позначається на вихованні школярів;

б) зіткнення організованого виховного впливу школи зі стихійним впливом на школярів навколишнього світу; серед таких негативних чинників, – вуличні підліткові групи, зарубіжні телефільми-бойовики та ін. Вирішення цієї суперечності можливе лише за умови формування у школярів внутрішньої стійкості й уміння протистояти негативним явищам;

в) різне ставлення до учнів учителів, які не завжди дотримуються принципу єдності вимог, внаслідок чого в учнів формується ситуативна поведінка, пристосовництво, безпринципність, що негативно позначаються на виховному процесі загалом;

г) конфлікти окремих учнів, які мають досвід негативної поведінки, з педагогами, однокласниками, батьками (йдеться про сформований динамічний стереотип, який характеризується наявністю постійних, стабільних, стійких негативних нервових зв'язків, що створює особливі труднощі у перевихованні); ця категорія школярів потребує спеціальної вихованої роботи.

Хоча зовнішні суперечності є тимчасовими, вони можуть знижувати ефективність виховного процесу. Тому виявлення їх і усунення повинні перебувати завжди в центрі уваги педагогів. Але найважливіший чинник – профілактична робота щодо запобігання таким суперечностям.

Виховний процес має бути свідомим і повинен створювати тісний і плідний союз між вихователем і вихованцем. Коли відсутній цей союз, процес виховання практично не виконує свої суспільні функції та не досягає мети. Завдання сучасної системи виховання, які випливають із суспільних потреб сьогодення, полягають у реальному переході до педагогічної творчості та індивідуального впливу, у переорієнтації учнівських і вчительських колективів на подолання авторитарно-командного стилю у ставленні до учнів. Пріоритетним стає гуманістичне виховання — створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності.

2. Мета і завдання виховання.

Демократичні перетворення в Україні, реформування національної системи освіти та виховання як необхідної вимоги часу, суспільні перетворення в галузі державотворення зумовили переосмислення концептуальних позицій у сфері виховання молодого покоління: перегляду завдань, мети, змісту, принципів та методики його організації. І це є цілком зрозумілим, оскільки в основі виховання будь-якого народу лежить природна потреба його національного самозбереження, самовдосконалення, самоутвердження, історичного розвитку, що зумовлює головну мету – розбудову власної незалежної держави. Через це будь-яке суспільне та родинне виховання є завжди *національним*.

Як зазначав К. Ушинський, *нація* – це сукупність різноманітних ознак душі, розуму й тіла, що виражається в характері, поведінці, способі мислення, психології людини. Саме тому, на його думку, “...у справі національного виховання наслідування одним народом іншого приведе неодмінно на хибний шлях”. З його поглядів випливає, що система виховання повинна формуватися як система *національна*, тобто кожен народ повинен мати свою національну школу і спиратися на *національну систему виховання*, під якою розуміється система ідей, поглядів, переконань, традицій, звичаїв і обрядів, котрі забезпечують духовне самовідтворення і самозбереженість народу. У широкому сенсі така виховна система передбачає привласнення людиною тих вартостей, завдяки яким жив і живе її народ (зокрема й українська нація) і завдяки яким вирізняється серед інших.

“Національне виховання, – на думку української культурно-освітньої і громадської діячки, педагога *Софії Русової* (1856-1940),– забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а, значить, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля все людного поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів...”.

Отже, *національне виховання* – це історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної педагогічної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності молодих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь.

Сучасна мета, пріоритетні напрями, основні завдання реформування української сучасної системи національного виховання сформульовані у «Декларації про державний суверенітет України», Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), «Концепції школи нової генерації – української національної школи-родини», «Концепції безперервної системи національного виховання», «Концепції розвитку загальної середньої освіти» та ін.

У цих державних документах основні завдання виховної діяльності вчителя зумовлені пріоритетними *напрямами* реформування української національної школи, до яких належать:

- 1) формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовності її захищати;
- 2) забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;
- 3) прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших національностей, які мешкають на території України;
- 4) формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;

- 5) виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєю світоглядної позиції;
- 6) утвердження принципів вселюдської мораліб правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших чеснот;
- 7) формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;
- 8) забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- 9) виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- 10) формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та громадською відповідальністю;
- 11) розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов її самореалізації;
- 12) формування у дітей і молоді умінь міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя за ринкових відносин.

“Педагогічна система кожної історичної епохи, – зазначає академік *М.Стельмахович*, – висуває свій оригінальний чи актуальний, уже знаний образ людини. Кардинальні зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи у виховному ідеалі”. Ідеал – це уявлення про взірць людської поведінки і стосунки між людьми, що виникають із розуміння мети життя.

Українська педагогіка не відразу підійшла до розуміння мети виховання як втілення цього ідеалу в життя.

Ідеал національного виховання – це громадянин України, збагачений загальнолюдськими та національними цінностями, який керується у своїй діяльності вимогами загальнолюдського й національного етикету, спроможний діяти творчо в сучасних умовах; це справжній патріот, який дбає про свою честь і гідність. Він об'єднує ціннісні орієнтації, життєві принципи і плани, рівень домагань, задуми і вчинки у цілісну лінію життєвої поведінки людини. Формування його залежить від виховання, умов життя і діяльності, від особливостей її власного досвіду. Залежно від сфер життєдіяльності формуються суспільні, політичні, національні, естетичні ідеали особистості.

Найбільш глибоко ідеал національного виховання розкрито у працях довго замовчуваного українського педагога *Григорія Ващенка* (1878-1967) у його працях “Виховний ідеал”, “Виховна роль мистецтва”, “Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру” та ін. Основу його виховного ідеалу становлять загальнолюдські (моральний закон творення добра, боротьби зі злом, пошук правди, справедливості тощо) й національні цінності, які стали духовним надбанням народу. Носієм загальнолюдських цінностей, на його думку, є християнська релігія, яка орієнтує людину на служіння вищому ідеалу. Тому ідеал національного виховання, за Г.Ващенком, повинен ґрунтуватися на служінні Богові та

своїй нації. У педагогічному сенсі виховний ідеал – людина, яка служить Богові та Україні. Така орієнтація категорично протиставляє українське національне виховання, з одного боку, більшовицькій моделі, в основі якої був матеріалізм та атеїзм, а з другого – націонал-соціалістичній ідеології фашизму, наскрізь пройнятій культом сили і зневаги до людини.

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, своєрідності на основі формування особистісних рис громадянина України., які передбачають національну самосвідомість, розвинуту духовність, моральність, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту. Разом з тим, варто пам'ятати, що мета національного виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна серед яких на сучасному етапі – *державотворення*.

Утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших цінностей; наповнення змісту виховання культурно-історичними надбаннями українського народу та світової спільноти є пріоритетними напрямками реформування вітчизняної виховної системи.

3. Комплексний підхід до виховання

За визначенням В. Сухомлинського «між виховними впливами існують десятки, сотні, тисячі залежностей і обумовленостей. Ефективність виховання врешті-решт визначається тим, що ці залежності й обумовленості враховуються, точніше, здійснюються на практиці.»

Виховання – процес не лише органічний, цілісний, а й комплексний.

Комплексність — це єдність мети, завдань, змісту, методів і форм виховного впливу і взаємодії. Комплексний підхід до виховання виконує одночасно декілька функцій, а саме:

орієнтує побудову системи виховання на цілісну особистість, а не на окремі її якості;

сприяє всебічному розвитку особистості, який є результатом комплексного вирішення виховних завдань;

сприяє гармонійному розвитку особистості шляхом здійснення єдності і взаємозв'язку всіх напрямів сучасного виховання, їх певного співвідношення і супідрядності;

сприяє ефективності виховання: одночасне вирішення не однієї, а декількох виховних завдань, природно, підвищує його результативність.

Сучасні технології виховання реалізують основні функції комплексного підходу шляхом:

впливу на свідомість, почуття і поведінку вихованців;

органічного поєднання виховання (зовнішнього педагогічного впливу) і самовиховання особистості;

єдності та координації виховних зусиль усіх соціальних інститутів і об'єднань, які займаються вихованням: сім'ї, школи, колективів і груп, засобів масової інформації, мистецьких колективів, засобів

використання системи конкретних виховних справ, які одночасно вирішують завдання інтелектуального, фізичного, патріотичного, морального, естетичного, екологічного виховання тощо в цілісному виховному процесі;

системного підходу до процесу виховання — послідовності і підпорядкованості всіх компонентів виховання, їх взаємозв'язків і взаємовпливу.

урахування зовнішніх і внутрішніх факторів, які сприяють чи перешкоджають одержанню найоптимальніших результатів виховної роботи.

У виховному процесі, що протікає у формі взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, у ролі таких факторів виступають: уже сформований спосіб життя школяра, який може сприяти розвитку запланованих якостей або (за певних умов) перешкоджати йому; умови життя, які спричиняють становлення певного способу життя у межах різних регіонів: національні особливості (національна психологія, характер, свідомість, світогляд) найближчого оточення вихованця; традиції, звичаї, обряди; особливості географічного і природного середовища; засоби масової інформації і пропаганди; рівень розвитку й умови життя колективу, які безпосередньо впливають на особистість школяра (виховна система, що склалася у ньому, громадська думка, ціннісні орієнтації, моральні норми, психологічний клімат);

норми взаємин, що склалися у первинних колективах, позиція учня у системі колективних відносин; індивідуальні особливості вихованця.

4. Самовиховання – діяльність, що спрямована на перетворення власної особистості.

Самовиховання – це систематична, послідовна діяльність особистості з удосконалення своїх позитивних якостей та подолання негативних.

У найзагальнішому визначенні самовиховання, на думку І.Д.Беха, це «певний тип ставлення, дій щодо самого себе і власного майбутнього з точки зору відповідності певним моральним нормам».

Якщо виховання може інколи здійснюватися незалежно від волі і бажання вихованця, то самовиховання як процес усвідомленого, цілеспрямованого і бажаного розвитку можливе

за сприятливих зовнішніх і внутрішніх умов. Зокрема, самовиховання ґрунтується на повазі особистості до самої себе. Як діяльність, самовиховання знаходить своє вираження у поєднанні об'єкта і суб'єкта. Особливість цієї взаємодії пов'язана з подвійністю позиції особистості у самовихованні, оскільки людина виступає немовби у двох особах стосовно себе: в особі виховуваного і в особі вихователя.

Самовиховання – процес, в якому взаємопов'язано розкривається весь духовний світ людини. У ньому взаємодіють моральність, інтелект, воля й емоції. Це максимальна усвідомленість себе, свого місця в навколишньому світі і своєї поведінки, вольове зусилля, яке регулює увесь спосіб життя.

Самовиховання – це саморегуляція, самоуправління особистості з намірами змінити себе, свідоме закорінення зовнішніх регулюючих факторів, це свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення, удосконалення або зміну нею своїх якостей у відповідності з соціальними та індивідуальними цінностями, орієнтаціями, інтересами, що складаються під впливом умов життя і виховання. Самовиховання – це певний тип ставлень, вчинків, дій до самого себе і власного майбутнього з точки зору відповідності певному ідеалу. Воно здійснюється в кожному вчинкові, у кожній ситуації.

Визначення самовиховання як діяльності людини, спрямованої на зміну своєї поведінки та якостей, досить широке і може стосуватися будь-якої форми самовиховання, тобто формування людиною як соціально позитивних, так і соціально негативних якостей (наприклад, таких, як індивідуалізм, жорстокість, прагнення до наживи, що свідомо культивуються деякими людьми).

Органічна єдність виховання й самовиховання закладені в природі психічного розвитку людини. Результативність виховних впливів залежить від позиції дитини, від її настрою, світосприйняття. Батьки та педагоги добре знають, що дитина – не матеріал до будь-якого маніпулювання. Вона часто буває вередливою, упертою, неслухняною, невгамовною тощо. Опір особистості вихованню існує постійно, а з часом і зростає. Невміння чи небажання враховувати цю реальність – один з недоліків виховної роботи. Педагогічно правильно організоване самовиховання сприяє тому, що виховний процес набуває яскраво вираженого особистісно-зорієнтованого характеру протікання. Як зазначає І.Д.Бех, виховний процес, який не забезпечує належних умов для розвитку самовиховання, здебільшого будується на безпосередньому підкоренні, приниженні гідності людини, в кінцевому результаті не сприяє її моральному становленню, а, навпаки, викликає спалахи агресивності. В сучасній педагогічній науці виділяють такі найважливіші ознаки самовиховання:

Самовиховання – це одночасно соціальне, психологічне і соціальне явище, причому вирішальна роль належить соціальним факторам, оскільки вимагає соціалізації особистості.

Самовиховання спрямоване на формування соціально необхідних якостей особистості й здійснюється під впливом суспільно значущих факторів.

У самовихованні виокремлюється активна життєва позиція особистості стосовно себе і тієї діяльності, якою вона займається.

Самовиховання потребує активного усвідомлення особистістю свого “я” (самосвідомість), відносин з оточуючим світом (світогляд), свого життєвого досвіду, свідомого процесу роботи над собою.

Самовиховання вимагає активного самокерівництва своєї поведінки, планування способу життя, діяльності. Знаючи учня, педагог може надати йому кваліфіковану практичну допомогу у самовихованні. Вона передбачає три взаємопов'язані і взаємозумовлені процеси:

1. Самопізнання. Вихованець повинен вивчити себе як особистість за допомогою методів і прийомів самоаналізу, порівняння себе з іншими, позитивнішими людьми; сприймання критики від товаришів і друзів; спостереження за собою нібито з боку; систематичного підбиття підсумків дня; оцінювання своїх дій; поступового вироблення об'єктивного ставлення до себе.

2. Самоутримування від негативних думок, дій, вчинків, поведінки шляхом самонаказу на стримування, самовідмови у випадку нестриманості і нездійснення наміченого.

3. Самопримушування до виконання позитивних дій, вчинків, добрих справ за допомогою тих самих методів і прийомів, що й при самостримуванні, але з позитивними результатами.

Самовиховання особистості здійснюється в різних сферах: інтелектуальній, морально-вольовій, духовно-культурній, фізично-гігієнічній.

Самовиховання в інтелектуальній сфері передбачає розвиток пам'яті, мислення, творчої уяви.

Самовиховання у морально-вольовій сфері базується на психології волі і характеру, темпераменту і здібності. Воно полягає у самоконтролі за виявленими у себе недоліками і вадами характеру.

Самовиховання у звично-спортивній або гігієнічній сферах полягає у тренуваннях, проведенні оздоровчих процедур, стеженні за своїм здоров'ям, зовнішністю, відмові від шкідливих звичок тощо.

Контрольні запитання та завдання

1. У чому полягає суть процесу виховання?
2. Чому процес виховання є складною динамічною системою?

3. Що ви розумієте під національним вихованням?
4. У чому виявляється комплексність виховання?
5. Складіть власні методи самовиховання.

Рекомендована література:

1. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник. – К.: «Академія», 2002.
2. Волкова Н.П. Педагогіка. Навчальний посібник. 2 – ге видання, перероблене, доповнене.– К.: «Академвидав», 2007. – 615 с.
3. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: «Коло», 2006. – 326 с..
4. Вишневський О. Сучасне українське виховання: педагогічні нариси. – Львів, 2005. – 228 с.
5. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К.: Вища шк., 1995.
6. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К., 1997.
7. Концепція національного виховання . – К., 1996.
8. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Виховна робота в закладах освіти України: збірник норм. док. та метод. реком. – К., 1998. – Вип. 2. – 198 с.
9. Сухомлинський В.О.Сто порад вчителю. – Вибрані твори: в 5 –ти т. К.: Радянська школа, 1977. – Т. 2. – 656 с.
10. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Вибр. пед. твори: У 2-х том.– К., 1983. – Т.1.
11. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002.

Тема 11. Закономірності та принципи виховання

1. Закономірності процесу виховання.
2. Принципи виховання та їх сутність.

Опорні поняття: *закони виховання; закономірності виховання; принципи виховання; правила та вимоги принципів виховання.*

1. Закономірності процесу виховання.

Закономірності виховання визначаються як стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє ефективному розвитку особистості школяра.

У педагогіці немає чіткого визначення чи єдиного підходу до обґрунтування й переліку загальних закономірностей виховання. Так., наприклад, *С.Гончаренко* виокремлює такі закономірності:

- виховання особистості відбувається лише в процесі включення в різносторонню діяльність з позиції її учасника та організатора;
- дієве виховання – таке виховання, яке стимулює власну (внутрішню активність) особистості в організованій діяльності;
- процес виховання будується на принципах гуманізму і демократизму, що забезпечують поєднання поваги гідності особистості вихованця з високою вимогливістю до нього;
- процес виховання особистості спрямовується на забезпечення їй радості успіху від діяльності й досягнутого результату;
- процес виховання виявляє та опирається на позитивні якості дитини;
- ефективність виховання залежить від врахування вікових й індивідуальних особливостей учнів;
- виховання особистості найефективніше в колективі та через колектив;
- процес виховання залежить від єдності й погодженості педагогічних зусиль учителів, школи, сім'ї та громадськості.

І.Підласий називає закономірності, від яких залежить ефективність виховання, а саме:

- виховні взаємини, що склалися;
- відповідність мети та організації дій, необхідних для досягнення цієї мети;
- відповідність соціальної практики та характеру (направленості, змісту) виховного впливу на вихованців;
- сукупність дії об'єктивних і суб'єктивних чинників;
- інтенсивність виховання і самовиховання;
- активність його учасників у педагогічній взаємодії;
- ефективність розвитку і навчання, які супроводжують виховний процес;
- якість виховного впливу;
- інтенсивність впливу на “внутрішню сферу” вихованця;
- поєднання педагогічного впливу й рівня розвитку вербальних і сенсомоторних процесів виховання;
- інтенсивність та якість взаємодії (спілкування) між самими вихованцями.

Отже, вищевикладене свідчить, що автори не мають єдиного погляду як на визначення кількості, так і формулювання основних закономірностей виховання на сучасному етапі

розвитку педагогічної науки. Тому, на нашу думку, потрібно враховувати *закони виховання*, на яких мають ґрунтуватися закономірності, а також *чинники* формування й розвитку особистості, бо вони завжди діють у комплексі, складають собою чітку систему, залежать від багатьох умов і об'єктивно відображають найбільш суттєві, об'єктивні та повторювальні зв'язки процесу виховання. Усвідомлення закономірних зв'язків дає змогу вихователям працювати не формально й механічно, а цілеспрямовано і гуманно, свідомо обґрунтовувати мету, завдання, зміст, методи, форми виховної роботи та оптимально оцінити її результати.

Розглянемо деякі підходи до визначення *сутності* закономірностей виховання.

Автор підручника «Педагогіка» Н. Волкова, пропонує таку класифікацію *закономірностей виховання*.

1. *Органічний зв'язок виховання із суспільними потребами та умовами виховання.* Розвиток суспільства зумовлює зміни, диктує нові потреби і в його виховній системі. Наприклад, у зв'язку з суверенітетом Української держави виникла потреба формування в підростаючого покоління української національної свідомості, любові до свого народу, його традицій, історії, культури.

2. *Взаємодія у виховному процесі всієї сукупності різноманітних чинників.* Виховує все: люди, речі, явища. Серед виховних чинників найвагомішим є людський (роль батьків, педагогів, громадськості).

3. *Опора у виховному процесі на позитивні якості дитини, стимуляцію активності особистості, позитивні емоції від досягнутих успіхів* (на це скеровані педагогіка співпраці, особистісно-зорієнтована педагогіка, педагогіка створення успіху тощо).

4. *Результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовну, емоційну сфери.* Виховний процес має постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (її мотиви, установки, орієнтації, ставлення).

5. *Визначальним у вихованні є діяльність і спілкування.* Діяльність – головний фактора єдності свідомості й поведінки, коли учень зайнятий певним видом діяльності (навчальною, трудовою, ігровою, спортивною тощо), що забезпечує розвиток і вихованість особистості.

Усвідомлення закономірних зв'язків дає змогу вихователям працювати не формально й механічно, а цілеспрямовано і гуманно, свідомо обґрунтовувати мету, завдання, зміст, методи, форми виховної роботи та оптимально оцінити її результати.

Головною закономірністю процесу виховання є орієнтація на розвиток особистості. Тому стосовно виховання є необхідність враховувати наступні закономірності:

єдність біологічного і соціального факторів;

пріоритет загальнолюдських, морально-духовних і національних цінностей у змісті виховання;

провідна роль сім'ї у вихованні;
опора у вихованні на позитивні якості дитини;
провідна роль діяльності у розвитку і формуванні особистості;
органічний зв'язок виховання із суспільними потребами.

Виховання органічно пов'язане із суспільними потребами й умовами. Значні зміни, що відбулися останніми роками у суспільному житті України, зумовлюють і зміни у виховній системі. Питання «Чи бути Україні сильною державою?» потребує формування у підростаючого покоління національної свідомості, любові до своєї Вітчизни, до рідної мови, свого народу, його традицій, історії та культури. Виховний процес має постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (її думки, погляди, переконання, ціннісні орієнтири, емоції, мотиви, установки тощо).

В останні роки особливого значення набуває демократичний і гуманний характер спілкування, який враховує традиції та звичаї українського народу й ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Ця закономірність відображає взаємозв'язок між характером діяльності, спілкування вихованців і результатом виховної роботи.

У процесі виховання закономірності виявляються в усьому розмаїтті взаємозв'язків і взаємоперетворень, тому їх необхідно враховувати під час створення будь-якої виховної ситуації. Це дає змогу вихователям відпрацювати задану схему дій, щоб досягти поставленої мети у процесі виховної роботи (у плануванні, організації, оцінюванні процесу виховання), перетворити можливості, що випливають із закономірних зв'язків, на дійсність.

Потрібен комплексний підхід до визначення змісту організації виховного процесу і до оцінки ефективності його результатів; вміння бачити і аналізувати це складне соціально-педагогічне явище не тільки за окремими його складовими, але й у нерозривності та комплексності.

Вихователю також необхідно знати прояви дидактичних, психологічних, фізіологічних, соціальних та інших закономірностей у виховному процесі. Безумовно, виховні закономірності ґрунтуються на цих проявах, але не замінюють їх.

Знання цих закономірностей та їхніх вимог сприяє наданню процесові виховання більш свідомого, гуманного, цілеспрямованого, систематизованого, всебічного, ефективного, національного характеру.

2. Принципи виховання та їх сутність.

Закономірності виховання діють не безпосередньо, а опосередковано. Їхня сутність та основні вимоги відбиваються у *принципах виховання*, які визначають напрям, стратегію, зміст практичних дій вихователів і вихованців. Складність виховного процесу потребує, щоб

його цілеспрямована організація здійснювалася б на основі єдиних принципів, яких повинні дотримуватися кожна школа і кожен вихователь.

Принципи виховання – керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту, організації та методів виховного процесу.

Принципи виховання є узагальненою системою вимог, які охоплюють усі аспекти виховного процесу, відображають результати виховної роботи.

До принципів виховання висувають такі вимоги: обов'язковість, комплексність, рівнозначність, системність, гуманність та особистісну спрямованість. Дотримання психолого-педагогічних вимог одного з принципів передбачає необхідність безумовного виконання вимог інших принципів, бо серед них немає головних і другорядних, оскільки всі вони рівнозначні та обов'язкові. Отже, не можна в одному випадку дотримуватися одних правил, а в іншому – інших. Це знижує ефективність виховної роботи, зводить нанівець зусилля багатьох вихователів.

Обов'язковою умовою ефективності принципів виховання є творче їх застосування з урахуванням педагогічного досвіду, педагогічної майстерності вихователя, індивідуально-психічних особливостей вихованця і конкретної виховної ситуації.

Основними характеристиками системи принципів виховання, виходячи із сучасних педагогічних концепцій, мають бути:

націленість на виховне і розвивальне навчання, формування всебічно гармонійно розвиненої особистості вихованця – гідного громадянина української держави з активною життєвою позицією та творчою настановою;

національна спрямованість, гармонійність, комплексність, конкретність та послідовність виховних впливів;

спрямованість на забезпечення ефективності навчально-виховного процесу в різних освітньо-виховних системах.

Традиційно у педагогіці розглядають такі принципи виховання: принцип єдності загальнолюдського і національного, принцип природовідповідності, етнізації, культуровідповідності, неперервності, гуманізації, демократизації, індивідуально-особистісного виховання, єдності виховання з життєдіяльністю.

Принцип єдності загальнолюдського і національного передбачає формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до культури, спадщини, звичаїв, традицій свого народу та народів, що населяють Україну.

Принцип природовідповідності передбачає врахування багатогранної й цілісної природи дитини: анатомо-фізіологічних, психологічних, вікових, генетичних, національних, регіональних особливостей. “Природа хоче, – писав французький філософ-просвітитель Жан-Жак Руссо, – щоб діти були дітьми, перш ніж бути дорослими. Якщо ми намагаємося

порушити цей порядок, та виростимо скороспілі плоди, які не матимуть ні зрілості, ні смаку і не забаряться зіпсуватись у нас вийдуть юні лікарі і старі діти”.

Принцип культуровідповідності має на меті органічний зв'язок із культурним надбанням всього людства, історією свого народу, його мовою, культурними традиціями, народним мистецтвом, забезпечує розуміння духовної єдності та спадкоємність поколінь.

Принцип гуманізації передбачає створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил, ширих взаємин між вихователями та вихованцями, що сприяють вихованню гуманної особистості – чуйної, людяної, доброзичливої, милосердної. Принцип гуманізації в поєднанні з високою вимогливістю й повагою до особистості вихованця ґрунтується на взаєморозумінні й взаємоповазі до спільної діяльності вихователів і вихованців, на єдності їхніх інтересів і прагнень.

Видатний педагог *В.Сухомлинський*, усю багатогранну творчу спадщину якого пронизують ідеї справжнього гуманізму, звертав увагу на піклування людини про людину, відповідальність людини перед суспільством. На його думку, гуманізація зумовлена моральними нормами та цінностями становлення людини в суспільстві – доброзичливим ставленням до людей, колективу, живих істот, суспільства, взаємодопомогою, співучастю, співпрацею, гармонією колективного, культурою людських стосунків і культурою розуміння особою своєї ролі в цих стосунках. Гуманність він убачав у піклуванні про духовне збагачення вихованця, утвердження дитини найвищою соціальною цінністю, виховання у дітей моральної культури, загальнолюдських норм поведінки, уміння педагога цінувати дитячу довіру, оберігати беззахисність дитини, бути для неї прикладом добра, милосердя й справедливості.

Принцип демократизації передбачає усунення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання його права на свободу, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності; забезпечує співробітництво вихователів і вихованців, врахування думки колективу й кожної особистості, глибоке усвідомлення взаємозв'язку між ідеалами свободи, правами людини і громадянською відповідальністю. Принцип демократизації у вихованні визначається тими змінами, що відбуваються як у суспільному житті України, так і в педагогічній науці. Наша система виховання сформувалася під впливом загальної радянської школи, яка мала, в основному, авторитарний характер.

Принцип демократизму передбачає:

- виховання людяності й доброти, формування гуманних норм і правил етикету;
- виховання свідомого ставлення до майбутньої діяльності та визначення власного життєвого шляху;
- виховання на кращих традиціях українського народу;

- дотримання правил загальнолюдського спілкування;
- формування бажань у вихованця бути вихованим: “Людина тільки тоді буде чутливою до добра, до доброго слова, коли в неї виховується прагнення бути хорошою” (В.Сухомлинський);
- ставлення до людського життя й особистої гідності вихованця як до найвищої цінності тощо.

Принцип етнізації – це наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина; створення можливості всім дітям навчатися у рідній школі, виховувати національну свідомість та гідність, відчуття етнічної причетності до свого народу; відтворення в дітях менталітету свого народу, збереження специфічних особливостей нації; виховання дітей як типових носіїв національної культури, продовжувачів справи попередніх поколінь. Принцип етнізації – невід’ємна складова соціалізації дітей, однаковою мірою стосується всіх народів, що живуть в Україні.

Принцип неперервності означає, що з перших років життя дитини виховання є нескінченним, безперервним процесом, який проходить ряд етапів і поступово ускладнюється в залежності від певних чинників, що впливають на розвиток особистості.

Принцип систематичності і послідовності. Ефективність виховного процесу залежить від послідовності, безперервності педагогічних впливів на учнів. Йдеться про систему педагогічних впливів, яка забезпечує формування в кожного учня світогляду, переконань, ідеалів, інтересів, морально-вольових рис, навичок і звичок правильно орієнтованої поведінки, цілісної особистості.

Рівень розвитку суспільно значимих якостей в учнів молодшого, середнього і старшого віку різний. Саме тому важлива послідовність, узгодженість, систематичність, планомірність педагогічних впливів, підпорядкованих меті, принципам, завданням, змістові, формам і методам виховної діяльності загалом. У вихованні треба спиратися на набутий учнями життєвий досвід, закріплювати його в уміннях, навичках і звичках правильної поведінки.

Принцип індивідуально-особистісного виховання означає визнання кожного вихованця активним учасником виховного процесу. Індивідуально-особистісне виховання виходить з того, що кожна дитина – унікальна особистість і головним завданням виховної роботи є створення умов для розвитку творчого потенціалу.

Принцип єдності виховання з життям. Сутність цього принципу має на меті використання у виховній роботі кращих традицій виховання українського народу, систематичне ознайомлення вихованців із суспільно-політичними подіями у країні та світі, залучення їх до активної участі в суспільному житті освітньо-виховної системи та держави. Єдність виховної діяльності досягається загальним цілеспрямованим підходом всіх категорій

вихователів до вирішення виховних завдань. Здійснення виховного впливу завдяки єдиним підходам до цілей та завдань виховання, єдиним принципам і методам педагогічного впливу, єдиним вимогам і критеріям оцінки стану справ у колективі – в цьому полягає суть єдності у вихованні. Все це, безумовно, не обмежує творчої ініціативи вихователів у виборі оптимальних прийомів і способів виховного впливу, їхньої неповторності й унікальності.

Лише сукупність цих принципів забезпечує успішне визначення завдань, підбір змісту, методів, засобів і форм виховання.

Сучасні погляди на принципи виховання ґрунтуються на наукових положеннях українських філософів, педагогів, громадських діячів, що стали духовними наставниками свого народу: *Володимира Мономаха, Г.Сковороди, К.Ушинського, О. Духновича, Софії Русової, Г.Ващенка, В. Сухомлинського* та інших. У принципах виховання відображено виховну традицію українського народу, християнські засади життя нації.

Характеризуючи особливості виховного процесу, український народ відображав його *цілеспрямованість* (“Камінь шліфують, а людину виховують”, “Годувала, леліяла, потіхи ся надіяла”), *складність* (“Чужа душа – темний ліс”, “Молоде – зелене”, “Життя прожити – не поле перейти”), *своєрідність, залежність від особливостей характеру дитини* (“Кожна пташка свою пісню співає і своє гніздечко має”), *залежність результатів від участі в праці* (“На дерево дивись, як родить, а на чоловіка, як робить”, “Добрий приклад кращий за сто слів”), *наступність* (“Малі діти – малий клопіт, великі діти – великий клопіт”).

Народна педагогіка має неоціненний скарб – фольклор, де у прислів'ях, приказках, афоризмах відображені принципи виховання дитини :

Діти, як квіти: полий, то ростимуть.

Гни дерево, доки молоде, вчи дитя, поки мале.

У всякої пташки свої замашки.

Од тиха все лихо.

Розумний батько сина питати не соромиться.

Дитині волі не давай.

Хто дітям потаچه, той сам плаче.

У семи няньок дитина без ока.

Батьків хліб не навчить, як треба жить.

Досвід навчально-виховної діяльності свідчить про те, що перелік основних принципів виховання має залишатися відкритим. Ті зміни, які відбуваються в нашому суспільстві, в різних галузях соціально-гуманітарних наук сприяють подальшому розвитку виховного процесу та його вдосконаленню. Єдність принципів виховання потребує від педагога вміння використовувати їх у взаємозв'язку, з урахуванням конкретних педагогічних умов і можливостей .

Контрольні запитання та завдання

- 1.Розкрийте зміст поняття «закономірності виховання» .
- 2.Дайте визначення поняття «принцип виховання» і розкрийте його зміст.
- 3.Схарактеризуйте традиційні і нетрадиційні принципи виховання у сучасній педагогіці.
- 4.Аргументуйте слова К.Д. Ушинського, який стверджував: «Мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою знайомою й зрозумілою, а іншим – навіть легкою, і тим зрозумілішою і легшою здається воно, чим менше людина з ним знайома теоретично і практично»
- 5.Користуючись науково-педагогічною літературою, побудуйте уявну модель реалізації принципів виховання у власній майбутній педагогічній діяльності вчителя фізичної культури.

Рекомендована література:

1. Вишневський О. Сучасне українське виховання: педагогічні нариси. – Львів, 2005. – 228 с.
1. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник. – К.: “Академія”, 2002.
2. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К., 1995.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник . – К., 1997.
4. Державна національна програма «Освіта» (“Україна ХХІ століття”). – К., 1994.
5. Концепція національного виховання. – К., 1994.
6. Максимюк С.П. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Кондор. 2005.
7. Підласий І. Формування професійного потенціалу як мета підготовки вчителя // Рідна школа. – 1998. – № 1.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. – Вибрані твори: в 5 –ти томах. К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 278с.Вибрані твори: у 5 т. – К., 1976.
9. Українські народні прислів'я та приказки. – К., 1984. – 235с.
10. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання // Вибр. пед. Твори: У 2т. – К., 1983.
11. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002.

Тема 12. Зміст процесу виховання. Цінності сучасного українського виховання.

1. Зміст виховання.
2. Цінності сучасного українського виховання
3. Завдання і зміст громадянського виховання.
4. Розумове виховання. Шляхи, засоби, методи розумового виховання.
5. Моральне виховання, його завдання і зміст. Шляхи і засоби морального виховання.
6. Зміст і завдання естетичного виховання. Фізична культура як засіб естетичного виховання.
7. Фізичне виховання в загальній системі виховання. Завдання, зміст і шляхи реалізації фізичного виховання.
8. Завдання та методи трудового виховання.
9. Екологічне виховання.
10. Статеве виховання.
11. Особливості сімейного виховання.

Опорні поняття: *зміст виховання, кодекс цінностей виховання, громадянськість, громадянське виховання, розумове виховання, інтелект, науковий світогляд; мораль, моральне виховання, моральні цінності, моральна свідомість, моральне переконання; естетичне виховання, фізичне виховання, здоровий спосіб життя; трудове виховання, екологічне виховання, статеве виховання.*

1. Зміст виховання.

Виховний процес являє собою струнку систему, яка складається з певних елементів (компонентів виховного процесу), має структурні складові – мету і завдання, зміст і методику організації виховного процесу, а також його результати та корекцію, відповідні його функціям. При цьому мається на увазі динамічна система з тенденцією до постійного саморозвитку і самовдосконалення. Всі ці елементи створюють цілісність і діють у комплексі.

Цілісність і комплексність – закономірні властивості виховного процесу, об'єктивно існують настільки, наскільки суспільство має потребу у вихованні молодого покоління. Звідси об'єктивно існує єдність навчання, виховання, розвитку і самовдосконалення вихованців, єдність їхньої самосвідомості та поведінки, змістового і процесуального аспектів цього процесу, всебічний розвиток особистості вихованця у цьому процесі та формування громадянина

Зміст виховання в українському суспільстві має відповідати таким вимогам: а) забезпечення формування особистості, яка ідентифікує себе як громадянина України; б) врахування реальних можливостей виховного процесу конкретних освітньо-виховних систем; в) забезпечення всебічного й гармонійного розвитку особистості вихованця; г) забезпечення єдності навчання, виховання, розвитку й самовдосконалення вихованців; д) забезпечення підготовки юних громадян України до майбутньої творчої діяльності та формування їхньої активної життєвої позиції.

У процесі аналізу поглядів на зміст виховання, необхідно наголосити на двох основних підходах до цієї проблеми.

1. Зміст виховання нині визначається *кодексом цінностей* сучасного українського виховання (за *О.Вишневським*), а тому, враховуючи його структуру, можемо говорити, що він включає шість аспектів:

- *абсолютні, вічні цінностей* (аспект, що впливає з потреб вселюдського життя і ґрунтується на абсолютних цінностях);
- *основні національні цінності* (аспект, що впливає з потреб національного життя і процесів державотворення);
- *основні громадянські цінності* (аспект, що впливає з потреб побудови демократичного суспільства);
- *цінності сімейного життя* (аспект, що впливає з потреб побудови міцної сім'ї);
- *цінності особистого життя* (аспект, що впливає з потреб окремої людини);
- *валео-екологічні цінності* (аспект, що впливає з потреб дбайливого ставлення до власного здоров'я і до здоров'я довкілля).

Він зорієнтований на розвиток в людині *шести головних (універсальних) груп якостей*: моральності, патріотизму, демократизму, родинності, характерності, природосвідомості.

2. Другий підхід відображає в єдності загальну мету й завдання, складаючись із таких основних компонентів:

- *громадянське виховання*: формування громадянськості, яка дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною;

– *розумове виховання*: озброєння учнів знаннями основ наук, формування наукового світогляду та національної самосвідомості, оволодіння основними мислительними операціями, вироблення умінь і навичок культури розумової праці;

– *моральне виховання*: формування в учнів загальнолюдських норм гуманістичної моралі (добра, взаєморозуміння, милосердя, віри у творчі можливості людини), моральних понять, поглядів, переконань, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки, культури спілкування, культивування інтелігентності;

– *трудове виховання*: ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва, практична й психологічна підготовка їх до праці, свідомого вибору професії;

– *естетичне виховання*: формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, вироблення вмінь і навичок приносити в життя красу, розвиток в учнів творчих здібностей;

– *фізичне виховання*: виховання здорової, гармонійно розвиненої особистості, підготовка до фізичної праці, захисту Батьківщини .

Крім цих базових компонентів, до змісту включено також *правове, економічне, екологічне, статеве* та інші напрямки виховання в національній школі.

На нашу думку, обидва підходи є заслуговують на увагу, але перший підхід – орієнтація на цінності людського життя – скерований на виховання внутрішнього ставлення особистості до оточуючого світу, людей, самої себе (загальнолюдські, громадянські, моральні, родинні та інші вартості, які повинні бути властивими кожній вихованій людині); другий підхід окреслює провідні напрями, які необхідно реалізувати в процесі виховання.

Г.Сковорода був прихильником триєдиного підходу до визначення змісту виховання. Він вважав, що рушійною силою людської діяльності є думка. Тому й першим об'єктом виховання має бути розум людини. Проте одного тільки розвитку розуму, одного тільки збагачення його знаннями не досить, бо самі по собі знання ще не становлять доброчесності. Засвоєння знань треба поєднувати з формуванням високих моральних якостей, без яких навчання буде штучним, удаваним, фальшивим. Правильне виховання – в єдності істини і доброчесності, знань і високих поривань. Тому другим об'єктом виховання є серце людини. Якщо виховання розумових здібностей – звернення до інтелекту, то виховання моральних якостей – звернення до серця. Треба виховувати, вважав *Г. Сковорода*, чесність, поміркованість, працелюбність, стриманість, зневагу до житейських спокус, до багатства, чинів, моди, лицемірства. Важливим елементом педагогіки *Г.Сковороди* є вимога виховання волі. Не досить мати розвинутий розум і працювати відповідно до «сродности», потрібна ще єдність думки і вчинку, слова і діла. А з цього виникає необхідність розвитку і зміцнення волі, яка допомагає людині реалізувати розумне начало у своїй діяльності, протиставляти недостойним пристрастям, негідним пориванням, плотським інстинктам високі прагнення.

Єдність розуму і волі, думок, слів і дій— це природне, натуральне «супружество» — зазначав український філософ..

Слід зазначити, що однією із важливих особливостей сучасної української системи виховання є перехід до подолання авторитарно-командного стилю у ставленні до учнів.

Все більш пріоритетним стає *гуманістичне виховання* — створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності. Тому нині сучасна національна школа прагне створити найсприятливіші умови для самореалізації і розвитку кожної дитини і є особистісно-зорієнтованою на стимулювання внутрішньої потреби кожного учня до самореалізації як в індивідуальному, так і суспільному плані.

2. Цінності сучасного українського виховання.

В Україні історично склалося так, що вихованню дітей приділялась величезна увага. Мудрий український народ каже: «Виховуй дитя, доки воно поперек лави лежить». А це означає, що вихованням дитини слід займатися від дня її народження, щоб потім не було пізно. І це справедливо. Виховати людину-громадянина, якій притаманні усі громадянські чесноти, а саме: чесність, порядність, доброта, працелюбство, сміливість, патріотизм, людяність, сумління, відповідальність, вимогливість та інші позитивні риси характеру завжди в українців було справою честі кожного батька-матері та кожного педагога. Тому в процесі виховання дітей в українців ніколи не було сторонніх, байдужих, далеких людей, а виховували дітей всією громадою, хоч основна роль відводилась сім'ї і школі.

Сьогодні час докорінно змінився, але залишається історія роду і держави, де тисячоліттями жила українська нація, в якій є свої традиції та звичаї, є нове сьогодення. І нині дітей так само, як і колись в усі часи, треба виховувати і вчити, прищеплювати певні поняття, розвивати їхні почуття, вміння, здібності, навички та добрі звички, щоб вони вирости гідними людьми, громадянами свого суспільства. Але це вже сучасні діти, які прийшли у новий, змінений світ сьогодні, у вік розвиненої науки і техніки. Тому й сама система виховання щоразу змінюється і нема точного рецепту, а є у кожного свій метод, який ґрунтується на вартостях, переконаннях та досвіді попередніх поколінь, на народній мудрості, народній педагогіці, яка перевірена часом.

За визначенням О. Вишневського «етнічного українця — незалежно від того, якою мовою він тепер послуговується, — прийнятними і морально обов'язковими є всі вартості українського національного виховання. Що стосується представників національних меншин — росіян, поляків, болгар та ін., то вони повинні мати право і можливість реалізувати свої власні національно-культурні потреби: спілкуватися рідною мовою, дотримуватися своїх

звичаїв, а за умов компактного поселення, — вчити своїх дітей у школі рідною для них мовою. Таке право закріплюється в Конституції України і підтримується державою. Проте воно: а) не повинно суперечити інтересам титульної нації, для якої ця земля є єдиною територією державного самовизначення; б) повинно узгоджуватися зі статусом громадянина, якщо представник національної меншини приймає українське громадянство».

Педагог пропонує Кодекс вартостей українського виховання, який визначає зміст усієї виховної системи :

Кодекс вартостей сучасного українського виховання

Абсолютні, вічні вартості та їх антиподи:

Добро:

Віра, надія, любов, доброта, чесність, справедливість, щирість, гідність, милосердя, прощення, досконалість, краса, свобода, нетерпимість до зла, великодушність, оберігання життя, мудрість, справедливість, шляхетність.

Зло: зневага, атеїзм, безнадія, ненависть, жорстокість, нечесність, несправедливість, лукавство, самоприниження, байдужість, злопам'ятність, Недолугість, потворність, неволя, пристосуванство, бездушність, вбивство, безглуздя, підлість.

Основні національні вартості.

Українська ідея.

Державна незалежність України.

Самопожертва в боротьбі за свободу нації.

Патріотизм, готовність до захисту Батьківщини.

Єдність поколінь на основі віри в національну ідею.

Почуття національної гідності.

Історична пам'ять.

Громадська національно-патріотична активність.

Пошана до державних та національних символів, до Державного Гімну.

Любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій.

Пошана до Конституції України.

Підтримка владних чинників у відстоюванні незалежності України та розбудові атрибутів державності.

Орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави і розвиток народного господарства.

Прагнення побудувати справедливий державний лад.

Протидія антиукраїнській ідеології.

Готовність стати на бік народів, які борються за національну свободу.

Сприяння розвитку духовного життя українського народу.

Дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи.

Увага до зміцнення здоров'я громадян України.

Основні громадянські цінності

Прагнення до соціальної гармонії.

Відстоювання соціальної і міжетнічної справедливості.

Культура соціальних і політичних стосунків.

Пошана до закону.

Рівність громадян перед законом.

Самовідповідальність людини.

Права людини - на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність можливостей тощо.

Суверенітет особи.

Право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі у політичному житті, проведення зборів, самовираження тощо.

Готовність до захисту індивідуальних прав і свобод.

Обов'язки, що випливають із прав і свобод інших людей.

Пошана до національно-культурних цінностей інших народів.

Повага до демократичних виборів і демократично обраної влади.

Толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним цінностям.

3. Завдання і зміст громадянського виховання

Одним із найактуальніших завдань сучасної освіти і виховання в Україні є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком щодо розкриття творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів.

Громадянське виховання стало невід'ємною частиною освітнього процесу в Україні. У «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» зазначено, що домінантною основою розвитку українського суспільства є

виховання «свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури»

Як зазначено в педагогічному словнику: *«Громадянськість – це усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства і почуття відповідальності за їх становище»*. Звідси, громадянське виховання спрямоване на формування особистості, яка відповідально ставиться до власних громадянських обов'язків, глибоко усвідомлює, що від її дій залежить як і власне життя, так і доля близьких людей, народу й держави. Отже, в процесі громадянського виховання формується громадянин держави, від суспільної активності якого залежатиме доля нашої країни, її майбутнє.

Ідеї громадянського виховання завжди були актуальними для педагогічної еліти України. Відомі українські діячі В. Антонович, М. Драгоманов, Б. Грінченко, С. Русова, М. Грушевський, І. Огієнко, Г. Ващенко, В.Сухомлинський та багато інших звертали увагу у своїх працях на особливе значення формування громадянської свідомості підростаючої особистості.

Славетний український педагог В. Сухомлинський перший (за радянських часів) звернувся до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми. У його педагогічній праці «Народження громадянина» формування громадянськості розглядається на основі людяності, гуманізму. Першочерговою умовою формування рис громадянина педагог вважав організацію емоційно насиченого, діяльного (з трудовою основою) життя школи, розвиток громадянської активності кожного індивіда в контексті діяльного життя шкільного колективу. Він визначив підлітковий вік як особливо важливий для формування громадянина і твердив, що риси громадянина виховуються безліччю впливів педагогічного характеру й некерованими соціальними впливами.

Безперечно, у процесі громадянського виховання провідне місце належить освітній складовій, яка доповнюється й розширюється вихованням у дусі громадянськості. Це поняття об'єднує в собі громадянську, політичну соціалізацію та здатність долучати до цього процесу моральні цінності.

Школа здійснює громадянське виховання учнів цілеспрямовано і системно. Виховання громадянськості – це формування активної громадянської позиції особистості, громадянського самовизначення, усвідомлення внутрішньої свободи і відповідальності за власний політичний і моральний вибір. Все це вимагає наявності специфічних морально-психологічних якостей: громадянську мужність, сміливість, чесність, порядність, вміння відстоювати свою точку зору. Ці та інші якості мають формуватися батьками, вчителями, громадськістю.

Академік АПН України О. Сухомлинська наголошує, «що виховання громадянських якостей – це емоційно-почуттєве прилучення дітей до різних форм знання, розуміння, діяльності й поведінки, спрямованих на прояви громадянськості. До громадянських якостей належать: любов до свого народу, краю, вітчизни, толерантність, демократизм, громадянська свідомість, громадянська гідність, громадянський обов’язок, громадянська відповідальність, громадянська мужність, громадянська діловитість, працелюбність, повага до законів держави, чужої думки тощо».

Базуючись на політичній та правовій діяльності громадянського суспільства, морально-етичні імперативи і цінності виступають головними аспектами громадянського виховання:

повага до Конституції, законів української держави, прийняття у ній правових норм, сформована потреба в їх дотриманні, висока правосвідомість;

патріотична самосвідомість, громадянська відповідальність і мужність, суспільна ініціативність й активність, готовність працювати для розвитку Батьківщини;

досконале знання і володіння державною мовою, постійна турбота про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя і побуту;

повага до батьків, свого родоводу, до традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього як його представника, спадкоємця і наступників;

гуманність, шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв національних меншин, які проживають в Україні, висока культура міжнаціонального спілкування;

дисциплінованість, працьовитість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу, екологію;

фізична досконалість, моральна чистота, висока художньо-естетична вихованість»

Нині ми звертаємо увагу на те, що виховання громадянина має бути спрямоване передусім на розвиток патріотизму — любові до свого народу, до України. Важливою якістю українського патріотизму має бути турбота про благо народу, сприяння становленню й утвердженню України як правової, демократичної держави, готовність відстояти незалежність Батьківщини.

З патріотизмом органічно поєднується національна самосвідомість громадян, яка ґрунтується на національній ідентифікації: вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності; історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов’ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією

Одним з головних показників громадянської зрілості є збереження української мови, ґрунтовне володіння нею.

Найважливішою складовою громадянської свідомості є моральність особистості. Вона містить такі гуманістичні риси, як доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність,

совість, чесність, повага, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повага і любов до своїх батьків, роду. Названі якості визначають культуру поведінки особистості.

Значне місце в змісті громадянського виховання займає формування культури поведінки особистості, що виявляється в сукупності сформованих соціально значущих якостей особистості, що ґрунтується на нормах моралі, закону, вчинків людини. Культура поведінки виражає, з одного боку, моральні вимоги суспільства, закріплені в нормах, принципах, ідеалах закону, а з іншого — засвоєння положень, що спрямовують, регулюють і контролюють вчинки та дії людини.

Процес громадянського виховання особистості значною мірою зумовлюється змістовими характеристиками освітніх предметів, які сприяють оволодінню системою знань про людину та суспільство. Крім того, оволодіння системою знань формує здатність усвідомлювати місце своєї спільноти серед інших спільнот світу, норми міжнародного спілкування та взаємодії.

У Концепції громадянського виховання особистості підкреслюється, що весь освітній процес у закладах освіти має бути насичений різними аспектами громадянського виховання. Проте особлива роль тут належить предметам соціально-гуманітарного циклу, а саме: історії, географії, природознавству, суспільствознавству, літературі як українській, так і світовій. До них долучаються й предмети художньо-естетичного циклу, а також ті, що входять до шкільного компонента освіти.

Сьогодні як ніколи важливо спрямовувати дітей і молодь на вибір громадянсько-національних ідеалів та ціннісних орієнтацій у їхньому житті.

Політичні, економічні, соціальні зміни, що нині відбуваються в Україні, поставили під сумнів традиційний підхід до громадянського виховання учнівської молоді, який забезпечував здебільшого інформаційну насиченість. Тобто передбачав виховання інформованого, але пасивного виконавця.

Ми стали свідками докорінних змін, що відбулися в Україні за останні роки і зрозуміли, такою, якою була Україна до листопада 2014 року, вона вже не буде.

Мільйони людей у світі дізнались про Майдан Незалежності і Небесну сотню, про мужніх захисників української державності і ворожу сутність «північного сусіда». Зараз, коли дуже гостро стоїть питання єдності і цілісності України як суверенної держави, слід переосмислити багато понять — державність, духовність, громадянськість, совість, відповідальність тощо. Усі вони перебувають у тісному взаємозв'язку.

Тож постає необхідність у формуванні нового типу громадянина, не тільки обізнаного, а й активного, здатного набувати необхідних навичок громадянської активності та соціальної взаємодії, брати участь у вирішенні суспільно значущих завдань своєї громади,

країни.

4. Розумове виховання. Шляхи, засоби, методи розумового виховання.

Розумове виховання — цілеспрямована діяльність педагогів спрямована на розвиток інтелектуальних здібностей і мислення учнів з метою прищеплення культури розумової праці. *Інтелект* (від лат. intellectus – пізнання, розуміння, розум) – це суб'єктивна здатність живих істот здійснювати доцільно орієнтовану діяльність, що дає змогу особистості забезпечувати активну діяльність у природному і соціальному середовищі.

Основним завданням розумового виховання є озброєння учнів знаннями основ наук та формування на їх основі наукового світогляду. Важливе значення мають також оволодіння основними мисленнєвими операціями (аналізом, синтезом, порівнянням, узагальненням та ін.) і вироблення вмінь та навичок, культури розумової праці. Ці завдання вирішують передусім у навчальному процесі.

Особливе значення для розумового виховання має формування наукового світогляду.

Науковий світогляд — цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до навколишньої дійсності й самої себе. Зміст наукового світогляду становлять погляди і переконання, що сформувалися на базі знань про природу та суспільство й стали внутрішньою позицією особистості. «Переконання — вважав В. Сухомлинський, — це не лише усвідомлення людиною істинності світоглядних та моральних понять, а й особиста її готовність діяти відповідно до цих правил і понять. Переконаність ми спостерігаємо тоді, коли діяльність людини мотивується світоглядом, коли істинність того чи іншого поняття не тільки не викликає в людини сумнівів, а й формує її суб'єктивний стан, її особисте ставлення до істини».

Найбільш загальними критеріями сформованості світогляду є:

глибина наукових знань, їх об'єднаність в цілісну систему, яка пояснює сутність і закономірності явищ природи, суспільства, мислення;

розвинена здатність діалектичного осмислення дійсності, вдосконалення світогляду, що виявляється в умілому аналізі школярами нових для них явищ, суспільних подій, творів мистецтва;

прояв соціальної активності, емоційно-вольової громадської цілеспрямованості, спрямованості діяльності втілення ідеалів в житті.

Науковий світогляд виявляється у поведінці людини і визначається не тільки наявністю у свідомості наукових понять, законів, теорій, а й готовністю обстоювати свої ідеали, погляди, переконаність у правильності своєї щоденної поведінки, діяльності.

У навчальному процесі закладено великі можливості для формування наукового світогляду. Кожна наука вивчає закономірності явищ певної сфери об'єктивного світу, і відповідно кожний навчальний предмет робить свій внесок у формування наукового світогляду. Так, предмети природничого циклу сприяють формуванню системи понять про явища і процеси дійсності, про її закономірності, виховують активне перетворювальне ставлення до природи. Вивчення гуманітарних дисциплін знайомить з етапами розвитку різних цивілізацій, сутністю явищ, що в них відбувалися, сприяє формуванню наукових поглядів на розвиток суспільства, розумінню змісту життя, визначенню мети діяльності, спрямованості своєї поведінки.

Ефективність розумового виховання значною мірою залежить від багатьох чинників, а саме:

- уміння педагога виділити в навчальному предметі світоглядні твердження, ідеї, закони, закономірності, концепції й реалізувати їх під час навчання;

- дотримання принципу міжпредметних зв'язків як фактора єдності та взаємозв'язку явищ, процесів реального світу;

- оволодіння учнями аналізом, синтезом, порівнянням, узагальненням, вироблення навичок аргументувати свої думки, відстоювати свої світоглядні позиції;

- залучення учнів до активної громадської діяльності з метою зміцнення єдності світогляду і поведінки;

- своєчасне коригування відхилень у поведінці окремих учнів;

- відповідність світоглядної позиції педагогів і батьків потребам суспільства.

Успішне формування світогляду учнів можливе за умови, якщо вчитель добре знає не лише свій предмет, а й суміжні навчальні дисципліни. Такий підхід дає змогу розкрити наукову картину світу, показати його єдність.

У процесі розумового виховання загальноосвітня школа має сформувати в учнів такі навчальні вміння: читати, писати, слухати, працювати з підручником, усно формулювати і висловлювати свої думки, порівнювати, узагальнювати, співставляти, аналізувати, робити висновки.

Навчальні вміння мають доповнюватися культурою розумової праці — здатністю раціонально організувати розумову працю, чергувати її з відпочинком, поступово починати роботу, працювати в оптимальному ритмі.

Процес розумового виховання людини супроводжує її впродовж усього життя. Можна виділити такі шляхи (напрями) розумового виховання:

стихійне сприйняття явищ і процесів навколишньої природної та соціальної дійсності людиною з раннього віку;

навчання в загальноосвітніх навчально-виховних закладах, де відбувається оволодіння основами наук;

навчання у професійних навчальних закладах;

користування джерелами засобів масової інформації (книги, газети, журнали, радіо, телебачення);

участь людини у продуктивній праці;

залучення учнів до позакласної та позашкільної виховної роботи;

організація досвіду поведінки особистості в соціальній діяльності;

включення людини до системи самоосвіти.

Правильно організоване навчання, що передбачає залучення всіх учнів до активної пізнавальної діяльності й використання спеціальних завдань на розвиток мислення, позитивно позначається на інтелектуальному розвитку і вихованні школярів.

5. Моральне виховання, його завдання і зміст. Шляхи і засоби морального виховання.

Мораль — це одна із форм суспільної свідомості, система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми за будь-якої ситуації на демократичних засадах.

У складному процесі формування всебічно розвиненої особистості чільне місце належить моральному вихованню.

Моральне виховання — це виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. В основу змісту морального виховання покладено загальнолюдські морально-духовні цінності.

Загальнолюдські моральні цінності — це набуті попередніми поколіннями незалежно від расової, національної чи релігійної належності морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки та життєдіяльності окремої людини або певних спільнот.

Виходячи із загальнолюдського змісту моральності, можна сказати, що загальнолюдська мораль — це не сукупність незмінних норм і принципів, що споконвіку відомі кожній людині або спільноті, а система, яка поповнювалась, розширювалась, змінювалась протягом віків, збагачуючись новими критеріями, новим смислом. Так створювались національні моральні цінності.

Національні моральні цінності — це історично зумовлені і створені народом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди, практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, але вирізняються національними проявами, своєрідностями у поведінці і є основою соціальної діяльності людей певної етнічної групи. Наприклад, у християнському світі загальнолюдські цінності виокремлені в Біблії як заповіді Божі: «Шануй свого батька та матір свою... Не вбивай! Не чужолож! Не кради! Не свідчи неправдиво проти ближнього свого! Не бажай дружини ближнього свого! Не бажай дому ближнього свого, ані поля, ані раба його, ані невільника його, ані осла його, ані всього, що є в ближнього твого!» та ін.

Сьогодні як ніколи організація життєдіяльності молоді потребує безпосереднього впливу на неї і взаємодії з нею. Це має стати своєрідним фундаментом, на якому базується і діяльність, і спілкування, і стосунки, і поведінка молодих людей. Соціальний розвиток сучасної молоді потребує рішучого переведення його з позиції виконавця у позицію активного учасника, співавтора, автора і співвиконавця всього виховного процесу. Адже відома істина стверджує, що бездумний виконавець ніколи не стане господарем ситуації.

Головною *метою* морального виховання на сучасному етапі є цілеспрямований свідомий процес формування гармонійної особистості, що включає гуманність, працелюбність, чесність, правдивість, дисциплінованість, почуття відповідальності, власної гідності, виховання патріотизму, любові до Батьківщини. На цій основі формуються особистісні риси людини, які включають в себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Перед моральним вихованням поставлено такі *завдання*:

- оволодіння особистістю правилами та нормами моральної поведінки;
- розвиток почуттів;
- формування переконань;
- формування умінь і навичок моральної поведінки.

В реальному житті нашого суспільства наступив той період, коли необхідно усвідомити, якщо не буде вирішена проблема розвитку і становлення моральної особистості молоді, то ні про які перетворення в нашому реальному житті не може бути й мови. При цьому доцільно уникати однобічного підходу до визначення цілей і змісту виховання, який передбачає і однобічний характер виховної діяльності.

Важливо задіяти в моральному вихованні можливості усіх соціальних інституцій, а саме:

сім'ї, де закладаються підвалини всіх моральних ставлень людини до суспільства, праці, інших людей, формуються моральні цінності дитини;

педагогічну діяльність дошкільних виховних закладів;
діяльність загальноосвітніх навчально-виховних закладів (шкіл, ліцеїв, гімназій);
діяльність професійних навчально-виховних закладів (професійно-технічних училищ, коледжів, вищих навчальних закладів);
засобів масової інформації;
діяльність мистецьких закладів (театрів, музеїв, клубів тощо);
соціально-виробничу діяльність на підприємствах, в організаціях тощо.

В процесі морального виховання важливими є розуміння наступних категорій: моральна свідомість, переконання, спрямованість.

Моральна свідомість – одна із сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні відношення і регулює моральний бік діяльності людини. Тому моральність людини залежить від усвідомленості кожною особистістю сутності її дій відповідно до моральних норм у суспільстві. На цих засадах ґрунтується громадянська відповідальність, її переконання.

Моральні переконання – це внутрішньо прийняті особистістю, укорінені в її свідомості уявлення і поняття про добро і зло, про правильні і неправильні моральні відносини; це, інакше кажучи, стійкі, тверді погляди людини на свою власну поведінку і поведінку інших людей.

Моральна спрямованість – стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах.

В.О. Сухомлинський, розвиваючи ідеї загальнолюдських моральних цінностей як основи формування духовності людини, визначив своєрідну програму морального виховання школярів:

«1. Ти живеш серед людей, не забувай, що кожен твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, які тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки, запитуючи сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре.

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.

3. Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь. Нероба, дармоїд — це трутень, що пожирає мед працюючих бджіл. Навчання — твоя перша праця. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу.

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним. Допмагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикрості. Поважай і шануй матір і батька — вони дали

тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

5. Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство».

Засобами морального виховання виступають соціальна діяльність батьків, сімейний побут; засоби масової інформації; книги; природне середовище; національні звичаї, традиції, обряди; мова; усна народна творчість; засоби мистецтва тощо.

У моральному, як і будь-якому іншому вихованні не можна абсолютизувати або недооцінювати жодного із засобів. Тільки оптимальне їх поєднання з урахуванням індивідуальних особливостей учнів забезпечить очікуваний результат. Головне — забезпечити цілеспрямованість, єдність й узгодженість дій усіх соціальних інституцій, які мають вплив на особистість.

6. Зміст і завдання естетичного виховання.

Фізична культура як засіб естетичного виховання.

Естетичне виховання — формування в особистості здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності.

Естетичне виховання спрямоване на формування в людини гуманістичних якостей, здатності відчувати і розуміти красу, жити за її законами.

Естетичне виховання покликане ознайомити людину із загальними закономірностями художнього освоєння дійсності, сутністю і формами відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, роллю мистецтва в розвитку суспільства.

Серед найголовніших *завдань* естетичного виховання виокремлюють:

формування естетичних понять, поглядів, переконань, здатність розуміти прекрасне, правильно, естетично оцінювати факти, явища, процеси;

виховання естетичних почуттів, уміння отримувати насолоду від сприймання прекрасного в навколишній дійсності та мистецтві;

виховання любові до природи

формування потреби і здатності створювати прекрасне в житті та мистецтві на основі розвитку власних творчих здібностей.

У естетичному вихованні молоді використовують різні джерела прекрасного: образотворче мистецтво, музику, літературу, театр, кіно, архітектуру тощо. Так, під час

сприйняття картини або скульптури дитина не лише пізнає світ, а й фантазує, формує, «домальовує» подумки зображене, бачить на картині події, образи, характери.

Чільне місце у формуванні прекрасного посідає музика, яка, відображаючи дійсність за допомогою мелодій, інтонацій, тембру, впливає на емоційно-чуттєву сферу людини, її поведінку.

Важливим джерелом є художня література. Головним виразником естетики в літературі є слово. На думку К. Ушинського, слово як засіб вираження в літературному творі набуває подвійної художньої сили. Словесний образ має ще й понятійну основу і сприймається насамперед розумом. Тому література — важливий засіб розвитку інтелекту учнів.

Цінність театру, кіно, телебачення як засобів естетичного виховання у тому, що вони поєднують у собі елементи багатьох видів мистецтва: літератури, музики, живопису, танцю. Проте, в останні роки телемережа українських каналів потерпає від засилля чужомовних програм. На жаль, багато телепередач, що транслюються українською мовою, є низького гатунку і не мають ніякого естетичного забарвлення..

Сьогодні предметом обговорення з естетичних позицій повинна стати і діяльність школярів: гідні вчинки учнів, їх успіхи в навчанні, праці, спортивній, громадській, художній діяльності. Предметом захоплення повинні стати також героїчні вчинки людей, краса їх взаємин, духовне багатство, моральна чистота й фізична досконалість.

Особливим фактором естетичного виховання є природа. Як зауважував В. О. Сухомлинський, «розглядаючи квітку чи окрему пелюстку, крильце метелика чи пушинку тополі, дитина не повинна забувати глобальну істину: природа — це єдине ціле, якому притаманна гармонія взаємозв'язків і залежностей, яке є джерелом і суттю життя». Учитель має показати дитині красу природи в розмаїтті та гармонії барв, звуків, форм, закономірній зміні явищ.

Естетичне виховання зорієнтоване на формування естетичної свідомості та естетичної поведінки особистості.

Естетична свідомість — одна з форм суспільної свідомості, що реалізується через художньо-емоційне освоєння дійсності у формі естетичних почуттів, переживань, оцінок, смаків, ідеалів. Естетичні почуття є особливими почуттями насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне у навколишній дійсності та творах мистецтва.

Естетичний смак є здатністю людини правильно оцінити прекрасне, відрізнити прекрасне від потворного.

Естетичний ідеал — уявлення людини про прекрасне в абсолютному його вираженні.

Естетична свідомість, естетичні почуття, смаки, ідеали, переживання тощо, взаємодіючи між собою, зумовлюють естетичну поведінку, яка є втіленням прекрасного у конкретних вчинках людини.

Засобом естетичного виховання є *фізична культура* як особливий вид культури, в якому поєднані соціальне і біологічне, духовне і матеріальне. Свої функції, що розвивають і формують особистість, фізична культура найбільш повно реалізує через систему фізичного виховання. В процесі занять фізичними вправами в контексті зв'язку з естетичним вихованням можна вирішувати такі завдання:

- виховувати здатність сприймати, відчувати й оцінювати красу в сфері фізичної культури та в інших галузях її прояву;
- формувати естетично зріле прагнення до фізичної досконалості;
- формувати естетику поведінки і міжлюдських стосунків у фізкультурній діяльності;
- виробляти активну позицію в утвердженні прекрасного, непримиренності до потворного, бридкого.

Головними засобами естетичного виховання в процесі занять фізичними вправами є:

- краса фізичної зовнішності людини: правильна будова тіла, гармонійний розвиток мускулатури, природна витонченість постави, пластична виразність тіла;
- цілеспрямовані досконалі рухи;
- складнокоординаційні рухи, розміреність зусиль, динаміка ритмів та інші риси раціональних рухових дій;
- гімнастичні виступи, спортивні змагання, фізкультурні паради, які за силою естетичного впливу межують з мистецтвом;
- естетичні елементи навколишнього природного середовища в якому проходять заняття;
- сама атмосфера та умови занять (одяг, музика, хореографія, пісні, злагоджені дії, художнє оформлення споруд, гігієнічні умови).

Для вирішення завдань естетичного виховання у процесі занять фізичними вправами слід забезпечити відповідну естетичну спрямованість у застосуванні засобів і методів педагогічного впливу, підкреслюючи естетичні властивості фізичної культури, концентруючи на них увагу. Великої уваги в цьому плані необхідно надавати естетичній оцінці дій учителя й учнів, досконалості показу вправ, практичному привчання до пошуку і творчості, зв'язку фізичних вправ з образотворчим мистецтвом, скульптурою, музикою тощо.

У процесі засвоєння цінностей фізичної культури досягнуті показники фізичної досконалості повинні втілюватись як прекрасне в самій людині, адже гуманна суть естетики розкривається у красі людських вчинків і взаємостосунків.

7. Фізичне виховання в загальній системі виховання. Завдання, зміст

і шляхи реалізації фізичного виховання.

Поряд із розумовою, трудовою діяльністю фізична краса, фізичне здоров'я поцінуються найвище. У прислів'ях та афоризмах народ висловлював своє особливе ставлення до фізичної досконалості людини: «Без здоров'я немає щастя», «Найбільше багатство в світі — то здоров'я», «Здоров'я людини — багатство країни», «Як дитина бігає і грається, то й здоров'я усміхається, «Над здоров'я нема старшого, « Найбільше щастя в житті – здоров'я», « Не просімо хліба у Бога, а просімо здоров'я », «Сила без голови шаліє, а розум без сили міліє» .

Упродовж століть народ створював своєрідну систему фізичного виховання, яка передбачала турботу про здоров'я дитини через рухову активність, набуття гігієнічних вмінь та навичок, загартування природою, фізичну працю тощо.

Розуміння необхідності фізичного виховання висловлювали у своїх педагогічних теоріях видатні стародавні філософи Платон, Арістотель, Демокріт. «Батько медицини», засновник власної медичної школи Гіппократ стверджував: «Гімнастика, фізичні вправи, ходьба повинні міцно увійти до повсякденного побуту кожного, хто хоче зберегти працездатність, повноцінне і радісне життя». Видатний педагог сучасності В. О. Сухомлинський писав: «Заняття фізкультурою та спортом відіграють певну роль у всебічному розвитку учнів лише тоді, коли вся виховна робота пройнята турботою про здоров'я».

Сучасна вітчизняна педагогіка ставить фізичне виховання на високий щабель поруч із вихованням розумовим, моральним, духовним тощо.

Повноцінний фізичний розвиток, зміцнення здоров'я, гармонія тіла і духу вихованця й природи мають лежати в основі фізичного виховання.

У фізичному вихованні традиційно виокремлюють такі напрями:

- життєдіяльність у сім'ї, де мають бути закладені генетичні основи формування фізичного здоров'я дитини, забезпечення умов для фізичного розвитку, набуття дитиною перших навичок гігієни, приклад батьків у дотриманні правил здорового способу життя;
- виховання у дошкільних закладах, де з урахуванням вікових та статевих відмінностей дітей формуються початкові елементи фізичної культури дошкільників;
- навчання у загальноосвітніх закладах I – III ступенів, де школярі охоплені системою занять та заходів, які впливають на формування основ здорового способу життя, набувають поглиблених знань у галузі фізичної культури;
- заняття у позашкільних виховних закладах (дитячо-юнацькі спортивні школи, спортивно-оздоровчі секції, клуби, спортивні гуртки тощо), де проводиться цілеспрямована робота зі

зміцнення здоров'я, розвитку фізичної удосконаленості, спортивних умінь, виховання взаємопідтримки, товарищескості тощо;

- навчання у закладах освіти I – IV рівнів акредитації, де реалізовується світоглядний потенціал фізичного виховання через взаємозв'язок фізкультурно-спортивних занять із професійною спрямованістю вишу;
- участь у продуктивній виробничій діяльності, де фізичне виховання тісно пов'язане з трудовою діяльністю і передусім з фізичною працею

Фізичне виховання покликане розв'язати такі завдання:

формування в учнів знань про здоров'я, здоровий спосіб життя, безпечну поведінку, фізичну культуру, фізичні вправи, взаємозв'язок організму людини з природним і соціальним оточенням;

формування та розвиток навичок базових загально розвиваючих рухових дій;

розвиток в учнів активної мотивації дбайливо ставитися до власного здоров'я і займатися фізичною культурою, удосконалювати фізичну, соціальну, психічну і духовну складові здоров'я;

виховання в учнів потреби у здоров'ї, що є важливою життєвою цінністю, свідомого прагнення до ведення здорового способу життя ;

розвиток умінь, самостійно приймати рішення щодо власних вчинків; використання у повсякденному житті досвіду здоров'язбережувальної діяльності для власного здоров'я та здоров'я інших.

Водночас треба пам'ятати, що знання, як і увесь процес фізичного виховання, мають бути індивідуалізовані за обсягом і змістом, а їхнє засвоєння повинно сприяти постановці завдань, які мають значення особисто для кожного учня.

Педагогічний процес фізичного виховання здійснюється через різноманітні форми занять, на яких учні оволодівають предметом фізичної культури, роблячи його своїм надбанням, формуючи і збагачуючи особисту фізичну культуру.

Структура занять з фізичної культури передбачає їхню загальну педагогічну спрямованість і специфічний зміст, який забезпечує вирішення завдань фізичного виховання.

Аналіз педагогічної суті різних форм організації фізичного виховання школярів доводить, що не в кожній з них однаково можуть бути представлені всі складові виховного процесу: навчання фізичних вправ; засвоєння знань із фізичної культури; процес удосконалення фізичних здібностей; спеціалізована підготовка тощо.

На думку професора О. Вишневського, потрібна докорінна перебудова організації фізичного виховання школярів. По-перше, слід кардинально змінити власні погляди на фізкультуру, на фізичний стан, красу людського тіла, не сприймати їх як щось другорядне. Учитель власним прикладом повинен демонструвати важливість фізкультури,

здорового способу життя. По-друге, конче необхідно розвантажити навчальні плани і програми, значно скоротивши інформативне навчання з таким розрахунком, щоб загальна кількість навчальних предметів становила 7 – 10 у початкових класах і 10—12 – у старших, як це характерно для європейських шкіл. Робочий тиждень у такому разі не перевищуватиме 24 – 30 год., включаючи виконання домашніх завдань. Таким чином можна збільшити питому вагу уроків фізичної культури. По-третє, слід відмовитися від традиційних форм і режиму діяльності на уроці, коли діти увесь час сидять майже нерухомо, а вчитель «навіює» їм знання. Тут немає інтенсивної праці дитини, проте є дуже шкідливе для здоров'я сидіння за партою без руху. По-четверте, потрібен повний перегляд концепцій і методики фізкультурної роботи в школі. Вона повинна стати формою активного відпочинку і має працювати на здоров'я, виховання і задоволення фізіологічних потреб дитини.

Головне завдання школи – зберегти, зміцнити, і по можливості, покращити стан здоров'я школярів. Нажаль, велике навчальне навантаження учнів, надмірна гіподинамія, призводять до перенапруження і перевтоми дитини.

Піклування про здоров'я і нормальний фізичний розвиток дітей виступає невід'ємним компонентом роботи сучасної школи й належить до найблагороднішої місії вчителя.

Доречно зауважує М.Стельмахович: «...Де духовно, морально й фізично сильні одиниці, там духовно, морально й фізично сильний народ. Єдине і найпотрібніше: виховання на здорових засадах сучасників і всіх прийдешніх поколінь»

Від гармонії фізичного розвитку, здоров'я й праці залежить багатогранність духовного світу особистості – моральне, інтелектуальне, емоційне, естетичне багатство потреб, запитів, інтересів. Головна мета фізичного виховання зводиться до піклування про формування здорової, гармонійно розвиненої особистості.

8. Завдання та методи трудового виховання.

Трудове виховання – це цілеспрямований процес формування творчої, працелюбної особистості, цивілізованого господаря своєї Батьківщини як під впливом соціального середовища, так і в процесі трудового навчання, спрямованого на вироблення відповідних навичок та умінь професійної майстерності, готовності до життєдіяльності в умовах ринкових відносин.

Праця була і залишається природною потребою людини. Досить слушним є міркування К.Д. Ушинського про вирішальне значення праці у розвитку суспільства: «Якби люди винайшли філософський камінь, то біда була б ще невелика: золото

перестало б бути монетою. А якби вони знайшли казковий мішок, з якого вискакує все, чого душа забажає, або винайшли машину, яка цілком заміняє всяку працю людини..., то сам розвиток людства зупинився б: розпуста і дикість заволоділи б суспільством, саме суспільство розпалося б...: із знищенням необхідності особистої праці історія повинна припинитися».

На новому етапі суспільного розвитку В.О. Сухомлинський, підтримуючи народні традиції в царині виховання, вбачав у праці невичерпне джерело виховання всебічно розвиненої особистості. «Виховну місію школи, — підкреслював він, — ми вбачаємо в тому, щоб праця увійшла в духовне життя особистості, в життя колективу, щоб захоплення працею уже в роки отрочтва й ранньої юності стало однією з найважливіших якостей людини».

Завдання трудового виховання зумовлені загальнолюдськими потребами життя людини в суспільстві та природному середовищі. До них належать:

формування в людини любові до праці як природної потреби, необхідності активної життєдіяльності;

забезпечення соціально-психологічних умов для підтримання і розвитку фізичного та психічного напруження особистості, з метою утримання членів суспільства на достатньому рівні працездатності;

формування у вихованців умінь і навичок у певних видах продуктивної праці;

виховання поваги до людей праці та бережливого ставлення до результатів праці.

Основні шляхи (напрями) трудового виховання такі:

1. Родинно-побутова трудова діяльність, у процесі якої закладаються психологічні основи любові до праці, формуються вміння й навички у різних видах побутової праці, почуття обов'язку та відповідальності. Школа трудового виховання в сім'ї є найважливішим етапом розвитку особистості. Тенденція частини батьків вилучити дітей дошкільного віку із сфери праці взагалі з надією, що вони прилучаться до трудових процесів пізніше, після закінчення школи, помилкова і згубна для розвитку дитини. Вона призводить до інфантилізму особистості. Праця дітей в сім'ї має бути посильною, різноманітною, продуктивною, цікавою, систематичною.

2. Перебування вихованців у дошкільних виховних закладах. Тут усі діти відповідно до програми прилучаються до різних видів трудової діяльності і в них насамперед формуються вміння та навички обслуговуючої праці. Важливо, щоб у дитячих садках була створена атмосфера спільної праці.

3. Заняття в загальноосвітніх навчально-виховних закладах, де вихованці займаються двома основними видами праці — розумовою та фізичною. Навчальними планами й програмами передбачено чітку систему залучення учнів до розумової та фізичної праці впродовж усіх років навчання. Зміст такої праці визначено з урахуванням віку учнів і

соціально-економічних потреб. Проте в переважній більшості фізична праця має навчальний характер, недостатньо уваги приділяється включенню вихованців до системи продуктивної праці, яка є домінантним чинником у формуванні соціальної зрілості особистості.

4. Участь у систематичній продуктивній діяльності.

б. Заняття у професійних навчальних закладах, які забезпечують підготовку людини до активної професійної діяльності відповідно до соціально-економічних потреб держави.

Засоби трудового виховання охоплюють велику кількість предметів, дій, знарядь та ін., які допомагають людині здійснювати певні трудові операції: фізичні зусилля людини, знаряддя праці, обладнання, природні багатства та ін.

Форми трудового виховання вирізняються своєю різноманітністю. До них можна віднести уроки праці, гуртки, студії, трудові десанти тощо.

Важливим завданням школи є поєднання трудового виховання з розумовим, фізичним, естетичним, моральним вихованням. Поєднання навчання з продуктивною працею створює широкі можливості для перенесення знань, отриманих у процесі вивчення основ наук, у сферу практичної діяльності, стимулює здатність до самостійного, творчого вирішення трудових завдань, прищеплення школярам інтересу до науково-дослідницької діяльності.

Уміння працювати в колективі передбачає прагнення працювати спільно, готовність прийти на допомогу іншим, виховує дисциплінованість, почуття відповідальності за спільну справу, високу вимогливість до себе, почуття особистої відповідальності за результати своєї праці перед колективом.

Підготовка школярів до трудової діяльності значною мірою залежить і від правильного фізичного розвитку, у зв'язку з чим особливе значення надається фізичному вихованню дітей і підлітків.

9. Екологічне виховання.

У перекладі з грецької «*екологія*» означає середовище.

Екологічне виховання — систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток екологічної культури особистості.

Існує декілька підходів до визначення суті поняття «екологія». Так у словнику української мови читаємо, що це — «взаємовідношення між організмом і оточуючим середовищем», у словнику іншомовних слів — «це — розділ біології, що вивчає закономірності взаємовідношень тварин, рослин, мікроорганізмів між собою оточуючим середовищем».

Зміст терміну «екологія» за останні роки значно розширився. Тому від суто біологічного його розуміння треба переходити до нового трактування, що передбачає взаємодію з природою, яка становить не безладне поєднання різних живих істот, а досить стійку й організовану систему. А життя та діяльність людини, як і кожного живого організму, відбуваються в умовах певного середовища. Екологія є не що інше, як охорона природи.

Охорона природи – це система науково обґрунтованих заходів, спрямованих на збереження, раціональне використання і відтворення природних багатств країни. Турбота про охорону природи – це, насамперед, піклування про людину, про її цікаве, змістовне життя, повноцінний відпочинок. Г. Ващенко наголошував: «Любов до природи слід виховувати з раннього дитинства. Дітей, що не вміють ще ходити, треба частіше виносити на свіже повітря, щоб вони могли бачити рідне небо, дерева, квіти, різних тварин.

Все це залишається в дитячій душі, осяяне почуттям радості, і покладе основи любові до рідної природи.»

Система екологічного виховання передбачає формування умінь аналізувати явища природи, бережливого ставлення до її багатств як надзвичайно важливого середовища існування людини. Свідоме й бережливе ставлення до природи маємо формувати з дитинства у сім'ї та школі, за умови активного формування екологічної культури та накопичення систематичних знань у цій галузі.

Нині сучасні масштаби екологічних змін створюють реальну загрозу для життя людей. Забруднення атмосферного повітря у багатьох містах України досягло критичного рівня. Катастрофічний стан навколишнього середовища, що нині вже істотно визначає здоров'я людей, тривалість їхнього життя, саму можливість стабільного існування, спонукає щоб всі – дорослі і діти – стали на шлях співробітництва з природою.

В умовах загострення екологічної кризи в Україні і її сьогоденної орієнтації на природоохоронну політику та входження в загальноєвропейську світову систему екологічної безпеки надзвичайно важливу роль має відігравати ефективне екологічне виховання дітей.

Від успішного здійснення екологічної освіти, формування нового екологічного мислення великою мірою залежить майбутній стан природного середовища.

Екологічне навчання і виховання – це психолого-педагогічний процес, спрямований на формування у людини знань наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження і примноження природних ресурсів.

Загальноосвітня школа покликана виховувати у школярів любов до рідного краю, навчати основ охорони навколишнього середовища, науково обґрунтованого використання природних багатств.

Головним *завданням* екологічної освіти сучасної школи можна вважати:

засвоєння наукових знань про взаємозв'язок природи, суспільства і людської діяльності;

розуміння багатогранної цінності природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема;

оволодіння нормами правильної поведінки в природному середовищі;

розвиток потреби спілкування з природою;

активізація діяльності щодо охорони й поліпшення навколишнього середовища.

Між багатством природного середовища і багатством людської чуйності існує глибока внутрішня єдність. Тому всебічний і гармонійний розвиток особистості обов'язково включає в себе формування не лише екологічної свідомості, а й екологічного співчуття.

Людина перебуває у тісному зв'язку з природою. Вона оберігає її. Однак, на догоду своїм забаганкам, саме людина призводить до руйнації гармонію між природою і нею самою. За даними ВООЗ три чверті захворювань людини обумовлені несприятливим станом навколишнього середовища, порушення вікових природних зв'язків внаслідок забруднення продуктами цивілізації та руйнування природних та біологічних екосистем. Це так звані «хвороби цивілізації»: серцево-судинні патології, злоякісні утворення, алергії, захворювання органів дихання тощо. Фахівці Всесвітньої організації охорони здоров'я заявляють, що малорухомий спосіб життя стає однією з десяти причин смерті і непрацездатності людей в усьому світі.

Нейтралізувати шкідливий вплив (або його зменшити) на здоров'я людини найбільш ефективно можна засобами фізичного виховання: спортом, туризмом, рухливими іграми, фізичними вправами та гімнастикою.

Екологічне виховання має стати перетворенням природоохоронної переконаності в неухильну звичку, традицію, у стереотип безпечного для навколишньої природи поведіння особистості, а також перетворити суспільні моральні вимоги у галузі охорони навколишнього середовища в особистості моральні принципи кожної людини.

10. Статеве виховання.

Проблема статевого виховання є однією з найбільш актуальних у загальному контексті основних напрямів виховної роботи. Загальнонауковий рівень методології передбачає орієнтацію в теоретичних основах статевого виховання з боку системно-структурного, діяльнісного та комплексного підходу.

Сутність комплексного підходу до статевого виховання полягає у взаємозв'язку всіх напрямів виховання дітей. А.С. Макаренко писав, що « в питаннях статевого виховання вирішальними є не будь-які окремі засоби, а вся виховна робота, її картина в цілому».

Статеве виховання не можна розглядати як ситуативний процес, упущення в якому можна безболісно компенсувати в майбутньому. Насправді — це системна, копітка, цілеспрямована, надто делікатна робота, яку необхідно починати на ранніх етапах розвитку особистості, вносячи з часом необхідні корективи, збагачуючи її форми і методи. Ефективність статевого виховання залежить від дотримання таких загальних умов:

початок статевого виховання дітей з дошкільного віку, щоб запобігти формуванню в них викривлених і вульгаризованих уявлень про статеві стосунки між людьми;

обов'язкове врахування умов сімейного виховання, особистий приклад батьків;

диференціація змісту, засобів, напрямів виховних впливів на хлопців і дівчат;

використання реальних прикладів вірного кохання і подружнього життя без зловживання ілюстраціями з творів мистецтва, щоб в учнів не склалося враження, що справжнє кохання, взаємоповага між чоловіком і жінкою, вірність існують тільки в літературі чи в кіно;

дотримання принципу, за яким готувати учнів до сімейного життя можуть успішно лише компетентні вихователі, чиї життєві принципи не розходяться з декларованими, яким діти довіряють і яких поважають.

Практичне здійснення статевого виховання межує з проблемою обізнаності, відвертості, міри, такту педагога, потребує довірливої атмосфери у класі, аудиторії, у стосунках педагога й учня, не терпить вульгарності, нарочитої скромності, оскільки в епіцентрі його — мотиви високого кохання і буденних обов'язків людини

Статеве виховання пов'язане з моральним, фізичним, розумовим і трудовим. Цей зв'язок націлений на формування у дітей свідомості, почуттів та навичок поведінки.

Найперше статеве виховання пов'язане з моральним, тому що міжособистісні стосунки мають відповідати моральним вимогам нашого суспільства. У взаємовідносинах статей вирішальною є моральна основа: чесність, щирість, гуманізм, взаємоповага партнерів та ін. Зв'язок статевого виховання з моральним виявляється в ознайомленні дітей з елементарними поняттями моралі, роллю у суспільстві людей різної статі та орієнтації дітей на майбутню соціальну функцію.

Статеве виховання пов'язане з естетичним, наприклад, під час організації дозвілля слід враховувати переваги дітей залежно від статевих відмінностей. Цей зв'язок виявляється в ознайомленні дітей з етикетом, нормами поведінки, поняттями про красу. Естетичне виховання засобами мистецтва підвищує рівень культури міжособистісних стосунків.

Зв'язок статевого виховання з фізичним аналогічний: на заняттях фізичної культури

необхідний облік навантаження для дівчаток і хлопчиків, а також вибір вправ, що розвивають різні фізичні якості (статура, хода, динаміка рухів) та формують певне ставлення до стилю поведінки. Фізкультура та спорт зміцнюють нервову систему, сприяють формуванню режимних моментів, правильному фізичному розвитку, підсилюють увагу до особистої гігієни. Крім того, заняття фізкультурою послаблюють передчасний статевий потяг, переключають гормональну активність статевого дозрівання на іншу діяльність, що поліпшує фізичний і розумовий розвиток школярів.

Статеве виховання має здійснюватись у взаємозв'язку з усіма іншими напрямками навчально-виховної роботи школи. Воно не повинне бути відокремленим. Необхідно, щоб зміст, форми та методи статевих виховання відповідали віковим особливостям учнів (у тому числі й етапам статевих розвитку), а також рівню їхніх знань із конкретних тем. Вони мають право отримувати вичерпні (на їхньому рівні) морально спрямовані відповіді на всі виникаючі в них запитання. Учні, які цікавляться більш глибокими та специфічними питаннями, мають отримувати необхідну інформацію індивідуально або в невеликій групі в ході бесід із запрошеними фахівцями.

Основними завданнями статевих виховання є:

- прищеплення учням обох статей навичок спілкування та взаєморозуміння, а також здатності приймати усвідомлені рішення;

- формування в учнів позитивного ставлення до здорового способу життя, планування сім'ї та відповідального батьківства;

- захист (методами виховання) фізичного й репродуктивного здоров'я учнів;

- забезпечення учнів грамотною та систематичною інформацією, котра дає їм можливість зрозуміти, що з ними відбувається, а також допоможе адаптуватись до змін, що відбуваються в період статевих дозрівання.

Проте, проблема статевих виховання в школі посилюється відсутністю чіткої сформульованої програми, яка б визначила принципи та зміст статевих виховання. Нагальною проблемою, яку має вирішувати статеве виховання юнаків і дівчат, є стрімке поширення у світі СНІДу. Молоді люди повинні знати про ризик зараження цією хворобою під час статевих стосунків; через біологічні препарати, взяті у вірусоносія; дитини від зараженої матері. Вони мають знати і те, як саме розгортається процес хвороби, її симптоми і наслідки. Лікування СНІДу є надто складною проблемою, оскільки поки що не знайдено засобів, які б повністю знищували вірус в організмі людини.

Готуючи учнівську і студентську молодь до сімейного життя, важливо прищепити їй уміння обрати собі друга (партнера) на все життя, налагоджувати взаємні стосунки, робити один одному поступки, не перетворювати дрібні непорозуміння на сімейні конфлікти; вести домашнє господарство, розподіляти між собою обов'язки і розпоряджатися бюджетом;

виховувати дітей тощо. Ці знання та вміння необхідно здобути у процесі загально-соціальної, моральної, психологічної, правової, господарсько-економічної та естетичної підготовки до сімейного життя.

У процесі підготовки до сімейного життя необхідно вчитися запобігати виникненню кризових ситуацій у сім'ї, особливо на початку подружнього життя. Діти повинні знати, що найчастіше причинами сімейних сварок і негараздів є незадоволена потреба рівності; неадекватна самооцінка; незадоволена потреба у спілкуванні; несумісність партнерів; недоліки у вихованні; особливості моральних цінностей сім'ї (споживацтво, егоїзм, надмірна критичність); нерівномірний розподіл обов'язків; незадоволені матеріальні потреби; порушення сімейної етики, основними проявами якого є зрада, ревності; незадоволені сексуальні потреби; різні погляди на виховання дітей; несправедливе ставлення до родичів партнера.

Організація статевого виховання повинна здійснюватися в аспекті цілісної психолого-педагогічної системи, котра не допускає недооцінку будь-якого з її компонентів.

11. Особливості сімейного виховання.

Сім'я – це перша діюча ланка виховання. У сім'ї формуються всі складові справжнього громадянина. Сім'я виховує члена суспільства. Фізичне виховання, розвинутий інтелект, працьовитість, моральність, духовність, художньо-естетичний смак, готовність до сімейного життя – складають головну мету родинного виховання.

Перспективним для новітнього сімейного виховання є відродження традиційного високого статусу української родини, її авторитету, подружньої вірності, любові до дітей, обов'язку щодо їх виховання, поваги до батьків, піднесення ролі подружжя у створенні, зміцненні, збереженні сім'ї, забезпечення на їх прикладі моральної підготовки молоді до подружнього життя. Честь сім'ї, єдність, спадкоємність поколінь, родини, подружжя злагода є пріоритетами сімейного виховання. Спокон віку український народ продовжував себе у своїх дітях, генерував свій національний дух, характер, менталітет, традиційну родинно-побутову культуру. Один із теоретиків українського родинного виховання, відомий педагог сучасності М. Стельмахович наголошував на винятковості родинного виховання: «Особлива його виховна цінність полягає в тому, що воно базується на ґрунті рідної мови й звичаєвої родинно-побутової культури, своїм вмістом і духом підпорядковується самобутній природі української дитини, потребам забезпечення її належного тілесного, духовно-морального й інтелектуального розвитку, повністю відповідає прагненням й корінним інтересам батьків та народу в цілому, а також ідеалам української педагогіки у формуванні довершеної

особистості українця.» Сьогодні проблема родини і сімейного виховання набула особливої актуальності. Соціальна та економічна кризи значною мірою погіршили демографічну ситуацію. Майже п'ять мільйонів українців змушені були виїхати за кордон у пошуках роботи. Збільшується кількість неповних сімей. Важливою ознакою сучасних змін є відхід від збереження сімей, які складаються з представників багатьох поколінь, процеси відокремлення молодих членів родини від батьківських сімей. Сукупність цих та інших змін призвела до фундаментальних зрушень у системі взаємодії особистість – сім'я – суспільство .

У багатьох сучасних сім'ях нівелюються моральні цінності, натомість висувається ідея збагачення, прагнення виховати в дітей прагматизм, волю бути завжди і в усьому успішним. Водночас збільшилась відстань між сім'єю і школою. Батьки відчують гостру нестачу педагогічних знань і потребують спеціальної підготовки для виконання виховної функції.

Посилюється обмеження позитивного впливу соціального оточення дитини. Урбанізація населення, лібералізація інформаційного простору, прагматизація життя, дефіцит спілкування у сім'ї та з ровесниками, недостатня окресленість морального ідеалу на рівні державної гуманітарної політики спричиняють маніпулювання свідомістю дитини, деформують систему життєвих пріоритетів і цінностей. Поширення злочинності та правопорушень серед неповнолітніх ще раз підтверджує, що настала нагальна потреба підвищувати роль сім'ї у вихованні дітей , допомагати молодим людям зберегти сім'ю, бо сім'я в житті кожної людини, як і українського суспільства в цілому, посідає особливе місце, є «справжньою школою щедрості, душевності і чуйності».

Разом з тим, виховні можливості сім'ї зумовлені різними чинниками, а саме: готовністю батьків до виховання дитини, рівнем загальної і педагогічної культури дорослих членів родини, характером взаємин і мірою узгодженості у питаннях виховання, моральними якостями, комунікативними здібностями, станом здоров'я. загальним і власним досвідом виховання дітей

Найперше, що повинні усвідомити всі батьки, це те, що кожна повноцінна родина на основі сімейного союзу має виконувати певні функції у суспільстві. Передусім – це *репродуктивна функція*. Адже сім'я є демографічним середовищем. У ній вирішується, коли народяться діти, скільки їх буде, враховуючи об'єктивні і суб'єктивні обставини. На жаль, доводиться констатувати, що техногенна революція, стреси, неправильний спосіб життя, використання у продуктах харчування генно-модифікованих організмів, забруднена екологія стали причиною зменшення народжуваності. Над цією проблемою, її вирішенням працюють вчені-медики, генетики багатьох країн світу, й України, зокрема.

Однією з найважливіших функцій є функція *виховна*. Забезпечення необхідних умов для реалізації можливостей розвитку дитини, створення атмосфери емоційної захищеності,

тепла, любові, засвоєння моральних цінностей, ідеалів, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, збереження сімейних традицій, прилучення дітей до народних звичаїв, обрядів тощо – основна мета сімейного виховання.

На жаль, сьогодні сім'я не виконує повною мірою виховної функції у зв'язку з відсутністю цілеспрямованої, поетапної, організованої системи підготовки майбутніх батьків до виконання соціальних ролей чоловіка і дружини, батька і матері, відсутністю умов для підвищення свого загальнокультурного і педагогічного рівня. На виховну функцію негативно впливають зменшення у батьків можливостей щодо спілкування і контролювання дітей, значна зміна стандартів поведінки, послаблення родинних зв'язків, сімейних цінностей протягом життя одного покоління, зменшення кількісного складу сімей.

Інша функція родини – *економічна*, що являє собою матеріальне забезпечення сім'ї, розподіл коштів. У сучасній сім'ї, незважаючи на частку заробітку кожного, найбільш оптимальним варіантом є ведення сімейного бюджету разом, коли спільно обговорюється характер витрат на великі й малі покупки, дозвілля. Це привчає дітей до розуміння того, що гроші не «впадуть з неба», вони заробляються кропіткою працею.

Тісно пов'язана з економічною *господарсько-побутова* функція. Це повсякденні турботи, пов'язані з прибиранням оселі, приготуванням їжі, дотриманням чистоти у помешканні тощо. Діти обов'язково мають бути залучені до цього. Господарсько-побутова функція є пріоритетною для молодого подружжя, коли чоловік і жінка тільки-но починають справлятися з побутовими проблемами. І вкрай важливо, щоб ці проблеми не перекладалися на плечі одного з них, а були об'єктом постійної уваги усіх членів родини.

Надзвичайно цінною є *соціальна* функція. Адже сім'я – це основний виховний осередок, школа, де людина навчається, як жити у суспільстві. Саме родина вводить людину у світ соціальних відносин, формує ставлення до оточуючих, певні моральні та етичні устої.

На особливу увагу заслуговує *духовна* функція родини. Духовність визначають ціннісні орієнтири, пов'язані з моральністю. Чим тісніший зв'язок змісту ціннісних орієнтирів з моральністю, добром, повагою до іншої людини, тим вищий рівень духовності. Сімейні цінності як моральні підвалини життя сім'ї (стосунки поколінь, закони подружньої вірності, внутрішня потреба піклування про дітей, пам'ять про предків, збереження сімейних традицій тощо) мають забезпечити формування у дитини стійких морально-духовних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі поєднання ідеалів, норм, принципів духовності і моралі, що панують у сім'ї, участі у практичній діяльності.

Духовна атмосфера в сім'ї накладає відбиток на все життя людини, оскільки її вплив пов'язаний із сильними переживаннями, формує основи етики, моралі, духовності людини у ставленні до суспільства, праці, інших людей, до святинь національних, державних, особистих; до релігії, вірувань, що виступають головним важелем поведінки людини, її

вчинків, мотивів, діяльності тощо. Відвідання церкви вважалось і вважається українцями традиційним обов'язком кожного християнина. Тому одна із складових морально-духовного виховання у сім'ї – формування загальнолюдських цінностей, культура поведінки насамперед батьків і членів усієї родини.

З цього приводу В. Сухомлинський закликав батьків пам'ятати про те, що «маленька зернина, посіяна в людській душі у роки раннього дитинства, стає в зрілі роки могутнім деревом, Усе залежить від того, яку зернину посіяно і у який ґрунт».

Для повноцінного життя дитини у сім'ї дуже важливо, щоб духовні потреби між членами родини були близькими, адже втрата духовності рівнозначна втраті людяності.

Родинні функції реалізуються повністю, якщо дотримуються певні умови виховання в сім'ї. Серед них можна виокремити такі:

1. Мікроклімат здорових стосунків між усіма членами родини.

Це, насамперед, правильна організація сімейного життя, яка складається з культури побуту, діяльності, спілкування. Це повага, доброзичливість у відносинах, що стосуються всіх членів родини. А найперше – це любов.

В. Сухомлинський писав: «Людину ми створюємо любов'ю – любов'ю батька до матері й матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу та гідність людини. Прекрасні діти виростають у тих сім'ях, де батько й мати по-справжньому люблять одне одного і в той же час люблять та поважають людей». Отож, якщо дитина з ранніх років є свідком справжньої любові й поваги, що панує у сім'ї, то цей кращий зразок моральності вона бере за основу свого майбутнього сімейного життя.

2. Приклад батьків.

Вирішальну роль має власна поведінка дорослих. А. Макаренко з цього приводу зазначав: « Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте, повчаєте її, чи караєте. Ви виховуєте її в кожен момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви одягаєтесь, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте, чи сумуєте, читаєте газету – все це має для дитини велике значення.». Тому вимогливість і контроль за кожним своїм кроком мають бути у дорослих на першому плані, бо не можливо сформувати повноцінну особистість, не даючи їй позитивного прикладу для наслідування. Адже тільки особистість має значний вплив на особистість. Тут доречно пригадати народну мудрість, відображену у приказках та прислів'ях: «Коли дитини не навчиш у пелюшках, то не навчиш у подушках», «З молодого, як з воску: що хоч, те й виліпиш», «Хто дітям потаче, той сам плаче» та ін. Народна мудрість доведена практикою: чим меншою за віком є дитина, тим більшим є вплив прикладу дорослих на її поведінку. І якщо особистий приклад батьків є позитивним для дітей і викликає адекватну реакцію – можна сподіватися успіху у вихованні.

3. Авторитет батьків.

Якщо батьки хочуть по-справжньому виховати своїх дітей, то повинні мати в їхніх очах авторитет. Він має бути істинним, щирим, базуватися на правильній організації сімейного життя, де немає дрібниць, бо все є важливим. Батьки мають бути взірцем добропорядності, чесності, відповідальності в усьому.

Особливим є авторитет батька. Він – захисник інтересів сім'ї, радник і вихователь, фундамент сімейних устоїв. Авторитет матері – дуже важливий: її виваженість, помірна строгість, справедливість, жіноча мудрість формують плідне виховання. Мати стояла на сторожі доброї, лагідної, світлої атмосфери у домі. Тому ідеал людини, характер моралі, спосіб життя українців підпорядковані нормам, що є типовими для жінки.

4. Рівень педагогічної культури батьків.

Перш за все, це педагогічні знання, які допоможуть глибше пізнати дитину, зрозуміти її потреби, усвідомити шляхи впливу на неї, реально оцінювати ситуацію, в яку потрапила дитина, розв'язувати проблеми виховання не інтуїтивно, нерідко у стані роздратування, злості, а на раціональній основі, що сприятиме оволодінню педагогічним тактом у взаєминах з дітьми.

5. Усвідомлення батьками відповідальності перед суспільством за виховання дітей.

Батьки мають пам'ятати, що дитина – це не лише батьківська втіха, а майбутній громадянин. І якщо виховати погану людину, горе від цього буде не тільки батькам, бо «виховання дітей – найважливіша галузь нашого життя. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це – наші сльози, це – наша провина перед іншими людьми, перед усією країною» – писав А.Макаренко.

На жаль, кризові явища, що спостерігаються в сучасних сім'ях, стосуються, головним чином, її економічних та демографічних основ. Так, набула тенденція до зниження шлюбності (на 100 укладених шлюбів припадає 46 розлучень). Діти, які виховуються у неповних сім'ях, як правило, відчують брак спілкування, уваги. Вони не усвідомлюють, чому позбавлені любові найдорожчих людей – батька і матері? До таких дітей має бути підвищений інтерес з боку педагогічних колективів, громадськості, адже «чужих дітей не буває». Розуміння цього педагогами сприяє поглибленню зв'язків з сім'єю, пошуку можливостей щодо корекції сімейного виховання, підвищення педагогічної культури батьків, захисту дитини від несприятливого впливу сумнівного оточення.

Тому назрілою є необхідність використання позитивного досвіду традиційної української сім'ї, для якої була характерна звичаєвість права, спільність трудової діяльності,

в тому числі й дітей, повага до батьків і старших членів родини, шана до землі-годувальниці, дотримання норм моралі через традиції, звичаї, обряди. Це – неминущі людські цінності, від яких не можна відмовлятися, і які необхідно піднімати на рівень сучасних потреб життя.

Контрольні запитання та завдання

1. Які ідеї лежать в основі відбору змісту виховання?
2. У чому особливості національного виховання?
3. Вирішення яких завдань слугує формуванню громадянина.
4. Користуючись твором В. Сухомлинського «Народження громадянина» випишіть думки педагога щодо формування громадянської свідомості.
5. У чому провідне завдання розумового виховання?
6. Назвіть завдання та шляхи реалізації морального виховання.
7. Випишіть 5 – 6 тез В. Сухомлинського про важливість морального виховання гармонійно розвиненої особистості.
8. Назвіть завдання естетичного виховання.
9. Обґрунтуйте, чому фізичне виховання тісно пов'язане з естетичним?
10. Назвіть завдання фізичного виховання.
11. Обґрунтуйте необхідність підвищення уваги до проблем фізичного виховання учнівської молоді.
12. Які засоби фізичного виховання, на ваш погляд, є найбільш ефективними?
13. Поміркуйте, чому до уроків фізичної культури у школі неоднозначне ставлення як вчителів, так і батьків учнів?
14. Яким, на ваш погляд, має бути сучасний урок фізичної культури?
15. Назвіть завдання трудового виховання.
16. Яку роль відіграє екологічне виховання у формуванні особистості?
17. У чому складності статевого виховання учнівської молоді?
18. Назвіть цінності сімейного виховання.

Рекомендована література

1. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: «Коло», 2006. – 326 с..
2. Вишневський О. Дитиноцентризм і системно-ціннісний підхід до змісту виховання // Рідна школа. – 2002. – №5. – С. 37 – 40.

3. Вишневський О. Сучасне українське виховання: педагогічні нариси. – Львів, 2005. – 228 с.
4. Горашук В. П. Здоров'я учнів. Від чого воно залежить? / В. П. Горашук // Рідна школа . – 2007. – № 34.
5. Концепція національного виховання. Освіта. – 26. 10. 1994.
6. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Виховна робота в закладах освіти України: збірник норм. док. та метод. реком. – К., 1998. – Вип. 2. – 198 с.
7. Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012 – 2021 роки . / Інформ. вісник МОН України. К., 2011. – Вип. 12.
8. Концепція «Сім'я і родинне виховання» // Рідна школа. – 1996. – №. 11 – 12.
9. Концепція фізичного виховання в системі освіти в Україні // «Фізичне виховання в школі», 1998. – № 2.
10. Кравець В. П. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя. – Тернопіль, 1997. – 180 с.
11. Мойсеюк Н. Педагогіка: Навчальний посібник. Видання п'яте, доповнене і перероблене. – К., 2007. – С. 523 – 539.
12. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – К.: Радянська школа, 1977. – 235 с.
13. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори: В 5 т. – Т 3. – К. :Рад.шк., 1977.
14. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. // Вибрані твори: В 5 т. – Т 3. – К. :Рад.шк., 1977.
15. Цьось А. В. Традиції фізичного виховання в Україні / А. В. Цьось // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3.
16. Чепіль М.М. Патріотизм як феномен виховання // Молодь і ринок. – 2007. – №9. – С.5-9.

Тема 14

Методи, прийоми, засоби виховання

1. Поняття методу, прийому, засобу виховання.
2. Класифікація методів виховання та їх характеристика.

Опорні поняття: *метод виховання, прийоми виховання, засоби виховання,*

1. Поняття методу, прийому, засобу виховання.

Виховання – це двосторонній процес, що об’єднує в собі діяльність учителя і діяльність учнів. Щоб розвинути готовність до виховного впливу та взаємодії, необхідно поставити вихованця у спеціальні умови, підібрати способи впливу на свідомість, волю, почуття, поведінку тощо з метою вироблення у вихованців певних якостей. Найважливішими способами виховної роботи, які використовуються у процесі формування в учнів особистісних якостей, і є *методи виховання*.

Поняття «метод» (від грец. *metodos* – *шлях дослідження, пізнання*) означає спосіб теоретичного і практичного засвоєння дійсності.

Метод виховання – це спосіб спільної діяльності вихователя і вихованця, спрямований на розв’язання виховних цілей. На думку А.С. Макаренка *методи виховання* –це “інструменти дотику до особистості”.

У вітчизняній педагогічній літературі немає єдиного підходу щодо сутності і класифікації методів виховання. Так, на думку М. Ярмаченка під методом виховання розуміють найкоротший шлях досягнення виховних результатів, що відповідають поставленим виховним цілям. У визначенні М. Фіцули методи виховання – це способи взаємопов’язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

На думку В. Ягупова, метод виховання – це сукупність складних виховних дій, яка передбачає застосування системи педагогічних заходів.

Наголошуючи на вихованні цілісної особистості, Н. Мойсеюк дає таке визначення методів виховання : це найважливіші способи взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованця, спрямованої на усвідомлення сутності суспільних цінностей, розвиток позитивного ставлення до вихованця, вироблення відповідних навичок і звичок поведінки, їх корекцію і вдосконалення, підтримку розвитку індивідуального потенціалу особистості.

Методи виховання – це передусім цілеспрямована і змістовно організована діяльність. Кожен метод спрямований на вирішення специфічних виховних завдань, які зумовлені цілями виховання, педагогічною майстерністю вихователів та індивідуально-психічними особливостями вихованців.

Будь-який метод виховання складається з певної сукупності однорідних прийомів і засобів виховного впливу.

Прийом – це своєрідна частина, окрема дія, вплив, деталь, що потрібна для більш ефективного застосування методу в конкретній виховній ситуації.

Засобами виховання називають доцільно організовані шляхи розв'язання виховних завдань. Засоби виховання – це надбання матеріальної та духовної культури (праця, пізнання, усна народна творчість, художня і наукова література; мистецтво тощо). Знання методів, прийомів, засобів виховання, уміння правильно їх застосовувати є ознакою високої майстерності педагога. Якщо прийом – це одиничний вплив, то засіб – сукупність прийомів. Наприклад, праця є засобом виховання, а показ, оцінка праці, вказівка на помилку є прийомом виховання.

Дієвість методів виховання залежить від того, наскільки у виховному процесі задіяні праця молодшої людини над собою, оточуюча природа, надбання національної історії та культури . Проте найважливішу роль відіграє вчасно і мудро сказане рідною мовою слово вчителя, якого потребує учень, батьківська порада, як оберіг.

Отже, педагогічна категорія методи виховання означає способи та прийоми спільної взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, що спрямована на оволодіння духовними знаннями, уміннями, навичками, нормами та правилами поведінки, різнобічний і гармонійний розвиток особистості, формування загальнолюдських, національних і професійних якостей, що визначені цілями виховання і необхідні для повноцінної життєдіяльності.

2. Класифікація методів виховання та їх характеристика.

Однією з актуальних проблем сучасної теорії виховання є питання класифікації методів виховання. У процесі розвитку педагогічної науки, як уже зазначалося вище, існують різні

підходи щодо їх класифікації Першовідкривачем методів виховання вважають німецького педагога Й.Ф.Гербарта.

Вважається, що існує до 4-х тисяч методів, а вчителі та класні керівники володіють лише 15-ма. При такій великій кількості методів виховання виникли нові й різні підходи до їх класифікації.

Найбільш поширеним групуванням методів виховання за їх ознаками тривалий час була класифікація Ю. Бабанського: методи формування свідомості особистості; методи організації діяльності учнів і формування досвіду суспільної поведінки; методи стимулювання позитивної поведінки і вихованості учнів; методи контролю вихованості учнів та аналізу виховного процесу.

У вітчизняній педагогіці найбільш обґрунтованою вважається класифікація методів виховання за рекомендацією С. Гончаренка, яка збігається з попередньою: методи різнобічного впливу на свідомість, почуття і волю учнів з метою формування їхніх поглядів і переконань (бесіда, лекція, диспут, позитивний приклад); методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, створення виховних ситуацій); методи регулювання, корекції, стимулювання позитивної поведінки й діяльності вихованців (змагання, покарання, заохочення).

На думку О.І.Вишневського, сьогодні проблема як визначення, так і класифікації методів ускладнена, і будь-які спроби в цій ділянці не видаються переконливими, а застосовувані терміни – однозначними. У цьому висновку вчений спирається на міркування сучасного польського педагога Войцеха Соборські, який вважає, що “стосовно виховання не можна думати в категоріях методів, способів вияву впливу, переучування чи моделювання”, бо виховання, на його думку, є “мистецтвом відкритого спілкування”, яке не вкладається в поняття “методів”. Зважаючи на це, О.І.Вишневський термін «метод» подекуди вживає лише умовно, обмежуючись в основному лише загальним трактуванням виховного «інструментарію». Методи та прийоми виховного впливу він концентрує навколо вузлових проблем становлення і формування особистості та її духовного світу. Наприклад, вирішення проблеми системного навчання цінностей передбачає застосування таких “послідовних прийомів”: 1) первинного засвоєння інформації через пояснення, розповіді, лекції - до запам’ятовування, пригадування, відтворення; 2) пояснення і керованої дискусії, завдяки яким ускладнюється рівень осмислення і переноситься сутність ціннісних формул на конкретні життєві ситуації; 3) рольової гри, що передбачає введення учня у певну соціальну роль з пропозицією йому розв’язати конкретну моральну проблему.

Відомо, що нічого з людиною не можна зробити всупереч її волі, бажанням, життєвим переконанням та настановам. Смісл усієї виховної роботи полягає у формуванні мотивів і мотивації самовиховання, постійного прагнення до самовдосконалення. Тут доречні слова А.

Макаренка, який говорив, що не можна виховати мужню людину, якщо не створити для неї таких умов, за яких вона змогла б проявити мужність, все одно в чому – в стриманості, прямому відкритому слові, терпеливості, сміливості.

Цілі особистості не повинні входити у суперечність із загальносуспільними інтересами. Для цього необхідно потурбуватися про формування у вихованця тієї внутрішньої основи, яка об'єднує всіх людей світу в єдине ціле – людство. Такою об'єднуючою основою людства слугують вічні цінності, обґрунтовані О. Вишневським. З метою засвоєння їх, учений пропонує такі методи: системного навчання цінностей, принагідного навчання їх, переорієнтації зусиль вихованця, приучування, переконування і сугестії, схвалення та осудження, виховання прикладом і на прикладі, участі у добродійній діяльності та жертвності, долання життєвих моральних випробувань, молитви.

Так, метод *системного виховання цінностей* передбачає застосування таких послідовних прийомів: 1) первинного засвоєння інформації (відбувається через пояснення, розповіді, лекції – до запам'ятовування, пригадування, відтворення); 2) пояснення і керуваної дискусії (ускладнюється рівень осмислення і переноситься сутність ціннісних формул на конкретні життєві ситуації); 3) рольової гри (введення учня в певну соціальну роль із пропозицією роз'язати конкретну моральну проблему).

Метод принагідного навчання цінностей домінує у сімейному вихованні. Однак широко використовується й у школі. Сутність його полягає в тому, що цінності подаються дітям не у “чистому вигляді”, а в контексті змісту навчальних предметів, у “живих” людських стосунках, тобто у реальній життєвій “упаковці”.

Метод переорієнтації зусиль вихованця враховує те, що дитяча природа вимагає дії. Мета цієї діяльності - у самій діяльності. За такої умови зупинити дитину дуже важко, але легко переключити напрям її думок з одного предмета на інший. Учений доводить, що оскільки дитина покликана до життя, то вкладає у свою діяльність усю енергію, силу, волю і розум. У цьому передумова її розвитку, і лише це – головне. Конкретні результати – річ другорядна. А це означає, що як батьки, так і виховники можуть переключати дитину з одного виду діяльності на іншу з виховною метою, зокрема, з метою засвоєння ними вічних ціннісних орієнтацій людства.

Метод приучування традиційно використовувався у системі масової інформації підростаючих поколінь. Інколи у педагогіці його трактують як “вправи у правильному вчинку”. Характерною особливістю його є те, що він відразу ж орієнтує на якнайглибше засвоєння цінностей – на рівень звичок, які характеризуються стійкістю і певною надійністю.

Метод переконування і сугестії.

З його допомогою передаються вихованцям певні морально-етичні ідеї, правила й поняття. Прийом сугестії (навіювання), поєднуючись із переконанням, перетворюється в

один із найефективніших методів виховання, який особливо ефективний у молодших вікових групах учнів, де обмаль життєвого досвіду примушує дитину сприймати на віру інформацію морального характеру, яка передається їй від батьків або вчителів.

Отже, проблема класифікації методів виховання є актуальною та складною і досі ще не розв'язаною. Безперечно, кожна класифікація має свої позитивні аспекти і певні недоліки. Тому науковці в галузі педагогіки обмірковують, який варіант найбільш оптимальний в сучасних умовах? *По-перше*, той, що найкраще сприяє реалізації основних цілей виховання українських громадян та отримання ефективних результатів у національній системі виховання; *по-друге*, той, який забезпечує оптимальну реалізацію виховних заходів в умовах розвитку незалежної української держави; *по-третє*, який найбільш повно відповідає завданням національного виховання і сучасним гуманістичним концепціям виховання; *по-четверте*, який має особистісну направленість і гуманний характер.

Беручи до уваги вищевикладене та на основі характеру впливу методів виховання на вихованців, їх можна *класифікувати* так:

1 група – методи усвідомлення цінностей суспільства (формування свідомості особистості);

2 група – методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки;

3 група – методи стимулювання поведінки і діяльності;

4 група – методи педагогічної підтримки.

Методи усвідомлення цінностей суспільства.

У суспільстві, в якому взаємини між людьми ґрунтуються на засадах демократизму, повноцінна діяльність кожної особистості може бути ефективною, якщо вона спирається на свідомість і переконання. Вплив на свідомість – це вплив на розум і почуття людини з метою формування у неї позитивних якостей. Виховним засобом, що може благодійно впливати на свідомість вихованця, є слово. На думку В. Сухомлинського, слово – «найтонший дотик до серця: він може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом... Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне — приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльози, породити віру в людину і посіяти зневіру, надихнути на працю і скувати сили душі...»

Найбільш уживаними методами словесно-емоційного впливу є: бесіда, розповідь, роз'яснення, диспут, позитивний приклад.

Бесіда як метод виховання передбачає обговорення конкретних подій, вчинків, фактів за допомогою безпосереднього словесного спілкування вихователя і вихованців. Бесіда відрізняється від розповіді саме тим, що педагог вислуховує і враховує думки, точки зору

вихованців, будує свої взаємини з ними на принципах співробітництва, партнерства, взаємодовіри.

Основними умовами ефективності використання цього методу є:

актуальність обраної теми, яка повинна відповідати запитам учнів і виховним завданням;

цікава постановка питань, переважно проблемного характеру, що викликає роздуми, активний обмін думками;

позитивний емоційний фон бесіди (довіра, відвертість, невимушеність, розкутість, увага до відповідей учнів, заохочення нестандартних питань, делікатна корекція невдалих, доречний гумор, жарт тощо.);

увага до кожної точки зору, жодна думка не повинна ігноруватися; це сприяє об'єктивності, справедливості, культурі спілкування;

підведення учнів до самостійного висновку.

Педагог повинен бути заздалегідь готовий до того, що під час бесіди учні захищатимуть свої помилкові погляди і переконання. Дбаючи про їхню довіру до себе, він ніби погоджується з учнями, намагається прийняти їхню точку зору, але, з'ясувавши її слабкість і суперечливість, спростовує помилкові судження. Для цього вчитель має бути добре озброєний знаннями, мати достатньо інформації про учасників бесіди, а також вміти вислухати співбесідника.

Розповідь як метод використовують переважно у виховній роботі з учнями молодшого і середнього шкільного віку. Яскрава емоційна розповідь здатна не тільки розкрити зміст поняття, а й викликати у вихованця позитивне ставлення до вчинків, які відповідають цьому поняттю, вплинути на поведінку. Вона може бути емоційною, яскравою, супроводжуватись різноманітним унаочненням, ілюстраціями, музикою тощо.

. Важливо потурбуватися про те, щоб враження від розповіді, почуття, які вона у дітей викликала, зберігались якомога довше. Часто виховний вплив етичної розповіді зменшується лише через те, що зразу ж після неї діти переходять до справи, зовсім відмінної за змістом і настроєм, наприклад, до спортивного змагання. Продумана зміна емоційної ситуації дитячої діяльності може значно підтримати виховний вплив розповіді.

Роз'яснення – метод емоційно-словесного впливу на вихованців. Застосування цього методу базується на знанні особливостей класу й особистісних якостей членів колективу. Для молодших учнів застосовуються елементарні прийоми і засоби роз'яснення: «Слід робити так», «У нас так не чинять» тощо. У роботі з підлітками потрібна глибока мотивація, роз'яснення суспільного значення моральних понять.

Роз'яснення застосовують лише тоді, коли вихованцю дійсно потрібно пояснити нову моральну норму, так чи інакше вплинути на його свідомість і почуття. Однак,

роз'яснення не потрібні там, де йдеться про прості і звичні норми поведінки в школі та суспільстві: не можна різати парту, розмальовувати стіни, кричати, смітити тощо. Тут необхідні категоричні вимоги. Роз'яснення ж використовується у двох випадках: 1) для того, щоб сформувати або закріпити нову моральну якість або норму поведінки, 2) для вироблення правильного ставлення вихованців до певного вчинку, який вже здійснено (наприклад, весь клас не прийшов на урок).

Роз'яснення норм і правил поведінки базується у практиці шкільного виховання на навіюванні. Для останнього характерне некритичне сприймання педагогічного впливу. Навіювання, проникаючи непомітно у психіку, діє на особистість у цілому, створюючи установки і мотиви поведінки. Діти і підлітки особливо підлягають навіюванню. Ця специфіка психіки використовується у тих випадках, коли вихованець повинен прийняти певні установки. Навіювання поєднується з іншими методами виховання для підсилення виховного впливу.

У практиці виховання використовується умовляння, що поєднує прохання з роз'ясненням і навіюванням. Вплив умовляння майже цілком залежить від прийняття вихователем форми звернення. Він також залежить від авторитету педагога, його особистих моральних якостей, переконаності у правоті власних слів і дій. Педагогічна ефективність умовляння висока, якщо вихователь опирається на позитивне, звертається до почуття власної гідності, честі, совісті, змушує учня пережити почуття сорому, незадоволеності собою і вказує шляхи виправлення. Іноді негативна поведінка буває наслідком необізнаності, незнання.

Диспут – вільний, жвавий обмін думками, колективне обговорення питань, що хвилюють його учасників. Диспут є складним методом і вимагає високого рівня професійної підготовки педагога. Він повинен уміти делікатно і з повагою ставитись до висловлювань учнів, аргументувати їх, нікого не ображати і не принижувати, вільно володіти матеріалом теми, оперативно спрямовувати хід диспуту, стимулювати активність учасників. Ефективність диспуту залежить від певних умов, а саме: створення атмосфери взаєморозуміння, довіри, відвертості, невимушеності, розкутості;

поєднання змісту розповіді, роз'яснення, бесіди, дискусії із суб'єктивним досвідом вихованця, з конкретними фактами життя його сім'ї, класу, школи, міста (села), суспільства, які є для нього значущими;

розвиток умінь слухати співбесідника, вживати слова й інтонацію відповідно до ситуації, виділяти у спілкуванні головне й другорядне, своєчасно фіксувати нерозуміння співбесідника;

створення особистісно орієнтованих ситуацій – життєвих, моральних, навчальних та ін.;

стимулювання вихованців до самовираження, висловлювання власних поглядів, суджень, позицій;

навчання вихованців логічно, швидко і точно будувати свою думку, адекватно її передавати у процесі діалогу (практичні вправи на розвиток логічного мислення, на побудову діалогу);

прояв уваги до висловлювань кожного учня, визнання його права на помилку;

визнання можливості учня не погоджуватися з думкою вчителя або із загальноновизнаними істинами, положеннями;

можливість визнання вчителем своєї помилки або некомпетентності у тих чи інших питаннях.

Використання дискусійних методів сприяє самоутвердженню учнів у процесі спілкування з дорослими та однолітками.

Приклад має могутню виховну силу, оскільки діє на рівні першої сигнальної системи, а слово – другої. Цей метод передбачає конкретні позитивні зразки для наслідування і тим самим активно формує свідомість, підсвідомість, переконання, почуття вихованців. *Сенека* говорив, що «важко привести до добра повчаючи, легше – прикладом».

Психологічною основою прикладу є *наслідування*. Молодші школярі дуже схильні до наслідування у зв'язку з малим життєвим досвідом, відсутністю стійких звичок поведінки. Наслідування носить вибірковий характер, адже школярів приваблюють окремі риси характеру різних людей. Саме тому учитель повинен спрямувати наслідування на позитивний приклад, але паралельно він повинен вчити учня протистояти негативному.

К. Ушинський наголошував, що у вихованні не можна обмежуватися тим, що дитина наслідує і копіює; особистість повинна розвиватися своєрідно, як особлива, неповторна індивідуальність.

Процес наслідування є складним і неоднозначним, провідну роль у ньому відіграють досвід, інтелект, властивості особистості, життєві ситуації. Важливою умовою є організація середовища, в якому дитина живе і розвивається. Тому виховання залежить від особистого прикладу вихователя, його поведінки, світогляду, ділових якостей, авторитету, єдності слова і діла, справедливого і доброзичливого ставлення до вихованців.

До групи методів організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки належать педагогічна вимога, громадська думка, вправи і привчання, створення виховних ситуацій.

Педагогічна вимога трактується як педагогічний вплив на свідомість вихованця з метою спонукання його до позитивної діяльності або гальмування дій і вчинків, якщо вони мають негативний характер. Педагогічна вимога – це послідовний і цілеспрямований процес озброєння учнів нормами поведінки.

А.С. Макаренко вважав, що без щирої, переконливої, гарячої і рішучої вимоги не можна починати виховання колективу.

Зміст вимоги визначається моральними нормами, правилами, статутом школи, заповідями Біблії.

Вимоги бувають прямі (наказ, вказівка) і опосередковані (прохання, порада, натяк, довіра тощо). Прямі вимоги висловлюють у безапеляційній, авторитарній формі, що не терпить заперечень. Опосередковані вимоги не стільки самі стимулюють відповідні дії, як викликані ними психологічні переживання, інтереси, прагнення.

Вимога-прохання ефективна тоді, коли між педагогом і учнем встановилися добрі взаємини, довіра і повага. Така вимога привчає учня до ввічливості, піклування про інших, взаємодопомоги.

Вимога-довіра застосовується у вигляді різного типу доручень, як повага до учня;

в) *вимога-схвалення* використовується у тих випадках, коли учень домігся певних успіхів, а похвала педагога спонукає його до поліпшення діяльності;

г) *вимога-натяк* – це може бути жарт, докір, погляд або жест, звернений до учня чи класу, вони застосовуються тоді, коли для одержання бажаного результату потрібен незначний вплив;

д) *вимога-умова* ставиться учням тоді, коли для виконання бажаної для них діяльності їм необхідно спочатку зробити щось інше;

е) *вимога-осуд* полягає в негативній оцінці конкретних дій і вчинків учня і розрахована на гальмування небажаних вчинків та стимулювання позитивних;

ж) найбільш різкою формою вимоги є *погроза*, коли учневі повідомляють про відповідні заходи виховного впливу, якщо той не виконав певне розпорядження. Але вимога-погроза не повинна завдати дитині душевного болю, пригнічення, страху.

Вимога впливає не тільки на свідомість учнів, а й активізує їхні вольові якості, перебудовує мотиваційну і почуттєву сферу діяльності в позитивному напрямі, сприяючи цим самим виробленню позитивних навичок і звичок поведінки. Поставлена учням вимога повинна бути доцільною, зрозумілою і сильною. Її висувають тоді, коли свідомість учня підготовлена до її сприймання. Щоб учні не заспокоювались на досягнутому, вимоги повинні зростати. Якщо вимога справедлива, то учень точніше буде її виконувати, а якщо вона дріб'язкова і формальна – втрачає своє виховне значення і сприймається вихованцем як несправедливість. Крім того, вимога повинна ставитись чітко, переконливо, конкретно, тоді її виконання буде відповідальним.

Громадська думка як метод виховання широко застосовувалася в педагогічній системі А. Макаренка, який вважав її необхідною умовою виховного впливу, потужним методом виховання звичок, переконань і суспільного обов'язку. Він підкреслював, що сила виховного

впливу громадської думки залежить від рівня її сформованості, від її моральної якості. «Вона корегує, контролює та спрямовує вчинки й поведінку учня згідно з вимогами колективу, оскільки виконує роль зворотного зв'язку особистості та колективу. Колективна думка має висловлюватись, першою чергою, в публічних виступах класного керівника, який має задавати тон у її створенні (але тактовно, даючи можливість учням розібратися у ситуації)».

Сила громадської думки криється в соціальній природі особистості: людина тяжко сприймає осуд, висміювання, критику, що зачіпає самолюбство, репутацію. Тому кожен учень не може бути нейтральним щодо колективних оцінок його поведінки, що примушує його прислухатися до думки ровесників та педагогів, змінювати свою поведінку.

Ознаками, які свідчать про зміни в особистості вихованця, що відбулися завдяки виховному впливові навчального колективу, можна вважати такі:

- позитивні зміни у характері діяльності, за якими стоїть зміна мотивації щодо цієї діяльності, пов'язана з виникненням нових ціннісних орієнтирів;
- позитивне ставлення до загальнолюдських, національних цінностей, що виражається в різних формах (нове, більш сумлінне ставлення до навчання, батьків, молодших і старших людей, свого зовнішнього вигляду, визнання та дотримання норм поведінки тощо);
- готовність до виконання тих завдань у житті колективу, які раніше відкидалися або виконувались формально;
- нове ставлення до членів колективу, що проявляється в нових позитивних формах спілкування, у проявах щирої уваги, співчуття, інтересу до однокласників;
- зміна стилю поведінки в цілому, що свідчить про те, що в особистості вихованця відбулися позитивні зрушення у його звичках, інтересах, потребах та запитах.

. Вправи і привчання – планомірно організоване й свідомо осмислене багаторазове повторення певних дій, вчинків, але не механічно, а свідомо й творчо. У результаті вправ формуються й закріплюються уміння, навички, звички, нові знання, манера поведінки, розкриваються розумові здібності.

Учні щоденно вправляються у дотриманні розпорядку дня, вимог шкільного режиму, у навчальній і трудовій діяльності. До застосування вправ педагог повинен підходити вдумливо, дотримуючись таких вимог: обґрунтованість необхідності вправ, їх доступність і систематичність, достатня кількість для формування певних навичок і звичок поведінки.

Сутність вправи як методу полягає в організації таких умов життєдіяльності вихованців, в яких вони виконують певні дії з метою вироблення і закріплення необхідних позитивних форм поведінки. У навчальних закладах вихованець повинен щоденно привчатися до виконання розпорядку дня, чіткості дотримання норм і правил етикету тощо. У сучасній школі привчання як загальний метод виховання можна застосовувати для вирішення завдань патріотичного, морально-етичного, фізичного, естетичного, трудового

розвитку учнів. Вправи можна також використовувати під час навчальної роботи, різноманітних позакласних виховних заходів, позашкільного виховання, спілкування, будь-якої практичної діяльності вихованців.

Створення виховних ситуацій. Цей метод використовують з метою формування суспільної поведінки. Кожна з таких ситуацій передбачає визначення необхідних умов для здійснення запланованого педагогом, продумування ним своїх дій і поведінки в новій ситуації, виникнення в учнів нових почуттів, зумовлених новою педагогічною ситуацією, які породжують нові думки, мотиви поведінки, спонукають до подолання недоліків.

Прийоми створення виховних ситуацій можуть бути творчими (доброта, увага і піклування; вияв умінь і переваги вчителя; активізація прихованих почуттів; пробудження гуманних почуттів; вияв засмучення; зміцнення віри у власні сили; довіра; залучення до цікавої діяльності), або гальмівними (паралельна педагогічна дія, наказ, ласкавий докір, натяк, показна байдужість, іронія, розвінчання, вияв обурення, попередження, «вибух»).

Позитивні наслідки в індивідуальній виховній роботі з учнями дають вияви доброти, уваги та піклування. Вони, а також допомога дорослих або товаришів викликають у вихованця почуття вдячності, створюють атмосферу взаємної поваги й довіри. Теплі почуття до педагога, товаришів згодом поширюються на інших людей. Окремі учні можуть мати складні стосунки з батьками, відчувати дефіцит родинного тепла, піклування про себе. За відповідної роботи педагога такі батьки починають інакше ставитися до своїх дітей, внаслідок чого поліпшується їхня поведінка.

Кожен учень, захоплюючись певною галуззю знань, нерідко звертається по допомогу до вчителя. Педагог, який виявить умінь і знання, посприє вирішенню проблеми, здобуде в очах учня неабиякий авторитет.

Учні не байдужі до свого становища в колективі, ставлення до них дорослих і однолітків. Кожен переживає власне становище в колективі по-своєму, нерідко приховуючи зміст цих переживань. Доброта, увага і піклування з боку педагога породжує у дитини почуття вдячності, довіри.

Окремі учні не вірять у власні сили. Щоб запобігти цьому, важливо мобілізувати їх здібності, створивши педагогічну ситуацію, в якій учень зміг би виявити себе, переконатися у своїх здібностях. Дуже важливо, щоб його перші успіхи помітили товариші. Відчувши їх повагу та інтерес до себе, він сповнюється почуттям гідності, інакше оцінює себе, міцніше його віра у власні сили, з'являється бажання стати кращим у своїх діях і вчинках.

Методи стимулювання поведінки і діяльності;

Стимулювання (від лат.stimulo – збуджую, заохочую) означає спонукати до дії, давати поштовх, заохочувати. Найефективнішими методами стимулювання діяльності і поведінки є заохочення, покарання, змагання, гра.

Заохочення – схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення. Заохочення закріплює позитивні навички і звички. Його дія заснована на збудженні позитивних емоцій.

Серед основних видів заохочень виділяють схвалення, подяку, похвалу, нагороду, премію, доручення.

Найпростішим видом заохочення є *схвалення*. Схвалення можна висловлювати жестом, мімікою, поглядом, короткими висловами, які передають щире захоплення («Чудово!», «Молодець!», «Ви сьогодні всі дуже добре працювали на уроці!» тощо.)

Крім того заохочення має виховну силу. Відзначення хоча б незначних позитивних змін, невеликої перемоги учня у навчанні, у подоланні власних лінощів тощо підвищує самоорганізацію дитини.

Використовуючи цей метод, треба пам'ятати про те, що необ'єктивність в оцінюванні діяльності учня підриває довіру не лише до вчителя, а й призводить до конфліктних ситуацій. Виховну силу заохочення має тільки за дотримання певних умов:

заохочувати слід не тільки вихованців, які домоглись успіху, а й тих, хто проявив працелюбство, відповідальність, чуйність, допомагаючи іншим, хоча й не домігся високих результатів;

обираючи заохочення, важливо знайти міру, гідну вихованця: непомірна хвала спричиняє зазнайство;

заохочення потребує особистого підходу; важливо своєчасно підтримати невпевненого, відстаючого;

головним у сучасному шкільному вихованні є дотримання об'єктивності;

вирішуючи питання заохочення, слід радитися з вихованцями;

враховувати вікові та індивідуальні особливості дитини (молодші школярі мають більшу потребу в заохоченні, аніж старшокласники).

Заохочення як метод виховання вселяє впевненість дитині у власні сили, підвищує відповідальність, створює позитивний настрій.

Покарання – система засобів і прийомів впливу на вихованців-порушників з метою виправлення їхньої поведінки – несхвалення, осуд негативних дій та вчинків.

У сучасній школі практикуються різноманітні форми покарань: зауваження, догана, попередження, стягнення, виключення зі школи. Сутність даного методу полягає у негативній оцінці, осудженні, а за необхідністю – і у вимозі припинення негідних дій вихованця з метою викликати у нього почуття провини за скоєне, допомогти усвідомити неправильність власних дій, змінити свою поведінку. Педагог повинен пам'ятати, що будь-яке покарання вимагає педагогічного такту, знання дитячої психології, індивідуальних особливостей дитини. Покарання доцільно застосовувати у крайньому випадку і тільки після

того, коли порушник усвідомив свою провину та спроможний об'єктивно сприймати оголошене йому стягнення. Покарати можна шляхом накладання додаткових обов'язків з метою виправлення учнем завданої ним шкоди, позбавлення або обмеження певних вправ, вираження морального осуду, звинувачення.

Справедливе покарання корегує поведінку учнів, але не повинно завдавати ані фізичних, ані моральних страждань учневі, тому необхідно вміло і тактовно його застосовувати, супроводжуючи аналізом причин і умов, які передували вчинку. За жодних обставин не можна проводити публічні покарання, ображати дитину, перетворювати покарання у помсту.

У сучасній педагогіці ставлення до цього методу досить неоднозначне. Існують полярні погляди – від суттєвого посилення покарань до повної їх відміни. У руслі гуманістичної парадигми деякі педагоги пропонують вважати відсутність покарань критерієм гуманності виховної системи. Цей метод має бути тільки допоміжним і використовується тільки після інших методів, які не дали позитивних результатів.

Змагання – природна потреба учнів до здорового суперництва і самоутвердження. Змагаючись, школярі швидко засвоюють досвід суспільної поведінки, розвивають фізичні, моральні, естетичні якості. Змагання формують відчуття взаємодопомоги, товарищескості, спонукає до наслідування загальноприйнятих норм поведінки.

Змагання бувають індивідуальні та колективні. Формами індивідуального змагання є предметні олімпіади, конкурси учнівських творів, творчих робіт, виставки тощо. Формами колективного змагання є конкурси художньої самодіяльності, спортивні ігри, естафети тощо.

Найулюбленішими формами змагань школярі називають спортивні змагання, рухливі ігри з футболу, баскетболу, волейболу тощо. Різноманітні рухи і дії дітей під час гри позитивно впливають на серцево-судинну, дихальну та інші системи організму, на загальний фізичний розвиток та здоров'я.

Рухливі ігри є ефективним засобом активного відпочинку після тривалої розумової праці. За допомогою ігор у дітей закріплюються та вдосконалюються навички з бігу, стрибків, метань, лазіння, рівноваги, поліпшується загальна координація рухів.

Цінність рухливих ігор полягає також у тому, що вони сприяють розвитку у школярів життєво важливих рухових якостей: швидкості, спритності, сили, витривалості тощо.

Кожна гра потребує об'єктивного суддівства, інакше учні втратять інтерес до неї.

Обов'язково треба підвести підсумки гри: визначити переможців, вказати на допущені помилки, відзначити дітей, які брали активну участь у грі, точно дотримувались її правил.

Методи педагогічної підтримки.

Термін «педагогічна підтримка» є відносно новим. Педагогічна підтримка – це процес спільного з дитиною визначення її власних інтересів, цілей, можливостей, шляхів

подолання перешкод і проблем, що заважають їй зберегти свою людську гідність і самостійно досягнути бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, способі життя.

Підтримати – означає допомогти, посприяти. Педагогічна підтримка виступає як технологія організації особистісної взаємодії дорослого і дитини, як педагогічний супровід, процес створення психологічно комфортних умов для особистісного розвитку, як виховна технологія.

Головна мета педагогічної підтримки – розвиток самостійності школяра, поступове і цілеспрямоване просування до здатності керувати власним життям.

Методи педагогічної підтримки поділяють на дві групи. Перша група методів забезпечує підтримку всіх вихованців, створює фон доброзичливості, взаєморозуміння, співробітництва. До неї відносять методи взаємної довіри, взаємного інформування, спільного планування уроків, виховних справ, рольові ігри, схвалення досягнень групи, колективу та ін.

Друга група методів спрямована на індивідуально-особистісну підтримку. Вона передбачає діагностику індивідуального розвитку, вихованості, визначення особистісних проблем дітей, відстеження процесу індивідуального розвитку учня. Готовність школярів до самовизначення формується поступово, тому педагогічна підтримка є безперервним процесом, основа якого закладається ще у початковій школі.

У спільній діяльності педагог підтримує творчу ініціативу учня, здатність до саморегуляції, намагання учня покращити рівень знань, пізнавальний інтерес тощо.

Методи виховання завжди діють у певній системі, кожен є структурним елементом цієї системи і у взаємозв'язку з іншими забезпечує ефективність виховного процесу. Їх використовують у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. А. С. Макаренко зауважував, що кожний виховний метод, засіб слід розглядати як частину виховної системи. Методи виховання змінюються, вдосконалюються із зміною мети виховання, умов, у яких воно здійснюється.

Обираючи конкретні методи виховання, вихователь повинен враховувати цілі, зміст, індивідуальні й вікові особливості учнів, попередні умови їхнього виховання, методично оптимально поєднувати конкретні обставини й умови перебігу навчально-виховного процесу в конкретних виховних системах.

Виходячи з цього, вибір методів виховання залежить від:

- провідної гуманістичної парадигми виховання;
- ідеалів виховання українських громадян на етапі становлення національної системи виховання;

- загальних і професійних цілей виховання, навчання, розвитку та самовдосконалення юних громадян України;
- провідних настанов сучасних технологій виховання, які мають урахувати загальнолюдські, національні та професійні цінності виховання;
- особливостей і змісту часткових напрямів виховання та відповідних методик виховання;
- мети, завдань, змісту матеріалу та виховного замислу конкретного заходу;
- рівня моральної, розумової та фізичної підготовленості вихованців;
- наявності сучасної навчально-виховної бази, об'єктів культурно-просвітницької та спортивно-масової роботи;
- педагогічної майстерності вихователів тощо.

Про правильний вибір методу виховання свідчать характер діяльності та взаємин вихователів і вихованців, глибина і міцність духовних і професійних знань, навичок, умінь, норм і правил вихованої поведінки згідно з вимогами загальнолюдських, національних цінностей та етикету, а також те, якою мірою відібраний метод викликає пізнавальну, емоційну і практичну активність вихованців та формує у них мотивацію сумлінного виконання своїх професійних обов'язків і постійного самовдосконалення.

Контрольні запитання та завдання

1. Обґрунтуйте педагогічні поняття «метод виховання», «прийом виховання», «засіб виховання».
2. Назвіть основні групи методів виховання (оберіть різні підходи науковців).
3. Які основні засоби складіють групу методів формування свідомості особистості?
4. У чому педагогічне значення виховної бесіди?
5. Чим відрізняється розповідь від роз'яснення?
6. Що таке заохочення? Чи треба заохочувати дитину до навчання?
7. Поміркуйте, чи має ефективність метод покарання?
8. Які умови і фактори визначають вибір методів виховання?

Рекомендована література

1. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: «Коло», 2006. – 326 с..
2. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник. – К.: «Академія», 2002, - 575 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К., 1997.
4. Дубасенюк О.А. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник; Видання 3-тє, перероблене і доповнене / За заг. ред. О.А. Дубасенюк. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 464 с.
5. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К., 1997.
6. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: підручник. – 2 – ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2004. – 445 с.
7. Максимюк С.П. Педагогіка: навчальний посібник. – К.: Кондор, 2005, - 667 с.
8. Макренко А. С. Книга для батьків //Твори. В 7 т. – К., 1954. – Т.4. – 522с.
9. Сухомлинський В.О. Слово про слово. Слово вчителя в моральному вихованні // В.О. Сухомлинський. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5.
10. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // В.О. Сухомлинський. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.1.

Тема 15. Поняття колективу, його вплив на особистість. Формальні та неформальні молодіжні організації

1. Учнівські та дитячі колективи. Теорія розвитку колективу.
2. Структура, етапи та чинники розвитку колективу.
3. Традиції, педагогічні проблеми управління колективом.
4. Характеристика формальних та неформальних молодіжних об'єднань України. Робота з молоддю в цих об'єднаннях.

Опорні поняття: *колектив (дитячий, учнівський, шкільний); стадії, чинники розвитку колективу; учнівське самоврядування; дитячі та юнацькі організації; неформальний молодіжний рух; формальні молодіжні організації, молодіжна субкультура.*

1. Учнівські та дитячі колективи. Теорія розвитку колективу.

Слово *колектив* походить від латинського *colligo*, що в перекладі означає «об'єдную», а латинське *collectivus* – «збирати», «об'єднувати». Таким чином, поняття колективу передбачає об'єднання людей, існування між ними певних взаємозв'язків і відносин.

Колектив — організована форма об'єднання людей на основі цілеспрямованої діяльності.

Дитячий колектив — об'єднання дітей, згуртованих спільною корисною діяльністю (навчанням, працею, спортом, громадською роботою).

Дитячий колектив відрізняється від інших колективів віковими межами, специфічною діяльністю (навчання), послідовною мінливістю складу, відсутністю життєвого досвіду, потребою в педагогічному керівництві.

Колектив характеризують єдність мети, високий рівень міжособистісного спілкування, згуртованість, внутрішня дисципліна, специфічні норми співжиття. Він є ланкою, що з'єднує особистість із суспільством. Виховання особистості в колективі є втіленням закономірностей розвитку суспільства, адже в колективних взаєминах створюються умови для соціально-психічного її розвитку. Відокремившись від колективу, людина опиняється в соціально-психологічному вакуумі, що значно ускладнює її розвиток.

Колективні стосунки між людьми мають глибокі історичні корені, оскільки з найдавніших часів люди живуть і працюють спільно. У колективі забезпечується розвиток багатьох людських якостей співжиття; там же людина черпає знання, набирається мудрості, навичок поведінки в суспільстві, кращих способів праці, формує моральні та естетичні ідеали, розвиває мову тощо.

В українській народній педагогіці є багато прислів'їв, які засвідчують виховну роль колективу:

Громада – великий чоловік.

Де дружно, там і хлібно.

Добре там живеться, де гуртом сіється і жнеться.

Громада – рада, що рішила, так і буде.

У товаристві лад – усяк тому рад.

Характерними рисами колективу є суспільно значуща мета, щоденна спільна діяльність, спрямована на її досягнення, наявність органів самоврядування, встановлення певних психологічних зв'язків між його членами. Дитячий колектив відрізняється від інших колективів віковими межами, специфічною діяльністю (навчання, гра тощо), послідовною мінливістю складу, відсутністю життєвого досвіду, потребою в педагогічному керівництві.

Колектив є *соціальною системою*, яка виконує такі функції:

- *організаторську* (полягає в об'єднанні особистостей для виконання певних завдань);
- *виховну* (спрямована на створення оптимальних умов для всебічного виховання, психічного й соціального розвитку особистості);
- *стимулюючу* (сприяє формуванню морально-ціннісних стимулів діяльності особистості, регулює поведінку членів колективу, впливає на формування в особистості цілеспрямованості, волі, гуманності, працьовитості, совісності, чесності, гідності тощо).

В успішному розв'язанні поставлених завдань важлива роль належить учнівському колективу, де за умови успішного педагогічного керівництва формуються доброзичливі, висококультурні стосунки, загальнолюдські моральні цінності, формується особистість громадянина України.

У наш час колектив відіграє лише роль засобу виховання, а не мети, як це було в системі виховання колишнього СРСР. Крім того, учнівський колектив, як об'єднання різних особистостей, не позбавлений таких негативних явищ, як групівщина, клановість, нездоровий індивідуалізм окремих його членів тощо. Тому, виховуючи молоде покоління в колективі, через колектив, засобами колективу, кожен учитель повинен розуміти його сутність, основні стадії формування, роль, місце, значення, можливості, позитивні моменти і недоліки, взявши на озброєння все те цінне й корисне, що може дати учнівський колектив для виховання особистості кожної дитини. Адже кожен учень щодня перебуває в класі, тому класний колектив (свідомо чи несвідомо) впливає на нього так само, як трудовий колектив впливає на працівника, студентський – на студента, військовий – на солдата. Без цього неможливо виховати свідомого громадянина, повноцінного члена демократичного суспільства.

Теорію розвитку колективу обґрунтував А. С. Макаренко. «Це шлях від диктаторської вимоги організатора до довільної вимоги кожної особи до себе на фоні вимог колективу, цей шлях я вважаю основним шляхом розвитку ...дитячого колективу», – писав він.

Поступово ця концепція сформувалася у подальших дослідженнях педагогів 60-70-х рр. як *теорія стадій розвитку дитячого колективу*, яка була дороговказом для педагога, що орієнтувала його на тривалу перспективу роботи з учнями – з перших років навчання у школі й до випуску. Треба зауважити, що за багатолітню історію колективістського виховання наша школа мало досягла у формуванні особистості – спроби переробити індивідуальну природу людини виявилися невдалими. Звідси висновок: у вихованні не можна припускатися крайнощів. Гармонія особистого і колективного мають бути у тісному зв'язку.

Колектив – не застигла структура, він постійно розвивається, проходячи певні стадії. Стадійність розвитку колективу є вираженням внутрішньої діалектики його становлення, в основі якої – рівень взаємовідносин між вихователем і вихованцями, між членами колективу.

Учнівський (дитячий) колектив у своєму розвитку проходить декілька стадій:

1. *Створення колективу* . Спочатку колектив лише формується. Члени його недостатньо знають один одного, не виявляють ініціативи в діяльності. Ще не сформований його актив. Педагог на цій стадії повинен допомагати учням сформулювати систему єдиних вимог – рішучих за формою, зрозумілих за змістом, організувати їхню діяльність на засадах цілеспрямованого педагогічного керівництва. Він вивчає особисті якості членів колективу, знайомить їх, сприяє обранню органів самоврядування, інструктує щодо їх функцій, контролює їхню роботу, а в разі необхідності – допомагає.

Взаємини між педагогом і вихованцями будуються на засадах безпосереднього впливу вихователя на колектив та на кожного його учасника.

2. *Поширення впливу активу на весь колектив*. На цій стадії відбувається створення органів самоврядування шляхом залучення активістів до керівництва колективом, акцентування їхньої уваги на відповідальності, ініціативі та самостійності. Водночас відбувається залучення пасивних учнів до громадського життя. За умови правильно організованої роботи актив швидко починає виявляти ініціативу у визначенні завдань та організації колективної діяльності.

Педагог окреслює подальші перспективи діяльності колективу (у навчанні, праці, спорті, іграх, позакласних заходах), дбає про посилення довіри до активістів. Колектив стає фактором розширення соціального досвіду дітей, залучення його до взаємодії з іншими колективами.

3. *Вирішальний вплив громадської думки більшості*. На цій стадії вимоги висуває колектив. Більшість дітей з перших днів діє свідомо, активно, а колектив усвідомлює завдання, поставлені перед ним. Педагог допомагає активові здобути авторитет серед учнів, контролює його діяльність. Керівництво колективом відбувається на засадах демократизму, визнанні права колективу самостійно вирішувати питання про заохочення чи покарання своїх учасників, планування роботи, оцінювання поведінки учнів, запровадження системи доручень мікрогрупам учнів, окремим членам колективу.

4. *Самовиховання як вищий тип виховання в колективі*. Кожен учень вже спокійно сприймає колективні, загальноприйняті вимоги як вимоги до себе. У них розвивається інтерес до самовиховання, що переходить у внутрішнє прагнення до самовдосконалення особистих якостей, рис свого характеру.

На всіх стадіях розвитку колективу педагоги цілеспрямовано працюють над його *згуртуванням*. Педагог інструктує, консультує, надає методичну допомогу щодо прийомів самовиховання (самоаналізу, самонавіювання, самоаналізу, самовідмови від негативного), поступово привчаючи до цього весь колектив. Він також допомагає учням визначити потрібні для самовдосконалення якості, скласти індивідуальні плани самопізнання, саморозвитку. Беручи до уваги вимоги колективу до кожного його учасника, досягнутий

рівень розвитку колективу, вікові та індивідуальні особливості дітей, педагог коригує самовиховання, створює загальну мажорну атмосферу.

На всіх стадіях розвитку учнівського колективу необхідна *системність* – послідовно сформульовані перед колективом завдання, виконання яких забезпечуватиме перехід від простого задоволення результатами до глибокого почуття обов'язку. Повага до кожної особистості, створення умов для її самореалізації – головна мета колективу.

2. Структура, етапи та чинники розвитку колективу.

Колектив як людська спільнота, що утворює систему колективістських стосунків, є основним чинником формування громадської сутності особистості, розвитку її індивідуальності. Він відзначається розмаїттям видів, форм суспільно корисної праці та спілкування. Його сутність реалізується в різних аспектах.

Економічний аспект передбачає залучення дитини в економічні відносини, активну участь в них, знання економічних проблем. Це забезпечує виховання колективізму, творчого ставлення до праці.

Політичний аспект означає залучення дітей до шкільного самоуправління, політичних кампаній (перепису населення, підготовки до свят, фестивалів), участі у громадському житті.

Соціальний аспект є виявом турботи про розвиток, побутові умови дитини. У її свідомість закладаються прагнення до соціальної справедливості, гуманізму, ініціативності, відповідальності, зближення колективних і власних інтересів.

Моральний аспект передбачає розуміння моралі як суспільного явища, усвідомлення учнями загальнолюдської моралі як відповідальності перед іншими людьми, самим собою, колективом. Аналіз стосунків у колективі переконує в необхідності чесної, добросовісної праці, формує основи моральності.

Громадсько-ціннісний аспект переконує, що колектив – це ідейна, ціннісно-орієнтована єдність людей, для яких організаційна структура є засобом досягнення спільних цілей.

Культурно-естетичний аспект виявляється у вільному спілкуванні дітей, що забезпечує їх новими враженнями, знаннями, сприяє підвищенню естетичного рівня їх повсякденних стосунків, естетичної організації всього життя. Художня творчість у колективі є засобом змістовного використання вільного часу, естетичного й духовного розвитку дітей.

Юридичний аспект свідчить, що взаємини в колективі торкаються і правового аспекту життя. Усвідомлення дитиною мотивів моральних та аморальних вчинків, правова освіта, поєднання з практичним засвоєнням дітьми прав та обов'язків – важливий чинник формування правосвідомості.

Психологічний аспект означає, що колектив – організоване соціальне середовище. Цілеспрямованість його діяльності породжує здоровий моральний клімат, мажорний тон у відносинах, добровільну участь у спільних справах, відчуття потреби у колективному спілкуванні, психологічній сумісності з товаришами.

Організаційний аспект свідчить про інтуїтивне прагнення дітей до об'єднання в певній організації. Педагогічно організована діяльність колективу ставить дітей у ділові стосунки керівництва й підлеглості, взаємовимогливості та взаємодопомоги.

Індивідуально-особистісний аспект враховує можливість тимчасового відокремлення дитини від колективу, можливість оглянутися навколо, зазирнути в себе, осмислити свої взаємини з оточуючими. Це сприяє самосвідомості, формуванню внутрішнього духовного світу особистості.

Виховне значення колективу, його впливу на особистість учня досить суттєве, оскільки кожен учень щодня перебуває в класі, то й клас (свідомо чи несвідомо) впливає на нього.

На розвиток і становлення колективу впливають такі соціально-педагогічні чинники:

1. Глибоке знання вихователями наукових психолого-педагогічних основ теорії та практики формування і розвитку колективу. Формуючи і розвиваючи колектив на засадах відкритості щодо нового досвіду, ідей, мобільності (готовності до постійних змін), толерантності (сприйняття різних поглядів, думок, терпимого до них ставлення), свободи (можливості обстоювати свою думку), вільної орієнтації (вибору перспективи власного розвитку), довіри до оточуючого, плановості (орієнтованості на планування, здійснення наміченого), слід враховувати різноманітні теорії колективу, сучасні технології виховної роботи з метою їх максимальної адаптації до особливостей конкретного колективу та обставин його функціонування.

2. Забезпечення наступності та єдності у роботі педагогів з колективом. Педагоги, що працюють з конкретним колективом, мають добре усвідомлювати особливості колективу, прогнозувати шляхи його розвитку, сповідувати єдині принципи виховання та управління. На етапах переходу колективу від однієї стадії до іншої важливо не пред'являти учням завищених або занижених вимог, маючи на увазі, що тільки послідовність, наступність, систематичність сприятиме їхньому подальшому гармонійному функціонуванню в колективі.

3. Володіння технікою формування перспективних напрямів. Діяльність людини, певного колективу ефективна за наявності та усвідомлення спільної мети. А.Макаренко писав: “Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість. У педагогічній техніці ця завтрашня радість є одним із найважливіших об'єктів роботи. Спершу треба організувати саму радість, викликати її до життя і поставити учням як реальність. По-друге, треба наполегливо перетворювати простіші види радості в складніші та значні для людини. Виховати людину – значить виховати в неї перспективні шляхи. Методика цієї роботи

полягає в організації нових перспектив, у використанні тих, що вже є, в поступовій підстановці цінніших”.

Виховна перспектива – це значущі завдання, цілі, що відповідають потребам розвитку особистості, колективу, стимулюють діяльність, відповідають віковим, індивідуальним особливостям. Перспективи характеризуються: захопленістю учнів справами, що базуються на інтересі, суспільною цінністю завдань, цілей, конкретних справ, пов’язаних з працею та життям; чіткою організацією діяльності, спрямованою на досягнення мети; педагогічною доцільністю, вихованням в учнів моральних якостей.

Майстерність вихователя виявляється в організації системи перспективних напрямів з урахуванням можливостей колективу, реальних соціальних обставин. На практиці перспективами стають різні трудові справи, суперництво у змаганні, допомога підшефним організаціям, походи й екскурсії, спортивні змагання, творчі звіти. Такі перспективи мають бути зрозумілими і реальними, доступними і посильними, стимулювати й заохочувати колектив на їх досягнення. Просування до перспективи передбачає обговорення планів, пропозицій і практичну діяльність з метою її реалізації, що безпосередньо впливає на процес згуртування колективу.

4. Забезпечення педагогічно доцільної роботи з активом та органами самоврядування. Актив та органи самоврядування сприяють розвитку колективу.

Актив – ініціативна група вихованців, яка усвідомлює вимоги керівника колективу і допомагає в організації діяльності колективу.

Актив залучається до конкретної діяльності, в процесі якої його членам доручають деякі функції і обов’язки вихователів, навчають методам і засобам їх виконання, що прискорює соціальне становлення особистості. Кількість активістів повинна збільшуватися через залучення дітей до різних сфер діяльності. Актив є основою формування органів самоврядування. Вихователь спільно з активом визначає функції органів самоврядування, їх підрозділів, створює умови для самостійної діяльності, вчить ефективно працювати, вирішувати певні педагогічні завдання, здійснює контроль за роботою. Вплив адміністрації школи на органи самоврядування здійснюється на демократичних засадах через педагогів, які користуються особливим авторитетом в учнів.

5. Наявність соціально-педагогічних умов для ефективної діяльності колективу, формування традицій, вироблення належного стилю і тону.

Атмосфера добра й радості, панування духу гуманізму притягує учнів до школи та її колективу. У подібній атмосфері колектив швидко стає згуртованим, сповненим внутрішньою силою, збагаченим соціально значущими традиціями. Для колективу важливо мати морально-ціннісні традиції, зберігати їх і примножувати. Вони повинні бути тривалими, стійкими, наповненими моральним впливом на особистість.

Велике значення для психологічного клімату, самопочуття дітей в колективі має відповідний тон і стиль у стосунках. Оскільки суттєвою ознакою колективу є спільна діяльність для досягнення мети, то і стиль має характеризуватися діяльністю, діловитістю у різних сферах: навчанні, грі, змаганнях, дозвіллі. Тому не можна допускати безпідставної галасливості, бездіяльності, невіпорядкованості дій. Діловий стиль характеризується певними відтінками тону, який у здоровому колективі відзначається такими ознаками: мажорністю (бадьорим, радісним настроєм, готовністю до раціональної дії, внутрішнім спокоєм, впевненістю у своїх силах, інтересом до шкільного життя), почуттям гідності за своє становище в колективі, єдністю колективу, дружніми взаєминами, відчуттям захищеності від принижень, насильства, знущання, здатністю до гальмування своїх деяких вчинків.

Джерелом формування стилю взаємин в колективі має бути передусім професійна й ефективна діяльність педагога.

3. Традиції, педагогічні проблеми управління колективом.

Ніщо так не «цементує» учнівський колектив, як спільні *традиції*, які є дієвим засобом згуртування усіх його членів. Виховати такі традиції, зберегти їх – надзвичайно важливе завдання виховної роботи. Школа, в якій немає традицій, не може бути школою майбутнього.

У багатьох школах існують трудові традиції, що виявляють сумлінне, творче ставлення колективу до будь-якої праці – навчальної, суспільно-корисної, до виконання трудових завдань тощо. У цих традиціях бачимо зародки формування в учнів гідного ставлення до праці, справжніх колективних відносин, побудованих на товариській взаємодопомозі, на почутті громадського обов'язку.

Чи не найбільшу виховну цінність мають традиції, пов'язані із календарно-обрядовим циклом. Залучення дітей до активної участі у проведенні різних свят, базованих на народних звичаях, обрядах мають великий позитивний вплив на особистість. Вшанування пам'яті героїв, чиї імена були довгий час замовчуваними в Україні, формують в учнів почуття гордості за історичну правду.

Шкільні традиції, спрямовані на те, щоб виховати в кожного учня почуття обов'язку, честі, гордості за колектив, його успіхи в навчанні і праці, сприяють зміцненню колективу, його моральному зростанню.

Вироблення і закріплення позитивних традицій, основи яких закладаються в ранньому шкільному віці, мають величезне виховне значення. За допомогою традицій встановлюється наступність у навчально-трудовій і суспільно корисній діяльності колективу. Позитивні традиції, передані учнями старших класів молодшим, стають для останніх перспективою завтрашнього дня, сприяють розвитку спільних зусиль, згуртовують колектив.

Продумана організація дозвілля учнів – колективні культпоходи в кіно, до театру, екскурсії та туристичні мандрівки і походи, підготовка до проведення свят і вечорів, участь у художній самодіяльності й інших заходах. виховання в учнів взаємоповаги та взаємопомочі – все це допомагає об'єднати учнів у повноцінний колектив. На згуртованості учнівського колективу позитивно позначається й згуртованість в діяльності педагогів.

Важливу роль у формуванні особистості і в діяльності самого колективу (класного, шкільного) відіграє тон, стиль його роботи. В учнівському колективі повинен панувати бадьорий, життєрадісний тон, що спирається на активність і свідому дисципліну, єдність і дружбу, на почуття власної гідності кожного члена колективу і гордості за свій колектив, готовності до енергійних дій. Особливо важливі так звані «традиції щоденного вжитку» – дотримання певних правил поведінки (наприклад, “у нашому класі не запізнюються”, “у нашому класі допомагають один одному” тощо). Крім традицій, згуртуванню дитячого колективу сприяє принцип паралельної дії – вимога до вихованця ставиться не прямо, а через колектив і його самоврядування. Цій же меті підпорядкована організація колективної діяльності, оскільки учнів найкраще об'єднують спільні конкретні турботи та справи.

Особлива роль у згуртуванні учнівського колективу належить громадській думці, що формується переважно на третій стадії його розвитку. Формою її вияву є загальні збори колективу, на яких вирішуються всі важливі справи, проблеми, досягнення та недоліки.

Позитивно впливає на колектив учнівське самоврядування.

Учнівське самоврядування – самодіяльна організація дитячого життя в школі, яка є незамінним помічником педагогів. Тому останні, мають зміцнювати авторитет його членів, частіше звертатися до них по допомогу, радитися з ними. Гласність, відкритість роботи органів самоврядування (всі учні знають, де, коли, які питання обговорюються, можуть брати в обговоренні участь, пропонувати нове, оригінальне, цікаве, впливати на життя колективу) сприяє поглибленню демократизму в шкільному житті.

Демократизм в учнівському самоврядуванні залежить від позиції дорослих, зокрема керівництва школи. Розбіжності між адміністрацією та учнівським самоврядуванням виникають внаслідок неправильної організації педагогічного керівництва, коли немає

взаємодії між педагогічним та учнівським колективами для досягнення мети; дотримання традицій авторитарного стилю керівництва зі сторони педагогів; відсутність і невміння працювати з органами учнівського самоврядування; ігнорування прав і обов'язків учнів; нерозуміння своїх функцій вихователя та функцій учнівського самоврядування.

Колектив є ланкою, що з'єднує особистість із суспільством. Виховання особистості в колективі є втіленням закономірностей розвитку суспільства, адже в колективних взаєминах створюються умови для соціально-психічного її розвитку. Відокремившись від колективу, людина опиняється в соціально-психологічному вакуумі, що значно ускладнює її розвиток. Колектив як людська спільнота, що утворює систему колективістських стосунків, є основним чинником формування громадської сутності особистості, розвитку її індивідуальності.

Кожна людина більшою чи меншою мірою прагне самоствердитися в колективі, посісти в ньому найзручніше місце. Проте, процес включення її в систему колективних взаємин складний, неоднозначний і глибоко індивідуальний.

Суттєво залежить входження особистості в колектив від її індивідуального соціального досвіду, який визначає характер суджень учня, систему його ціннісних орієнтацій, лінію поведінки. Цей досвід може відповідати, а може й не відповідати судженням, цінностям і традиціям поведінки, які склалися в колективі. Там, де ця відповідність має місце, включення особистості в систему відносин колективу значно полегшується. У випадках, коли у вихованця досвід інший (вужчий, бідніший або, навпаки, багатший, ширший, ніж досвід соціального життя колективу), йому важче встановити взаємини з ровесниками. Особливо складним виявляється його становище, коли індивідуальний соціальний досвід суперечить цінностям, прийнятим в даному колективі. Сутичка протилежних ліній поведінки тут неминуха і призводить здебільшого до різних наслідків.

Характер взаємин особистості і колективу зумовлений не лише якостями особистості, а й особливостями колективу. Одноманітність діяльності й вузький діапазон соціальних ролей у колективі, бідність змісту й одноманітність організаційних форм спілкування між членами колективу, недостатня взаємокультура сприймання, невміння бачити в іншому те цікаве і цінне, що заслуговує на увагу, — все це негативно впливає на встановлення нормальних відносин з тими, хто до нього входить.

Оцінюючи роль колективу у вихованні особистості значення колективізму як риси особистості, слід мати на увазі, що „ніякі благородні цілі ніколи не були досягнуті без об'єднання людей на певних засадах (безперечно, це не стосується творчості, морального вибору тощо). Отже ми не можемо відкидати все краще, що стосувалося колективістського виховання: вироблення навичок взаємодії і взаємодопомоги, свідомої дисципліни як поваги

до інших, до суспільства, вміння рахуватися з нормами життя. Без цього неможливо виховати свідомого громадянина, повноцінного члена суспільства”.

4. Характеристика формальних та неформальних молодіжних об'єднань України.

Робота з молоддю в цих об'єднаннях.

Поступальний розвиток сучасного суспільства вирішальною мірою пов'язується з молоддю. Необхідною умовою утвердження демократичного устрою є належний рівень організації молодіжного руху в політичній системі суспільства.

В Законі України «Про молодіжні та дитячі організації» зазначається, що «молодіжні громадські організації – це об'єднання громадян віком від 14 до 28 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів» та «дитячі громадські організації – це об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства».

Світова практика і вітчизняний досвід свідчать, що в житті країни, особливо в переломні моменти її історії, провідну роль відіграє молода генерація.

Молодіжний рух України має глибокі історичні корені, традиції та суспільно-політичні етапи становлення. Організоване життя української молоді, як вважають деякі автори, почалося в XV–XVI ст., коли при братствах «спудеїв», що діяли в Острозі та Львові, існували своєрідні молодіжні секції, а також «Юнацькі братства» в Острозькій Академії.

На початковому етапі молодіжний рух ще не виокремлювався до рівня самостійної громадської структури. Він практично не виконував соціального замовлення молоді, не виражав її інтереси, а був зорієнтований на участь у вирішенні загальнодержавних питань, підтримці національного самовизначення українців. Масовий громадський рух на теренах сучасної України почав розвиватися в XIX ст. Молодь, як активна соціальна структура, була основою культурницького, а згодом політичного етапу національного розвитку України. Саме студентська молодь становила більшість Кирило-Мефодіївського братства, (1846 – 1847 рр.), Харківсько-Київського товариства (1856 – 1860 рр.), «Малоросійської громади» (1861 р.) та ін. українофільських об'єднань в різних містах України. У цей період навколо ідеї української державності гуртувались радикальні об'єднання («Молода громада», «Молода Україна») не тільки у великих центрах, а й у повітових селах. Студентські й молодіжні активісти ставали своєрідним будівельним матеріалом для українських політичних організацій того часу.

На початку XX ст. відбулося нове піднесення молодіжного руху в Україні. Окрім кількісного зростання молодіжних об'єднань (за перші п'ять років початку XX ст. виникло більше ста спілок, гуртків, комітетів), відбулися якісні зміни у формах діяльності: акцент робиться на вирішенні суто молодіжних проблем. Найвідомішими молодіжними організаціями того часу були «Січ» та «Пласт», що організовували свою роботу на засадах скаутизму і традиціях українського козацтва. За їхньою ініціативою в 1914 р. було утворено Український легіон, що пізніше трансформувався на Українських січових стрільців.

Вищезгадані організації відіграли значну роль у вихованні тодішньої молоді і справили великий вплив на подальший розвиток молодіжного руху України. Їхнє друге відродження відбулося на початку дев'яностих років XX ст. у незалежній Україні.

Процеси перебудови, демократизації і гласності розкріпачують молодь, сприяють пошуку нових шляхів її самореалізації. Відтоді започатковується виникнення молодіжних неформальних груп і об'єднань на основі спільних інтересів, захоплень, цінностей. Широкого розмаху набуває рух молодіжних дискусійних клубів, для яких обмін думками, наукові диспути стали не ритуалом, а нормою життя. Швидкими темпами відбувається пробудження національної самосвідомості, зростання політичної культури, соціальної активності молоді, підвищення її інтересу до історії України, вирішення культурологічних проблем, відродження духовної спадщини і традицій українського народу. Створюючи ініціативні групи для охорони природи, молодіжна громадськість проводить мітинги на захист сплюндрованого довкілля. Молодь з пасивної субстанції перетворюється на активного суб'єкта політичної діяльності, ключову детермінанту соціального розвитку.

У рамках молодіжного руху, молода людина не лише проходить соціалізацію, здобуває необхідний досвід, але й само реалізується. Молодіжний рух є осередком формування молодіжного стилю життя, культури. Сьогодні юнологи розрізняють дві форми молодіжного руху: організований молодіжний рух та неформальні молодіжні ініціативи (неформальний молодіжний рух). Вийшовши з етапу масових громадсько-політичних акцій, молодіжний рух зорієнтувався на зорганізованому боці, як найбільш ефективній формі захисту своїх інтересів.

За допомогою організації, молоді люди мають можливість повніше зреалізувати свої інтереси, запити та потреби, тобто, само реалізуватися як особистості; молодіжні організації дозволяють адекватно відрегулювати стосунки молоді з державою, її структурами. Вважається, що саме молодіжні організації є інструментом найбільш дієвої соціалізації молодого покоління.

Проте, не звертаючи уваги на популярність тези про соціалізацію молоді в об'єднаннях, досі не існує єдиного повного визначення терміну «молодіжна організація». Наприклад, О. Корнієвський розглядає молодіжну організацію – як добровільне об'єднання

молодих громадян, що утворюється для реалізації і захисту їх різнобічних, зокрема, специфічних (як особливої вікової категорії населення) колективних інтересів з метою об'єднання зусиль молоді для участі в соціально-економічних, суспільно-політичних, державотворчих процесах

Під терміном «неформальний молодіжний рух» розуміють систему молодіжних субкультур і широкої неорганізованої молодіжної активності в їх взаємозв'язку між собою та суспільством. Величезний потенціал мобільності забезпечує можливість в будь-який момент утворити нове ієрархічне відгалуження і тим самим підвищити свій статус. При цьому спосіб життя кожного є результатом лише індивідуального вибору, він не нав'язаний суспільством. Так утворилися молодіжні течії «гіпсі», «емо» «панків», «готів», «футбольних фанів» тощо. Всі вони не залежать безпосередньо від суспільних інститутів й існують «без дозволу старших». У цьому, власне, і полягає основна специфіка неформального руху.

Фактично молодіжний рух та неформальні ініціативи створюють обличчя суспільства. Молодіжні організації переважно виникають в наслідок усвідомлення неформальною групою молодих людей необхідності «акту формалізації» своїх внутрішньо групових відносин, задля ефективності досягнення спільних цілей. Актом формалізації і є створення організації. Іншими словами, відбувається формалізація внутрішньої ієрархії та відносин.

Своє становлення сучасний організований молодіжний рух почав як неформальні культурологічні організації та об'єднання за інтересами. Більше того, початок всієї організованої молодіжної ініціативи безпосередньо пов'язаний із неформальним періодом (1980 – 1989 рр). В цей час виникли Український культурологічний клуб, Товариство Лева, студентське об'єднання «Громада». Значна частина молодіжних об'єднань того часу утворена на основі спільних інтересів у галузі мистецтва, культури, науки, екологічних, релігійних та суспільно-політичних проблем.

Наступні роки (1989 – 1990) характеризуються поширенням масових молодіжних та студентських громадсько-політичних рухів й виникненням масових молодіжних громадсько-політичних організацій. У цей час утворюються кількатисячні організації Союз українського студентства (СУС), Спілка незалежної української молоді (СНУМ), Студентське братство, відроджується Спілка української молоді (СМУ). Кульмінацією цього етапу стало голодування студентів у жовтні 1990 року на площі Жовтневої революції в Києві. Акція була активно підтримана – застрайкував увесь Київ. Голодування студентів стало переламним етапом у свідомості цілого покоління та в розвитку організованого молодіжного руху.

Після проведення акції голодування молодіжні об'єднання постали перед вибором нових форм роботи в молодіжному середовищі. Досягнення державної незалежності викликало масовий вихід частини молоді із молодіжних об'єднань. У цей час набувають

значного поширення молодіжні філії при політичних партіях. Молодь шукає самореалізації через участь у партійній роботі. Набуває поширення у студентському середовищі ідея створення незалежних студентських профспілок. Наприкінці дев'яностих років XX ст. спостерігається активізація участі різних молодіжних організацій у виборчих кампаніях. Молоді люди почали самі висуватися в органи місцевого самоврядування, а також виступали в ролі ініціаторів створення широкої громадської підтримки в молодіжному середовищі тієї чи іншої партії чи окремого політика.

І сьогодні студенти не стоять осторонь важливих соціальних, економічних, політичних питань. 21 листопада 2013 року студенти розпочали протест на рішення Кабінету Міністрів України щодо не підписання угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Проти ночі 30 листопада силами спецпідрозділів було очищено площу від протестувальників. На захист студентства повстала вся Україна. Майдан Незалежності став символом незламного духу і героїзму. Саме тут, виборюючи свою свободу й нове життя для України, стояли пліч-о-пліч студенти різних регіонів: Львова і Харкова, Рівного і Одеси, Івано-Франківська і Луганська.

На сучасному етапі існують безліч молодіжних об'єднань, що зберігають свою незалежність, залишаючись самостійними ідейно-політичними утвореннями, і займають активну громадську позицію, іноді висувуючи навіть політичні вимоги. До них належать:

- ультраліві організації;
- ліві;
- лівоцентристські;
- центристські;
- правочентристські;
- ультраправі.

Хоча така класифікація застосовується для типологізації політичних партій, на нашу думку, вона адекватно відображає громадсько-політичну ініціативу молоді сучасної України.

Іноді ці організації спрямовують свою діяльність на реалізацію вузькоцільових проєктів. Однак це не означає, що організація увесь час свого існування займатиметься цією діяльністю.

Окремо слід виділити молодіжні релігійні об'єднання, що утворюються в Україні. Після падіння тоталітарної системи значний відсоток молоді звернувся у пошуках самореалізації до релігії. Зокрема, це пов'язано з національним рухом, що набув своєї кульмінації у 1991 році. Молодь, яка обрала участь у цих рухах, здебільшого декларувала свою приналежність до певних тоді конфесій (Українська греко-католицька церква, Українська автокефальна православна церква). Великий відсоток молоді звертається до протестантських церков, різноманітних сект та містичних, псевдо-релігійних культів.

Наприклад: «Українська молодь Христова», «Християнська молодіжна організація Церкви адвентистів сьомого дня», «Молодіжна рада церков Євангельських християн-баптистів України», так званих «Догналітів» тощо.

Подальша модернізація українського суспільства дає поштовх до урізноманітнення культурного життя, диференціації культури, породжує численні явища, збагачує взаємозв'язок традиційних субкультур, культурний контекст суспільства як одну з передумов розвитку культури.

Молодіжні рухи в Україні мають свої особливості. Вони зумовлені сучасним етапом радикально-революційних перетворень в українському суспільстві, його культурною неоднорідністю, кризою влади. У найскрутнішому становищі опиняється саме молодь, яка стає жертвою кардинальних соціальних змін. Щоб запобігти таким явищам в майбутньому, молодь повинна мати дієві структури впливу на політику для захисту своїх інтересів. Залучення молодого покоління у всі сфери суспільного життя видається актуальним на сучасному етапі розвитку української державності.

Значною мірою ефективність нинішньої політики визначатиметься тим, чи вдасться їй задіяти молодь до конструктивної співпраці з владою. Адже в середовищі молодіжних об'єднань відбувається селекція та становлення нових політичних лідерів, вироблення альтернативних проєктів державотворення. Будучи джерелом формування правлячої еліти, молодіжні рухи мають зайняти належне місце в політичній системі суспільства.

Особливого значення сьогодні набуває студентський рух як складова частина молодіжного руху в Україні. Студентство завжди було в авангарді всіх соціальних перетворень та політичних рухів. Воно складає чи не 80% від чисельності молодіжних організацій, а часом й більшу їх частину. Саме студентство сьогодні не стоїть осторонь від соціальних, економічних, політичних проблем. І саме студентство розбудовує Нову Україну.

Організований молодіжний рух, пройшовши ряд певних періодів свого розвитку сьогодні перебуває на новому етапі свого існування, який передовсім характеризується активною участю молоді як окремої соціально-демографічної групи з власними економічними, соціальними та політичними інтересами, оформленими у вигляді політичних структур у «великій політиці».

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке колектив?
2. Чи є різниця між колективом і групою?
3. Від яких умов залежить організація згуртованого колективу?

4. Обґрунтуйте, у чому специфіка учнівського колективу як важливого чинника формування особистості?
5. Зробіть педагогічний аналіз народних афоризмів:
6. Складіть приклад педагогічної ситуації, яку можна використати як метод вивчення стадій розвитку учнівського колективу.
7. Яку роль відіграє сучасна молодь в історичному розвитку України?

Рекомендована література

1. Бех І. Д. Гуманізм у вихованні підростаючої особистості // Рідна школа, 1995. – № 5.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К.: Райдуга, 1994.
4. Доній О. Покоління «оксамитової» революції. – К., 1999. – С. 8
5. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 1, ст.2)
6. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Виховна робота в закладах освіти України: збірник норм. док. та метод. реком. – К., 1998. – Вип. 2. – 198 с.
7. Корнієвський О. Сучасний стан молодіжного руху та його оцінка молоддю // Політологічні читання. – № 2. – 1993. – С.19
8. Корнієвський О., Якушик В. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні. – К., 1997. – 248 с.
9. Красовицький М.Ю. Не втрачати ні крихти надбань // Рідна школа. – 1994. – №12.
10. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу // Вибрані твори: В 7-и т. – К., 1954. – Т.5.
11. Мойсеюк Н. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Мойсеюк Н.Є. – 5-є вид., доповнене і переробл. - К. , 2007. – 655 с.
12. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю. – Вибрані твори: В 5 –ти т. К.: Радянська школа, 1977. – Т. 2. – 656 с.

Розділ 4. Основи школознавства.

Тема 16. Управління загальноосвітнім навчально-виховним закладом.

1. Принципи управління загальноосвітнім навчально-виховним закладом.
2. Державне управління системою освіти в Україні.
3. Внутрішкільне управління.
4. Планування і облік роботи школи.
5. Методична робота в школі.

Опорні поняття: *школознавство, управління, педагогічний менеджмент, внутрішкільне управління, принципи керівництва навчальним закладом,*

1. Принципи управління загальноосвітнім навчально-виховним закладом.

Школознавство — це галузь педагогічної науки, яка займається дослідженням змісту і методів керівництва шкільною справою, вивчає принципи та організаційні засади діяльності загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

До кола проблем школознавства належить розробка таких питань: а) принципи управління школою; б) діяльність органів народної освіти; в) управління навчально-виховною роботою в загальноосвітніх навчально-виховних закладах; г) зміст і методи планування та контролю; д) наукова організація педагогічної праці; е) організація обліку та звітності.

Майбутньому учителю важливо одержати знання про принципи, зміст, форми і методи управління загальноосвітнім навчальним закладом. Це допоможе зрозуміти складний механізм його функціонування, встановити професійно-ділові стосунки з адміністрацією, колегами-вчителями, учнями та батьками, з самого початку увійти в ритм роботи навчального закладу.

Термін «управління» увійшов до освітянської галузі у другій половині 70 – х років, замінивши термін «керівництво». У цей період під впливом ідей теорії соціального управління розпочинається поступовий перехід від традиційного школознавства до розробки основ внутрішкільного управління.

Сьогодні погляди учених на поняття «внутрішкільне управління» і розкриття його сутності базуються на іншій методологічній основі. Для сучасної теорії і практики управління, в тому числі соціально-педагогічними системами, пріоритетними є системний, особистісний, діалогічний підходи. Це орієнтує на урахування в управлінні тенденцій розвитку освіти; впливу зовнішнього середовища на процеси, що управляються; моделювання цілісних педагогічних й управлінських структур, які синтезують стихійне й організоване начало; використання діалогічних форм взаємодії тощо. Найголовнішим є

забезпечення відповідності управляючої системи і підсистеми, що управляється, оскільки лише за умови такої відповідності можливий динамічний розвиток навчально-виховного процесу згідно з метою школи.

Таким чином, сьогодні на зміну філософії «впливу» в управлінні школою йде філософія створення умов для взаємодії, співробітництва, партнерства. Теорія управління школою доповнюється теорією внутрішкільного менеджменту (від англ. — управління), яка має особистісну спрямованість. Це суттєво змінює стиль взаємин у вертикальному розподілі праці: дозволяє створити атмосферу поваги, довіри й успіху кожного члена шкільного колективу; перейти на професійний стиль співробітництва, в процесі якого враховуються індивідуальні особливості кожного педагога, здійснюється особистісно орієнтований підхід до його діяльності; створити умови розвитку кожної особистості на основі мотиваційних орієнтацій; сприяє формуванню внутрішкільної культури, створенню психологічного комфорту для всіх учасників педагогічного процесу. Менеджмент як суто управління в умовах ринкової економіки є системою теоретичних і практичних знань, організаційних дій і структур, що постійно розвиваються, набув інтернаціонального значення та універсального впровадження не тільки у виробничій сфері, а й у сфері освіти. З огляду на це, універсальність наукових заходів і технологій, розроблених у межах міжнародного менеджменту, дає змогу застосовувати їх і в управлінні педагогічними системами, що функціонують у різних національних середовищах. Це дає можливість інтегрувати набутий світовий досвід менеджменту в теорію педагогічного менеджменту України.

Управління закладами освіти ґрунтується на таких принципах:

1. *Державотворення* — діяльність усіх ланок загальноосвітніх навчально-виховних закладів має бути спрямована на утвердження та розвиток державності України, піднесення її авторитету в світовому співтоваристві.

2. *Демократизму* — полягає у всебічному врахуванні керівником закладу думок, інтересів, побажань, прагнень усіх учасників навчально-виховного процесу, намаганні важливі питання педагогічної діяльності учасників навчально-виховного процесу розв'язувати спільно, враховувати слушні думки й пропозиції членів педагогічного і батьківського колективу, виявленні толерантності у діях.

3. *Цілеспрямованості*: необхідність визначення перед шкільним колективом макро- і мікророздавань, які б обумовлювали планування, діяльність окремих ланок, структурних підрозділів навчально-виховного закладу, виступали передумовою створення перспективних ліній.

4. *Компетентності* — вимагає від усіх посадових осіб високого рівня науково-педагогічної підготовки, професіоналізму, оскільки помилки надто боляче відбиваються на живому організмі навчально-виховного закладу.

5. *Плановості* — передбачає чітку систему перспективного і щоденного планування всіх видів навчально-виховного, організаційно-господарського процесу з урахуванням об'єктивних умов та соціально-економічних можливостей конкретного закладу; усі плани мають бути спрямовані на розв'язання основних завдань школи.

6. *Перспективності* — впливає в разі потреби гіпотетичного передбачення та прогнозування діяльності школи не тільки на навчальний рік, а й на увесь період навчання учнів.

7. *Гуманності* — ґрунтується на усвідомленні того незаперечного факту, що найвищою цінністю у світі є людина; повага до кожної особистості, захист її прав на свободу, всебічний розвиток, щастя, створення оптимальних умов для повноцінної життєдіяльності кожної людини мають пронизувати всю систему взаємин у шкільному колективі.

8. *Поєднання єдиноначальності, колегіальності й персональної відповідальності* — виявляється в тому, що керівник навчально-виховного закладу несе персональну відповідальність перед вищими органами освіти, суспільством, державою і передусім перед законом за стан справ у дорученій йому установі; директор має право в рамках закону самостійно приймати рішення, вимагати їх виконання від усіх працівників закладу; одночасно він поєднує свою діяльність з колегіальними органами радою, педагогічною радою і несе відповідальність за реалізацію рішень цих органів у рамках відповідних законів.

9. *Ініціативи й активності* — впливає з необхідності в освітньо-виховній роботі постійно виявляти творчість та активність з тим, щоб постійно перебувати в ролі провідної ініціативної особистості.

10. *Оптимізації* — спрямований на створення в навчально-виховному закладі найбільш сприятливих соціально-психологічних та економічних умов для ефективної діяльності учасників педагогічного процесу.

11. *Об'єктивності оцінки виконання учасниками педагогічного процесу функціональних обов'язків за результатами конкретних справ* — викликає необхідність систематично контролювати діяльність посадових осіб, об'єктивно оцінювати її за результатами конкретно виконаної роботи, реальними наслідками (рівень успішності й вихованості учнів), проводити цю роботу гласно з урахуванням думки педагогічного колективу.

2. Державне управління закладами освіти в Україні

Управління системою загальної освіти здійснюється Міністерством освіти і науки України, іншими центральними органами виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, відповідними органами управління освіти обласних, міських, районних, районних державних адміністрацій, а також органами місцевого самоврядування.

Основними завданнями органів управління системою загальної середньої освіти є: створення умов для здобуття громадянами повної загальної середньої освіти; прогнозування розвитку загальної середньої освіти, мережі загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до освітніх потреб громадян; атестація навчальних закладів системи загальної середньої освіти, оприлюднення результатів атестації через засоби масової інформації; ліцензування загальноосвітніх навчальних закладів, заснованих на приватній формі власності; контроль за додержанням Державного стандарту загальної середньої освіти, навчально-методичне керівництво та державне інспектування загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності; забезпечення соціального захисту, охорони життя, здоров'я та захисту прав педагогічних працівників, психологів, бібліотекарів, інших спеціалістів, які беруть участь у навчально-виховному процесі, учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів; сприяння розвитку самоврядування у загальноосвітніх навчальних закладах; комплектування системи загальної середньої освіти педагогічними працівниками, в тому числі керівними кадрами.

. Громадяни України мають право на одержання безкоштовної освіти. Держава гарантує молоді право на отримання повної загальної освіти і оплачує її здобуття. Повна загальна освіта є обов'язковою та може отримуватися у різних типах закладів освіти. За рахунок коштів підприємств, установ і організацій, батьків та інших добровільних внесків можуть вводитися додаткові навчальні курси понад обсяг, визначений державним стандартом для відповідного освітнього рівня.

Державний характер управління системою загальної середньої освіти закріплений у такій системі принципів: доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти; обов'язковість повної загальної середньої освіти; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій, науковий, світський характер освіти; інтеграція з наукою і виробництвом; взаємозв'язок з освітою інших країн; нучкість і прогностичність системи освіти; єдність і наступність системи освіти; безперервність і

різноманітність освіти; поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті .

Ці принципи визначають основні напрями, пріоритети освітньої політики, а отже, і характер освіти та освітніх закладів у країні.

3. Внутрішкільне управління

Внутрішкільне управління – це діяльність управляючої підсистеми, що спрямована на реалізацію мети школи шляхом створення умов (прогностичних, педагогічних, психологічних, кадрових, організаційних, матеріально-фінансових та інших), необхідних для належного розвитку педагогічного процесу.

З метою оптимізації управління життєдіяльністю школи створюють органи управління, діяльність яких дає змогу враховувати потреби учасників навчально-виховного процесу. Наявність розгалуженої структури управлінських органів у школі вимагає організації їх взаємодії, координації роботи всіх підрозділів.

До структури управлінських органів у школі належать: органи колегіального управління школою (конференція, рада школи, педагогічна рада, нарада при директорі, його заступниках); адміністрація школи (директор, його заступники з навчальної, наукової, виховної, господарської роботи); органи громадського самоврядування (учнів (учком), учителів (профком, методична рада), батьків (батьківський комітет).

Внутрішкільне управління є діяльністю управляючої підсистеми, яка спрямована на реалізацію мети школи шляхом створення умов, необхідних для ефективного розвитку педагогічного процесу.

Управління навчальним закладом здійснює директор і його заступники. їх функціональні обов'язки, порядок призначення чи обрання визначаються Положенням про загальноосвітній навчальний заклад, Статутом загальноосвітньої школи чи іншого навчального закладу.

Директор загальноосвітнього навчального закладу виконує такі функціональні обов'язки: забезпечує реалізацію державної освітньої політики; представляє інтереси навчального закладу в державних і громадських органах; організовує навчально-виховний процес, здійснює контроль за його ходом і результатами, відповідає за якість і ефективність роботи педагогічного колективу; створює необхідні умови для організації позакласної та позашкільної роботи; створює умови для творчого зростання педагогічних працівників, пошуку та застосування ними ефективних форм і методів навчання та виховання; за

погодженням з радою навчального закладу призначає і звільняє своїх заступників, педагогічних працівників; організовує в установленому порядку раціональне використання виділених навчальному закладу бюджетних асигнувань; несе відповідальність за свою діяльність перед учнями, батьками, педагогічними працівниками, та загальними зборами (конференцією), засновником, місцевими органами державної виконавчої влади.

Визначені функціональні обов'язки директора навчального закладу суттєво доповнюються у статуті закладу залежно від типу закладу, територіального розташування, складу учнів і особливостей педагогічного колективу, системи роботи з батьками і громадськістю, яка вже склалася, тощо.

Керівництво окремими напрямками роботи в школі здійснюють заступники директора. Кількість заступників може бути різною і в основному залежить від числа учнів у школі. Для ефективної організації навчальної і виховної роботи необхідні три заступники: з навчально-виховної, виховної і наукової роботи. До обов'язків заступника директора з навчально-виховної роботи входить організація педагогічного процесу, виконання освітніх програм і Державного стандарту загальної середньої освіти, здійснення контролю за якістю знань учнів і їх поведінкою; регулювання навчального навантаження учителів і учнів, складання розкладу занять; керівництво методичною роботою в школі, впровадження педагогічних інновацій, стимулювання діяльності учителів у плані підвищення педагогічної культури. Обов'язки заступників директора школи визначені у Статуті школи. В ньому обґрунтовується, розподіл функціональних обов'язків між декількома заступниками з навчально-виховної роботи.

Заступник директора з виховної роботи (організатор позакласної і позашкільної роботи) відповідає за організацію і якість позакласних і позашкільних заходів. Він планує, організовує і контролює проведення позакласних виховних справ у школі і за місцем проживання. Працює з класними керівниками над удосконаленням змісту, форм і методів позакласної виховної роботи, надає їм методичну допомогу. В коло обов'язків організатора позакласної і позашкільної виховної роботи входить налагодження зв'язків із закладами позашкільної освіти – Палацами школяра і будинками дитячої творчості, станціями юних натуралістів, юних техніків, дитячими спортивними школами, клубами та іншими дитячими об'єднаннями. Він надає допомогу і підтримку дитячим громадським організаціям, які діють відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини.

4. Планування і облік роботи школи.

Чітке, конкретне планування навчально-виховної роботи школи — важлива умова її успішної діяльності. Воно забезпечує цілеспрямованість у роботі всіх підрозділів, створює умови для організованої роботи педагогічного та учнівського колективів, раціонального використання часу та інших можливостей і резервів.

Плануючи роботу школи, необхідно дотримуватися науковості, що передбачає систему науково обґрунтованих завдань, змісту, методів, форм і засобів; реальності й оптимальності заходів, які можна виконати і які б забезпечили рівномірний ритм роботи школи протягом року; соціальної детермінації, що передбачає формування в учнів потрібних суспільству моральних, правових, естетичних та інших якостей. План повинен бути коротким, чітким і зрозумілим.

Розрізняють перспективне, річне й поточне планування діяльності школи. В усіх видах планування враховують зовнішню і внутрішню інформацію. До зовнішньої належать вказівки державних і відомчих органів щодо завдань сучасної школи, про зміст навчання і виховання підростаючого покоління. Внутрішня інформація містить необхідні відомості про попередню діяльність школи, досягнення, недоліки і труднощі в роботі педагогічного колективу та ін. Терміни планування визначаються його завданнями.

Ефективність керівництва школою значною мірою залежить від чіткого і правильного ведення шкільної документації, своєчасної та оперативної обробки отриманої інформації, дотримання принципу доступності й зіставлення облікових даних. У шкільній документації відображають кількісну та якісну характеристики навчально-виховної роботи. Крім планування до неї належать документація особового складу і навчально-педагогічна. Облік роботи навчально-виховного закладу і його підрозділів здійснюється відповідно до встановлених Міністерством освіти і науки, молоді та спорту і статистичними органами вимог.

5. Методична робота в школі.

Підвищенню фахової підготовки педагогічних кадрів у школах сприяє спеціальна методична робота, яка збагачує їх педагогічними знахідками, дає змогу молодим учителям оволодівати педагогічною майстерністю, підтримує в педагогічному колективі дух творчості, прагнення до пошуку. Методична робота спонукає вчителя до засвоєння змісту нових програм і технологій їх реалізації, ознайомлення з досягненнями психолого-педагогічних дисциплін і методик їх викладання, вивчення і впровадження передового педагогічного досвіду, вдосконалення навичок самоосвітньої роботи. Вона забезпечує надання вчителю кваліфікованої допомоги з теорії та практичної діяльності.

Методична робота – це цілісна система взаємозв'язаних дій і заходів, яка ґрунтується на досягненнях науки, передового досвіду й конкретному аналізі роботи вчителів.

Методична робота в школі з підвищення наукового, загальнокультурного рівня педагогічних працівників, удосконалення їх професійної компетенції та підвищення ефективності навчально-виховного процесу будується на досягненнях науки, системою аналітичної, організаційної, діагностичної, пошукової, дослідницької, науково-практичної, інформаційної діяльності.

У сучасній школі методична робота здійснюється за такими напрямками:

поглиблення філософсько-педагогічних знань, спрямованих на відродження й розвиток національної освіти в Україні, вивчення педагогічної теорії, методики навчання і виховання, психології, етики, естетики, поглиблення науково-теоретичної підготовки з предмета і методики його викладання;

вивчення діалектики і принципів розвитку української національної школи; збагачення педагогічних кадрів надбаннями української педагогіки, науки, культури; вивчення теорії та досягнень науки з викладання предметів, володіння сучасними науковими методами; вивчення й практична реалізація оновлених програм і підручників, розуміння їх особливостей;

засвоєння методики викладання додаткових предметів; випереджувальний розгляд питань методики вивчення складних розділів навчальних програм з проведенням відкритих уроків, використанням наочних посібників, ТЗН, дидактичних матеріалів;

засвоєння і практичне застосування теоретичних положень загальної дидактики, методики і принципів активізації навчальної діяльності учнів, формування у них наукового світогляду з урахуванням вимог етнопедагогіки;

систематичне інформування про нові методичні рекомендації, публікації щодо змісту й методики навчально-виховної роботи, глибоке вивчення відповідних державних нормативних документів;

упровадження досягнень етнопедагогіки, психології та окремих методик і передового педагогічного досвіду із зверненням особливої уваги на використання в діяльності педагогічних колективів зразків національної культури і традицій.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть основні структурно-функціональні компоненти педагогічного процесу.
2. Які органи здійснюють управління загальноосвітнім навчально-виховним закладом?
3. Що таке педагогічний менеджмент, яка його ролі в управлінні загальноосвітнім закладом?
4. У чому полягає призначення методичних об'єднань у школі?
5. Які обов'язки покладені на директора школи, його заступників?
6. Напишіть твір-роздум «Яким повинен бути директор сучасної школи?», (« Як би я був Міністром освіти...»)

Рекомендована література

1. Бегей В. Системно-комплексне планування роботи школи. – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – 56 с.
2. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К.: Вища школа, 1995. – С . 227 – 230.
3. Городова Н.М. Планування роботи закладу освіти. - Харків: Основа, 2005. – 205 с.
4. Жерносек І. План роботи школи //Початкова школа, 1993. - № 9.
5. Жерносек І.П. Науково-методична робота в школі. – К., 2000. – 138с.
6. Круцило О. Атестація педагогічних працівників. – К., 2006. – 176с.
7. Кузьмінський А. І. , Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник. – 2-ге вид. перероб. І доп. – К.: Знання-Прес, 2004. – 445 с. – (Навчально – методичний комплекс з педагогіки)
8. Мойсеюк Н. Педагогіка. Навчальний посібник. Видання 5-те, доповнене і перероблене. – Київ, 2007. – 655 с.
9. Педагогічні інновації у сучасній школі. – К., 1994. – 50с.
10. Типове положення про атестацію педагогічних працівників України // Інф.збірник МО України. – 1994. – № 5-6. – 80с.
11. Онишків З.М. Основи школознавства. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000

Педагогіка

Методичні матеріали до семінарських занять

ББК 74р
УДК 37(07)
Н17

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
як методичні матеріали до семінарських занять
(протокол № 1 від 17.01. 2013 р.)

Рецензенти:

Герцюк Д.Д., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та соціальної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка;

Турчик І. Х., кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання й оздоровчих технологій Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Тема : Предмет і завдання сучасної педагогіки. Методи науково-педагогічних досліджень

Мета: сприяти засвоєнню студентами основних понять та категорій педагогіки; навчити їх здійснювати категорійний аналіз базових понять; залучати студентів до науково-дослідної роботи; сприяти розвитку педагогічного мислення.

Ключові поняття: педагогіка, предмет педагогіки, категорія, виховання, навчання, розвиток, освіта, міжпредметні зв'язки, джерела педагогіки, науково-дослідна робота, методи науково-педагогічних досліджень.

Студент повинен:

знати: основні базові поняття педагогіки, міжпредметні зв'язки педагогіки із суміжними людинознавчими науками, основні завдання сучасної педагогічної науки;

вміти: аналізувати педагогічні категорії різного рівня узагальнення; виділяти вузлові поняття і закономірності впродовж вивчення педагогічної літератури; викладати свої думки чітко, лаконічно.

План

1. Сутність педагогіки як науки: предмет, об'єкт і функції педагогіки.
2. Педагогічні ідеї видатних представників зарубіжної педагогіки.
3. Витоки української педагогічної думки.
4. Основні категорії педагогіки. Зв'язок педагогіки з іншими науками.
5. Завдання сучасної педагогіки.
6. Методи науково-педагогічних досліджень. НДРС (науково-дослідна робота студентів).

Методичні поради

Розглядаючи перше питання, потрібно розкрити:

сутність поняття "педагогіка", вказавши на об'єкт, предмет;
основні періоди розвитку педагогічної думки.

У другому та третьому питаннях розглянути:

внесок зарубіжних та вітчизняних вчених у становлення і розвиток педагогічної науки.

У четвертому питанні пояснити:

сутність основних категорій педагогіки;
сутність поняття "виховання" в широкому педагогічному розумінні, у вузькому педагогічному, гранично вузькому значеннях;
взаємозв'язок розвитку особистості і навчання;
джерела педагогіки;
зв'язки педагогіки з іншими науками;
галузі педагогіки, що входять до системи педагогічних наук.

У п'ятому питанні звернути увагу на:

комплекс головних завдань освіти, виховання, розвитку, які необхідно вирішувати на кожному ступені школи;
проблеми сучасної освіти в Україні.

У шостому питанні пояснити:

значення методів педагогічного дослідження для теорії і практики навчання та виховання;
сутність емпіричних теоретичних методологічних методів;
схарактеризувати основні форми НДРС у межах навчального процесу й позаурочний час.

Питання для самоконтролю

1. Що таке педагогіка?
2. Які основні категорії педагогіки?
3. Яке місце посідає педагогіка в системі наук?
4. Кого з педагогів нашої країни Ви знаєте? Чим вони відомі?

5. Які методи народної педагогіки сприяють розвитку педагогічної науки?

6. Педагогіка – наука чи мистецтво?

Творчі завдання та завдання для самостійної роботи

1. Користуючись фактами сучасного життя, обґрунтуйте зростаючу роль навчання і виховання.
2. Здійснити порівняльний аналіз учительської професії з іншими професіями у суспільстві.
3. Написати твір-роздум “Учитель – не професія, а особисте покликання людини”.
4. Складіть таблицю “Творці наукової педагогіки” (за зразком).

Імена	Найвидатніші праці	Педагогічні ідеї
Ян Амос Коменський (1592-1670)	“Відкриті двері до мов і всіх наук”, “Велика дидактика”, “Видимий світ у малюнках”	загальна початкова освіта, класно-урочна система, дидактичні принципи

Рекомендована література:

а) основна:

1. Вишневецький О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2003. – С. 5-10.
2. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: “Академвидав”, 2007. – С. 11-48.
3. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К.: Вища школа, 1995. – С 15-45.
4. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. – К., 1995. – 45с.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь., 1997. – 367с.

б) додаткова:

1. Науково-дослідна робота в закладах освіти: Методичний посібник. –Тернопіль : АСТОН, 2001. – 140с.
2. Рудницька О.П., Болгарський А.Г. Основи педагогічних досліджень. – К., 1998. – 144с.
3. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори: В 5 т. – Т.4. – К. : Рад.шк., 1977.
4. Ушинський К.Д. Про користь педагогічної літератури // Вибрані педагогічні твори : В 2 т. – Т.1. – К.: Рад.шк., 1983. – С.9-25

Тема : Розвиток, виховання і формування особистості

Мета: формувати у студентів уміння виявляти та аналізувати потенційні можливості розвитку школярів.

Ключові поняття: індивід, людина, особистість, розвиток особистості, формування особистості, спадковість, середовище, вікова періодизація, акселерація, ретардація.

Студент повинен:

знати: основні чинники впливу на розвиток особистості; фактори педагогічної діяльності, що спричиняють ефективний розвиток особистості;

вміти: планувати конкретні засоби, форми та методи навчально-виховної діяльності, які б стимулювали розвиток особистості учнів різновікових груп.

План

1. Особистість, умови її розвитку.
2. Спадковість у розвитку людини.
3. Соціалізація і становлення особистості. Роль виховання у розвитку особистості.
4. Вікові періоди у розвитку особистості. Індивідуальні особливості учнів різновікових груп

Методичні поради

У першому питанні необхідно розкрити поняття:

людина;
особистість;
індивідуальність;
розвиток особистості;
формування особистості.

Висвітлюючи друге питання пояснити:

Якими чинниками зумовлюється розвиток особистості?

Які ознаки передаються дітям за спадковістю?

Які спеціальні задатки успадковуються дітьми?

Чи є здібності людини вродженими?

У третьому питанні пояснити:

З якого етапу розвитку дитини на неї починає впливати соціальний фактор?

Які чинники можуть позитивно і негативно впливати на розвиток і формування особистості?

Як змінюються види діяльності дитини в залежності від розвитку?

суперечності, класифікувавши їх за певними категоріями.

У четвертому питанні необхідно обґрунтувати:

сенс знання вчителем вікових особливостей дитини;
різні підходи до визначення вікової періодизації розвитку особистості;
особливості розвитку пізнавальної діяльності дітей різновікових груп (дошкільників, молодших школярів, підлітків, старшокласників);
динаміку фізичного розвитку учнів різних вікових груп;
особливості поведінки учнів різних вікових груп;
поняття "акселерація";
поняття "ретардація";
чим зумовлена сила виховного впливу сім'ї;
яким чином впливають умови життя міста (села) на становлення особистості.

Питання для самоконтролю

1. У чому відмінність між поняттями "людина", "особистість", "індивідуальність"?
2. Що таке розвиток особистості?
3. Які чинники впливають на розвиток особистості?
4. Що таке спадковість?
5. У чому полягає зв'язок педагогіки з психологією і фізіологією дитини?
6. Що є найхарактернішим у розвитку молодшого школяра, підлітка, юнака?
7. Що таке акселерація?
8. Що таке ретардація?
9. Що є рушійною силою розвитку особистості?

Творчі завдання та завдання для самостійної роботи

1. Порівняти специфіку процесу розвитку міських і сільських дітей, виділивши переваги соціальних і природних факторів розвитку у місті і селі.
2. Виписати народні прислів'я, приказки, афоризми про фактори впливу на розвиток дитини (напр. "Яке коріння – таке й насіння").
3. Обґрунтувати причини затримки розвитку дітей через брак спілкування.
4. Розробити анкету для вивчення причин "відокремлення" деяких учнів від колективу класу.
5. Зробити власні обґрунтування нижченаведених висловлювань: *"Розум кожної дитини лежить на кінчиках пальців. А це означає, що діяльність є однією з найважливіших ланок у формуванні особистості"*. (В.О. Сухомлинський); *"Виховання може все"*. (Гельвецій); *"Від усякого виховання, мій друже, рятуйся на всіх вітрилах"*. (Вольтер)

Рекомендована література:

а) основна:

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 367с.
2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989. – С. 109-118.
3. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки. – К., 2006. – С. 312-415.
4. Ягупов В.В. Педагогіка: навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – С. 67-99.

б) додаткова:

1. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформ. зб. Міністерства освіти України. – 1996. – №13. – С. 2-16.
2. Національна доктрина розвитку освіти України // Освіта. – 2002. – 24.06. – 20с.
3. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. твори: В 5т. – К.: Рад. шк., 1976 – Т.1. – С. 53-206.
4. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К., 1997. – 232 с.

Тема : Дидактика як галузь педагогіки.

Зміст освіти сучасної школи

Мета: сприяти засвоєнню студентами основних понять та категорій дидактики (теорії навчання); навчити їх формулювати провідні цілі процесу навчання у зв'язку з потребами сучасної школи та суспільства; сприяти засвоєнню студентами понять “зміст освіти”, “загальна, політехнічна та професійна освіта”, “рівні освіти”.

Ключові поняття: дидактика, категорії дидактики, навчання, уміння, навички, закономірності, принципи, форми організації навчання, теорії навчання; зміст освіти, види освіти, рівні освіти, принципи освіти.

Студент повинен:

знати: основні базові поняття дидактики, основні завдання теорії навчання сучасної школи; основні державні документи, що визначають зміст освіти.

вміти: конструювати дидактичні поняття на основі аналізу педагогічної літератури, виділяти основні категорійні ознаки дидактичних понять; аналізувати взаємозв'язки загальної, політехнічної та професійної освіти.

План

1. Поняття про дидактику як галузь педагогіки.
2. Основні дидактичні категорії.

3. Сутність процесу навчання. Основні функції та компоненти процесу навчання.
4. Діяльність вчителя та учня у різних видах діяльності.
5. Поняття про зміст освіти. Принципи освіти.
6. Типи освіти.

Методичні поради

У першому питанні необхідно розкрити:

сутність поняття "дидактика", вказавши на об'єкт, предмет;
єдність і відмінність дидактики і предметних методик;
внесок вітчизняних та зарубіжних вчених у розвиток дидактики.

При висвітленні другого питання схарактеризувати:

сутність основних категорій дидактики;
зв'язок дидактики з іншими науками.

У третьому питанні висвітлити:

зв'язок між поняттями "процес навчання" – "викладання" – "учіння" – "засвоєння";
особливості процесу викладання;
психологічні основи діяльності учнів у процесі навчання;
структуру процесу засвоєння знань;
соціальні функції вчителя, вимоги, які ставить суспільство до учительської професії;
причини необхідності введення інновацій у вчительському середовищі.

Четверте питання розкрити за таким планом:

види навчання в історії дидактики;
особливості догматичного навчання;
пояснювально-ілюстративне навчання;
суть проблемного навчання;
програмоване навчання як особливий вид самостійного здобування знань;
модульне навчання, його переваги та недоліки.

У п'ятому питанні необхідно розкрити:

сутність поняття "зміст освіти";
структурні компоненти змісту освіти;
вимоги щодо визначення змісту загальної освіти;
принципи освіти.

Шосте питання слід розкрити за таким планом:

сутність загальної освіти, її завдання;
типи загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти;
сутність політехнічної освіти, її завдання;

професійна освіта, її завдання;
освітньо-кваліфікаційні рівні в Україні;
нормативні державні документи.

Питання для самоконтролю

1. Що таке дидактика? Назвіть об'єкт і предмет дидактики.
2. Дайте визначення основних категорій дидактики.
3. У чому полягає суть процесу навчання?
4. Чому навчання є системою?
5. Від чого залежить кінцевий результат процесу навчання?
6. Що означає зміст освіти?
7. Назвіть види освіти в Україні.
8. Які Ви знаєте рівні вітчизняної освіти?

Творчі завдання та завдання для самостійної роботи

1. Заповнити таблицю за такою схемою:

Імена видатних дидактів	Дидактичні ідеї
Й.Г. Песталоцці (1746-1827)	теорія елементарної освіти; методика початкової освіти

2. Напишіть твір-роздум на тему “Як би міністром освіти був Я...”
3. Скласти власні вимоги до користування підручником.
4. Підготувати реферат на тему “Актуальні проблеми розвитку системи освіти в Україні – перспективи і труднощі”.
5. Законспектувати і проаналізувати основні державні документи відродження освіти в Україні.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Волкова Н. Педагогіка. Посібник. – К.: “Академвидав”, 2007. – С.238-242.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997. – 367с.
3. Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”). К.: Райдуга, 1994. – 61с.
4. Дубасенюк О. Практикум з педагогіки. – К., 2004. – С. 112-121.
5. Закон України “Про вищу освіту” (2002). – 134с.
6. Закон України “Про освіту” // Освіта. – 1996. – 21 серпня. – 89с.
7. Закону України “Про загальну середню освіту” (зміни від 4 червня 2008 року). – 22с.
8. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – 23 квітня. – 32с.

9. Чайка В. Основи дидактики. Навч. посібник. – Тернопіль: СМП “Астон”, 2002. – С. 6-27.

б) додаткова:

1. Лозова В.І. Стратегічні питання сучасної дидактики / Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 рр. – Харків: “ОБС”, 2002.– Ч.1. – 198с.
2. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки. Навч. посібник. – К.: “Академвидав”, 2005. – С.211-230.

Тема : Принципи і методи навчання

Мета: сформувати у студентів розуміння понять “принципи та методи навчання”; ознайомити їх з різними підходами до використання у навчальній діяльності принципів навчання з урахуванням конкретних умов; усвідомлення студентами сутності понять “методи, прийоми, засоби навчання”.

Ключові поняття: закономірності навчання, принципи навчання: науковості, систематичності, послідовності, наочності, доступності, свідомості та активності, міцності, ґрунтовності, емоційності, зв’язку теорії з практикою, бінарні принципи; методи, прийоми, засоби навчання.

Студент повинен:

знати: основні принципи та методи навчання;

вміти: характеризувати основні принципи навчання, вибирати раціональні принципи навчання в залежності з урахуванням конкретних умов уроку; характеризувати окремі методи навчання, що відображають логічний шлях навчальної роботи школярів; виокремлювати переваги і недоліки засобів навчання.

План

1. Принципи та правила навчання.
2. Характеристика принципів навчання, їх значення у навчальному процесі з фізичного виховання.
3. Методи навчання, їх класифікація. Вибір методів навчання.
4. Засоби навчання. Використання ТЗН у навчальному процесі.

Методичні поради

У першому питанні розкрити:

визначення понять "принцип", "правило" навчання;

відмінність дидактичних правил від дидактичних принципів;
положення, які визначають принципи навчання.

У другому питанні розкрити:

сутність принципів: науковості; свідомості й активності; доступності; наочності; систематичності і послідовності; міцності та ґрунтовності; зв'язку теорії з практикою, життям;

взаємозалежність принципів у навчальному процесі.

У третьому питанні розкрити:

визначення понять “метод”, “прийом навчання”;

основні підходи щодо класифікації методів навчання;

особливості методів здійснення організації навчально-пізнавальної діяльності школярів:

- словесних;
- наочних;
- практичних.

У четвертому питанні необхідно висвітлити:

вплив засобів навчання на ефективність засвоєння знань;

сутність простих засобів навчання;

функції ТЗН (технічних засобів навчання);

використання комп'ютера у навчанні;

діяльність вчителя в умовах комп'ютеризації навчання;

позитивні та негативні сторони комп'ютерних технологій у процесі навчання.

Питання для самоконтролю

1. Що таке принцип навчання?
2. Наведіть приклади конкретних принципів навчання.
3. Що таке методи навчання?
4. Які функції методів навчання?
5. Які класифікації методів навчання вам відомі?
6. Назвіть словесні методи навчання; наочні; практичні.
7. Як здійснюється вибір методів навчання?
8. Що таке засоби навчання?
9. Яка мета використання комп'ютерних технологій у процесі навчання?
10. Що таке мультимедія?
11. Які дидактичні можливості відіграє комп'ютер в організації навчальної роботи учнів?

Творчі завдання та завдання для самостійної роботи

1. Виписати із праць Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського, В.О. Сухомлинського міркування про сутність і особливості реалізації вимог певних принципів навчання.
2. Записати народні прислів'я, у яких відображено принципи навчання (напр. "Краще один раз побачити, ніж сто разів почути").
3. Написати твір-роздум на тему "Методи і засоби навчання у школі майбутнього".
4. Оцінити ступінь використання ТЗН у сучасній школі, записавши у дві колонки переваги і недоліки комп'ютерних технологій. Наприклад: *Переваги – активізація навчання шляхом використання привабливих і швидкозмінних форм подачі інформації;*
Недоліки – обмеження можливості усного мовлення; навмисне маніпулювання свідомістю молодшої людини.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Алексюк А. М. Методи навчання і методи учіння. – К.: Знання, 1980. – 48с.
2. Волкова Н. Педагогіка. Посібник. – К.: Академвидав, 2007. – С.320-373.
3. Дубасенюк О. Практикум з педагогіки. – К., 2004. – С.137-145.
4. Чайка В. Основи дидактики. Навч. посібник. – Тернопіль: СМП "Астон", 2002. – С. 110-136.

б) додаткова:

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – С.36-41.
2. Новітні технології / За ред. О.М. Пехоти. – К., 2003. – 255с.

Тема: Форми організації навчання. Контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів.

Мета: сформувати діагностичні уміння (аналіз, порівняння, класифікація) різних форм організації навчання; вміти добирати оптимальні форми організації навчання у конкретних умовах; розкрити роль контролю і оцінювання у навчальній діяльності учнів, сформувати потребу у студентів в самопізнанні та самовдосконаленні щодо оволодіння професійними знаннями й вміннями.

Ключові поняття: форма організації навчання (індивідуальне навчання, індивідуально-групове, белл-ланкастерська система, Дальтон-план, бригадно-лабораторне навчання), урок,

класно-урочна система; контроль, оцінка, оцінювання, функції контролю, види контролю, методи, форми контролю, критерії навчальних досягнень учнів.

Студент повинен:

знати: основні базові поняття теми, критерії оцінювання знань, умінь, навичок учнів; основні форми організації навчання в історії педагогічної науки;

вміти: аналізувати педагогічні категорії різного рівня узагальнення; виділяти вузлові поняття і закономірності впродовж вивчення педагогічної літератури; викладати свої думки чітко, лаконічно; визначати можливості та умови виконання різних форм організації навчання стосовно теми, змісту, обраних методів навчання.

План

1. Поняття про форму організації навчання. Організаційні форми навчання в історії розвитку дидактики.
2. Урок – основна форма організації навчання.
3. Типологія уроків. Підготовка вчителя до уроку та вимоги до нього.
4. Поняття про контроль та оцінювання знань, умінь, навичок учнів.
5. Види, функції контролю.
6. Вимоги до контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів.

Методичні поради

Відповідаючи на перше питання необхідно:

дати визначення поняттю "форма навчання";

проаналізувати форми організації навчання в історії розвитку дидактики;

визначити основні спільні та відмінні ознаки індивідуальної, групової, масової форм організації навчальної діяльності учнів;

обґрунтувати переваги та недоліки класно-урочної системи навчання;

пояснити сутність диференціації та індивідуалізації навчання.

У другому питанні висвітлити таке:

чим обумовлений поділ уроків на типи;

за якими критеріями здійснюється класифікація уроків;

основні типи уроків, їх характеристика;

допоміжні форми організації навчання (факультативи, екскурсії, консультації, семінарські заняття);

суть підготовки до уроку.

Розглядаючи третє питання, розкрити:

поняття "фізичне виховання", "фізична культура";
навчально-розвиваючий аспект фізичної культури;
особливості уроку фізичного виховання у школі;
роль вчителя у виховній роботі із школярами засобами фізкультури.

Назвати чинники, що визначають здоровий спосіб життя.

Розглядаючи четверте питання необхідно розкрити:

диференціацію понять "контроль", "оцінка", "оцінювання", "перевірка", "облік", рівень навчальних досягнень учнів";
системи оцінювання знань, умінь, навичок у зарубіжних школах;
педагогічні вимоги до системи оцінювання в школах України;
недоліки п'ятибальної системи оцінювання.

П'яте питання висвітлити за таким планом:

мета і функції контролю;
принципи контролю знань;
види контролю;
методи контролю, їх переваги і недоліки;
форми контролю;
як визначити навчальні досягнення учнів;
види оцінювання навчальних досягнень учнів.

У шостому питанні зупинитись на:

основних вимогах до оцінки знань;
правилах, яких слід дотримуватися під час створення діагностичних тестів;
перевагах і недоліках тестового контролю.

Питання для самоконтролю

1. Який історичний шлях пройшла класно-урочна система?
2. У чому дидактична роль структури уроку?
3. Які типи уроків ви знаєте?
4. Що таке контроль результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів?
5. Що означають оцінювання та оцінка знань, умінь, навичок?
6. Які основні функції виконує оцінювання навчальних досягнень учнів?
7. Що означає 12-бальна система оцінювання? Які ви знаєте рівні навчальних досягнень учнів?
8. Які вимоги до оцінювання знань, умінь, навичок учнів?
9. Які типи тестового контролю вам відомі?

Творчі завдання та завдання для самостійної роботи

1. Сформулювати свої правила підготовки до уроку.
2. Користуючись виданням творів В.О. Сухомлинського, випишіть думки автора про роль і місце уроку в освіті та вихованні учнів (“Урок шкільний”).
3. Опрацювати вимоги до оцінювання знань, умінь, навичок учнів за посібником В.Куриш, М. Лук’яненко, М.Щербя “Оцінювання навчальних досягнень учнів середньої школи з предмету “Фізична культура”.

Рекомендована література:

1. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функции оценки учения школьником. – М.: Педагогика, 1984. – 297с.
2. Дидактика современной школы / Под. Ред.. В.А. Онишук. – К.: Рад.шк., 1987. – 351с.
3. Максимюк С.П. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Кондор. 2005.– 667с.
4. Падалка О.С., Нісімчук А.С., Смолюк І.О., Шпак О.Т. Педагогічні технології. – К., 1995. – 254с.
5. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України та АПН України “Про запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти” № 428/48 від 04.09.2000р. – С.15
6. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій / За редакцією О.Вишневецького. Дрогобич: Відродження, 2001. – 268с.

Тема : Сутність процесу виховання

Мета: формувати у студентів поняття про виховання, самовиховання, перевиховання, сутність процесу виховання; закріпити вміння робити категорійний аналіз педагогічних понять на прикладі категорії “виховання”; дати уявлення про класифікацію методів виховання; проаналізувати шляхи вдосконалення, застосування їх при розв’язанні педагогічних ситуацій.

Ключові поняття: виховання у широкому та вузькому розумінні, мета виховання, закономірності, принципи виховання, вартості та антиподи виховання; метод виховання, класифікація методів виховання, засіб, прийом виховання, народні засоби виховання.

Студент повинен:

знати: категорійні ознаки у визначенні поняття “виховання”, закономірності та принципи виховного процесу; сутність педагогічних понять “методи виховання”, “засоби, прийоми виховання”

вміти: вивчати та аналізувати психолого-педагогічну літературу, різні педагогічні підходи до процесу виховання; формулювати систему виховних завдань, враховуючи індивідуальні, вікові, природні особливості учнів; оцінювати результати застосування різноманітних методів виховання у конкретних педагогічних ситуаціях.

План

1. Сутність процесу виховання, його особливості.
2. Характеристика принципів виховання:
 - а) принцип природовідповідності;
 - б) принцип культуровідповідності;
 - в) принцип єдності загальнолюдського і національного;
 - г) принцип індивідуально-особистісного підходу;
 - д) принцип безперервності та наступності;
 - е) принцип комплексності.
3. Сутність самовиховання.
4. Поняття методу виховання. Класифікація методів виховання.
5. Засоби і прийоми виховання.

Методичні поради

Розглядаючи перше питання, схарактеризувати такі аспекти:
суть процесу виховання;
процес виховання як система;
комплексність виховного процесу.

У другому питанні розкрити:
закономірності, що покладено в основу процесу виховання;
рушійні сили процесу виховання;
значення принципів, на яких ґрунтується процес виховання;
критерії вихованості особистості;
суть народних прислів'їв щодо процесу виховання.

Розглядаючи третє питання, розкрити:

сутність самовиховання;
проблеми спільної виховної роботи школи та сім'ї;
роль сімейних звичаїв, традицій у вихованні;
особливості роботи класного керівника з учнями, які підлягають перевихованню;
напрямки виховної роботи щодо формування в учнів здорового способу життя.

Висвітлюючи четверте питання, розкрити:

визначення "методу виховання";
формуванні в педагогіці гуманістичного підходу до здійснення виховної роботи;
вплив гуманістичного підходу на розвиток методів виховання.
проаналізувати класифікацію методів виховання на основі діяльнісного підходу;
пояснити сутність кожної групи методів виховання:

- формування свідомості особистості;
- організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки;
- стимулювання діяльності та поведінки;
- контролю та самоконтролю;

розкрити суть методів: розповіді, роз'яснення, бесіди, прикладу, привчання, заохочення, покарання;
пояснити суть методу "вибуху", його доцільність (чи недоцільність) у сучасних умовах виховання.

У п'ятому питанні розкрити:

визначення понять "засоби", "прийоми" виховання;
значення народних засобів у вихованні особистості;
сутність педагогічних умов, яких треба дотримуватися у процесі використання методів, засобів, прийомів виховання.

Питання для самоконтролю

1. Що таке виховання?
2. Чому процес виховання є складною динамічною системою?
3. Що означає безперервність виховного процесу?
4. На яких принципах ґрунтується виховання?
5. У чому полягає мета національного виховання?
6. Які цінності виховання ви знаєте?
7. Якими принципами виховання керується сучасна школа?
8. Які завдання родинного виховання?

9. Що таке метод виховання?
10. Що таке прийом виховання?
11. Що таке засіб виховання?
12. Як класифікуються методи виховання?
13. Які умови і чинники визначають вибір методів виховання.

Творчі завдання та завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати нормативні документи, в яких розкриваються завдання виховання.
2. Порівняти закономірності та принципи процесу виховання, подані у різних підручниках з педагогіки. Знайти спільне і відмінне.
3. Описати звичаї і традиції, яких дотримуються у вашій сім'ї.

Рекомендована література:

1. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій / За редакцією О.Вишневецького. Дрогобич: Відродження, 2001. – 268с.
2. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К., 1995. – 237с.
3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К., 1997. – 304с.
4. Концепція національного виховання. – К., 1996. – 26с.
5. Падалка О.С., Нісімчук А.С., Смолюк І.О., Шпак О.Т. Педагогічні технології. – К., 1995. – 254с.
6. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання. – Ів.-Франківськ, 1996. – 179с.
7. Сухомлинська О. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблеми // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С.105-111.
8. Ярмчук В.Л. Національні проблеми загальноосвітньої школи України. Історія і сучасність. – К., 2003. – 100с

Тема : Колектив, його вплив на особистість

Мета: сприяти осмисленню студентами завдань, функцій, напрямів роботи класного керівника до діяльності з учнівським колективом.

Ключові поняття: колектив, учнівський колектив, класний керівник, діяльність класного керівника, функції та обов'язки класного керівника, органи самоврядування, дитячі, молодіжні організації.

Студент повинен:

знати: основні напрями роботи класного керівника, форми організації роботи з учнями;
вміти: планувати форми і методи педагогічного керівництва у процесі підготовки виховних заходів і справ з урахуванням інтересів, нахилів, вікових особливостей учнів.

План

1. Колектив як форма організації виховання.
2. Роль учнівського колективу у вихованні особистості. Педагогічне управління колективом.
3. Позашкільні форми виховання.
4. Діяльність дитячих та молодіжних організацій в Україні.

Методичні поради

У першому питанні потрібно розкрити:

сутність поняття "колектив";
роль колективу у формуванні особистості;
види колективів;
ознаки, що характеризують розвиток колективу;
відмінність колективу від малої групи;
традиції колективу та їх значення на виховання школяра.

У другому питанні висвітлити:

сутність понять "актив", "лідер", "органи самоврядування";
позитивні чинники, що впливають на розвиток колективу;
формування громадської думки учнівського колективу;
типи взаємовідносин особистості і колективу;
роль позашкільних форм виховання.

У третьому питанні схарактеризувати:

правила педагогічного управління колективом;
умови, які необхідні для самореалізації та самоствердження особистості в колективі;
суспільне виховання та його вплив на особистість.

Четверте питання розглядати за таким планом:

форми різнопланової діяльності, які сприяють розв'язанню проблем виховання;
скаутський рух, його діяльність;
мета і діяльність "Пласту";
мета і діяльність дитячих організацій "Сокіл", "Січ" та інших.

Питання для самоконтролю

1. Що таке колектив?
2. Які види колективу?
3. Які специфічні ознаки колективу?
4. Що таке актив колективу?
5. Які стадії розвитку колективу?
6. У чому суть скаутизму?
7. Яка мета дитячо-молодіжної організації "Пласт"?

Творчі завдання та завдання для самостійної роботи

1. Опрацювати поради В.О. Сухомлинського стосовно планування виховної роботи (книга "Сто порад учителям", порада 97)
2. Скласти орієнтовну професіограму класного керівника.
3. Проаналізувати діяльність сучасного "Пласту" та скаутів.

Рекомендована література:

1. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник. – К.: Академія, 2002. – 576с.
2. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К., 1995. – 237с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 367с.
4. Закон України "Про молодіжні та дитячі організації" // Урядовий кур'єр. – 12.01.1999. – 35с.
5. Красовицький М.Ю. Не втрачати ні крихти надбань // Рідна школа. – 2004. – №12. – С.65-70.
6. Фіцула М.М. Педагогіка: Посібник. – К.: "Академія", 2002. – 528.

Тема: Основні напрями виховання. Моральне, розумове, естетичне виховання.

Завдання фізичного виховання

Мета: сприяти засвоєнню студентами основних понять щодо мети, змісту, форм, методів морального виховання; сприяти засвоєнню студентами понять “розумове виховання”, “інтелект”, “мислення”, “культура розумової праці”; сформувати у студентів розуміння сутності та основних завдань естетичного, трудового, фізичного виховання учнівської молоді; навчити студентів чітко визначати мету, завдання, зміст, форми і методи трудового, естетичного, фізичного виховання.

Ключові поняття: мораль, моральність, моральне виховання, моральна культура, моральні цінності, менталітет; розумове виховання, інтелект, пізнавальний інтерес, культура розумової праці; естетика, естетичне виховання, естетична культура, естетичні почуття, естетичний смак, художньо-творча діяльність; суспільно-корисна праця, професійна орієнтація; фізична культура, фізичне виховання, форми і засоби фізичного виховання, здоровий спосіб життя (ЗСЖ).

Студент повинен:

знати: основні поняття морального виховання; сутність основних понять теми; сутність і завдання естетичного, трудового, фізичного виховання.

вміти: моделювати зміст, форми, засоби та методи морального виховання учнів різновікових груп; моделювати власну педагогічну діяльність щодо збагачення досвіду моральної поведінки; аналізувати вікові та індивідуальні особливості розумового виховання учнів, моделювати, організовувати, відбирати оптимальні форми та методи з розвитку пізнавальних інтересів школярів з урахуванням конкретних умов і вікових особливостей; формулювати провідні цілі процесу естетичного, трудового, фізичного виховання у зв'язку з потребами сучасного суспільства і практичними потребами школи.

План

1. Особливості змісту виховання в сучасній школі.
2. Завдання і зміст морального виховання.
3. Виховання національної гідності.
4. Розумове виховання в системі всебічного гармонічного розвитку особистості;
5. Шляхи, засоби, методи розумового виховання.
6. Виховання розумової культури.
7. Естетичне виховання, його місце і роль у вихованні людини.
8. Трудове виховання і профорієнтація.
9. Виховання фізичної культури. Формування поняття ЗСЖ (здоровий спосіб життя).

Методичні поради

У першому питанні потрібно розглянути:

розуміння змісту виховання;
ідеї, що лежать в основі вибору змісту виховання;
суть національного підходу до побудови змісту виховання;
особистісну спрямованість змісту виховання.

Друге питання висвітлити за таким планом:

поняття "мораль", "моральність", спільні та незмінні риси;
поняття "етика", "етикет";
завдання і зміст морального виховання;
шляхи і засоби морального виховання;
зміст виховання моральної культури учнів;
зміст статевого виховання;
зміст правового виховання;
зміст екологічного виховання;
логічні зв'язки між загальнолюдськими, національними моральними цінностями і менталітетом.

Розглядаючи третє питання, необхідно зупинитись на таких аспектах:

що таке свідомість;
виховання моральної свідомості та громадської відповідальності;
що таке гідність, менталітет;
виховання національної гідності та менталітету;
розуміння патріотизму;
використання методів народної педагогіки у моральному вихованні школярів;
роль ідеалу для становлення моральності особистості;
застосування морального ідеалу залежно від віку дитини.

У четвертому питанні необхідно розкрити:

сутність понять "інтелект", "мислення";
завдання розумового виховання;
основні види мислення;
зміст інтелектуальної культури учнів.

Розглядаючи п'яте питання, висвітлити:

шляхи й засоби розв'язання завдань розумового виховання;
методи пізнавальної діяльності у системі розумового виховання.

У шостому питанні зупинитись на:

визначенні понять "інтелект", "інтелектуальна культура", "мислення";

характеристиці засобів розумового виховання, які використовують у системі пізнавальної діяльності: книги, комп'ютерна техніка, мистецтво тощо.

визначенні завдань формування основ наукового світогляду і свободи віросповідання.

У сьомому питанні необхідно розкрити:

сутність поняття "естетика";

завдання естетичного виховання;

зміст естетичного виховання;

сутність понять "естетична культура", "естетичний ідеал", "естетичні почуття", "естетичний смак";

напрямки і засоби естетичного виховання;

сутність поняття "художньо-творча діяльність";

діяльність учителя у формуванні художнього виховання школярів засобами мистецтва.

У восьмому питанні висвітлити:

місце трудового виховання у системі гармонічного розвитку особистості;

завдання трудового виховання;

принципи, на яких ґрунтується процес трудового виховання;

шляхи, засоби, форми трудового виховання;

сутність професійної орієнтації;

педагогічні умови ефективності професійної орієнтації учнів;

основні напрямки роботи класного керівника з учнями з профорієнтації;

родинно–побутова трудова діяльність;

соціально–педагогічне значення праці у житті людини.

Дев'яте питання розкрити за таким планом:

"найбільше багатство – здоров'я";

фізична культура, її функції;

завдання фізичного виховання;

напрямки, засоби, форми фізичного виховання;

роль вчителя у виховній роботі із школярами засобами фізкультури;

фактори, що визначають ЗСЖ;

зв'язок між фізичним, трудовим, естетичним вихованням.

Питання для самоконтролю

Дайте визначення поняттям:

мораль – ...

моральність – ...

менталітет – ...

Проаналізуйте поняття "моральний вчинок", "моральна звичка", "моральна поведінка".

1. Що таке інтелект?
2. Що таке мислення?
3. Які завдання розумового виховання?
4. У чому суть культури самовизначення особистості?
5. Чим визначається зміст трудового, естетичного, фізичного виховання?
6. Які форми трудового, фізичного, естетичного виховання?
7. Які засоби використовують у процесі фізичного, трудового, естетичного виховання?

Творчі завдання та завдання для самостійної роботи

1. Розробити власний ідеал, на основі якого ви здійснюватимете моральне виховання учнів.
2. Скласти план морального самовдосконалення.
3. Вивчити досвід морального виховання у Павлівській середній школі (за книгою В.О. Сухомлинського "Павлівська середня школа").
4. Розробити завдання для інтелектуальної гри "Що? Де? Коли?" з урахуванням різновікових груп школярів.
5. Підготувати реферат на тему "Як удосконалювати самого себе?"
6. Опрацювати основні державні документи освіти з питань трудового, фізичного виховання учнівської та студентської молоді.
7. Скласти анкету для учнів старшокласників з профорієнтації.
8. Вивчити досвід трудового, естетичного, фізичного виховання у Павлівській середній школі на основі педагогічного досвіду В.О. Сухомлинського.
9. Обґрунтувати:
необхідність підвищення уваги до проблем фізичного виховання людини в сучасних умовах;
які засоби фізичного виховання є найбільш ефективними;
необхідність рухової активності на працездатність дитини;
значення фізкультури і спорту в боротьбі з втомою при напруженні розумової праці.

Рекомендована література:

1. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2003. – 528с.
2. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. – К., 1995. – 237с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 367с.

4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.– 367с.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 367с.
6. Закон України “Про фізичну культуру і спорт”. – 198с.
7. Закону України “Про загальну середню освіту”. – 22с.
8. Закону України “Про освіту”. – 89с.
9. Капська А.Й. Педагогіка живого слова. – К., 1997. – 139с.
10. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – К., 1993. – 320с.
11. Кузьмінський А.І, Омеляненко В.Л. Педагогіка. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2006. – 418с.
12. Кузьмінський А.І, Омеляненко В.Л. Педагогіка. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2006. – 418с.
13. Максимюк С.П. Педагогіка. – К.: Кондор, 2005. –667с.
14. Мухін В.М. Фізична реабілітація. – К., 2008. – 246с.
15. Фіцула М.М. Правове виховання учнів. – К., 1997. – 147с.
16. Цільова комплексна програма “Фізичне виховання – здоров’я нації”.– 60с.
17. Шиян Б.М. Методика фізичного виховання школярів: практикум. – Львів: Світ, 1993. – 184с.
18. Яремчук В.Л. Національні проблеми загальноосвітньої школи України. Історія і сучасність. – К.,2003. – 100.

Тема: Управління і керівництво школою

Мета: сформувати у студентів уявлення про управління системою закладів освіти, педагогічний менеджмент.

Ключові поняття: управління, менеджмент, менеджмент в освіті, функціональні обов’язки.

Студент повинен:

знати: знати принципи, зміст, форми і методи управління загальноосвітнім навчальним закладом;

вміти: моделювати і встановлювати професійно-ділові стосунки з адміністрацією, колегами-вчителями, учнями та батьками.

План

1. Поняття про управління, менеджмент, педагогічний менеджмент.
2. Державне управління системою загальної середньої освіти.
3. Внутрішкільне управління.
4. Робота методичних об'єднань.
5. Школа як педагогічна система й об'єкт управління.

Методичні поради

Розглядаючи перше питання, слід розкрити сутність наступних понять:

процес управління школою та його складові (зміст, принципи, форми, методи);
педагогічний менеджмент як вид діяльності в управлінні роботою школи.

У другому питанні схарактеризувати:

основні положення державних документів у галузі загальної середньої освіти;
принципи освітньої політики України;
державні органи управління системою загальної середньої освіти;
суть децентралізації як переходу від державного до державно-громадського управління освітою;
систему загальноосвітніх навчальних закладів та їх форми власності.

При висвітленні третього питання звернути увагу на:

суть внутрішнього управління навчальним закладом;
функціональні обов'язки посадових осіб загальноосвітніх навчальних закладів;
загальні принципи управління загальноосвітнім навчальним закладом.

У четвертому питанні необхідно знати:

мету, завдання та функції методичних об'єднань;
шляхи управління та керівництва методичними об'єднаннями.

У підготовці п'ятого питання розкрити наступні аспекти:

школа як системне утворення;
види впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на систему функціонування школи;
системоутворюючі чинники управління школою та його рівні;
вплив соціально-демографічного складу учнів на управління школою;
особливості шкільного самоврядування.

Питання для самоконтролю

1. Що являють собою компоненти державного управління освітою?
2. Що таке педагогічний менеджмент та його роль в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом?

3. Які основні функції виконують директор школи та інші члени педагогічного колективу?
4. Що являє собою школа як педагогічна система і об'єкт управління?
5. Яке основне призначення методичних об'єднань?

Творчі завдання та завдання для самостійної роботи

7. Описати основні структурно-функціональні компоненти педагогічного процесу.
8. Схарактеризувати основні компоненти школи як системи й об'єкта управління.
9. Написати твір-роздум “Яким повинен бути директор сучасної школи?”

Рекомендована література:

12. Жерносек І.П. Науково-методична робота в школі. – К., 2000. – 138с.
13. Круцило О. Атестація педагогічних працівників. – К., 2006. – 176с.
14. Педагогічні інновації у сучасній школі. – К., 1994. – 50с.
15. Типове положення про атестацію педагогічних працівників України // Інф.збірник МО України. – 1994. – № 5-6. – 80с.

Джерела загального характеру

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. – К., 1973. – 206с.
2. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К.: Дніпро, 1991. – 238с.
3. Бегей В.М. Управління загальноосвітньої школою на демократичних засадах. – Львів., 1995. – 196с.
4. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване навчання. – К., 1998. – 204 с.
5. Бех І.Д. Особистісно орієнтований підхід у вихованні // Професійна освіта: педагогіка і психологія. За редакцією Тадеуша Левовицького, Іоланти Вільш, Івана Зязюна, Неллі Никало. Ч.П. Польсько-український журнал. – К.: Ченстохова., 2000. – 486 с.
6. Вацеба О. Нариси з історії спортивного духу в західній Україні. – Івано-Франківськ.: “Лілея-НВ”. – 1997. – 232с.
7. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
8. Вишневецький О. Дитиноцентризм і системно-ціннісний підхід до змісту виховання // Рідна школа. – 2002. – №5. – С.37-40.
9. Грушевський М. Як жив український народ. – К.: “Веселка”, 1992. – 111 с.
10. Державна національна програма “Освіта”. Україна ХХІ століття. – К., 1994. – 62с.
11. Державна програма розвитку фізичної культури і спорту в Україні. – К., 1994. – 31 с.
12. Державні стандарти загальної середньої освіти в Україні. – К., 1997. – 22с.
13. Дидактика современной школы. – К., 1987. – 237с.

14. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про фізичну культуру і спорт”// Відомості ВРУ. – 1994. – №4. – С.80.
15. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про фізичну культуру і спорт”// Відомості ВРУ. – 1999. – №34. – С.27.
16. Закон України “Про мови”. – К., 1991. – 75с.
17. Закон України “Про освіту”. – К., 1991. – 89с.
18. Закон України “Про фізкультуру і спорт”. – К., 1994.
19. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Виховна робота в закладах освіти України. Зб.норм. док. та метод.реком. – К., 1998. – Вип.2. – С.179-198.
20. Концепція національного виховання // Початкова школа. – 1995. – №2. – С.18-23.
21. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи // Рад.школа. – 1991. – №6. – С.48-57.
22. Концепція середньої загальноосвітньої школи України. // Початкова школа. – 1990. – №11 - с.35 - 40.
23. Концепція школи нової генерації – української національної школи – родини. – К., 1994. – 36с.
24. Коротаєв Б.І. Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів. – К., 1991. – 205с.
25. Кравець В.П. Психологія сімейного життя. – Тернопіль., 1995. – 421с.
26. Красовицький М. Виховна робота: досвід і проблеми. – К.: Освіта, 1992. – 183 с.
27. Крип'якевич І. Історія українського війська. – Львів.: “Світ”, 1952. – 712 с.
28. Мартинюк І.В. Національне виховання: теорія і методологія. – К., 1995. – 160с.
29. Москалець В.П. Психологічне обґрунтування української національної школи. – К., 1994. – 120с.
30. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К.: Шкільний світ, 2001. – 24 с.
31. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Світ виховання. – 2005. – №4(5). – С.6-30.
32. Онищук В.О. Структура і методика уроку в школі. – К., 1973. – 238с.
33. Освітні технології: Навч.-метод.посіб. // Пехота О.М., Кіктенко А.З., Любарська О.М. та ін.; За заг.ред. Пехоти О.М. – К.: А.С.К., 2002. – С.109-128. – 255с.
34. Педагогіка / За ред. Фіцули М.М. – К., 2002. – 528с.
35. Педагогіка / За ред. Ярмаченка М.М. – К., 1986. – 542с.
36. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5 т. – К., 1980. – 780 с.
37. Стельмахович М. Т. Народна дидактика. – К., 1985. – 354с.

38. Цільова комплексна програма “Фізичне виховання – здоров’я нації” // Спортивна газета. – 1998. – 28.10. – С.14.
39. Ушинський К.Д. Твори: в 6 т. – К., 1994.
40. Чепіль М.М. Патріотизм як феномен виховання // Молодь і ринок. – 2007. – №9. – С.5-9.

Індивідуальні завдання

Підготувати реферат за обраною темою:
Народна педагогіка як скарбниця сучасної педагогічної науки.
Виховання – категорія загальна і вічна.

Виховний ідеал народної педагогіки.
Біологічні і соціальні чинники у розвитку особистості.
Функції процесу навчання та їх роль у формуванні особистості.
Провідна роль діяльності вчителя у процесі навчання.
Школа як осередок формування особистості.
Організація здоров'язбережувального середовища у школі.
Здоров'язбереження дітей як актуальна проблема.
Діяльність учителя у процесі здоров'язбереження учнів.
Дотримання здоров'язбережувальної складової у навчальному процесі школи.
Хочу бути здоровим!
Проблеми формування здорового способу життя учнівською молоддю.
Режим дня школяра як необхідність зміцнення здоров'я.
Виховний вплив сім'ї у формуванні навичок здорового способу життя дитини.
Оздоровлювальний вплив фізичної культури на розвиток дитячого організму.
Рухова активність як чинник здоров'я.
Роль фізичних вправ у попередженні захворювань і зміцненні здоров'я учнів різновікових груп.
Середовище як чинник виховання і розвитку дитини.
Актуальні проблеми системи освіти в Україні.
Перспективи Нової української школи.
Критерії та способи оптимізації процесу навчання у сучасній школі.
Учень як учасник освітнього процесу.
Історичний шлях класно-урочної системи.
Інноваційний урок фізичної культури у школі.
Педагогічні вимоги до контролю знань, вмінь, навичок учнів.
Гігієнічні вимоги до проведення уроку в школі.
Роль учителя у навчально-виховному процесі.
Національне виховання як цілісна система.
Цінності сучасного українського виховання.
Булінг як виклик суспільству.
Сім'я і школа – важливі осередки формування особистості.
Творчі завдання:
Відвідайте кілька уроків у школах різного типу і складіть таблицю змісту соціального захисту й охорони здоров'я учнів (клас, вік – за вибором).
Проаналізуйте шкільну програму навчального предмету (за майбутньою спеціальністю) щодо змісту освіти і виховання. Зробіть власні доповнення.
Обґрунтуйте ваше ставлення до системи оцінювання навчальних досягнень учнів. Запропонуйте власні форми оцінювання знань, вмінь, навичок учнів. Поміркуйте, чому бальне оцінювання з фізичної культури у школі не проводиться.
Відвідайте кілька уроків з предмету вашої майбутньої спеціальності, визначте їх тип та структуру. Опишіть систему роботи вчителя, вказавши на проблеми, які йому доводиться долати.
Підготуйте та проведіть з однокурсниками ділову гру:
«Я – Вчитель, я – творець Людини»;
«Вчитель – людина успішна, чи невдаха?»
«Вчитель ХХІ століття. Яким йому бути?»

Завдання для аудиторної самостійної роботи

Самостійна робота 1.

Тестове завдання 1

Які з перелічених далі ознак відповідають поняттю:

- 1.1. «виховання» а) кількісні і якісні зміни; б) формування особистості; в) процес і результат засвоєння знань; г) взаємовплив; д) засвоєння знань, умінь і навичок;
- 1.2. «навчання» а) кількісні і якісні зміни; б) формування особистості; в) процес і результат засвоєння знань; г) взаємовплив; д) засвоєння знань, умінь і навичок;
- 1.3 «розвиток» а) кількісні і якісні зміни; б) формування особистості; в) процес і результат засвоєння знань; г) взаємовплив; д) засвоєння знань, умінь і навичок;
- 1.4. «освіта» а) кількісні і якісні зміни; б) формування особистості; в) процес і результат засвоєння знань; г) взаємовплив; д) засвоєння знань, умінь і навичок;

Тестове завдання 2

Оберіть правильну відповідь:

- 2.1 Педагогіка- це а) наука про підготовку людини до життя; б) мистецтво впливу вихователя на вихованця; в) наука, яка вивчає закономірності розвитку дитини; г) наука про виховання людини; д) наука про виховання і розвиток людини;
- 2.2 Навчання-це а) процес фізичного і духовного формування особистості; б) процес і результат оволодіння учнями системою знань; в) процес взаємодії вчителя і учнів, з метою розвитку, освіти, виховання; г) процес впливу вихователя на вихованця; д) процес формування особистості;
- 2.3. Методи педагогічних досліджень-це а) способи пізнання педагогічної дійсності; б) сукупність теоретичних положень; в) пізнання людиною предметів та явищ; г) наперед визначені результати;

Тестове завдання 3

З наведених понять оберіть ті, які є принципами виховання:

- 1. виховання і розвиток;
- 2 природовідповідність;
- 3. комплексний підхід;
- 4. виховання в колективі;
- 5. активність, самодіяльність, творча ініціатива;
- 6. бесіда і діалог;
- 7. безперервність і наступність;
- 8. заохочення і покарання;
- 9. гуманізація;
- 10. суспільна спрямованість;

Теоретичне завдання

Обґрунтуйте:

- 1. Вплив факторів, що визначають здоровий спосіб життя.

Самостійна робота 2.

Тестове завдання 1

Які з педагогічних понять відповідають визначенню:

- 1.1 Цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого відбувається засвоєння знань, умінь, навичок – це а) виховання; б) навчання; в) розвиток; д) освіта;

- 1.2 Процес і результат засвоєння людиною знань, умінь, навичок та пов'язаних з ними практичних і пізнавальних способів діяльності - це а) виховання; б) навчання; в) розвиток; д) освіта;
- 1.3 Ряд внутрішньо пов'язаних послідовних і прогресивних змін, що характеризують рух людини від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності- це а) виховання; б) навчання; в) розвиток; д) освіта;
- 1.4 Процес цілеспрямованого формування особистості – це а) виховання; б) навчання; в) розвиток; д) освіта;

Тестове завдання 2.

Оберіть правильну відповідь:

- 2.1. Виховання – це а) наука про певну діяльність і розвиток людини; б) процес цілеспрямованого впливу на розвиток людини; в) процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок; г) інформаційне окультурення суб'єктів діяльності;
- 2.2 Колектив- це а) способи діяльності людей, об'єднаних в одну групу; б) відповідність загальній меті; в) змінна група людей; г) група людей, об'єднаних спільною метою і соціально значимою соціальною діяльністю; д) шкільний орган, що координує роботу учнів;
- 2.3. Принципи виховання- це а) способи пізнання педагогічної дійсності; б) керівні положення, що відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до його змісту; в) способи впливу вихователя на свідомість дитини; д) узгоджена діяльність вихователя і вихованця;

Завдання 3

Обґрунтуйте: Вплив фізичної культури на гармонійний розвиток особистості?

Самостійна робота 3.

Тестове завдання 1.

Які визначення відповідають поняттям?

- 1.1 Виховання –це а) процес передачі суспільного досвіду підростаючим поколінням ; б) цілеспрямований вплив вихователя, з метою змінити у вихованця погляди; в) результат оволодіння певними знаннями; г) наука про розвиток дитини;
- 1.2 Розвиток –це а) процес і результат удосконалення людини; б) процес формування особистості як соціальної якості індивіда; в) спеціально організований вплив на особистість; г) умови для набуття людиною соціальності;

1.3 Народна педагогіка – це а) наука про виховання і освіту народу; б) галузь педагогічних знань і досвіду народу; в) наука про вивчення звичаїв і традицій; г) накопичений досвід про засоби виховання;

1.4 Фізична культура – це а) сукупність суспільних досягнень; б) спосіб життя людини, спрямований на зміцнення здоров'я; в) результат фізичного виховання; г) педагогічний процес, зумовлений бажанням покращити здоров'я

Тестове завдання 2.

Оберіть правильну відповідь:

2.1 Освіта – це а) двосторонній процес діяльності викладання і учіння; б) процес формування певних якостей; в) процес і результат оволодіння системою наукових знань; г) процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок;

2.2. Методи виховання – це а) способи взаємопов'язаної діяльності, спрямованої на розв'язання виховних завдань; б) керівні положення, що відображають закономірності процесу виховання; в) створення позитивного клімату для розвитку пізнавальних інтересів; г) конкретні заходи, які використовують у вихованні;

2.3. Перевиховання – це а) заходи виховного характеру; б) система виховних впливів з метою гальмування негативних проявів у поведінці; в) результат суперечностей; г) систематизована діяльність на формування позитивних рис;

Тестове завдання 3

З наведених понять оберіть ті, які є засобами виховання:

1. переконання;
2. покарання;
3. художня література;
4. бесіда;
5. заохочення;
6. музика;
7. архітектура;
8. режим;
9. приклад;
10. гра;

Завдання для аудиторної контрольної роботи

Варіант 1

Тестове завдання 1

Напишіть поняття, що відповідають кожному із зазначених визначень:

- 1.1. _____ - соціально і педагогічно організований процес формування людини як особистості, зумовлений законами суспільного розвитку.
- 1.2. _____ - процес становлення і формування особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і не керованих факторів.
- 1.3. _____ - форма пізнання об'єктивної дійсності, двосторонній процес взаємопов'язаної діяльності учителя і учнів, спрямований на оволодіння останніми системою наукових знань, умінь і навичок.
- 1.4. _____ - процес і результат засвоєння учнями певних систематизованих знань, умінь, навичок, формування наукового світогляду, моральних та ін. якостей, розвитку творчих сил, здібностей.
- 1.5. _____ - основні положення, що визначають зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи школи.

Тестове завдання 2

Оберіть правильну відповідь:

- 2.1. Що таке педагогіка?
 - а) педагогіка - це наука, яка вивчає закономірності розвитку особистості;
 - б) педагогіка - це мистецтво впливу вихователя на вихованця;
 - в) педагогіка - це наука про виховання людини;
 - г) педагогіка - це процес формування людини як особистості.
- 2.2. Предметом педагогіки є:
 - а) виховна діяльність, яка здійснюється у навчально-виховних закладах;
 - б) підготовка підростаючого покоління до життя;
 - в) засвоєння Людиною соціально-культурного досвіду;
 - г) процес цілеспрямованого розвитку і формування людської особистості в умовах її навчання, виховання, освіти;
 - д) дослідження процесів розвитку і формування особистості.
- 2.3. Що є державним механізмом соціалізації особистості?
 - а) культура;
 - б) освіта;
 - в) середовище;
 - г) сім'я;
 - д) виховання.
- 2.4. Галузями педагогіки, що складають систему педагогічних наук є:
 - а) дидактика, теорія виховання, школознавство;

- б) філософія, соціологія, психологія, анатомія і фізіологія людини, шкільна гігієна;
- в) педагогічна психологія, педагогічна соціологія, дидактика;
- г) загальна педагогіка, вікова педагогіка, історія педагогіки.

2.5. Основними властивостями виховного процесу в українському суспільстві є:

- а) цілеспрямованість, повага до особистості, безперервність;
- б) релігійність виховання почуттів, масовість;
- в) економічність, культуровідповідність, природовідповідність;
- г) багатofакторність.

2.6. Вказати основні національні цінності:

- а) почуття національної гідності;
- б) історична пам'ять;
- в) недолугість;
- г) протидія українській ідеології;
- д) пристосовництво;
- є) сприяння розвитку духовного життя.

2.7. Яке з тверджень не є закономірністю процесу виховання?

- а) зумовленість виховання суспільними потребами та умовами;
- б) взаємозалежність процесів виховання і розвитку;
- в) визначальна роль діяльності і спілкування у вихованні;
- г) взаємозв'язок виховника і вихованців у процесі виховання;
- д) зв'язок виховання з життям.

2.8. До якої групи належать методи організації діяльності і суспільної поведінки?

- а) привчання, приклад, вправи, заохочення, покарання;
- б) змагання, бесіда, лекція, диспут, громадська думка;
- в) громадська думка, вимога, привчання, вправи, доручення, виховуючі ситуації;
- г) виховуючі ситуації, спостереження, вправи, змагання.

2.9. Чому класно-урочна форма організації навчання є основною у школі?

- а) виникла раніше від інших;
- б) має допоміжні форми;
- в) проводиться учителем;
- г) вивчається на уроці великий обсяг навчального матеріалу;
- д) на уроці, а не у процесі домашньої самостійної роботи здійснюється реалізація поставлених цілей.

2.10. Яка функція контролю є «зайвою»?

- а) освітня;
- б) діагностична;
- в) виховна;
- г) методологічна;
- д) прогностично-методична.

Тестове завдання 3

Установити відповідність у вигляді комбінації цифр і букв.

3. 1. Поняття:

Визначення :

1) Народна педагогіка	а) система гуманної освіти і виховання, спрямованої на формування гармонійно розвиненої людини.
2) Козацька педагогіка	б) галузь педагогічних знань і досвіду народу, що проявляється у домінуючих поглядах на мету, завдання, методи виховання і навчання.
3) Родина педагогіка	в) Галузь педагогічних знань і досвіду виховання й навчання особистості засобами релігії.
4) Духовна педагогіка	г) Складова народної культури, що включає використання її виховних можливостей, сімейних традицій.
5) Світська педагогіка	д) теорія і практика виховання й навчання, спрямована на формування синівської вірності рідній землі.

Правильна відповідь: _____

3.2. Терміни

Значення

1) Педагог	а) Старанний
2) Ідеал	б) Вихователь
3) Студент	в) Вид, образ, поняття.
4) Експеримент	г) Шлях дослідження
5) Тест	д) Випробування
6) Метод	є) Першооснова
7) Принцип	е) Випробовую

Правильна відповідь: _____

3.4 Поняття

Визначення

1) Навчання	а) процес і результат засвоєння учнями певних систематизованих знань, умінь, навичок, формування наукового світогляду.
2) Виховання	б) Формування в особистості соціально-ціннісних ставлень до навчального середовища.
3) Розвиток	в) Формування людиною своєї особистості відповідно до свідомо поставленої мети.
4) Освіта	г) Вдосконалення різноманітних якостей особистості під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів.
5) Самовиховання	д) Засвоєння учнями теоретичних знань, практичних навичок і умінь.

Правильна відповідь: _____

Варіант 2.

Тестове завдання 1.

Серед поданих визначень оберіть правильну відповідь:

1.1. Цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого відбувається засвоєння знань, умінь і навичок – це :

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

1.2. Процес цілеспрямованого формування особистості – це :

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

1.3. Ряд внутрішньо пов'язаних, послідовних і прогресивних змін, що характеризують рух людини від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності – це :

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

1.4. Процес і результат засвоєння людиною знань, умінь і навичок та пов'язаних з ними практичних і пізнавальних способів діяльності – це :

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

1.5. У якій групі наведено рівні педагогічного дослідження:

а) практичний і теоретичний; б) практичний, мотиваційний, емпіричний; в) емпіричний, теоретичний, методологічний; г) емпіричний, теоретичний.

1.6. Об'єктом педагогічного процесу є:

а) якість знань, умінь, навичок учнів; б) педагогічні явища, факти, з яких складається педагогічна праця; в) пошук шляхів удосконалення педагогічного процесу; г) виховний процес.

1.7. До основних функцій педагога належать:

а) навчальна, виховна, психолого-педагогічна, соціальна; б) навчальна, виховна; в) соціальна, навчальна; г) морально-формуюча, навчальна

1.8. Рушійними силами процесу розвитку особистості є:

а) природні задатки дитини; б) вимоги дорослих; в) протиріччя між потребами особистості, та можливостями для їх досягнення; г) вимоги дитини.

1.9. Найбільш важливим для формування особистості є середовище:

а) природне; б) соціальне; в) предметне; г) релігійне.

1.10. Основними категоріями дидактики є:

а) знання, розвиток, освіта, навчання; б) навчання, освіта, принципи; в) інтереси, здібності, знання; г) навчання, освіта, викладання, учіння, принципи, методи, форми, засоби.

Завдання 2. Дати визначення поняттям: освіта,

розвиток –

методи навчання –

дидактика –

індивід –

Завдання 3

Установити відповідність у вигляді комбінації цифр і букв.

3.1 Поняття	Визначення
1) Навчання	а) процес і результат засвоєння учнями певних систематизованих знань, умінь, навичок, формування наукового світогляду.
2) Виховання	б) Формування в особистості соціально-ціннісних ставлень до навчального середовища.
3) Розвиток	в) Формування людиною своєї особистості відповідно до свідомо поставленої мети.
4) Освіта	г) Вдосконалення різноманітних якостей особистості під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів.
5) Самовиховання	д) Засвоєння учнями теоретичних знань, практичних навичок і умінь.

Правильна відповідь:
Завдання 4.

Обґрунтуйте доцільність використання вчителем принципу наочності у навчанні

Завдання 5.

Поміркуйте, у чому полягає відмінність розвитку дітей сільської місцевості і міста.

Варіант 3

Тестове завдання 1

Серед поданих визначень оберіть правильну відповідь:

1.1. Цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого відбувається засвоєння знань, умінь і навичок – це :

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

1.2. Процес цілеспрямованого формування особистості – це :

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

1.3. Ряд внутрішньо пов'язаних, послідовних і прогресивних змін, що характеризують рух людини від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності – це :

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

1.4. Процес і результат засвоєння людиною знань, умінь і навичок та пов'язаних з ними практичних і пізнавальних способів діяльності – це :

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

1.5. У педагогіці розрізняють такі рівні педагогічного дослідження:

а) практичний і теоретичний; б) практичний та емпіричний; в) емпіричний, теоретичний, методологічний; г) емпіричний, теоретичний.

1.6. Об'єктом педагогічного процесу є:

а) якість знань, умінь, навичок учнів; б) педагогічні явища, факти, з яких складається педагогічна праця; в) пошук шляхів удосконалення педагогічного процесу; г) виховний процес.

1.7. До основних функцій педагога належать:

а) навчальна, виховна, психолого-педагогічна, соціальна; б) навчальна, виховна; в) соціальна, навчальна; г) морально-формуюча, навчальна

1.8. Рушійними силами процесу розвитку особистості є:

а) природні задатки дитини; б) вимоги дорослих; в) протиріччя між потребами особистості, та можливостями для їх досягнення; г) вимоги дитини.

1.9. Найбільш важливим для формування особистості є середовище:

а) природне; б) соціальне; в) предметне; г) релігійне.

1.10. Основними категоріями дидактики є:

а) знання, розвиток, освіта, навчання; б) навчання, освіта, принципи; в) інтереси, здібності, знання; г) навчання, освіта, викладання, учіння, принципи, методи, форми, засоби.

Завдання 2

Дайте визначення наступним поняттям:

2.1. Виховання – це ...

2.2. Освіта – це...

2.3. Навчання – це ...

2.4. Принципи навчання – це...

2.5. Навички – це...

Завдання 3

Вкажіть правильну відповідь:

3.1. Ключовими категоріями педагогіки є:

а) розвиток;

б)

в).....

г).....

д).....

3.2. Механізмом соціалізації людини виступає:

а) освіта;

б)

в)

г)

3.3. Рівні навчальних досягнень учнів:

а) початковий;

б)

в)

г)

3.4. Основні напрями виховання:

- а) розумове;
- б)
- в)
- г)
- д)
- е).....

3.5. Основні вимоги до контролю і оцінювання знань, умінь, навичок:

- а) об'єктивність ;
- б)
- в)
- г)
- д)
- е).....

Завдання №4

Здійсніть порівняльний аналіз учительського фаху з іншими професіями у суспільстві.

Варіант 4

Тестове завдання № 1

Серед поданих визначень оберіть правильну відповідь:

1.1. Основними функціями процесу навчання є:

- а) пізнавальна, мотиваційна управлінська; б) освітня, виховна, розвивальна; в) діагностична, стимулююча, управлінська; г) мотиваційна, стимулююча.

1.2. Принципи навчання – це :

- а) основоположна ідея, яка визначає вимоги до змісту, організації і методів навчального процесу; б) вихідні правила і закономірності, які вказують на шляхи організації пізнавальної діяльності учнів; в) загальні закономірності і методи роботи вчителя відповідно до потреб суспільства; г) шляхи удосконалення навчального процесу.

1.3. Бесіда, лекція, розповідь як метод, об'єднані за такою ознакою:

- а) за джерелом інформації; б) засобами стимулювання пізнавальної діяльності; в) логікою передачі інформації; г) характером пізнавальної діяльності.

1.4. Основними факторами у виборі типу уроку є:

- а) місце уроку у навчальному процесі; б) рівень розвитку учнів класу; в) особливості змісту навчального предмету; г) дидактична ціль уроку.

1.5. Метою дидактичного діагностування є:

а) аналіз протікання навчального процесу; б) перевірка знань, умінь, навичок учнів; в) виявлення, оцінювання та аналіз результатів навчального процесу; г) аналіз продуктивності навчального процесу.

1.6. Основними функціями контролю є:

а) класифікаційна, методична; б) методологічна, прогностична; в) стимулююча, організаційна.

1.7. Основними властивостями виховного процесу у суспільстві є:

а) цілеспрямованість; б) багатофакторність; в) економічність; г) масовість.

1.8. Основні засоби, які складають групу методів формування свідомості особистості – це :

а) методи позитивного прикладу; б) педагогічна вимога; в) змагання; г) громадська думка.

1.9. Закономірностями процесу виховання є:

а) зумовленість виховання суспільними потребами та умовами; б) єдність навчання та виховання; в) роль діяльності і спілкування у вихованні; г) взаємозалежність процесів виховання і розвитку.

1.10. Ширшим за своїм значенням є поняття:

а) фізичне виховання; б) фізична культура.

Завдання 2

Дайте визначення поняттям:

2.1. Розвиток – це ...

2.2. Учіння – це ...

2.3. Знання – це

2.4. Методи виховання – це ...

2.5. Педагогічна діяльність – це...

Завдання 3

Вкажіть правильну відповідь:

3.1. Внутрішній процес засвоєння знань складається з таких ланок:

а) сприймання;

б)

в)

г)

д)

е).....

3.2. Загальноприйняті основні принципи навчання:

а) свідомості;

б)

в)

г)

д)

е).....

3.3. Результати процесу навчання характеризують:

- а) знання;
- б)
- в)
- г)
- д)

3.4. За джерелами знань методи навчання поділяють на:

- а) словесні;
- б)
- в)

3.5. У навчально-виховному процесі методи виконують функції:

- а) освітню;
- б)
- в)
- г)
- д)

Питання для підсумкової атестації студентів

Відповідно до вимог програми навчальної дисципліни студенти повинні **знати**: основні базові поняття, категорії педагогічної науки; анатоμο-фізіологічні, психологічні та вікові особливості учнів різновікових груп; сучасні організаційні форми, методи, прийоми, засоби навчання, виховання, що використовуються в освітньому процесі нової української школи; особливості педагогічного впливу на особистість сучасного учня; специфіку діяльності загальноосвітнього закладу в організації здоров'язбережувального середовища в умовах навчання й виховання учнів різновікових груп;

вміти : аналізувати дослідження найбільш стійких, сутнісних зв'язків, відносин між процесами навчання, виховання, розвитку та самовдосконалення особистості; володіти методами і формами педагогічної діагностики та педагогічного прогнозування; обґрунтовувати системи принципів, методів, засобів навчання й виховання, умови ефективного їх застосування; визначати закономірності навчально-пізнавальної діяльності учнів та шляхи її активізації; висловлювати аргументовану позицію щодо проблем збереження і зміцнення здоров'я дітей та молоді; попереджати прояви девіантної поведінки у середовищі учнівської молоді; використовувати сучасні методики й технології навчання з учнівською молоддю питань здорового способу життя.

1. *Педагогіка як наука про виховання, навчання, розвиток особистості*
2. *Основні категорії педагогіки*
3. *Завдання сучасної педагогіки. Зв'язок педагогіки з іншими науками.*
4. *Методи педагогічного дослідження, їх вибір.*
5. *Особливості педагогічної професії в сучасному суспільстві.*
6. *Видатні українські педагоги: педагогічні погляди Григорія Ващенка.*
7. *Видатні українські педагоги : педагогічні погляди Софії Русової.*
8. *Видатні українські педагоги: гуманістична педагогіка В. О. Сухомлинського*
9. *Видатні українські педагоги : педагогічна теорія К. Д. Ушинського*
10. *Видатні українські педагоги : педагогічні погляди Г. Сковороди, О. Духновича*
11. *Видатні представники зарубіжної педагогіки : теорія вільного виховання Ж. Ж. Руссо*

12. Видатні представники зарубіжної педагогіки: загальнопедагогічні ідеї Я. А. Коменського
13. Видатні представники зарубіжної педагогіки : теорія елементарної освіти Й. Г. Песталоцці.
14. Особистість, її ознаки та розвиток.
15. Роль спадковості, середовища і діяльності у розвитку особистості
16. Вікові періоди розвитку особистості.
17. Вплив середовища на розвиток особистості.
18. Поняття акселерації та ретардації у розвитку особистості.
19. Дидактика як галузь педагогічних знань. Категорії дидактики.
20. Зміст освіти. Теорії організації змісту освіти.
21. Нова українська школа, її мета та завдання.
22. Сутність процесу навчання, його рушійні сили.
23. Функції процесу навчання
24. Закономірності процесу навчання.
25. Основні принципи навчання та дидактичні правила їх реалізації.
26. Принцип науковості у навчанні.
27. Принцип систематичності і послідовності у навчанні.
28. Принцип міцності та ґрунтовності знань
29. Принцип наочності у навчанні.
30. Принцип доступності у навчанні.
31. Принцип індивідуалізації та диференціації навчання.
32. Принцип зв'язку навчання з практичною діяльністю.
33. Сутність принципів гуманізації та демократизації освітнього процесу.
34. Методи навчання, вимоги до їх використання у процесі формування знань.
35. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності учнів (словесні, наочні, практичні).
36. Форми організації навчання.
37. Урок – основна форма організації навчання. Педагогічні вимоги до уроку в школі.
38. Завдання позашкільних закладів щодо забезпечення усебічного розвитку особистості.
39. Типи навчання : особистісно-орієнтований.
40. Типи навчання: пояснювально-ілюстративне навчання.
41. Типи навчання : програмоване, модульне. дистанційне.
42. Форми навчальної діяльності учнів на уроці.
43. Діяльність учителя й учнів у процесі навчання.
44. Засоби, прийоми навчання.
45. Особливості використання ІКТ в освітньому процесі.
46. Діагностика навчання. Вимоги до оцінювання навчальних досягнень учнів.
47. Методи контролю навчальних досягнень учнів.
48. Види, форми, функції контролю знань, умінь, навичок учнів
49. Рівні та критерії оцінювання навчальних досягнень учнів.
50. Процес виховання, його особливості.
51. Національне виховання, його завдання та зміст.
52. Самовиховання як процес становлення особистості
53. Закономірності виховання.
54. Принципи виховання, їх органічний зв'язок.
55. Прийоми, засоби виховання.
56. Методи виховання. Використання народно-педагогічних методів у процесі виховання.
57. Громадянське виховання, шляхи його реалізації
58. Фізичне виховання : мета, завдання, форми роботи.
59. Формування основ здорового способу життя учнівською молоддю.
60. Моральне виховання, його завдання, зміст.
61. Розумове виховання, його мета та завдання.
62. Завдання і зміст трудового виховання.

63. Завдання і зміст екологічного виховання
64. Мета і завдання естетичного виховання.
65. Проблеми статевого виховання учнівської молоді
66. Мета, завдання, шляхи реалізації правового виховання.
67. Вплив колективу на особистість.
68. Учніський колектив, його функції, ознаки
69. Чинники розвитку учнівського колективу.
70. Виховна робота школи з педагогічно занедбаними дітьми.
71. Сім'я як чинник виховання. Функції сім'ї.
72. Особливості сучасної сім'ї, її завдання у вихованні дитини.
73. Форми і методи роботи з батьками учнів різновікових груп
74. Система роботи школи з батьками учнів, схильних до правопорушень
75. Формування здоров'язбережжого середовища в умовах загальноосвітнього закладу

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної роботи

В.Л. Шаран

Підпис

Ініціали та прізвище

“ ” 20__ р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПЕДАГОГІКА

Галузь знань 22 Охорона здоров'я
 Спеціальність 227 Фізична терапія, ерготерапія
 Освітньо-професійна програма Фізична терапія, ерготерапія
 Статус дисципліни нормативна
 Навчально-науковий інститут фізичної культури і здоров'я
 Кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти
 Мова навчання українська

Дані про вивчення дисципліни

Форма навчання	Курс	Семестр	Загальний обсяг дисц.	Кількість годин						Курсова робота	Вид семестрового контролю	
				Аудиторні заняття					Самостійна робота		Залік	Екзамен
			Кредити ЄКТС	Разом	Лекції	Лабораторні роботи	Практичні заняття	Семінарські заняття				
Денна	III	V	4/120	64	32	—	—	32	56	—	—	+
Заочна	III	V	4/120	20	10	—	—	10	100	—	—	+

Робоча програма складена на основі освітньо-професійної програми і навчального плану підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (240 кредитів ЄКТС)

Розробник:

_____ Надім'янова Т. В., к.пед.н., доцент

Погоджено керівником групи забезпечення спеціальності

_____ Флюнт І. С. д. мед н., професор

Схвалено на засіданні кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Протокол № 11 від 15 жовтня 2019 р.

Завідувач кафедри _____ Чепіль М. М., д. пед. н., професор

Схвалено на засіданні науково-методичної ради факультету психології, педагогіки та соціальної роботи

Протокол № _____ від _____ 2019 р.

Схвалено на засіданні науково-методичної ради університету.

Протокол № _____ від _____ 2019 р.

1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Дисципліна **«Педагогіка»** відноситься до обов'язкових компонентів предметної спеціальності **«Фізична терапія, ерготерапія»**. Метою вивчення *педагогіки* є засвоєння системи знань про закономірності, принципи, методи, форми, засоби, виховання й навчання людини на усіх етапах її вікового розвитку; засвоєння системи теоретичних знань, практичних умінь та навичок у реалізації освітніх завдань щодо формування, збереження й покращення громадського та індивідуального здоров'я; формування у студентів загальнолюдських якостей, а саме: дисциплінованості, відповідальності, уважності, спостережливості; організаторських, аналітичних, прогностичних здібностей тощо; гностичних, проектувальних, комунікативних вмінь; високої моральності, відповідальності, прагнення до самовдосконалення, постійного поповнення своїх знань.

Загальна компетентність:

- зберігати, поширювати та збагачувати культурний потенціал України;
- застосовувати методи ефективного спілкування;
- отримувати, опрацьовувати й відтворювати інформацію, спілкуватися державною та іноземною мовами;
- бути здатним до навчання, здійснювати особистий професійний розвиток та впроваджувати знання у практичну діяльність;
- володіти здатністю до самопрезентації у різних умовах загальної та професійної діяльності.

Фахова компетентність:

- вміти пояснювати потребу у заходах фізичної терапії й ерготерапії, принципи їх використання і зв'язок з охороною здоров'я
- володіти здатністю розуміти, пояснювати медичні, педагогічні, соціальні аспекти, пов'язані з практикою фізичної терапії та ерготерапії;

- аналізувати, вибирати і трактувати отриману інформацію;
- володіти здатністю адаптувати свою поточну практичну діяльність до змінних умов.

Програмні результати навчання

- сприяти зміцненню та збереженню особистого та громадського здоров'я шляхом використання рухової активності людини й освітньої діяльності серед пацієнтів / клієнтів, членів їх родин, медичних фахівців, а також покращенню довкілля громади;
- визначати сутність перетворень, що відбуваються в сучасній Україні; застосовувати філософські категорії та поняття;
- демонструвати знання професійного дискурсу, термінології свого фаху, джерел поповнення лексики української та іноземної мови;
- виявляти уміння спілкуватися українською мовою у професійному середовищі, дотримуватися етики ділового спілкування;
- демонструвати уміння роботи із сучасною комп'ютерною технікою; знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел; здійснювати комунікаційну взаємодію за допомогою соціальних мереж; систематизувати прийоми створення, збереження, накопичення та інтерпретації даних з використанням інформаційних та комунікаційних технологій;
- здатність встановлювати доцільні стосунки та особистісну і ділову взаємодію з усіма учасниками загальної та професійної діяльності;
- аналізувати власні можливості, рівень розвитку педагогічних, медичних, соціальних здібностей як основи для професійного зростання.

2. Передумови вивчення навчальної дисципліни

Навчальна дисципліна вивчається після медико-біологічних дисциплін («Фізіологія людини», «Гігієна»); суспільствознавчих та людинознавчих («Історія фізичної культури», «Психологія»), теорії та методики фізичного виховання.

3. Очікувані результати навчання

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент зможе:

- використовувати сучасні методики й технології навчання з учнівською молоддю щодо збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я оточуючих; формувати основи здорового способу життя;
- висловлювати аргументовану позицію щодо проблем збереження і зміцнення здоров'я дітей, учнівської молоді, членів їх родин;
- аналізувати дослідження найбільш стійких, сутнісних зв'язків, відносин між освітніми процесами, а також процесами виховання, розвитку та самовдосконалення особистості;

- визначати сутність перетворень, що відбуваються в сучасній Україні; застосовувати філософські категорії та поняття;
- уміти отримувати, опрацьовувати й відтворювати інформацію, що міститься в основних та допоміжних рекомендованих літературних джерелах; аналізувати науково-педагогічну, методичну літературу з метою осмислення різних теоретико-методологічних підходів до педагогічного процесу;
- володіти навичками вербальної й невербальної комунікації як однієї з найважливіших умов загальної і професійної діяльності;
- працювати з сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, систематизувати прийоми створення, збереження, накопичення та інтерпретації даних;
- здатність встановлювати доцільні стосунки та особистісну і ділову взаємодію з усіма учасниками освітньої діяльності;
- аналізувати власні можливості, рівень розвитку педагогічних, медичних, соціальних здібностей як основи для професійного зростання.

4. Критерії оцінювання результатів навчання

А (90 – 100) – «відмінно» – 5 передбачає ґрунтовні знання навчального матеріалу, базових понять, категорій педагогічної науки; вміння використовувати сучасні методики й технології навчання з учнівською молоддю щодо збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я оточуючих; формувати основи здорового способу життя; висловлювати аргументовану позицію щодо проблем збереження і зміцнення здоров'я дітей, учнівської молоді, членів їх родин; аналіз дослідження найбільш стійких, сутнісних зв'язків, відносин між освітніми процесами, а також процесами виховання, розвитку та самовдосконалення особистості; вміння отримувати, опрацьовувати й відтворювати інформацію, що міститься в основних та допоміжних рекомендованих літературних джерелах; роботу з сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, вміння систематизувати прийоми створення, збереження, накопичення та інтерпретації даних; володіння навичками вербальної й невербальної комунікації як однієї з найважливіших умов загальної і професійної діяльності; здатність встановлювати доцільні стосунки та особистісну і ділову взаємодію з усіма учасниками освітньої діяльності; вміння аналізувати власні можливості, рівень розвитку педагогічних, медичних, соціальних здібностей як основи для професійного зростання; виконання усіх видів навчальної роботи.

В (83 – 89) – «добре» – 4 передбачає глибокі знання навчального матеріалу, базових понять, категорій педагогічної науки; вміння використовувати сучасні методики й технології навчання з учнівською молоддю щодо збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я оточуючих; формувати основи здорового способу життя; висловлювати аргументовану позицію щодо проблем збереження і зміцнення здоров'я дітей, учнівської молоді, членів їх родин; аналіз дослідження найбільш стійких, сутнісних зв'язків, відносин між освітніми процесами, а також процесами

виховання, розвитку та самовдосконалення особистості; вміння отримувати, опрацьовувати й відтворювати інформацію, що міститься в основних та допоміжних рекомендованих літературних джерелах; роботу з сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, вміння систематизувати прийоми створення, збереження, накопичення та інтерпретації даних; володіння навичками вербальної й невербальної комунікації як однієї з найважливіших умов загальної і професійної діяльності; здатність встановлювати доцільні стосунки та особистісну і ділову взаємодію з усіма учасниками освітньої діяльності; вміння аналізувати власні можливості, рівень розвитку педагогічних, медичних, соціальних здібностей як основи для професійного зростання; проте є потреба незначної підтримки у власній відповіді, яка інтерпретується з незначними неточностями; виконання усіх видів навчальної роботи.

С (75 – 81) – «добре» – 4 передбачає вільне володіння навчальним матеріалом, здатність аналізувати, порівнювати, узагальнювати основні категорійні ознаки педагогічних понять; вміння використовувати сучасні методики й технології навчання з учнівською молоддю щодо збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я оточуючих; формувати основи здорового способу життя; висловлювати аргументовану позицію щодо проблем збереження і зміцнення здоров'я дітей, учнівської молоді, членів їх родин; вміння отримувати, опрацьовувати й відтворювати інформацію, що міститься в основних та допоміжних рекомендованих літературних джерелах; вміння систематизувати прийоми створення, збереження, накопичення та інтерпретації даних з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; володіння навичками вербальної й невербальної комунікації як однієї з найважливіших умов загальної і професійної діяльності; здатність встановлювати доцільні стосунки та особистісну і ділову взаємодію з усіма учасниками освітньої діяльності; вміння аналізувати власні можливості, рівень розвитку педагогічних, медичних, соціальних здібностей як основи для професійного зростання; здатність аналізувати попередні знання навчального матеріалу з метою їх практичного застосування, однак з певними неточностями; виконання усіх видів навчальної роботи.

Д (67 – 74) – «задовільно» – 3 передбачає недостатні міцні знання базових понять, категорій педагогічної науки, навчального матеріалу, що міститься в основних та допоміжних рекомендованих літературних джерелах; недостатнє розуміння сучасних методик й технологій навчання з учнівською молоддю щодо збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я оточуючих, формування основ здорового способу життя; за сторонньої допомоги здатність висловлювати аргументовану позицію щодо проблем збереження і зміцнення здоров'я дітей, учнівської молоді, членів їх родин; недостатнє вміння систематизувати прийоми створення, збереження, накопичення та інтерпретації даних з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, отримання, опрацювання й відтворювати інформації, що міститься в основних та допоміжних рекомендованих літературних джерелах; недостатнє володіння навичками вербальної й невербальної комунікації як однієї з найважливіших умов загальної і професійної діяльності; здатність аналізувати попередні знання навчального

матеріалу, однак з суттєвими неточностями; виконання усіх видів навчальної роботи.

Е (60 – 66) – «задовільно» – 3 передбачає слабкі знання навчального матеріалу, на який не спираються за допомогою основних та допоміжних рекомендованих літературних джерел; недостатнє розуміння та пояснення сучасних методик й технологій навчання з учнівською молоддю щодо збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я оточуючих, формування основ здорового способу життя; за сторонньої допомоги здатність висловлювати аргументовану позицію щодо проблем збереження і зміцнення здоров'я дітей, учнівської молоді, членів їх родин; недостатнє вміння систематизувати прийоми створення, збереження, накопичення та інтерпретації даних з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; недостатнє володіння навичками вербальної й невербальної комунікації як однієї з найважливіших умов загальної і професійної діяльності; за сторонньої допомоги здатність аналізувати попередні знання навчального матеріалу, який інтерпретується з суттєвими неточностями; виконання значної частини видів навчальної роботи.

FX (35 – 59) – «незадовільно» – 2 передбачає незнання значної частини матеріалу, базових понять, категорій педагогічної науки; невміння використовувати сучасні методики й технології навчання з учнівською молоддю щодо збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я оточуючих, формування основ здорового способу життя; нездатність висловлювати аргументовану позицію щодо проблем збереження і зміцнення здоров'я дітей, учнівської молоді, членів їх родин; невміння отримувати, опрацьовувати й відтворювати інформацію, що міститься в основних та допоміжних рекомендованих літературних джерелах; недостатнє володіння навичками вербальної й невербальної комунікації як однієї з найважливіших умов загальної і професійної діяльності; нездатність аналізувати власні можливості, рівень розвитку педагогічних, медичних, соціальних здібностей як основи для професійного зростання; невміння встановлювати доцільні стосунки та особистісну і ділову взаємодію з усіма учасниками освітньої діяльності; істотні помилки у відповідях на запитання; невиконання усіх видів навчальної роботи.

F (0 – 34) – «незадовільно» – 2 передбачає повну відсутність засвоєння програмного матеріалу; нездатність аналізувати, порівнювати, узагальнювати основні категорійні ознаки педагогічних понять; невміння використовувати сучасні методики й технології навчання з учнівською молоддю щодо збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я оточуючих, формування основ здорового способу життя; нездатність висловлювати аргументовану позицію щодо проблем збереження і зміцнення здоров'я дітей, учнівської молоді, членів їх родин; невміння встановлювати доцільні стосунки та особистісну і ділову взаємодію з усіма учасниками освітньої діяльності; невміння застосовувати теоретичні положення під час розв'язання практичних завдань; істотні помилки у відповідях на запитання невиконання усіх видів навчальної діяльності.

5. Засоби діагностики результатів навчання

Засоби діагностики результатів навчальної діяльності студентів з дисципліни «Педагогіка» передбачають:

- контроль засвоєння теоретичних питань (усне опитування за матеріалами тем семінарських занять, виконання аудиторної контрольної роботи, індивідуального завдання; співбесіда з лектором);
- екзамен.

6. Програма навчальної дисципліни

Предмет і завдання педагогіки

Педагогіка як наука про виховання, навчання, розвиток особистості. Виникнення педагогічних ідей. Видатні представники зарубіжної педагогіки. Витоки української педагогічної думки. Характеристика основних категорій педагогіки. Система педагогічних наук.

Методологія і методи педагогічних досліджень

Поняття про методи дослідження та їх вибір. Педагогічні методи дослідження: спостереження; експеримент; тестування. Науково-дослідна робота студента.

Розвиток, виховання і формування особистості

Поняття про особистість, її розвиток і формування. Роль спадковості, середовища і діяльності у розвитку особистості. Виховання як чинник розвитку і формування особистості. Вплив здоров'язберігального середовища на розвиток особистості.

Вікові особливості психічного і фізичного розвитку учнів різних вікових груп

Вікові періоди розвитку особистості. Поняття акселерації, ретардації у розвитку особистості. Індивідуальні особливості учнів різних вікових груп.

Предмет і завдання дидактики Дидактика як галузь педагогічних знань. Історія розвитку дидактики. Категорії дидактики. Основні дидактичні концепції. Проблеми сучасної дидактики.

Процес навчання як дидактична система

Сутність процесу навчання, його рушійні сили. Основні функції процесу навчання. Структура процесу навчання. Діяльність учителя й учнів у процесі навчання.

Зміст освіти

Поняття про зміст освіти. Теорії організації змісту освіти. Наукові вимоги до реалізації змісту освіти у сучасній школі.

Закономірності і принципи навчання

Закономірності навчання. Принципи навчання як система вимог до ефективної побудови навчального процесу.

Методи і засоби навчання

Поняття про методи навчання. Класифікація методів навчання. Загальні вимоги до використання методів навчання. Засоби навчання. Особливості використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання.

Форми організації навчання

Організаційні форми навчання. Урок – основна форма організації навчання. Типи уроків. Основні вимоги до підготовки та проведення уроків. Форми навчальної діяльності учнів на уроці.

Контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів

Поняття контролю та діагностики навчання. Сутність, функції, види контролю. Методи контролю знань, вмінь, навичок учнів. Рівні та критерії оцінювання навчальних досягнень учнів. Проблема відставання учнів у навчанні. Вимоги до оцінювання знань, вмінь, навичок учнів.

Сутність процесу виховання

Процес виховання, його особливості. Поняття національного виховання. Мета і завдання виховання у сучасній школі. Самовиховання як процес становлення особистості.

Закономірності та принципи виховання

Закономірності виховного процесу. Принципи виховання, їх органічний зв'язок.

Зміст виховання. Цінності сучасного українського виховання

Поняття про зміст виховання. Особливості змісту виховання у сучасній школі. Громадянське виховання. Розумове виховання. Моральне виховання. Екологічне виховання. Фізичне виховання. Естетичне виховання. Статеве виховання. Трудове виховання. Цінності сучасного українського виховання.

Методи, прийоми, засоби виховання

Поняття про метод виховання. Класифікація методів виховання. Прийоми та засоби виховання.

Колектив і особистість

Сутність, ознаки, функції колективу. Чинники розвитку учнівського колективу. Вплив колективу на особистість. Формальні і неформальні групи учнівського колективу. Дитячі та юнацькі громадські організації. Попередження девіантної поведінки в учнівському колективі.

Спільна діяльність школи і сім'ї у вихованні та навчанні дитини

Сім'я як соціально-педагогічне середовище. Особливості сучасної сім'ї, її завдання у вихованні дитини. Виховна робота школи, сім'ї з педагогічно-занедбаними дітьми. Форми і методи роботи педагогічного колективу з батьками учнів.

7. Перелік семінарських занять

Педагогіка як наука, її становлення і розвиток.

Методи педагогічних досліджень.

Соціалізація особистості : розвиток, виховання, діяльність.

Вікові особливості психічного і фізичного розвитку учнів різних вікових груп.

Сутність дидактики, основні концепції, сучасні підходи.

Процес навчання, його особливості.
Зміст освіти.
Система дидактичних закономірностей та принципів навчання.
Методи і засоби навчання.
Форми організації навчання.
Контроль і діагностика навчальних досягнень учнів.
Суть та особливості процесу виховання.
Закономірності та принципи виховання
Напрями виховання, їх особливості.
Методи, прийоми, засоби виховання.
Учніський колектив як форма виховання
Взаємодія школи, сім'ї у вихованні дітей та молоді.

8. Орієнтовна тематика індивідуальних завдань

Індивідуальні завдання є однією з форм організації навчання студента, яка має на меті поглиблення, узагальнення й закріплення знань, а також застосування цих знань на практиці. Такою формою завдання може бути підготовка та написання реферату, а також творчі завдання.

Вибрати і підготувати реферат за темою:
Виховний ідеал народної педагогіки.
Біологічні і соціальні чинники у розвитку особистості.
Функції процесу навчання та їх роль у формуванні особистості.
Провідна роль діяльності вчителя у процесі навчання.
Школа як осередок формування особистості.
Організація здоров'язбережувального середовища у школі.
Здоров'язбереження дітей як актуальна проблема.
Діяльність учителя у процесі здоров'язбереження учнів.
Дотримання здоров'язбережувальної складової у навчальному процесі школи.
Хочу бути здоровим!
Проблеми формування здорового способу життя учнівською молоддю.
Режим дня школяра як необхідність зміцнення здоров'я.
Виховний вплив сім'ї у формуванні навичок здорового способу життя дитини.
Оздоровлювальний вплив фізичної культури на розвиток дитячого організму.
Рухова активність як чинник здоров'я.
Роль фізичних вправ у попередженні захворювань і зміцненні здоров'я учнів різновікових груп.

9. Завдання для самостійної роботи

Самостійна робота студента містить опрацювання теоретичного матеріалу за основною та допоміжною рекомендованою літературою, підготовку до аудиторної контрольної роботи, підготовку до семестрового екзамену.

Опрацювати теоретичний матеріал та навчально-методичну літературу за темою конкретного заняття.

Опрацювати педагогічну спадщину видатних педагогів минулого та сучасності (у рамках конкретної теми).

Розкрити сутність основних педагогічних категорій (виховання, навчання, розвиток, освіта, самовиховання), окресливши різні підходи науковців у визначенні кожного з цих понять.

Скласти питання для проведення анкетування на тему «Чи знаєш ти, що таке «здоровий спосіб життя?» з учнями різних вікових груп (за власним вибором).

Скласти порівняльну таблицю специфіки розвитку дітей, що проживають у місті та селі, виділивши переваги й недоліки соціальних і природних факторів.

Охарактеризувати динаміку фізичного розвитку молодших школярів, підлітків, старшокласників.

Виписати народні прислів'я, приказки, афоризми про фактори впливу на розвиток дитини

Розробити конспект тренінгового заняття: «Здоров'я – цінність нашого життя»

Розробити аргументи для дискусійного питання «Чи можна назвати сучасну школу здоров'язбережувальним середовищем?»

Опрацювавши «Кодекс цінностей виховання» (за О. Вишневським), виписати абсолютні вічні цінності та їх антиподи.

Скласти власні правила спілкування з учнями різних вікових груп.

Підготувати реферат на тему: «Бути здоровим – це необхідність».

Розробити конспект тренінгового заняття: «Молодь обирає здоровий спосіб життя».

Скласти тренінгову програму з метою профілактики негативних явищ в учнівському середовищі.

10. Форми поточного та підсумкового контролю

Поточний контроль з навчальної дисципліни реалізується у формі опитування, виступів на семінарських заняттях, презентації індивідуальних завдань, співбесіди з лектором (проводиться в кінці семестру за наперед оголошеним розкладом), проведення контрольної роботи. Результати поточного контролю (поточна успішність) враховуються при виставленні підсумкової оцінки (балів).

Екзамен проводиться в усній формі за екзаменаційними білетами.

Максимальна кількість балів, яку може отримати студент за поточну успішність – 50 балів; контрольна робота – 20 балів; індивідуальне завдання – 20 балів; співбесіда з лектором – 10 балів.

Бали за усні відповіді в кінці семестру нараховуються за формулою $x = A/n * 10$, де A – сума усіх поточних оцінок, включаючи оцінки "2", а n – їх кількість (не менше трьох). Кількість балів x заокруглюються до цілих. Якщо середня оцінка $A/n = 2,5$, то кількість балів, які отримає студент на підставі

оцінок поточного контролю, дорівнюватиме нулю ($x=0$). Студенти повинні бути готові до групового контролю на семінарських заняттях (тестування, фронтальне опитування, дискусія).

Виконання індивідуального завдання оцінюється за такими критеріями:

15 – 20 балів – обґрунтування актуальності проблеми, що розглядається; якісний аналіз фактичного матеріалу; зміст реферату або творчого завдання викладено у логічній послідовності, зроблено аргументовані висновки, висловлення особистого ставлення до порушеної проблеми.

10 – 14 балів – обґрунтування актуальності проблеми, що розглядається, матеріал викладено у логічній послідовності, однак не зроблено узагальнених висновків; незначні недоліки в оформленні реферату або творчого завдання.

5 – 9 балів – обґрунтування актуальності проблеми, що розглядається, однак у змісті викладеного матеріалу порушено логічну послідовність; незначні недоліки в оформленні реферату або творчого завдання.

0 – 4 бали отримує студент за невиконання індивідуального завдання або виконав його на неналежному рівні: у змісті реферату або творчого завдання порушено логічну послідовність, якість оформлення індивідуального завдання не відповідає вимогам до його виконання.

Сумарна кількість балів з дисципліни визначається за формулою: $S_{\text{сум.}} = 0,6 \cdot S_{\text{пот.}} + 0,4 \cdot S_{\text{підс.}}$, де $S_{\text{пот.}}$ – кількість балів за поточний контроль, $S_{\text{підс.}}$ – кількість балів за підсумковий контроль.

Екзамен за талоном № 2 і перед комісією проводиться в усній формі з оцінюванням за стобальною шкалою.

11. Рекомендовані джерела інформації

Основні :

1. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студ. вищих навч. закладів / О. І. Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2006. – 326 с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: посіб. для студ. вищих навч. закладів / Н.П. Волкова. – К. : Академія, 2001. – 576 с.
3. Волкова Н. П. Педагогіка : навч.посіб. / Н.П. Волкова. – Видання 2-ге, перероблене, доповнене.– К.: Академвидав, 2007. – 615 с.
4. Галузинський В. М. Педагогіка: теорія та історія / В.М. Галузинський, М.Б. Євтух. – К.,1995. – 415 с.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376с.
6. Дубасенюк О. А. Практикум з педагогіки : навч. посіб. /. О.А. Дубасенюк. – К. : «Центр навчальної літератури», 2004. – 464 с.
7. Закон України «Про Освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

8. Концепція Нової української школи – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/.../ukrainska-shkola-compressed>.
9. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К., 1989. – 315с.
10. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва : навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів / В.П. Кравець. – Тернопіль, 1994. – 436 с.
11. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. Курс лекцій: Навч. пос. / В. П. Кравець – Тернопіль, 1994. – 360 с.
12. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник. – 2 вид. перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2004. – 445 с.
13. Мойсеюк Н. Педагогіка. Навчальний посібник. 5-е видання, доповнене і перероблене / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
14. Надім'янова Т. В. Педагогіка : методичні матеріали до семінарських занять / Т. В. Надім'янова. – Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2012. – 108 с.
15. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/>
16. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2002. – 255с.
17. Педагогічний словник / За ред. дійсн. члена АПН України М. Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
18. Степанов О. М. Основи психології та педагогіки : посібник / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2003. – 504 с.
19. Чайка В. Основи дидактики : навч. посібник для студентів вищих педагогічних закладів. – Тернопіль : Астон, 2002. – 244с.
20. Педагогіка / За ред. Фіцули М. М. – К. : Академія, 2002. – 528с.

Допоміжні:

21. Денисенко Н. Ф. Перші кроки до формування збереження та зміцнення здоров'я підростаючого покоління. / Н. Ф. Денисенко // Управління школою. – 2003. – № 2. – С 25 – 31.
22. Денисенко Н. Через рух до здоров'я дітей : навч.-метод. посіб. / Н. Денисенко, О. Аксьонова. – Тернопіль : Мандрівець, 2010 – 88 с.
23. Жаліло Л. Охорона громадського здоров'я : управлінські аспекти : навч. посіб. / Л. Жаліло, І. Солоненко. – К. : Вид-во УАДУ, 2011. – 142 с.
24. Закон України «Про охорону дитинства» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001, № 30
25. Концепція Державної програми «Здорова дитина» // Інформ. вісник. – 2017. – № 15
26. Круцевич Т. Ю. Методи дослідження індивідуального здоров'я дітей та підлітків у процесі фізичного виховання / Т. Ю. Круцевич. – К. : Олімпійська література, 2010. – 232 с.
27. Лук'янченко М. І. Педагогіка здоров'я: теорія і практика: монографія / М.І. Лук'янченко. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – 348 с.

28. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад школа, 1978. – 310 с.
29. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський. – Вибр. твори: у 5 т. – Т. 3. – К., 1977
30. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання / К. Д. Ушинський. – Вибрані твори : у 2 т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 192 – 471.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти

ОПИС

навчальної дисципліни «Педагогіка»
на V семестр 2019 – 2020 н. р.

Галузь знань 22 Охорона здоров'я
 Спеціальність 227 Фізична терапія, ерготерапія
 Освітня програма Фізична терапія, ерготерапія
 Статус дисципліни нормативна
 Навчально-науковий інститут фізичної культури та здоров'я
 Кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти
 Мова навчання українська

Дані про вивчення дисципліни

Форма навчання	Курс	Семестр	Загальний обсяг дисц.	Кількість годин						Курсова робота	Вид семестрового контролю	
				Аудиторні заняття					Самостійна робота		Залік	Екзамен
			Кредити ЄКТС	Разом	Лекції	Лабораторні роботи	Практичні заняття	Семінарські заняття				
Денна	3	5	120/4	64	32	–	–	32	56			+

Робоча програма складена на основі освітньої програми і навчального плану підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

1. Зміст лекційного матеріалу

Предмет і завдання педагогіки.
 Методологія і методи педагогічного дослідження.
 Розвиток, виховання і формування особистості.
 Вікові особливості психічного і фізичного розвитку учнів різновікових груп.
 Дидактика як галузь педагогіки
 Система освіти в Україні.
 Сутність процесу навчання.
 Закономірності і принципи навчання.
 Методи і засоби навчання.
 Зміст освіти.
 Форми організації навчання.
 Діагностика навчання.
 Сутність процесу виховання.
 Закономірності та принципи виховання.
 Зміст виховання. Цінності сучасного українського виховання.
 Методи, прийоми, засоби виховання.
 Учнівський колектив, його вплив на особистість.
 Взаємодія школи, сім'ї, громадських інституцій у вихованні дитини.

2. Орієнтовний перелік тем семінарських занять

Педагогіка як наука, її становлення і розвиток.
 Методи науково-педагогічних досліджень.
 Соціалізація особистості: розвиток, виховання, навчання.
 Вікові особливості психічного і фізичного розвитку учнів різних вікових груп.
 Сутність дидактики, основні концепції, сучасні підходи.
 Система освіти в Україні.

Процес навчання, його особливості.
 Система дидактичних закономірностей та принципів навчання.
 Сутність і зміст методів навчання. Засоби навчання.
 Зміст освіти
 Форми організації навчання.
 Контроль і діагностика навчальних досягнень учнів.
 Виховання як педагогічна категорія.
 Закономірності та принципи виховання.
 Зміст виховання. Напрями виховання, їх особливості.
 Методи, прийоми, засоби виховання.
 Колектив як форма виховання.
 Взаємодія школи і сім'ї у вихованні дітей та молоді.

3. Самостійна робота студента

Самостійна робота студента містить опрацювання теоретичного матеріалу за основною та допоміжною рекомендованою літературою, виконання індивідуальних завдань, підготовку до аудиторної контрольної роботи та семестрового екзамену.

Теоретичне опитування за матеріалами тем практичних занять	Індивідуальне завдання	Аудиторна контрольна робота	Спвбесіда з лектором	Сума	Екзамен
50	20	20	10	100	100
Ваговий коефіцієнт				0,6	0,4

Бали за усні відповіді обраховуються за формулою: $x = A/n \cdot 10$, де A – сума усіх поточних оцінок за чотирибальною шкалою, включаючи оцінки «2», n – їх кількість (не менше десяти) Кількість балів x заокруглюють до цілих. Якщо середня оцінка $A/n = 2,5$ то кількість балів, які отримає студент на підставі поточного контролю, дорівнюватиме нулю ($x=0$) Студенти повинні бути готові до групового контролю на практичних заняттях (тестування, фронтальне опитування, дискусія). Сумарна кількість балів з дисципліни визначається формулою: $Sc_{\text{сум}} = 0,6 \cdot Sp_{\text{пот.}} + 0,4 \cdot Sp_{\text{підс.}}$, де $Sp_{\text{пот.}}$ – кількість балів за поточний контроль, $Sp_{\text{підс.}}$ – кількість балів за підсумковий контроль.

Екзамен за талоном № 2 і перед комісією проводиться в усній формі з оцінюванням за стобальною шкалою.

5. Рекомендована література

1. Волкова Н. П. Педагогіка : навч.посіб. / Н. П. Волкова. – Видання 2-ге, перероблене, доповнене.– К.: Академвидав, 2007. – 615 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 372 с.
3. Дубасенюк О. А. Практикум з педагогіки : навчальний посібник / О. А. Дубасенюк. – К. : «Центр навчальної літератури», 2004. – 464 с.
4. Кузьмінський А. І. Педагогіка:підручник. / А. І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко – 2 вид.перероб.і доп. – К. : Знання- Прес, 2004. – 445 с.
5. Максимюк С. П. Педагогіка / С. П. Максимюк. – К.: Кондор, 2005. – 350 с.
6. Надім'янова Т. В. Педагогіка : методичні матеріали до семінарських занять. / Т. В. Надім'янова – Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2012. – 108 с.
7. Степанов О. М. Основи психології та педагогіки : Посібник / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2003. – 504

Лектор, викладач

к.п.н., доц.

Надім'янова Т. В.

Завідувач кафедри

д.пед. н., проф.

Чепіль М. М.